

PROSOPON

Europejskie Studia Społeczno-Humanistyczne

Nr 1/2012

PROSOPON

Europejskie Studia Społeczno-Humanistyczne

Institut Studiów Międzynarodowych i Edukacji Humanum (Poland)
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of National Academy of Sciences of Ukraine
Warsaw Academy of Computer Science, Administration and Management (Poland)
International School of Management in Prešov (Slovakia)
Karla Engliš University (Czech Rep.)

Rada Naukowa | Scientific Council:

Przewodniczący / Chairman: Akademię Ella Libanova
Prof. nzw. dr hab. Zdzisław Nowakowski, prof. RNDr. Lev Bukovský, DrSc,
prof. Ing. Renata Hotova, Dr., prof. nzw. dr hab Paweł Czarnecki

Członkowie | Members:

Jewgenij Babosov, Olga Balakiriewa, Olga Budak, Michal Bochin, Olga Březinová, Robert Burcher, Pedro Ortega-Campos, Sławomir Czepielewski, Władimir Czuzikow, Pavol Dancak, Nadieżda Deeva, Jaroslav Dočkał, Eva Dolinská, Rudolf Dupkala, Marcel F. Fresco, Vasil Gluchman, Vasilii Gricenko, Maria-Luisa Guerra, Józef Fraś, Dieter Grey, Tomáš Jablonský, Mariusz Jędrzejko, Tatiana Jefimienko, Dietmar Jahnke, Radek Jurčik, Martin Jurašek, Borys G. Judin, Radek Jurčik, Ludvík Juříček, Jindřich Kaluža, Aneta Karageorgieva, Anatolij M. Kolot, Jaroslav Komárek, Pavel Kouba, Andrzej Korczak, Remigiusz Król, Norbert Kanswohl, Slavomir Laca, Mieczysław Lubański, Marek Ilnicki, Richard Lee, Herman Lodewyckx, Renáta Madzinová, Peter Markovič, František Mihina, Erich Moll, Pavel Müller, Vassilis Noulas, Abdumalik I. Nysanbajew, David Pellauer, Olena Perelomowa, Henryk Piliś, Kazimierz Rajchel, Jurii Reznik, Filip Rigel, Michail Romaniuk, Ludmila Sidorowicz, Władimir Sudakow, Wojciech Słomski, Frantisek Smahel, Marek Storoška, Stanislav Stolárik, Helen Suzane, Maciej Tanaś, Alex Tiapkin, Walentyn Wandyszew, Zachraj Wernalij, Patrick Vignol, Luciana Vigne, Eugeniusz Zablocki, Igor Zahara, Nonna Zinovieva, Jan Zubelewicz, Juraj Žiak, Marek Żmigrodzki

Lista recenzentów | List of reviewers:

Jan Balbus, Bronisław Burlikowski, Barbora Novotná Březovská, Janusz Czerny, Sergiej Gawrow, Dieter Grey, Janusz Gudowski, Gutová, Monika Grasseová, Hana Tomas Jakóvík, Mariusz Jędrzejko, Tamara Jakowuk, Radek Jurčik, Jiří Kolenák, Jaroslav Komárek, Stefan Konstarczak, Olga Kubová, Andrzej Misiólek, Filip Rigel, Wanda Rusiecka, Ireneusz Świtala, Lucyna Wiśniewska-Rutkowska, Jiří Tuza, Arnošt Wahla, Dana Zapletalová, Jozef Záhora,

Kolegium Redakcyjne | Editorial boards:

Dr Ivan Balaz, Dr Juraj Žiak, Mgr. Viktor Šmejkal, Dr Dariusz Pater, Dr Jerzy Chorążuk, Dr Lidia Pawelec,
Dr inż. Magdalena Nowakowska, Mgr Mateusz Czepielewski, Dr Slávka Karkošková, PhDr. Rudolf Dupkala, Prof. Jurij Kariagin,
Dr Mária Marinicová, Prof. Elena Makarowa, Prof. Walery Nowikow, Mgr. Viktora Šmejkal

Redaktor Naczelny / Editor

Prof. nzw. dr hab. Zdzisław Sirojc

Sekretarz redakcji / Assistant editor:

Dr hab. Remigiusz Rzyziński

Redaktorzy tematyczni | Section Editors:

Prof. nzw. dr hab. Bronisław Burlikowski, burlikowski@vizja.pl; Prof. nzw. dr hab. Henryk Piliś, pilus@vizja.pl
Dr hab. Remigiusz Rzyziński, remigiuszryzinski@gmail.com; Dr hab. Anna Wawrzonkiewicz-Słomska, a.wawrzonkiewicz@op.pl

Redaktorzy językowi | Language Editors:

Prof. Tamara Yakovuk – język rosyjski, tiyakovuk@yandex.ru
Dr Juraj Žiak – język angielski i słowacki, ziak.juraj@gmail.com
Dr Ivan Balaz – język czeski i słowacki, balaz@ismpo.sk
Prof. Ramiro Delio Borges de Meneses – język, angielski, hiszpański i portugalski, borges272@gmail.com
Mgr Marcin Szawiel – język polski, marcin.szawiel@wp.pl
Dr Martin Laczek – język angielski, martin.laczek@yahoo.co.uk
Dr Anna Penkowska – język angielski i francuski, anna.penkowska@gmail.com

Redaktor statystyczny i techniczny | Statistical Editor:

doc. dr Kiejstut R. Szymański

Opracowanie graficzne, skład i łamanie | Graphic design: mgr inż. Adam Polkowski

Adres redakcji i wydawcy | Publisher:

Institut Studiów Międzynarodowych i Edukacji Humanum, ul. Złota 61 lok. 101, 00-819 Warszawa
Wyższa Szkoła Informatyki, Zarządzania i Administracji w Warszawie, Meksykańska 6, 03-948 Warszawa

Printed in Poland © Autorzy poszczególnych tekstów

Żaden fragment tej publikacji nie może być reprodukowany, umieszczany w systemach przechowywania informacji lub przekazywany w jakiegokolwiek formie – elektronicznej, mechanicznej, fotokopii czy innych reprodukcji – bez zgodny posiadacza praw autorskich

Wersja wydania papierowego PROSOPON. Europejskie Studia Społeczno-Humanistyczne jest wersją główną
www.prosopan.pl

ISSN 1730 – 0266

Spis treści

Kiyokazu Nakatomi.....	7
Eksplozja elektrowni atomowej w Japonii a kwestia odpowiedzialności za środowisko naturalne	
<i>The explosion of a nuclear power plant in Japan and the issue of environmental responsibility</i>	
Ирина Михеева.....	21
Новый русский консерватизм: философско-мировоззренческий, когнитивный и идеологический потенциал	
<i>New Russian conservatism: philosophical – ideological and cognitive potential</i>	
Антонина Серякова, Ирина Михеева	35
Белорусский рекламный дискурс как репрезентация постсоветских идентификационных стратегий официальной власти	
<i>Belarussian talk about advertising as a representation of the post-Soviet strategy of official power</i>	
Luboš Olejník.....	47
Individualizmus, sloboda a občianstvo ako problém novovekej politickej filozofie	
<i>Individualism, freedom and citizenship as problems of modern political philosophy</i>	
Светлана Лозница.....	55
Протестантская этика и мировые религии: возможна ли рецепция трудовой этики другими культурами?	
<i>Protestant ethics and world religions: can work ethics be adopted by other cultures?</i>	
Artur Juszczak.....	77
Chrześcijańska postawa etyczna względem antysemityzmu	
<i>Christian ethical attitude towards anti-Semitism</i>	
Andrzej Korczak	87
Heraklit i ekpyrosis	
<i>Heraclitus and ekpyrosis</i>	
Remigiusz Rzyziński	91
Freud. Zastrzyk Irma	
<i>Freud. Irma's injection</i>	
Ramiro Délio Borges de Meneses	97
O Desvalido no Caminho: pela dimensão stauroológica	
<i>Helpless in the road: theology of the cross</i>	
David Kwiatkowski.....	121
Osiągnięcia profesora Wojciecha Słomskiego na gruncie personalizmu	
<i>Professor Wojciech Słomski's achievements in personalism</i>	

Rudolf Dupkala, jr	129
Idea občianskej spoločnosti a hľadanie optimálneho sociálneho poriadku v tvorbe Ludovíta Štúra	
<i>The idea of civil society and the search for optimum social order in Ludovít Štúr's works</i>	
Валентин Н. Вандышев.....	147
Григорий Сковорода о бессмертии, о мире, о познании (последняя встреча с Михаилом Ковалинским)	
<i>Georgy Skovoroda of immortality, of peace, of Knowledge (the last meeting with Mikhail Kowalinski)</i>	
Володимир Ю. Ковальчук.....	159
Особливості впливу «відстороненої літератури» на українську культуру: погляд з сьогодення	
<i>Features of influence of the «removed literature» on Ukrainian culture: a look from today's perspective</i>	
Олена А. Даки	171
Просторова диференціація ботанічної лексики українських південнобессарабських говірок	
<i>The spatial differentiation of botanical vocabulary of the Ukrainian South-Bessarabia dialects</i>	
Stanisław Szadyko	185
Istota, miejsce, rola i znaczenie języków specjalistycznych we współczesnym globalnym świecie	
<i>The essence, place, role and significance of a specific language in the contemporary globalized world</i>	
Marcin Łączek	213
Creative methods of linguistic and communicative competence development	
Wojciech Słomski	221
Wychowanie instytucjonalne	
<i>Institutional education</i>	
Сергей Н. Гавров	231
Эволюция спорта: от человека к постчеловеку	
<i>The evolution of sport: from man to post-man</i>	
Mirosław Mylik.....	237
Historiosophical aspects of the beginning and development of the phenomenon of sport and tourism	
Yuriy Karyagin, Tomek Volovets	253
Euro-2012: Benefits for Ukraine	

Ivan Baláž.....	257
Manažment regulácie a regulačné normy reklamy	
<i>Management regulations and regulatory advertising standards</i>	
Ірина А. Маркіна, Олександр О. Михайлов	267
Методологічні основи категорії «кадровий потенціал»	
в умовах динамічного ринкового середовища	
<i>Methodological basis of the category of "human potential" in terms of a dynamic market</i>	
Piotr Solarz.....	279
Poland in the European Union's innovation policy - the case	
of the Institute of High Pressure Physics, Polish Academy of Sciences	
Rudolf Dupkala	287
Idea tolerancie v kontextoch dialógu kultúr (Filozofické reflexie)	
<i>The idea of tolerance in the context of dialogue between cultures</i>	
Recenzje	
Katarzyna Wawrzyńska.....	301
<i>Wojciech Słomski, Anna Suchodolska, Elżbieta Weiss, Iveta Voznakova, Selected issues in organization and management of enterprise. Theory and practice (Wybrane zagadnienia w organizacji i zarządzaniu przedsiębiorstwem. Teoria i praktyka), York University, Woodland Hills (USA) 2012, ISBN 978-0-8353-5030-4, 284 s.</i>	
Paweł Żywicki.....	305
<i>Dydaktyka szkoły wyższej. Wybrane problemy, praca zbiorowa, Ulrich Schrade (red.), Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2010, 112 s.</i>	
Agnieszka Turek, Piotr Szczepański	309
<i>Dydaktyka szkoły wyższej. Wybrane problemy, praca zbiorowa, Ulrich Schrade (red.), Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2010, 112 s.</i>	
Maria Januszewska-Warych.....	319
<i>Zygmunt Bauman, Kultura w płynnej nowoczesności, Wyd. Narodowego Instytutu Audiowizualnego, Agora SA, Warszawa 2011, 144 s.</i>	
INFORMACJA DLA AUTORÓW	323

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 7-20]

Kiyokazu Nakatomi

Eksplozja elektrowni atomowej w Japonii a kwestia odpowiedzialności za środowisko naturalne

**The explosion of a nuclear power plant in Japan and the issue of
environmental responsibility**

Keywords: *environmental responsibility, explosion of the nuclear power plant
in Fukushima*

W marcu 2011 roku, Japonia doświadczyła przerażającej serii kataklizmów; potężne trzęsienie spowodowało powstanie wielkiej, 15-metrowej fail tsunami, która uderzywszy w elektrownie atomową w Fukushima, zniszczyła jej system chłodzący reaktory, co z kolei spowodowało w nich eksplozję wodoru. To potrójne uderzenie bardzo okaleczyło nasz kraj. Ludzie mieszkający w promieniu 20 km od elektrowni zostali ewakuowani tracąc na zawsze swoje domy. Jak już wcześniej pokazała katastrofa w Czarnobyli, nie jesteśmy w stanie w pełni kontrolować energii jądrowej. Mogłoby się wydawać, że Japonia, będąc jedynym krajem, który doznał wybuchu bomby atomowej, ma dobry powód, żeby unikać tejże energii.

Po drugiej wojnie światowej, Stany Zjednoczone zakazały Japonii prowadzenia badań na energią atomową, która wówczas była wykorzystywana jedynie w celach wojskowych. Zmianę świadomości zapoczątkowała działalność Alberta Einsteina i Hideki Yukawa (Nagroda Nobla z fizyki w 1949 roku), której skutkiem było skierowanie wysiłków świata nauki ku pokojowym zastosowaniom energii atomowej. W konsekwencji, Japonia po okresie importowania technologii

wytwarzania energii jądrowej od Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii, jest obecnie krajem posiadającym ponad 50 elektrowni atomowych. Jak dotąd, energia atomowa była postrzegana jako czysta i bezpieczna, a ryzyko jej eksplozji minimalne. Niestety, niedawne trzęsienie ziemi i tsunami, pokazały, jak sprawy mają się naprawdę. W rok po tragedii, ani skażenie, ani kryzys nie ustępują, a rejon w promieniu 20 km od Fukushima jest opustoszały, z miastami-widmami gdzieniegdzie.

Dla polityków, technologia atomowa jest wybawieniem, ponieważ zapewnia tanie źródło energii dla gospodarki i pozwala na utworzenie wielu nowych miejsc pracy. Ryzyko eksplozji jest jednak zbyt wielkie, a jej skutki zbyt tragiczne; jak można poświęcać życie i środki utrzymania setek tysięcy dla korzyści tak niewielu... Korzyści, które energia atomowa przynosi gospodarce są bezdysyjne, lecz mimo to uważam, że możemy się obyć bez niej. W tej pracy chciałbym przedstawić wizję Japonii bez energii atomowej.

Hiroshima i Nagasaki a energia atomowa

Po tym jak bomby atomowe zostały spuszczone na Hiroshimę i Nagasaki, nasz kraj miał najlepszy z powodów, by unikać energii jądrowej. Świat nauki stanął na podobnym stanowisku; na konferencji w Pugwash w sprawie nauki i problemów światowych w roku 1957, dwóch japońskich noblistów z fizyki, Hideki Yukawa i Shinichiro Tomonaga, wraz z Albertem Einsteinem wyrazili ostry sprzeciw wobec broni atomowej. W tym samym czasie Japonia sformułowała swoje stanowisko wobec broni jądrowej, polegające na nieposiadaniu, nierozwijaniu oraz nieimportowaniu tejże broni. Szkoda, że nie udało się rozciągnąć tych zasad także i na pokojowe użycie atomu.

Podczas II wojny światowej, także i Japonia była zaangażowana w badania nad bronią atomową. Także przed wybuchem wojny, w okresie, gdy sformułowana została teoria kwantowa, fizycy japońscy światowej klasy uczestniczyli w badaniach m.in. w Niemczech czy Danii. W tamtym okresie, zwłaszcza Dania była postrzegana, jako wiodące centrum nauki, gdzie młodzi, twórczy ludzie, zgromadzeni wokół Nilsa Bohra oddawali się badaniom i wymianie idei. Jednym z uczestników tego zgromadzenia był Yoshio Nishina, który zaprzyjaźnił się z zainteresowanym filozofią Wschodu Bohrem. 5 lat później powrócił do Japonii, by stworzyć podstawy japońskiej fizyki; jest on dziś zwany jej ojcem. W późniejszym okresie stał on na czele projektu mającego na celu wyprodukowanie broni

atomowej. Niestety, ze względu na brak złóż uranu w Japonii, projekt się nie powiódł.

Innym słynnym uczestnikiem duńskiego zgromadzenia był Werner Heisenberg, od początku zafascynowany badaniami prowadzonymi przez obecnych tam naukowców oraz siłą ich ekspresji¹. W późniejszym okresie, już jako autor zasady nieoznaczoności, Heisenberg został rozkazem zmuszony do badań mających na celu wyprodukowanie broni atomowej. Horrendalne koszty wzbogacania uranu przy ograniczonych funduszach doprowadziły go jednak do frustracji². Obserwując to wszystko Einstein, obawiając się, że Hitler może wejść w posiadanie broni atomowej zaapelował do prezydenta Stanów Zjednoczonych Roosevelta, by ten natychmiast rozpoczął program nuklearny. Przekonany Roosevelt wyasygnował jak na te czasy bająną sumę 2 miliardów dolarów na tzw. Projekt Manhattan, który zgromadził ponad 100.000 naukowców i inżynierów do pracy nad bombą atomową. Rezultat tego projektu został później zrzucony na Hiroszimę i Nagasaki. Skuteczność nowej broni potwierdzono później eksperymentem 'Operation Crossroads' przeprowadzonym na Bikini Atol. Einstein opisał ten eksperyment jako zastraszający³. Ta posągowa postać świata nauki XX wieku odwiedziła Japonię w 1922 roku w listopadzie, zaraz po ogłoszeniu o przyznaniu mu Nagrody Nobla. Na prowadzony przez niego wykład na uniwersytecie Waseda w audytorium Okuma, przybyło ponad 10.000 uczonych i studentów⁴. Wszystko wskazuje na to, że Einstein był przeciwny zrzuceniu bomby na Japonię; głównym celem Amerykanów było wypróbowanie skuteczności bomby atomowej w warunkach wojennych. Po samobójstwie Hitlera w 1945 roku, Japonia stała się jedynym celem usprawiedliwionego użycia tej broni. Bezpośrednim pretekstem były ataki kamikaze, do których Japonia uciekała się pod koniec wojny. Innym, podobnym desperackim środkiem obrony, stosowanym wówczas przez armię japońską, było 'natarcie banzai' (*banzai charge*, jap. 玉碎 *gyokusai*); Amerykanie takiego sposobu walki nie rozumieli i się go obawiali. Jednym z wielu przykładów zastosowania natarcia banzai była bitwa o Okinawę, w której zginęło 200.000 żołnierzy japońskich i 75.000 amerykańskich. Okinawa jest jedynie 1/100

¹ W. Heisenberg, *Der Teil und das Ganze*, Serie Piper München 1969, pp. 59-60.

² *Ibid.*, pp. 211-214.

³ W. Hermanns, *Einstein and the Poet*, Branden Press Inc. Brookline Village MA, USA, p. 100.

⁴ K. Sugimoto (translation and editing), *Einstein speaking on the theory of relativity in Japan*, Kodansha, Tokyo, p. 50.

etnicznie japońskiego terytorium; w przypadku przedłużających się walk na lądzie, Ameryka musiałaby się przygotować na stukrotnie większe straty. Te warunki zaważyły na podjęciu decyzji przez Amerykanów o użyciu broni jądrowej. W momencie wybuchu zginęło ok. 200.000 ludzi. Już sam ten fakt pozwala wyzreczyć się używania energii atomowej w jakimkolwiek celu.

Po II wojnie światowej Amerykanie zabronili nam prowadzenia jakichkolwiek badań nad energią atomową. Z tego powodu i w obliczu tego, co się wówczas działo na świecie, Japonia stała się krajem zacofanym. Zmiana nastąpiła w 1953 roku; prezydent Stanów Zjednoczonych, Eisenhower, podczas przemówienia przed Zgromadzeniem Ogólnym NZ, zapoczątkował zmiany w myśleniu o energii atomowej, proponując rozwój cywilnych jej zastosowań. Większość tę propozycję zaakceptowała, to była nowa droga. Również i w Japonii zakaz nuklearny został zniesiony, co później umożliwiło przyjęcie w marcu 1955 roku fundamentalnych ustaw dotyczących energii atomowej. Pierwszym przewodniczącym Komisji Energii Atomowej, powołanej do życia aktem z 1955 roku, został Matsutaro Shoriki, członek parlamentu, a zarazem człowiek, który uczynił dziennik *Yomiuri* gazetą o największym nakładzie na świecie. Będąc jedną z wpływowych postaci w japońskiej polityce, propagował energię jądrową przy użyciu najpotężniejszych mediów na świecie jako 'cudowną energię przyszłości'. W 1961 roku uchwalone zostało prawo o odszkodowaniu za straty poniesione w wyniku oddziaływania energii atomowej. Ustawa ta gwarantowała odszkodowania za uszczerbek poniesiony w wypadku jądrowym na wielką skalę. Na dzień dzisiejszy rząd posiada w funduszu na ten cel ponad 120 miliardów yenów (około 4,5 miliarda złotych). Ze względu na tę właśnie zdolność rządu do wypłaty odszkodowań, firmy dostarczające energię nie musiały się martwić o konsekwencje zarządu tą energią i badań nad nią. Tak więc ustawa ta przewidywała wybuch atomowy. Nie zmienia to jednak faktu, że elektrownie atomowe są przedsiębiorstwami i mogą istnieć tylko wtedy, gdy generują zyski. Prawo o przemyśle energetycznym je zagwarantowało; innymi słowy, elektrownie atomowe powstawały z myślą o zysku. Opracowano system, na bazie którego z każdą kolejną budowaną elektrownią jądrową, rząd proporcjonalnie zwiększał ilość środków w funduszu przeznaczonym na odszkodowania. Na przestrzeni czasu dał się zaobserwować zadziwiający wręcz wzrost zgromadzonych środków. Samorządy lokalne, które zgodziły się na budowę elektrowni atomowej na swoim obszarze, mogły uzyskać do kilku miliardów

dów yenów w postaci subsydiów i grantów na badania, nic więc dziwnego, że tak wiele z nich było skłonnych współpracować. Choć energia atomowa była propagowana jako bezpieczna, ani jedna elektrownia ją produkująca nie powstała w dużych miastach ani w ich sąsiedztwie. Taki też był główny argument przeciwników budowy elektrowni atomowych – ‘jeśli energia atomowa jest taka czysta i bezpieczna, dlaczego nie wybudujecie elektrowni jądrowej w Tokio?’ Naukowcy oczywiście byli w stanie przewidzieć skalę zniszczenia największej metropolii świata w przypadku eksplozji.

Wszyscy słyszeliśmy o katastrofie w Czarnobylu. W tym czasie światowe media pełne były ogłuszających sprawozdań o jej przebiegu i konsekwencjach. W Japonii natomiast całe zajście obwołano ‘ludzkim błędem’ i zbagatelizowano podkreślając przestarzałość radzieckiej technologii i zapewniając, że japoński system jest zupełnie inny, czysty i bezpieczny. Ta retoryka trafiła również do podręczników stając się integralną częścią programu nauczania. Ażeby podręcznik uzyskał zezwolenie Ministerstwa Edukacji na użycie w szkole, musi odzwierciedlać wytyczne ministerialne. W przypadku nauczania o energii atomowej, wytyczną jest konieczność przedstawiania jej jako niezbędnej dla Japonii; nauczyciele, którzy mają odwagę się temu przeciwstawić, są naciskani. Znanym tego przykładem jest przypadek Jinzaburo Takagi (1938-2000), który zrzekł się prestiżowej pozycji profesora Tokijskiego Uniwersytetu Stołecznego, by zaangażować się w działalność antyjądrową. To jak w starym japońskim przysłowiu: ‘porzucenie tronu Buddy jest oznaką wielkości’. Sposób myślenia prof. Takagi miał niesamowitą wręcz siłę przekonywania. W 1995 roku opublikował on pracę: *Infrastruktura atomowa a sytuacja krytyczna* (z naciskiem na środki zaradcze na wypadek trzęsienia ziemi). W czasie publikacji, opracowanie to nie przyciągnęło zainteresowania opinii publicznej. Dopiero teraz, gdy nuklearny koszmar się ziścił, jego pomysły zyskały należne im uznanie. Po jego śmierci w wieku 62 lat zabrakło rzeczowych przeciwników energii atomowej; debata dotycząca niebezpiecznej strony energii atomowej ucichła, a edukacja zagadnień atomowych odbywała się w zgodzie z odgórnymi wytycznymi.

Wybuch tlenu i kryzys w Japonii

Postawa Japończyków wobec energii atomowej da się opisać jako milczącą lub bierna zgodę. W czasie katastrofy 11. Marca 2011, system chłodzący reaktora został uszkodzony przez trzęsienie ziemi i tsunami, co z kolei spowodowało nagły

wzrost temperatury w komorze reaktora i w efekcie wybuch tlenowy. Sama elektrownia była usytuowana na wzniesieniu, natomiast system pobierający wodę morską do chłodzenia reaktorów znajdował się w wywierconej do głębokości 25 m skale, położonej pod 10 metrową warstwą gruntu. W taką strukturę uderzyło 15 metrowe tsunami. Wydaje się, że dla konstruktorów elektrowni priorytetem był dostęp wody chłodzącej raczej niż bezpieczeństwo, bo czy naprawdę konieczne było wiercenie tak głęboko? Efekt wszyscy znamy; kompletny brak dostępnej energii elektrycznej w całym obiekcie po uderzeniu nadspodziewanie dużej fali. Wszystkie urządzenia zdolne generować prąd zostały zatopione; nie będzie przesadą nazwanie ówczesnego stanu rzeczy totalnym zaćmieniem. W tym samym czasie temperatura niechłodzonych reaktorów nieubłaganie wzrastała. W końcu, wszystkie instalacje wewnątrz reaktora nagrzały się do tego stopnia, że nastąpiła eksplozja tlenowa. Właściciel elektrowni jądrowej w Fukushima a zarazem największy dostawca energii elektrycznej w Japonii, TEPCO, usiłował umniejszyć skalę zajścia nazywając wybuch 'nagłym, anormalnym wydzieleniem tlenu'. Nawet jednak dziecko oglądające telewizję zdało sobie sprawę, że to jednak był wybuch. Mieliśmy jedynie szczęście, że nie doszło do eksplozji atomowej. 3 reaktory z 4 przeszły ten sam proces zakończony eksplozją tlenu. Później potwierdzono również stopienie rdzenia paliwa jądrowego. W każdym bądź razie, wszystko wskazuje na to, że gdyby reaktorów nie chłodzono po wyczerpaniu paliwa, nastąpiłby wybuch ich rdzeni. Nie trzeba chyba dodawać, że 4 reaktory to 4 bomby atomowe. Najczarniejszym, acz prawdopodobnym scenariuszem była fala radioaktywności rozprzestrzeniająca się po całym archipelagu, a później i świecie. W tym właśnie czasie, gdy widmo tejże tragedii wisiało nad Japonią, członkowie kierownictwa TEPCO, poprosili premiera o schronienie. Jeśli najwybitniejsi znawcy radioaktywności w kraju się ewakuują, to kto ma zaradzić sytuacji?! To jeszcze jeden dowód nieodpowiedzialności, która leży u podstaw TEPCO. Zamiast samemu stawic czoła problemom, obwiniają podwładnych lub urzędników. Tego typu zachowania osiągnęły już w dzisiejszej Japonii rozmiary patologii. Szeregowi pracownicy zmuszeni są rozwiązywać problemy powstałe w wyniku nieracjonalnych zachowań na górze... Nie inaczej sprawy się mają jak idzie o przechowywanie odpadów radioaktywnych. Wszystko wskazuje na to, że z ich utylizacją będą się musiały uporać następne pokolenia. Przecież to nie do pomyślenia!

Póki co, musimy zrobić wszystko, co w naszej mocy, żeby schłodzić te reaktory... Siły samoobrony, przy użyciu helikopterów z podczepionymi do nich zbiornikami, wlewały wodę do kopuł reaktorów. To szalenie niebezpieczna akcja! Wyobraźmy sobie na przykład, że jeden z helikopterów zostałby zdmuchnięty przez silny wiatr na reaktor lub do jego wnętrza... Lub też gdyby jeden z nich się zapalił wskutek eksplozji jednego z reaktorów; z całą pewnością wybuchłyby pozostałe 3! Większość z nas nie zdaje sobie sprawy, jak zaawansowanych środków użyły Siły Samoobrony, by opanować sytuację. Nie będzie przesadą, jeśli powiemy, że przyszłość Japonii leżała w rękach tychże pilotów. Innym niekonwencjonalnym środkiem podczas akcji chłodzenia reaktorów, było użycie ogromnego wozu strażackiego, zaprojektowanego do gaszenia pożarów w wysokościowcach. Stopień niebezpieczeństwa tej akcji prowadzonej w środowisku wysoce radioaktywnym, jak również jej rangę, da się porównać do atakowania wroga przez pilotów oddziałów specjalnych kamikaze podczas II wojny światowej. Jedyne, co wówczas mogli robić Japończycy, to się modlić o jej pomyślność. Wszyscy jesteśmy głęboko poruszeni ich ofiarnością, a zarazem szczęśliwi, bo reaktory wydają się stygnąć. Nasze modlitwy zostały wysłuchane.

Ciągle jednak wiele pozostaje do zrobienia, by przywrócić stan poprzedni, np. radioaktywną wodę, która wyciekła do oceanu. Zbiornik, w którym gromadzona była radioaktywna woda chłodząca reaktory, przepełnił się uwalniając dziesiątki tysięcy jej ton do morza. Nie trzeba chyba dodawać, że odrodzenie rybołówstwa w tym regionie zależy właśnie od tego. Wezwano na pomoc specjalistów z zaawansowanej w dziedzinie energii jądrowej z Francji, różnice technologiczne jednak stały się powodem zatorów i wycieków z rur. Nie da się tego nazwać inaczej, jak brakiem przygotowania kryzysowego. Czy ktoś pomyślał, co zrobić, gdy znacznie padać? Co zrobić z deszczówką, która się w ten sposób dostanie do komory reaktora? Gdyby przyszedł tajfun, jak zapobiec wyciekowi zatrutej wody do morza? W przypadku obfitego deszczu nie ma chyba na to sposobu... Również wiatr przenosi promieniowanie; po katastrofie w Fukushima, nawet do regionów odległych o 250 km. Odnalezienie promieniowania w Tokio, północnej Chibie czy nawet popiele po paleniu odpadów przyprawiło wielu o ból głowy. Również szkoły czynią wysiłki mające na celu oczyszczenie swojego otoczenia z radioaktywności; bez większych rezultatów jednak. Jednym ze sposobów oczyszczania gruntu jest zerwanie jego 5 centymetrowej, wierzchniej warstwy. Tylko co wtedy zrobić z tymi pięcioma centymetrami? Co zrobić z tymi wszystkimi absorbentami

radioaktywności jak maty czy dachówki? Jednostki przerabiające odpady odmawiają przyjmowania napromieniowanych przedmiotów. Zebrać to wszystko w jednym miejscu i owinąć folią? Przechowywać to wszystko w jakimś odizolowanym zbiorniku? W ten sposób trzeba by było czekać całą wieczność aż napromieniowanie ustanie. Nie ma szans na to, by natura je rozłożyła w ciągu najbliższych 20-30 lat. To tylko rozprzestrzenianie niebezpiecznych odpadów.

Rejon, który najdotkliwiej dotknęło promieniowanie, jest dziś niczym więcej niż skupiskiem miast-widm. W centrum miejscowości Futaba, 3 km od elektrowni w Fukushima, obecnie w strefie zamkniętej, widnieje ogromny billboard: 'Energia atomowa naszą świetlaną przyszłością'. To już koniec. Obszar w promieniu 20 km od elektrowni jest na dzień dzisiejszy strefą zagrożenia. Chwasty obrastają porzucone, domy i pola ryżowe, a koty, psy i bydło wążają się w poszukiwaniu pożywienia. Zupełnie jak okolice Czarnobyla po niesławnym incydencie.

Bez wątplenia technologia atomowa jest w stanie dostarczyć ogromnych ilości, potrzebnej gospodarce do wzrostu energii. Gdy jednak zdarzy się wypadek, jego konsekwencje najczęściej są nieodwracalne. Na dzień dzisiejszy wydaje się, że Japonia poradziła sobie z bezpośrednimi konsekwencjami kryzysu. Poważnym problemem pozostają jednak odpady nuklearne.

Niedповідzialna polityka przerobu odpadów

Jak to już opisałem powyżej, pomimo, że kryzys nuklearny w Japonii zakończył się happy endem, problemem pozostaje przerób odpadów nuklearnych. Od 1972 roku mamy w Japonii program odzyskiwania plutonu z wysoko skoncentrowanych odpadów atomowych i używania go później w elektrowniach atomowych, tzw. paliwo MOX (ang: 'mixed oxide' - 'tlenki mieszane'). W Japonii na oznaczenie tego paliwa używa się również słowa 'plutermalne' (ang. *pluthermal*) będące połączeniem słów 'pluton' i 'termalny'. Z paliwa tego bardzo łatwo można wyprodukować broń jądrową, co podwyższa ryzykowność tego programu. Wiele sobie obiecywano, jeśli idzie o przerób odpadów, po reaktorze typu FBR (*fast breeder reactor*) w Monju, w rzeczywistości jest to jednak powiększony typ reaktora eksperymentalnego. Osiągnął on pełną wydajność w 1994 roku, ale wskutek wybuchu sodu, używanego do chłodzenia, zapalił się. Sód jest dla człowieka niesłychanie niebezpiecznym pierwiastkiem; w kontakcie z powietrzem zapala się, a w kontakcie z wodą wybucha. Wypadek ten spowodował zatrzyma-

nie reaktora. Zaczął ponownie pracę w 2010 roku, lecz trudno nazwać jego działanie bezusterkowym. Co więcej, został zatrzymany ponownie, po tym jak część instalacji wpadła przez przypadek do wnętrza reaktora. Osoba odpowiedzialna za ten wypadek ukrywała się przed mediami w górach, gdzie w końcu popełniła samobójstwo. W efekcie, choć wybudowanie reaktora w Monju kosztowało rząd trylion jenów (ok. 4 miliardów złotych), nie produkuje on elektryczności w ogóle. Zazwyczaj, w miarę postępu projektu, droga do celu staje się przejrzysta. W przypadku reaktora w Monju jest dokładnie na odwrót; im więcej zainwestowanych środków, tym bardziej niejasne stają się podstawy całego przedsięwzięcia, a różnego rodzaju problemy ciągną się bez końca. Jest zupełnie niewytłumaczalne, że spośród pomysłodawców projektu, a zarazem członków Komisji Energii Atomowej, nikt nie wziął za to odpowiedzialności, a wszyscy cieszą się doskonałą reputacją ekspertów⁵.

Należy to powiedzieć wprost - przerób wysoko skoncentrowanych odpadów nuklearnych jest, jak na dzisiejszy stan technologii, niemożliwy. Czas potrzebny na rozkład substancji radioaktywnej do poziomu 6,25% jej początkowej radioaktywności (czas połowicznego rozkładu) wynosi 100.000 lat!⁶ W dodatku substancja ta musi być przechowywana w szklanym zbiorniku, który sam z siebie się podgrzewa, więc do jego chłodzenia będzie potrzebna energia elektryczna. Co, jeśli zbiornik w międzyczasie pęknie? Rząd wybudował w Rokkasho, w prefekturze Aomori olbrzymi ośrodek, w którym wysoko skoncentrowane odpady atomowe są składowane i monitorowane. Tym razem kosztowało to nas, podatników 12 trylionów jenów (48 miliardów złotych). Przy założeniu, że roczny budżet Japonii to 40 trylionów jenów, musieliśmy wydać czwartą część budżetu na ten ośrodek. Z długiem tym będzie się musiało borykać kilka pokoleń naszych potomków przez najbliższe kilkadziesiąt lat! Odpady jądrowe o niskiej koncentracji radioaktywności, jak np. odzież robocza czy rękawice są hermetycznie pakowane i składowane w specjalnie do tego przeznaczonych pojemnikach. Na dzień dzisiejszy, liczba tych pojemników wynosi kilkadziesiąt tysięcy. Nie trzeba chyba dodawać, że te pojemniki mają mniej więcej określony okres używalności; za 20 lat będą już przerdzewiały. Co więcej, istnieje ryzyko ich kontaktu a wodami grun-

---

⁵ H. Koide, *University of Kyoto Nuclear Reactor Testing Station 'Nuclear liar' Fusosha*, New Publishing, Tokyo, 2011, p. 132.

⁶ K. Noguchi (general editor), *Nuclear power generation and radioactivity in graphs*, Otsuki Shoten, Tokyo, 2011, p. 73.

towymi, a to znów może spowodować wyciek. Miałem okazję wizytować hangar, w którym te pojemniki są składowane i muszę powiedzieć, że kapała na nie zanieczyszczona woda. W ciągu najbliższych stu lat woda ta prawdopodobnie przecieknie przez beton, z którego wykonana jest podłoga i dostanie się do gruntu. Czy ktoś ma to na względzie? Utrzymanie tychże pojemników w stanie nieszkodliwym to praca bardzo niebezpieczna i szkodliwa dla zdrowia. Czy zgodzilibyście się Państwo, by wykonywały ją Wasze dzieci? Tak naprawdę dłużej być nie może, ponieważ nie ma nikogo, kto w razie poważnego wypadku mógłby wziąć za to pełną odpowiedzialność. Podobnie sprawy się mają z całością nagromadzonych odpadów nuklearnych. Japońskie prawo stanowi, że zanieczyszczający musi ponieść odpowiedzialność za zanieczyszczenie. Mam poważne wątpliwości, czy producenci i dystrybutorzy energii wytworzonej przez elektrownie jądrowe naprawdę tego prawa przestrzegają. Nauka i praktyka prawa w tym zakresie mówi, że w przypadku działania niezgodnego z prawem, jednostka ta powinna zostać zawieszona lub skasowana. Z drugiej strony mamy takich jednostek 50 w Japonii i 596 na całym świecie, więc raczej niełatwo by było pozbyć się ich wszystkich jednocześnie. O ile nie zostanie zaproponowany nowy styl życia dla wielu milionów ludzi, w którym nie będzie miejsca na elektrownie atomowe, zamknięcie ich będzie po prostu niemożliwe.

Porzucenie energii atomowej a globalizacja – złoty środek

Gdybyśmy zaprzestali używania energii atomowej, jakiej energii moglibyśmy używać zamiast niej? Bez obawy. Dawniej używaliśmy drewna, potem węgla i ropy naftowej. W końcu pojawiła się energia jądrowa. Mające świadomość niebezpieczeństw, które ona powoduje, niektóre państwa już od jakiegoś czasu pracują nad jej substytutami. Kraje te różnią się znacznie dokonywanymi wyborami, ale przykładów udanych zastosowań alternatywnych źródeł energii jest wiele. Weźmy na przykład Danię; po zarzuceniu energii atomowej, z sukcesem używa się tam energii wiatru. Wulkaniczna Islandia z powodzeniem ujarzmiła geotermiczną energię ciepła wnętrza ziemi, która z czasem stała się jej główną; co ciekawe technologii do tego projektu dostarczyła japońska firma. Choć Japonia posiada światowej klasy technologie pozyskiwania energii geotermicznej, elektrownie je wykorzystujące praktycznie w Japonii nie istnieją. Powodem tego, jest bardzo restrykcyjne prawo, zabraniające budowania jakiejkolwiek infrastruktury na terytoriach parków narodowych, czyli tam gdzie znajdują się wszystkie wulkany.

Oczywiście parlament musi wnieść poprawki do tego prawa, jeśli kiedykolwiek mamy skorzystać z naszych bogatych, alternatywnych źródeł energii. Idąc dalej, nasz kraj, który jest archipelagiem, jest zdolny pozyskiwać energię fal i pływów. Jestem pewien, że gdybyśmy mądrze zadysponowali środkami, które pochłania infrastruktura atomowa, jest duża szansa, że nam się uda. Był kiedyś czas, gdy uważano, że energia atomowa jest nieopłacalna, a budowa infrastruktury za droga. Rząd jednak ustanowił wspierające projekty atomowe prawa i nie ustawał w wysiłkach edukowania narodu. To samo można przecież zrobić i teraz. I jeszcze jedno; na podstawie sprawozdania z 1978 roku, mieliśmy dostępnych zasobów węgla i ropy na 20-30 lat. Najnowsze raporty uwzględniające dokładniejsze metody badania i wykorzystywania zasobów mówią, że ropy mamy na 40, gazu naturalnego na 60, a węgla na 130 lat. Także w dniu wód terytorialnych Japonii odkryto bogate złoża gazu naturalnego, które wkrótce mają być badane. W końcu przetwarzanie śmieci i ścieków może stanowić kolejne, cenne źródło energii.

Najbardziej obiecująca jest jednak energia słoneczna. Rozwój technologii i rządowe subsydia sprawiły, że zaobserwowaliśmy zadziwiający wzrost liczby gospodarstw domowych instalujących lekkie baterie słoneczne i stojących się własnymi dostawcami elektryczności. Niebawem konieczne będzie rozpoczęcie projektów rozmieszczania infrastruktury alternatywnych źródeł energii, co będzie wymagało współpracy regionalnej, np. regiony nadmorskie mogłyby pozyskiwać energię fal i pływów, podczas gdy górskie geotermiczną. Standaryzacja nie będzie konieczna, bo niedostatki można łatwo uzupełnić energią pozyskiwaną z pary wodnej i wody. Jak widać zatem, istnieje mnóstwo źródeł energii mogących zastąpić jądrową. Teraz należałoby rozpatrzyć, na ile te rozwiązania mają sens ekonomiczny.

Najwyraźniej, pomiędzy energią atomową i wzrostem gospodarczym wytworzyło się silne powiązanie, więc trudno byłoby nagle zastąpić ten układ innym, który byłby spójny i dobrze funkcjonował. Jest z tym również związany koszt społeczny; wszyscy ci ludzie, których praca jest bezpośrednio lub pośrednio związana funkcjonowaniem elektrowni atomowych utraciliby zatrudnienie. Cóż więc możemy na to począć? Jednym z uzasadnionych pomysłów byłoby ich przekwalifikowanie i rozmieszczenie wewnątrz przeobrażającego się przemysłu energetycznego. W przeszłości mieliśmy już ten problem z odchodzącymi z niegdyś kwitającego przemysłu węglowego. W tamtych czasach wypadki obsunięcia

się szybów były liczne, tak jak i ich ofiary. Wkrótce potem ropa naftowa wyparła węgiel z rynku energii a górników z rynku pracy. Z pomocą przyszedł przemysł budowlany przyjmując większość zwolnionych. Nie ma powodu, by i tym razem wszystko nie odbyło się wedle tego samego scenariusza. Pomoc firm energetycznych na pewno byłaby znacząca, również samorządy lokalne nie pozostałyby bierne. Samorządy, jak wiemy, za zgodę na wybudowanie elektrowni jądrowej na swoim terytorium, otrzymują znaczne środki, lecz mimo to, niektóre z nich takiej zgody nie wyraziły. Poświęcanie dobra społeczności lokalnej za cenę subsydiów i wsparcia ze strony elektrowni, to nic innego jak chciwość. Pośród ofiar Fukushima z całą pewnością są pracownicy elektrowni. Tutaj się już niestety nic nie da zrobić... Spoczywa na nas zadanie i obowiązek stworzenia stylu życia niezależnego od technologii jądrowej, którego istotną cechą będzie oszczędzanie energii. Latem 2011 roku, wszystkie organizacje, fabryki, szkoły, itd., zostały zmuszone do oszczędzania energii ze względu na to, że elektrownie atomowe przechodziły inspekcje pod względem spełniania standartów bezpieczeństwa (tzw. *Stress tests*). Przed wszystkimi w/w instytucjami postawiono wymaganie 15 procentowego zredukowania zużycia elektryczności; jednostki, które nie sprostaly temu wymaganiu zostały ukarane grzywną. Również w naszej szkole dołożyliśmy wszelkich starań, by zaoszczędzić jak najwięcej; osiągnęliśmy 30%. Z tego właśnie powodu uważam, że przy założeniu, że udział energii atomowej w strukturze energetycznej Japonii wynosi ok. 20%, możemy się obejść bez niej.

Nie obejdzie się jednak bez problemów natury politycznej i gospodarczej. W dzisiejszym świecie, około połowy światowego kapitału jest kontrolowane przez USA. Osiągnąwszy rolę światowego policjanta, Stany Zjednoczone promują wolność we własnym tego słowa rozumieniu i do tego celu używają słowa 'globalizacja'. Wolność jest centralnym pojęciem amerykańskiej mentalności, ponieważ na jego podstawie stworzono dostatnie społeczeństwo. Nic więc dziwnego, że uznawszy jego uniwersalność promuje je. Nie możemy jednak zapomnieć, że USA to rozległy kraj o wielkim bogactwie surowców naturalnych i rolnictwie na wielką skalę. Tam się wolnością oddycha. Natomiast w przypadku Japonii, cóż, ziemi mamy niewiele, surowców jeszcze mniej, więc nie jesteśmy w stanie rywalizować z krajami o takim potencjale jak Ameryka. Obecnie kraj ten zabiega o pełne zliberalizowanie handlu w rejonie Pacyfiku w ramach TPP (Trans Pacific Partnership). Z punktu widzenia USA, to doskonały plan na rozbudzenie znajdu-

jącej się w kryzysie gospodarki. Dla Japonii jednakże szans jest tak wiele, jak zagrożeń; opinia społeczna jest głęboko podzielona. Ciągłe żywa jest jeszcze pamięć szkodliwych praktyk globalizacji, które spowodowały zapaść gospodarczą na świecie, tzw. Szok Lehmana. Amerykańskie banki, poprzez spekulacje spowodowały ogromne długi na całym świecie, oceniane na 5.000 trylionów dolarów. To suma równa rocznemu produktowi światowemu brutto! Jako, że Japonia stanowi 10% gospodarki światowej, należałoby wycenić tę sumę dla Japonii na 500 trylionów dolarów. Wpływ tego kryzysu na Japonię nie ustaje, ale najdotkliwiej odczuwany jest zapewne dziś w Europie w postaci kryzysu greckiego. Europa, by sprostać wyzwaniom globalizacji, jest zaangażowana w process unifikacji, która jest jednocześnie globalizacją na europejską skalę. UE posiada wspólną walutę i w wielu dziedzinach proces zjednoczeniowy jest zaawansowany. Z drugiej jednak strony, różnice gospodarcze pomiędzy takimi krajami jak Niemcy i Francja z jednej strony i Portugalia, Grecja czy Włochy z drugiej, powodują, że nie obywa się bez potu i łez a brak consensusu nie jest rzadkością. Nie brakuje też przykładów nakładania praw i zasad przez silniejszych na słabszych. W konsekwencji, mamy obecnie do czynienia w Europie z głębokim kryzysem, co z kolei bezpośrednio wpływa na aprecjację yena i utrudnia odrodzenie zniszczonej tsunami Japonii.

Także dumne, międzynarodowe korporacje zrobiły się ostrożne. Globalizacja nie jest skazana na sukces, zagrożeń jest aż nadto. Naprawdę nie ma potrzeby bezkrytycznie naśladować Ameryki. Jeśli to naprawdę kraj wolności, z całą pewnością nie będzie miał problemu z uznaniem prawa innych krajów do wolnego wyboru własnej drogi. Zdrowa gospodarka wcale nie musi być ekspansywna. Jak wiemy z historii, rozległe Indie, były niegdyś rządzone przez niewielką Anglię i zrobiły w tym czasie skok cywilizacyjny. Obecnie to USA jest w centrum zainteresowania wszystkich ekonomistów i jest uważane za jedyny prawidłowy model rozwoju. Nie zapominajmy jednak, że co sprawdza się w warunkach amerykańskich, niekoniecznie musi nadawać się do innych. Czyż to nie oczywiste, że, inny język, kultura i środowisko tworzą inny typ gospodarki? Weźmy np. Grameen Bank z Bangladeszu. To bank zorganizowany na wartościach islamu, a jego główną działalnością jest pożyczanie ubogim. Pożyczane sumy są niewielkie, ale 'wprawiają pożyczkobiorców w ruch'. Założycielem banku jest Mr. Muhammad Yunus, który za swą działalność otrzymał Nagrodę Nobla. Także różnice rozumowań stanowiących fundamenty gospodarek Japonii i Polski opisałem w jed-

nym z moich poprzednich esejów⁷. Następnie Bhutan, gdzie mieszkańcy pozostają wierni buddyjskiej zasadzie 'wiedzieć, kiedy nie chceć więcej' i w rezultacie uważają się za najszczęśliwszych na świecie. Innym przykładem lokalnego pomysłu na rozwój gospodarczy jest działalność Wangari Maathai, której mottem stało się 'mottainai' ('co za strata' - japońskie wyrażenie, zachęcające do oszczędzania i optymalnego wykorzystywania dostępnych środków).

Dlaczego nie warto bezkrytycznie naśladować Ameryki? Wystarczy spojrzeć na Japonię... Pomimo, że pod względem PKB mamy trzecią największą gospodarkę na świecie, w polityce panuje chaos, a wyborcy są wodzeni za nos przez media. Wiedzmy, kiedy nie chceć więcej. Czas zdać sobie sprawę, czym jest złoty środek dla dzisiejszego świata; złoty środek, którego w Europie nauczał Arystoteles, a w Azji Budda i Konfucjusz. Nie mam tu oczywiście na myśli jakiejś średniej arytmetycznej, a stan równowagi, który jest dla człowieka najbardziej odpowiedni – nie za mało, nie za dużo. Powinniśmy nauczyć się odnajdować zadowolenie i satysfakcję w sytuacji, w której się aktualnie znajdujemy; ciągle żądając więcej i więcej, staniemy się w końcu oderwani od rzeczywistości i sfrustrowani, ponieważ nasze pragnienia staną się dla nas nieosiągalne. Szerzej pisałem o moim stanowisku w tej sprawie w poprzednim esejku zatytuowanym 'Dobroczynność Konfucjusza i *philia* Arystotelesa w kontekście wielkiego trzęsienia ziemi i tsunami w Japonii'⁸. Innymi słowy, w powyżej zdefiniowanym przeze mnie złotym środku, będącym wspólną wartością obu naszych kultur, widzę sposób na rozwiązanie problemów dzisiejszego świata.

Summary

The author on the example of the explosion at the nuclear power plant in Fukushima discusses the issue of environmental responsibility. Solving the problem he sees in the golden middle, which is a common value of Asian and European culture.

---

⁷ K. Nakatomi, *Bushido of Enterprise. Management in the new economy*, Europäische Akademie der Naturwissenschaften Hannover, 2009 <http://staniewski.vizja.pl/pdf/MANAGEMENT-IN-THE-NEW-ECONOMY.-CLASSIC-AND-MODERNITY.pdf>

⁸ K. Nakatomi, *Benevolence of Confucius and Philia of Aristotle-Through the difficulties of huge earthquake and tsunami in Japan. Voice of Intellectual Man*, An International Journal, Year 2011, Volume-1, Issue-2 (July-December).

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 21-34]

Ирина Михеева

Новый русский консерватизм: философско-мировоззренческий, когнитивный и идеологический потенциал

New Russian conservatism: philosophical – ideological and cognitive potential

Keywords: *New Russian conservatism, philosophical – ideological and cognitive potential of conservatism*

Как отмечает сегодня большинство политологов-аналитиков, в обозримой перспективе внешнеполитический характер российских отношений со странами Европы и, в том числе, с государствами центрально-восточного региона - Польши, Чехии, Венгрии, Словакии - изменится незначительно. По-прежнему, приоритетным направлением будет торгово-экономическое сотрудничество. Возможно, интенсифицируется взаимодействие в таких смежных областях, как антитеррористическое и полицейское сотрудничество, упрощение или отмена визового режима для граждан, обмен инвестициями. Однако в политической сфере, к сожалению, можно с большой вероятностью прогнозировать снижение уровня и эффективности контактов в связи с приходом к власти в странах региона нелояльных к России сил (преимущественно радикалов и популистов), а также с консолидацией в самой России консервативно-традиционалистских

настроений и идеологических претензий¹. Остановимся на последнем обстоятельстве подробнее.

Внутренний и внешний политический дискурс современной России все более обнаруживает крен в сторону антизападной и мобилизационной риторики. Усиливаются и частично легализуются мировоззренческие и идеологические тренды консервативной, праворадикальной, национально-шовинистической тональности. Основными проявлениями указанных тенденций можно считать, в первую очередь, процессы институционализации ранее латентных, маргинальных, неформальных интеллектуально-идеологических пространств (организаций, объединений, издательств и т.п.), которые в своем новом статусе начинают претендовать на выработку государственных стратегических политических программ (например, «консервативной идеологии в России с опорой на научные кадры»²). Организационное оформление и обретение официального «добропорядочного» имиджа позволяет этим структурам и их членам, во-первых, осуществлять успешную и безболезненную миграцию в политический истеблишмент, и тем самым, во-вторых, способствовать наращиванию в государственной (как внутренней, так и внешнеполитической) лексике специфических понятий и слоганов, очевидно маркирующих поворот курса российской внешней политики в декларативно-демократическом и воинственно-мобилизационном направлении. Вместе с переходом на новый уровень политического действия бывшие идеологи подобных организаций приносят в официальный политический дискурс соответствующие модели мышления, языковые клише и поведенческие практики. В этом плане интересен феномен Центра консервативных исследований социологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова, действующего с 2008 года и ставящего среди прочих задачу «содействовать подготовке научной и управленческой элиты консервативных взглядов». Документы, публикации и стенограммы мероприятий Центра являются интересными объектами для

---

¹ И. Н. Тарасов, *Асимметрия интересов и эскалация истории в отношениях России со странами Вышеградской группы* // Научный общественно-политический журнал «Без темы». 2007. С. 15.

² А. Дугин, *Патриотизм плюс либерализм*. 24.10.2008 // Сайт Центра консервативных исследований, <http://konservatizm.org/speech/dugin/020209134446.xhtml>

анализа с целью изучения трансформаций современной российской внешнеполитической риторики.

Наращение консервативных тенденций в российском обществе в целом, а также в академической среде и в политических элитах государства сегодня не приходится особенно доказывать. Еще лет пять назад местная идеология «консервативной революции» не пользовалась особенной симпатией со стороны власти и выступала, скорее, в качестве маргинального философско-идеологического тренда, причем весьма сомнительного в плане своей «добропорядочности», в первую очередь, из-за экспериментирования с различного рода взглядами и идеями ультраправого толка. В последние годы, однако, ситуация радикально меняется. Наблюдается процесс сближения консервативных подходов с официальной внутривнутриполитической и внешнеполитической стратегией России и потому не удивительна постепенная, но неуклонная легитимация как самих вышеобозначенных взглядов, так и их адептов.

Идеологи российского консерватизма становятся все более заметны и активны в различных областях общественной жизни, в том числе, в академической среде, в масс-медиа, в политическом истеблишменте. Приведем только несколько примеров. Так, 2 октября 2008 г. в Московском государственном университете им. М.В. Ломоносова — главном и самом престижном высшем заведении России - прошло заседание новообразованного Центра консервативных исследований, в ходе которого эксперты и ученые констатировали окончательное утверждение консерватизма как идейного тренда современной России, а также указали, что начался второй этап консервативного идеологического строительства в России, который выражается в выработке конкретной программы, способной стать основанием системного развития общества. Там же декан социологического факультета МГУ профессор Владимир Добренков заявил, что «консервативная идеология сегодня востребована обществом и властью», в связи с чем интеллектуалы обязаны «сформулировать основные принципы и понятия консервативной идеологии»³.

---

³ *Консерватизм как принцип*. 02.10.2008/ Сайт Центра консервативных исследований, <http://konservatizm.org/news/cki/100109154141.xhtml>

Не менее активно пропагандируются консервативные взгляды и на прогосударственных каналах российского телевидения. Например, один из популярных политических обозревателей Первого канала российского телевидения Михаил Леонтьев четко артикулирует следующую (официальную?) точку зрения: государство суть Империя, и потому оно сакрально; служение государству – самоценно; необходима замена рушащейся системы эгалитарного гуманизма, где человек стоит в центре всего, и все люди равны, проектом «Третья империя». В основе обозначенного проекта лежит так называемая «нео-сословная концепция», предлагающая несколько различных форматов соотношения прав и обязанностей, но ее главный «принцип – отказ от эгалитарного гуманизма и реальная свобода выбора, свобода выбирать разную жизнь. Свободно принятые обязанности дают такие или иные права. Это фактически сословная система с открытыми сословиями»⁴.

В подобном ключе высказывается также публицист и идеолог единоверческого движения в Православии, кандидат юридических наук Владимир Карпец, по мнению которого «в новой государственведческой модели мы должны решительно уйти от концепции разделения властей и гражданского общества. Разделение властей есть мираж, поскольку всякая власть в принципе должна быть едина, и если она не едина, то это – не власть». Единственно приемлемыми для России формами организации властной иерархии являются два принципа: царско-земский и орденско-партийный. Причём оба принципа не являются взаимоисключающими и могут дополнять друг друга. Первый представляет из себя модель легальной институализации власти – «соединение вертикальной властной оси и местных форм самоорганизации». Второй есть модель «чрезвычайно-диктаторская», наиболее показательным осуществлением которой стала опричнина Ивана Грозного.

Однако наиболее теоретически последовательно и репрезентативно специфическая консервативная идеологическая концепция излагается в текстах и выступлениях одного из самых харизматических и активных вдохновителей российского консерватизма начала XXI века – Александра

---

⁴ В ЦКИ знают, зачем и как выиграть войну за Россию. 12.04.2009 // Сайт Центра консервативных исследований. <http://konservatizm.org/news/activity/120409165246.xhtml>

Дугина. Он отошел от некогда горячо поддерживаемых, а ныне его компрометирующих национал-большевистских взглядов⁵ и сегодня выглядит более чем презентабельным представителем российского интеллектуального сообщества, а также одним из основных претендентов на новомодного отечественного «консервативного гуру». Результатами его бурной деятельности являются официально возникающие и активно функционирующие во многих регионах страны соответствующие институты по выработке и трансляции консервативных взглядов.

В мировоззренческой и идеологической платформе Дугина можно выделить следующие концептуально-содержательные характеристики консерватизма как «спасительной идеологии» для России: апофатическо-синергичная специфика консерватизма; традиционный характер консерватизма; фундаментально-системный и образовательный потенциал консерватизма.

Итак, во-первых, поскольку можно констатировать как «абсолютный факт кризис советской идеи, и как просто довольно реальный факт – кризис либеральной идеи», постольку уже в первом – апофатическом – приближении возможно понимание консерватизма в широком смысле как не советской и не либеральной системы взглядов⁶. Консерватизм – это не марксизм, в том числе, не советский марксизм, и это вообще не левая идеология, но это и не либерализм. Все же остальное в разных его формах сюда может быть включено. Кроме того, Центр консервативных исследований не предполагается исключительно евразийским (или неоевразийским), поскольку «консерватизм гораздо шире. Евразийская идеология, безусловно, консервативная, но помимо консервативной евразийской идеологии существует множество других направлений и тенденций», которые должны быть включены в содержание и методологию

---

⁵ См. об этом подробнее: И. Б. Михеева, *Неоязыческий проект национал-большевизма: опыт философско-политологического анализа*. - Иппокрена: Научно-методический журнал. ISSN 1897-3175. - № 2 (13). - Минск: Институт парламентаризма и предпринимательства, 2009. - С. 76 – 86. *Интернет-версия*: Сайт Центра изучения современной религиозности, http://www.cscr.ucoz.ru/publ/mikheeva_ib_neojazycheskij_proekt_nacional_bolshevizma_opyt_filosofsko_politologicheskogo_analiza_ippokrena_2009_2_s_76_86/1-1-0-8

⁶ По мнению лидера Евразийского союза молодежи Павла Зарифуллина, в виду постулата о неизбежном и скором крахе либеральной модели, новая мировая политическая палитра будет представлять из себя мозаику различных консерватизмов (В ЦКИ знают..., 2009).

консервативной идеологии⁷. Таким образом, у консерватизма нет единого, универсального, контентного определения. Однако эта неспособность строго, дефинированно описать параметры и теорию консерватизма имеет и свое позитивное содержание. Описание консерватизма невозможно, потому что он всегда плюралистичен, в отличие от других, универсальных систем. То, что не может быть универсальной теорией консерватизма, — это не как какой-то его дефект, а выражение принципа. Консерватизм сохраняет различия⁸. Если формально определить явление консерватизма пока что не представляется возможным, то вполне имеет смысл говорить о «консервативной эпистеме», которая может представлять собой последовательно формируемую в процессе научной дискуссии совокупность рациональных, непротиворечивых высказываний⁹.

Во-вторых, под консерватизмом понимается «то, что Мангейм понимал под традиционализмом, то есть все формы защиты консервативных ценностей — всякое нежелание, всякая оппозиция тому, чтобы совершались перемены, которые проходят в обществе. В целом это приверженность прошлому»¹⁰. В результате возвращается теология, становясь «важнейшим элементом» четвертой — консервативной - политической теории. Теперь

---

⁷ Другой представитель российской высшей школы, идентифицирующий себя с консервативной идеологией, профессор Вардан Багдасарян, сущность синергийного подхода к формированию консервативной идейной доктрины, или синергийного консерватизма, видит в объединении на платформе консерватизма следующих принципов: охранительного принципа, принципов модернизма (изменчивости) и традиционализма (преемственности), а также социализма (групповой солидарности) и либерализма («индивидуумной терминированности»). По мнению эксперта, современный российский консерватизм не отвечает целеполаганию развития общества, поскольку является консерватизмом аппаратным, который из всех ценностных установок поддерживает нежелание развития и перемен. Синергийный же консерватизм в чистом виде представляется основой устойчивого развития. (Багдасарян, 2008).

⁸ А. Дугин, *Доктрина Медведева – Пять принципов российской внешней политики*. 16.09.2008// Сайт Центра консервативных исследований <http://konservatizm.org/speech/dugin/011009193240.xhtml>

⁹ Ю. Солонина Встреча, молодых консерваторов Петербурга в СПбГУ 19 июня 2009 года на Факультете философии и политологии Санкт-Петербургского Государственного Университета: фотоотчёт. 21.06.2009// Сайт Центра консервативных исследований. <http://konservatizm.org/regions/leningrad/210609173033.xhtml>

¹⁰ Выступление руководителя Центра консервативных исследований социологического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова Александра Дугина на круглом столе «Консерватизм как принцип: от социальной идеи к философии русского общества» 02.10.2008// Сайт Центра консервативных исследований, <http://konservatizm.org/speech/dugin/020209171032.xhtml>

«не только высшие сверх-разумные символы Веры могут снова быть взяты на щит, но и те иррациональные моменты культов, обрядов и легенд, которые смущали богословов на прежних этапах. Если мы отбрасываем прогресс как идею, свойственную эпохе модерна (а она, как мы видим, закончилась), то все древнее обретает для нас ценность и убедительность уже потому, что оно древнее. Древнее - значит, хорошее. И чем древнее, тем лучше». Можно выделить, согласно Дугину, «четыре обобщающих типа консервативной функции»: фундаментальный консерватизм, либеральный консерватизм, социальный консерватизм и революционный консерватизм. Целесообразность такой типологии объясняется тем, что, «выделив эти социально-типологические конструкции, а не какие-то другие характеристики в качестве основы для систематизации, мы можем не только спроецировать их на Новое время и западноевропейские политические модели, но и спокойно описывать явления традиционного общества, живущего вне парадигмы Нового времени». При этом все виды консерватизма всегда имеют общую черту - они, так или иначе, позитивно относятся к тому, что можно назвать - *legacy of traditional society* – некоей правомочности, правомерности существования традиционного общества.

Наконец, в-третьих, необходимо решение задачи «формирования консервативного интеллектуального научного полюса в России с целью представить власти идею системного консерватизма»¹¹ для того, чтобы интеллектуальные научные центры с квалифицированными экспертами, с подготовленными и серьезными научными кадрами могли иметь диалог с властными структурами. По мнению Дугина, в современной России на лицо парадокс: большинство людей – консерваторы, власть ведет себя совершенно консервативно, а опирается на интеллектуалов-либералов. В этой связи «Центр консервативных исследований должен действовать на пересечении науки (социологии и политологии) и политики, в том числе выходя на подготовку драфтов, черновиков, анализов и мониторингов для подготовки определенных политических решений для нашего руководства. Задача Центра консервативных исследований – создать Центр развития и становления консервативной идеологии в России с опорой на научные

---

¹¹ Речь Дугина на нулевом заседании ЦКИ. 16.09.2008// Сайт Центра консервативных исследований, <http://konservatizm.org/speech/dugin/310109151801.xhtml>

кадры. В первую очередь (поскольку Центр создан при социологическом факультете МГУ имени М.В. Ломоносова), с опорой на социологов, но также с опорой на философов, политологов». В конечном итоге, реализация поставленной цели позволит сформировать научную управленческую элиту идеологизированных консервативных взглядов. Именно ЦКИ «должен стать **лабораторией новой консервативной системы фундаментального гуманитарного образования** и проводить своих людей во власть и в науку, как это делают все интеллектуальные структуры во всем мире: научные школы, кружки». Помимо этого, необходимо активно взаимодействовать с регионами Российской Федерации и странами СНГ в создании и укреплении единого интеллектуального пространства, а также активно контактировать с представителями консервативных кругов в США, Европе, Азии, странах «третьего мира».

«Научная управленческая элита идеологизированных консервативных взглядов», с точки зрения Дугина, должна будет окончательно завершить эволюцию как внутривнутриполитической, так и внешнеполитической динамики России последних двух десятилетий, а именно от формул «**либерализм+антипатриотизм**» эпохи Ельцина и «**либерализм+патриотизм**», или «**суверенная демократия**» эпохи Путина перейти к единственно верной и адекватной политической доктрине «**патриотизм+патриотизм**», или «**русская консервативная революция**». К сожалению, в настоящий момент вместо обозначенного политико-идеологического идеала в российской внешнеполитической практике наблюдается специфический «национал-глобализм» как национально-политический поворот к прозападным ценностям «либерал-глобализма»¹². Иными словами, как можно скорее следует сделать однозначный выбор – западничество ИЛИ государственность.

В этом контексте интересен и весьма показателен проводимый Дугиным с позиций консервативной методологии анализ «**пяти принципов российской внешней политики**», сформулированных президентом России Д. Медведевым летом 2008 г. Предлагаемый анализ весьма смелый и радикальный, причем настолько, что сам эксперт вынужден оговориться,

---

¹² А. Дугин, *Четыре консерватизма – от социальной идеи к философии русского общества*. 02.10.2008// Сайт Центра консервативных исследований, <http://konservativizm.org/speech/dugin/020209171032.shtml>

«что сознательно обострил некоторые аспекты. Наверное, прослушав такой анализ, наше руководство в значительной степени ужаснулось бы оттого, что оно само говорит, но на самом деле я вижу эту ситуацию достаточно ясно. Ведь есть логика идей. Когда люди подчас говорят слова, они не до конца, осознают их смысл... Соответственно, я хотел показать, что означают слова Медведева, насколько они серьезные, что они, как идеи, значат»¹³.

Прежде всего, Дугин склонен рассматривать заявленные внешнеполитические принципы как «полноценную, однозначную, необратимую доктрину». В каждом из принципов он видит глубоко укорененные в истории и потому фундаментально-консервативные основания. Так, первый принцип - следование России принципам международного права – Дугин трактует не только как декларацию российской власти приверженности и защиты послевоенного - «Ялтинского» - международного права с представлением о балансе двух равно значимых держав, между которыми могли выбирать представители стран «третьего мира», но и как воинственный принцип **геополитической революции**. Сегодня идет процесс изменения основополагающих принципов мирового права в пользу однополярного мира по результатам того, что американцы считают своей победой в «холодной войне». Первый внешнеполитический тезис Дмитрия Медведева, при всей его поверхностной банальности, на самом деле является **революционным и ультраконсервативным**. На правовом уровне российский президент не просто защищает правовой статус-кво, но **имплицитно призывает к геополитической революции, к реставрации** в той или иной степени уравнивания американского полюса чем-то иным. Дмитрий Медведев говорит: раз мы вошли в Южную Осетию и Абхазию, то, значит, мы показываем, что будем защищать модель ялтинского мира и дальше - силой, и это самое главное, потому что все делается силой. **Сила – это основа права**¹⁴.

---

¹³ А. Дугин, *Доктрина Медведева – Пять принципов российской внешней политики*. 16.09.2008// Сайт Центра консервативных исследований, <http://konservatizm.org/speech /dugin/011009193240.xhtml>

¹⁴ Ibidem.

Второй принцип - многополярности мира – по сути, есть объявление президентом Медведевым войны Америке, поскольку «слово «многополярность»... для американского истеблишмента абсолютно неприемлемый революционный авангардный **панк-политологический** термин. По сути дела, это призыв Америки отказаться от тех достижений, которых она на протяжении 19-20 и с заходом в 21 век, добились. По сути, это пораженчество и призыв к самоликвидации. Но в Америке это недопустимо, особенно при том значении консерваторов разных моделей (от мягких до жестких), которое там есть. Американцы верят в однополярность всерьез, и их военная, экономическая и политическая машина – это машина однополярности. Так что, **если однополярность – это проект США, то многополярность означает войну с Соединенными Штатами Америки**»¹⁵. Тот факт, что Дмитрий Медведев напрямую сказал не о двуполярном мире, а именно о многополярном мире, означает, что на место второго полюса, который в старом ялтинском ооновском миропорядке уравнивал и призван уравнивать давление США, приходит не одна страна, то есть Россия, а целый ряд полюсов. Предполагается несколько главных полюсов: **евразийский полюс** (Российская Федерация и постсоветское пространство - страны ОДКБ и страны ЕврАзЭС); **китайский полюс; исламский мир; Европа**.

Принцип сотрудничества, антиизоляции и неконфронтации на внешнеполитической арене, согласно Дугину, меньше всего следует рассматривать как пассивно-миролюбивый. Наоборот, «то, что Россия не хочет конфронтации ни с одной страной, это значит, что Россия будет нападать активно и выстраивать многополярный фронт, включая те силы, которые многополярно существуют в Европе, в США, но самое главное – в Азии, в арабском мире, а также в Африке, Латинской Америке и так далее. Наши военные бомбардировщики, которые сейчас находятся в Латинской

---

¹⁵ «Та многополярность, на которую ориентируется Медведев и которая нами по факту уже заявлена введением российских войск в Грузию, это то, с чем придется нам сталкиваться в дальнейшем. Теперь ясно, что **Россия находится в состоянии геополитической войны**, и эта война не пятидневная, которая закончилась в августе, **эта война только начинается**» (Дугин, *Доктрина Медведева*, 2008).

Америке, показывают, как мы не собираемся изолироваться...»¹⁶. Из третьего принципа Медведева, по мнению Дугина, вытекает **идеологизация российской политики**. «Правда, у нас в Конституции написано, что никаких правящих идеологий нет, но на самом деле в Америке тоже ведь нет правящей идеологии, тем не менее, есть американская идея. Так что, **нашу идеологию тоже можно назвать не идеологией, а национальной идеей многополярности**»¹⁷.

Четвертый принцип – принцип защиты жизни и достоинства российских граждан в любой точке мира – трактуется Дугиным как однозначное право ингеренции, «то есть право одностороннего вмешательства в жизнь суверенного государства с нанесением по нему военного удара, пересечением его границ и отменой его неприкосновенности. То, что произошло в Грузии после обстрела Цхинвала, – непосредственная реализация этого четвертого пункта медведевской доктрины. И вот теперь оно приобретает правовой доктринальный характер. По факту мы совершили акт вмешательства, а теперь говорим: мы не просто его совершили в экстраординарном случае, но будем и дальше совершать акты вторжения, когда сочтем это целесообразным... Теперь клубу ингерентных держав прибыло. Теперь мы тоже являемся участниками клуба государств, которые будут вторгаться на чужие территории для того, чтобы защитить свои интересы или интересы своих граждан (наряду с США, Израилем). То есть, если Америка строит однополярный мир, никоим образом не смущаясь, что кто-то возмущен этим, то Россия будет строить многополярный мир, чего бы это ни стоило. Америка, присваивает себе право ингеренции, а поскольку оспорить его дальше уже не возможно, мы также присваиваем его. Они говорят о вмешательстве, и мы говорим о вмешательстве. И, по большому счету, предупреждаем всех, что если,

---

¹⁶ А. Дугин, *Доктрина Медведева – Пять принципов российской внешней политики*. 16.09.2008// Сайт Центра консервативных исследований, <http://konservativizm.org/speech/dugin/011009193240.xhtml>

¹⁷ Ему вторит лидер «Евразийского союза молодежи», политолог и журналист Валерий Коровин: «Ответом России на это ужесточение со стороны США должна стать жесткая мультиполяризация мира. То есть Россия должна позаботиться о том, чтобы ядерные военные технологии были как можно скорее в Иране, чтобы оружие и военные базы были как можно скорее в Центральной и Южной Америке, причем на постоянной основе» (Коровин, 2008).

например, на Украине или в Молдавии, или где-то еще, например, в странах Прибалтики, местные власти вознамерятся наступить на интересы российских граждан или русского населения вообще, то Россия может оставлять за собой право действовать по американо-израильскому сценарию. То есть **быть не вместе с Америкой, а как Америка**. И в данном случае я думаю, что такой подражательный, имитационный американизм нам очень бы не повредил»¹⁸.

Наконец, пятый принцип о геополитических привилегированных интересах России за ее государственными границами может, по мнению эксперта, рассматриваться как заявка на концепцию о зоне геополитической ответственности. Ведь «этот тезис был бы абсолютно ничего не значащим, не будь у нас прецедента Грузии: дружественным нам регионы подверглись агрессии, мы прореагировали как держава, имеющая зону геополитической ответственности»¹⁹. По мнению Дугина и других «сочувствующих консерваторов», необходимо, наконец, решительно отказаться от эвфемизации войны в общественном дискурсе и, далее, последовательно отказаться от «борьбы за мир» в сфере практики²⁰. «Вопрос войны должен стоять открыто и прозрачно. Мы – воюющий народ, воюющая страна, воинственная церковь. Не надо пропагандировать войну, но надо признаться, что борьба за мир нас разложила. Потом, война и так уже идет – надо лишь назвать вещи своими именами»²¹.

---

¹⁸ А. Дугин, *Доктрина Медведева – Пять принципов российской внешней политики*. 16.09.2008// Сайт Центра консервативных исследований, <http://konservatizm.org/speech /dugin/011009193240.xhtml>

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Сравнить: «Консерваторы редко являются пацифистами... Консерватор и тут не должен лгать, для него предпочтительней война, а не мир... Война, полероџ, по Гераклиту, является «отцом всех вещей». Человек всегда воюет. Это -- существо воюющее. В этом -- его онтологический корень. Он воюет за истину, за любовь, за правду, за добро... Мы на протяжении всей нашей истории, мы русские, всегда воевали. Когда не воевали, то, как правило, гнили. Почему, собственно, надо перестать воевать?.. Непрерывная война с грехом идет в сердце человека. И худшим исходом был бы здесь пацифизм – примирение добродетели и греха; это было бы не примирение и не компромисс, но победа греха. Церковь Земная в православной традиции называется Церковью Воинствующей. Тематика войны в корпусе консервативной философии должна быть поставлена прозрачно, спокойно, без злорадства и садизма, ответственно. Но мы должны знать и осмыслять себя воинами, воюющим народом, воюющей страной, воюющей Церковью» (Дугин, *Четвертая политическая теория...*, 2009).

²¹ В ЦКИ знают, зачем и как выиграть войну за Россию. 12.04.2009 // Сайт Центра консервативных исследований, <http://konservatizm.org/news/activity/120409165246.xhtml>.

Итак, если мы суммируем эти тезисы и начнем реализовать их во внешнеполитической практике, полагает Дугин, то возникнет необходимость радикальной трансформации российского общества - «рыхлого, разваленного и коррупционного, ориентированного на либерализм, на пиар и на шутки». Из всей заявленной внешнеполитической доктрины неизбежно следует **презумпция мобилизационного общества**, которое должно прийти на смену современному ультралиберальному гедонистическому коррупционному социокультурному состоянию²².

Таким образом, «идеологическая помощь», предлагаемая официальной власти со стороны российских консерваторов, базируется на ряде постулатов очевидно мобилизационно-воинственного характера, а именно:

- на идее **силовой геополитической революции**, или признании права силовой — военной - защиты «геополитических интересов» России и оправдании агрессивной политики в отношении соседних народов и бывших республик СССР;

- на обосновании неизбежности и правомерности жесткой ультраконсервативной идеологизации как политической, так и всей социальной жизни с целью создания в России так называемого **мобилизационного общества**;

- на призыве **возобновления и усиления последовательного идеологического и военного противостояния с западным миром** и, прежде всего, с США вплоть до символической войны с доминирующей «практикой постлиберализма»;

- на задаче **создания многополярного мира как многополярного фронта**, или интенсификации сотрудничества с «третьим миром» с целью поддержания его антизападной и антиамериканской позиции, в том числе агрессивно-военного (террористического?) характера;

- на презумпциях **отказа от миролюбивой внешней политики и тактики завоевания международного авторитета на основе воинствующего имиджа государства**.

---

²² А. Дугин, *Доктрина Медведева – Пять принципов российской внешней политики*. 16.09.2008// Сайт Центра консервативных исследований, <http://konservativizm.org/speech/dugin/011009193240.xhtml>

Обозначенные приоритеты, предлагаемые консерваторами и ожидаемые ими от власти, естественно, не получили четкой и однозначной артикуляции во внешнеполитическом российском дискурсе, хотя нарастающее противостояние России с евро-атлантическим сообществом, а также усиливающаяся агрессивность в отношении ее ближайших геополитических соседей очевидны. Скорее всего, идеологи Центра консервативных исследований так и не станут официальными спичрайтерами Кремля, но явная легализация их позиции и активизация их деятельности на внутреннем российском общественно-политическом пространстве весьма показательны. Либо власть прислушивается к идеям руководителей Центра, либо не открыто с ними сотрудничает, либо держит «придворных консерваторов» для устрашения и предупреждения либерального Запада, транслируя их устами свою внешнеполитическую позицию в предельно радикальной версии. В любом случае, факт «молчаливой благосклонности» власти к российскому «консервативному эксперименту» свидетельствует, на наш взгляд, как о нарастании на официальном уровне потенциала внутривластной воинственности и «имперских комплексов» по силовому сохранению мощи бывшего СССР, так и о намерениях по постепенному сворачиванию российских внешнеполитических программ открытости, либерализации и многовекторного сотрудничества, прежде всего, с международным евро-атлантическим сообществом.

Summary

The author has shaped a new Russian conservatism. For this purpose, among other things, the Centre for the development and evolution of conservative ideology in Russia was established.

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 35-46]

Антонина Серякова, Ирина Михеева

Белорусский рекламный дискурс как репрезентация постсоветских идентификационных стратегий официальной власти

Belarussian talk about advertising as a representation of the post-Soviet strategy of official power

Keywords: *advertising, official power in Belarussia, strategy*

Основная идея статьи состоит в том, чтобы показать и проанализировать, как в процессе кодирования (создания) рекламного сообщения в рамках белорусского маркетингового дискурса сталкиваются две принципиально различные тенденции – с одной стороны, силы, представляющие собой рыночный дискурс, с другой – силы официального политического дискурса. При этом постараемся проследить и объяснить, как обозначенные силы, сплетаясь и полемизируя друг с другом, рожают новые (дополнительные) коды рекламного сообщения, зачастую приводящие к радикальной содержательной модификации исходного рекламного сообщения и очевидному снижению эффективности его воздействия на потребителя.

Анализ трансформации белорусской рекламы в данном контексте позволяет определить специфику функционирования последней не только с экономической, но, прежде всего (благодаря рассмотрению функционирования маркетингового дискурса на пересечении нескольких

властных стратегий), с социокультурной точки зрения. Кроме того, подобный анализ проливает свет на взаимоотношения современной белорусской рекламы с собственно советской историей и влиянием последней на современную политико-идеологическую и духовно-культурную ситуацию в обществе. И, наконец, что наиболее важно, это позволяет приблизиться к пониманию функционирования всей системы белорусских медиа, выявить ее уникальную местную специфику, поскольку в современном белорусском рекламном дискурсе и массовых коммуникациях в целом наблюдается определенный разрыв, связанный, с одной стороны, с постоянной идентификацией официальной власти с советским прошлым и советскими идентификационными стратегиями (в данном контексте – пуританскими или патриархальными), а с другой, – тенденцией, которая может быть описана в логике «отставания / погони» за западными образцами.

Методологическая стратегия предпринимаемого анализа трансформации рекламного сообщения и рекламного сюжета основывается на **дискурсивном и семиотическом анализе**, разработанном как французской школой (Серио, Пеше, Барт), так и английской школой, в частности, С. Холлом. Оба эти направления рассматривают дискурс с точки зрения властных отношений. Как отмечает Стюарт Холл в своей книге «*The Work of Representation*», «*language does not work like a mirror. Meaning is produced within language, in and through various representational systems which, for convenience, we call 'languages'. Meaning is produced by the practice, the 'work' of representation*»¹.

Кроме того, описывая проблему репрезентации сексуальности в белорусском обществе через такой канал коммуникации, как реклама, данное исследование апеллирует к **конструктивистскому подходу**, который выводит сексуальность, следуя логике данного направления, не из природной реальности, а из социокультурной. Сексуальность в этом случае осмысляется не столько как естественно-биологическое качество, которое

---

¹ «Язык не является подобным зеркалу. Смыслы производятся языком, в и через различные системы репрезентации, которые, по договоренности, мы называет языком. Смыслы производятся практикой, «работой» репрезентации». Перевод А. С. по: S. Hall, *The Work of Representation // Representation: Cultural Representation and Signifying Practices*. – London: SAGE publication, 2003. – P. 28.

появляется в ходе и после прохождения полового созревания, но как феномен, формируемый и конституируемый в социальном мире и самим этим миром. Как отмечают исследователи, «сексуальность исследуется, исходя из понимания жизни как социально производимой, сексуальное поведение интерпретируется как создаваемое в социальных взаимодействиях, как предписываемое, оцениваемое и подотчетное»². Поэтому можно утверждать, что сексуальность субординируется властью, ее формирование пронизано различными властными практиками, она рождается в качестве производительной способности дискурса³. Тема репрезентации женской сексуальности в белорусской рекламе интересна в плане выявления властных отношений. Известно, что сексуальность всегда пронизана различными властными практиками. Это показал еще М. Фуко в своей работе «История сексуальности», после которой оказывается уже невозможным говорить о сексуальности вне темы власти, поскольку «сквозь политическую экономию населения формируется настоящая решетка наблюдений за сексом. На границе биологического и экономического рождается анализ сексуальных поведений, их детерминации и их последствий»⁴.

Центральным понятием работы выступает довольно сложное и широкое **понятие репрезентации**. Оно связывает между собой осмысление таких феноменов, как реальность, власть, отношения Я – Другой и т.д. Репрезентация, в этом смысле, как ее определил Стюард Холл, суть практика по производству смыслов: «Representation is a practice, a kind of “work”, which uses material objects and effects. But the meaning depends, not on the material quality of the thing, but on its symbolic function»⁵. Таким образом,

---

² А. Темкина, *Сценарии сексуальности и гендерные различия* // В поисках сексуальности: Сборник статей. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2002.. – С. 248.

³ Или, следуя логике Дж. Батлер, как принятие и, вместе с тем, признание/ повинование власти. См. об этом подробнее: Дж. Батлер, «Чисто культурное» // Введение в гендерные исследования. Часть II: Хрестоматия. – СПб: Алетейя, 2001. – С. 289 – 306.

⁴ М. Фуко, *Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности*. – М.: Касталь, 1996.- С. 211.

⁵ «Репрезентация – это практика, своеобразная «работа», которая апеллирует материальными объектами и эффектами. Однако смысл зависит не от знака материального объекта, а от его символической функции». Перевод А. С. по: S. Hall, *The Work of Representation* // Representation: Cultural Representation and Signifying Practices. – London: SAGE publication, 2003. – P. 25-26.

репрезентация – это не просто представление чего-то с помощью знака; посредством репрезентации создается сам образ реальности или части реальности. Применительно к проблеме репрезентации белорусского рекламного дискурса это означает, что вследствие многомерности реальности и возможности многовекторного представления и интерпретации рекламы как феномена практика репрезентации конструирует один или несколько образов рекламного дискурса.

Процесс понимания или образования смысла применительно к рекламному сообщению, по Стюарду Холл, – это двусторонний процесс, связанный с кодированием и декодированием. «Codes fix the relationships between concepts and sign. They stabilize meaning within different languages and cultures»⁶. Кодирование – это процесс образования смысла, причем производство смысла теми, кто создает данное сообщение (в данном случае, это креаторы, специалисты по рекламе, маркетинговый отдел), «это воплощенное право производителя (и следовательно, общества) диктовать тот или иной взгляд на изображение: «закрепление» смысла – это форма контроля над образом»⁷. Однако реклама сама по себе не будет работать, если не учитывать вторую сторону – то есть того, кто декодирует сообщения. Основная цель рекламного сообщения (кстати сказать, в рекламе данная тенденция проявляет себя наиболее ярко и практически неприкрыто) – создать такие коды, которые бы были полностью прочитаны и расшифрованы, а также были разделены теми, кто потребляет данное рекламное сообщение. Другими словами, в рекламном дискурсе зазор между кодированием и декодированием должен быть максимально сглажен. Таким образом, система «кодирование-декодирование» в рекламе всегда выступает в тандеме, то есть эти два элемента взаимосвязаны, поскольку реклама побуждает к определенному действию (купить данный продукт).

Что касается белорусского контекста, то здесь процесс кодирования усложняется, в связи с тем, что в процесс производства смыслов рекламного сообщения, помимо традиционных акторов (маркетолог, бренд-менеджер,

---

⁶ «Коды фиксируют отношения между понятием и знаком. Они стабилизируют смысл в пределах различных языков и культур». Перевод А. С. по: S. Hall, *The Work of Representation // Representation: Cultural Representation and Signifying Practices*. – London: SAGE publication, 2003. – P. 25-26.

⁷ Р. Барт, *Риторика образа // Избранные работы: Семиотика: Поэтика* – М.: Прогресс, 1989 – С. 306.

креатор, копирайтер, дизайнер и т.д.), вмешиваются бюрократические элементы (именно они накладывают резолюцию на существование той или иной рекламы в городском пространстве). Так, например, белорусские рекламные агентства должны обязательно согласовывать в исполнительных органах не только место размещения рекламного сообщения, но и рекламный сюжет (исключением является реклама в прессе).

Прежде, чем приступать непосредственно к рассмотрению специфики белорусского рекламного дискурса, следует обрисовать контуры рекламы как социокультурного феномена. Известно, что реклама находится в опосредованных и сложных отношениях с реальностью. С одной стороны, она создает свой продукт в контексте уже имеющейся действительности, то есть реклама не может быть вынесена за скобки наличной реальности, поскольку она привязана к тому или иному товару и/или услуге. С другой стороны, реклама в определенной степени конструирует саму эту реальность: «Like television narratives, advertising too can be seen as providing some functional equivalents of myth. Like myth, ads frequently resolve social contradictions, provide models of identity, and celebrate the existing social order»⁸. Реклама, функционируя на уровне символического, играет роль идеологического кода, задает границы и параметры нашей идентичности, отношений между людьми, сексуальности и т.д. В этом проявляется ее двойственность.

Формально реклама всегда завязана на конкретном материальном товаре или услуге, которая реально существует, – потребитель может купить или воспользоваться всеми этими вещами. Это можно назвать первичным дискурсом, в котором сообщается о товаре. Если это реклама порошка, то нам говорят, как прекрасно отстирывает этот порошок. Реклама стирального порошка «Дени» утверждает, что именно он «отстирывает то, что другим не под силу»⁹. В сфере первичного дискурса речь идет, таким образом, о конкретных продуктах и о их конкретных свойствах: стиральный порошок отстирывает вещи, напиток утоляет жажду и т.п. Но поскольку

---

⁸ «Подобно телевизионному нарративу, реклама может быть рассмотрена как эквивалент мифа в своих функциональных характеристиках. Также как миф, реклама разрешает социальные противоречия, предлагает модели идентичности, поддерживает существующий социальный строй». Перевод С. А. по: D. Kellner, *Media culture*. – London, 1996. – P. 247.

⁹ Фраза из телевизионного ролика стирального порошка «Дени».

реклама выстраивается подобно мифам, она всегда неизмеримо больше, чем просто разговор о товарах и услугах. Во-первых, **реклама переносит материальный обмен на символический уровень**. Речь никогда не идет только о стиральном порошке или о шампуне – они приобретают роль «магических» товаров, как у героев мифов, которые всегда обладали магическими предметами, с помощью которых решали свои проблемы. Например, реклама крема для лица «Time defiance» от «ARTISTRY» не просто предлагает купить крем, она идет дальше: крем выступает здесь магическим предметом, точнее ключом к разгадке тайны вечной молодости и красоты, о чем свидетельствует слоган «Ваш доступ к секрету красоты». То есть на символическом уровне речь идет не о креме, а об эликсире красоты. Далее, во вторичный дискурс вовлечены более широкие феномены и аспекты, нежели крем, духи, стиральный порошок и т.д. – **речь идет о социальной организации общества, выстраивании идентичности**. Здесь «содержатся идеи о том, кто стирает порошком, кто готовит пищу, кто принимает решения с помощью компьютера и кому следует быть сексуально привлекательным, чтобы преуспеть в жизни»¹⁰.

В целом данный перекоп, связан с тем, что реклама разговаривает с потребителем на воображаемом или символическом уровне, а акт покупки относится к конкретным материальным вещам или услугам. Более того, благодаря визуальному потреблению современный человек становится готовым субъектом с навязанной идентичностью и образами жизни. Именно об этом пишет Бодрийяр: Реклама фактически внушает вам: «Общество всецело приспосабливается к вам, так интегрируетесь же и сами в него», – но эта взаимность, конечно, с подвохом: к вам приспосабливается чисто воображаемая инстанция, вы же взамен приспосабливаетесь ко вполне реальному социальному строю¹¹. Такой перекоп связан, в первую очередь, с тем, что дискурс – это и есть действие.

Отталкиваясь от всего вышесказанного, следует отметить, что исследование белорусской рекламы имеет свою специфику, поскольку локальный контекст ее возникновения тесным образом связан, как было отмечено выше, с административной властью. Властные отношения в

---

¹⁰ А. Юрчак, *По следам женского образа (символическая работа нового рекламного дискурса) // Женщина и визуальные знаки*. – М.: Идея-Пресс, 2000. – С. 65.

¹¹ Ж. Бодрийяр, *Система вещей*. – М.: РУДОМИНО, 2001. – С. 96.

Беларуси имеют свою собственную специфику, которая тесно переплетается с советским дискурсом и советским нарративом, хотя здесь, безусловно, речь не идет о том, что аутентичный советский дискурс является в Беларуси официальным. Белорусские власти создают свой собственный дискурс, свои собственные властные стратегии, однако при этом определенные параллели с советским нарративом все же существуют. В данном случае нас будет интересовать как раз специфический патриархально-пуританский нарратив советского образца, некогда зафиксированный в известном слогане «В Советском Союзе секса нет!»

Эмпирической базой данной статьи выступает анализ конкретного случая трансформации рекламного сюжета в ходе прохождения процедуры согласования. Агентству, в котором работает автор, пришлось согласовывать рекламный плакат, информирующий о скидках в одном из торговых центров Минска. Процедура согласования длилась довольно долго, в итоге рекламное сообщение¹² пришлось переделывать несколько раз, что, безусловно, отразилось на репрезентации изначального смысла, а также на процессах кодирования и декодирования его семантической составляющей.

Данный пример был выбран, во-первых, в силу своего типичного характера - само содержание рекламного сообщения представляет собой определенный «среднестатистический» рекламный сюжет. Во-вторых, данный пример позволяет эксплицировать разворачивание трансформации рекламного сообщения в ходе согласования, то есть являет собой довольно яркий образчик столкновения двух сил, в результате которых рождается новый код прочтения рекламного сообщения.

Обратимся к первоначальному варианту рекламного сюжета (см. первое изображ-

¹² В данном случае, слово «сообщение» используется в широком смысле, оно включает не только текст, но и изображение, и выражает рекламный макет в целом.

ение). Очевидная его специфика в том, что оно отсылает к сексуальным коннотациям, поскольку его ключевая фраза «Знойная распродажа», размещенная в верхней части макета, семантически восходит к выражению «знойная красотка». Этот образ переносится и на распродажу – желанное, соблазнительное предложение. Текст в данном случае используется «для остановки плавающей цепочки означаемых, призванных помочь преодолеть ужас перед смысловой неопределенностью иконических знаков»¹³, что создает определенные отношения кодирования-декодирования. Тем самым обеспечивается возможность «правильного» прочтения сообщения, то есть такого, чтобы читающий разделит те коды, которые заложены в данном рекламном сообщении. Так, сексуальная тема усиливается фразой на теле девушки – будто это татуировка (попытка вписать текст в фотографию) написано: «Ниже... Еще», далее внизу плаката: «Ниже уже не будет». Большинство людей, принадлежащих к фонетической культуре, и читающих, как правило, сверху вниз, без труда соберут это в единую фразу: «Ниже... Еще... Ниже уже не будет». Это – прямые отсылки к сфере сексуального: заигрывание, искушение, желание, соблазн, перед которым невозможно устоять. Все эти сексуально ориентированные символы, которые говорят о скидках в терминах сексуального дискурса, подкреплены картинкой. Данный плакат не является чем-то странным или уникальным, скорее, он имеет логику, свойственную большинству рекламных сообщений. Здесь, с одной стороны, товар обозначен как сексуальный, с другой, – на плакате выражен определенный тип сексуальности (женщина здесь выступает в качестве объекта желания, ее сексуальность открыта – она не прячет ее).

Такой рекламный сюжет оказался невозможным для согласования в соответствующей официальной инстанции. Для белорусских властей избыточная сексуальность оказывается чем-то вроде порока, чем-то, что не связано напрямую с принципом пользы, а значит, должно быть «выведено за скобки». Впрочем, такая политика подавления «избыточной» сексуальности, а также политика жесткого регулирования сексуальной сферы не является только уделом рекламной сферы.

---

¹³ Р. Барт, *Риторика образа* // Избранные работы: Семиотика: Поэтика – М.: Прогресс, 1989 – С. 305.

Она пронизывает все белорусское общество¹⁴.

В итоге рекламное сообщение преобразовалось в следующее (см. второе изображение). Сам текст не был затронут и его коннотации по-прежнему отсылали к сфере желания. Однако, несмотря на то, что формально текстовые предложения не поменялись, и поскольку текст и изображение не могут быть рассмотрены отдельно друг от друга, то они были помещены в другой контекст, связанный с изменениями в самом изображении. Девушке застегнули джинсы – теперь на рисунке не было прямых отсылок к сексу.

Единственное, что могло вызвать желание – это обнаженный живот девушки. Поскольку живот является безусловным сакральным образом практически во всех культурах и связывается с функцией воспроизводства рода, он настолько же притягателен и обладает сексуальным смыслом, как женская грудь. Теперь сексуальность рекламного посыла оказалась иного порядка: женщина, по-прежнему выступая как объект желания и

¹⁴ Дискурс о сексуальности, вынесенный в публичную сферу, в Беларуси практически невозможен. Сексуальность награждается молчанием. Однако замалчивание не означает отсутствия линий власти, на которых эта самая сексуальность выстраивается, наоборот, замалчивание придает этой теме сакральный оттенок, где, как у каждого магического персонажа, имя воспринимается как выражение сущности и силы героя, а потому имена богов нельзя произносить вслух. С сексуальностью в белорусском пространстве подобная ситуация – о сексуальности никто не говорит. Сексуальности нет на страницах белорусских журналов и газет, о ней не говорят по ТВ. Осторожность, а также жесткое регулирование сферы сексуального со стороны власти проявляется, например, в организации и проведении конкурсов красоты. Газета «Беларусь Сегодня» объясняет данное вмешательство следующим образом: «Иной раз под видом всевозможных кастингов, приглашений на работу в модельные агентства идет банальная вербовка доверчивых девчонок в сексуальное рабство. Высокий статус «Мисс Беларусь» – это, прежде всего, страховка от мошенничества» («Беларусь Сегодня», № 182, 25 сентября 2004 года). Вместе с тем, как отмечают многие исследователи (Е. Гапова, «Гендерные политики в национальном дискурсе» // *Гендерные исследования*, 1999, № 2, с. 10-42; А. Усманова, *Женщина как нация, как товар или культурная логика капитализма по-белорусски* [Электрон. ресурс]. – 13.12.07 – Режим доступа: www.viscult.lt), репрезентация женской сексуальности со стороны официальной власти сводится к репродуктивной функции, а также к патриархальному сценарию сексуальности.

потребления, однако ассоциируется с такими «внесексуальными» и «добропорядочными» понятиями, как брак, ребенок и т.д.

Тем не менее, и второй вариант рекламного сообщения также не был одобрен органами власти, поскольку последние посчитали, что он является по-прежнему излишне сексуальным и откровенным (в вербальной аргументации это обосновывалось через понятия стыда, развязности, неприличия и проч.) Поэтому был подготовлен и предложен на рассмотрение последний вариант, который и был утвержден официальной инстанцией (см. третье изображение). Текст остался без изменения. Слова, как будто, приглашают, увлекают, соблазняют читателя – это по-прежнему открытая, активная сексуальность, но исключительно на вербальном уровне. Что же происходит с картинкой? Девушку одевают в футболку, оставляя только маленькую полоску тела, которое будто совершенно случайно открыто. Тело оказывается скованным, зажатым в складках одежды, лишенным сексуальности. Поэтому в целом данное рекламное сообщение выглядит как разобщенное и принадлежащее двум непересекающимся дискурсам: с одной стороны, текст выражает собой потребительский дискурс, где пол выступает как объект потребления, а женское тело как объект желания, а с другой стороны, визуальный контекст отсылает к телу, где сексуальность практически отсутствует. Текст и картинка не подчеркивают друг друга, – они выражают **различные** сценарии репрезентации сексуальности. В этом смысле реклама теряет некую связанность, которая обычно ей присуща. Ведь, как писал Р. Барт в своей статье «Риторика образа», «значение всякого рекламного изображения всегда и, несомненно, интенционально: означаемые сообщения-рекламы априорно сами суть свойства рекламируемого продукта, и эти означаемые должны быть донесены до потребителя со всей возможной определенностью. Если всякое изображение несет в себе те или иные знаки, то несомненно, что в рекламном изображении эти знаки обладают особой полновесностью; они сделаны так, чтобы их невозможно было не прочесть: рекламное изображение откровенно, по крайней мере, предельно выразительно»¹⁵. Иными словами, выразительность рекламы всегда проявляется в

---

¹⁵ Р. Барт, *Риторика образа* // Избранные работы: Семиотика: Поэтика – М.: Прогресс, 1989 – С. 298;

том, что процесс декодирования практически полностью разделяет и понимает те коды, которые были изначально заложены в том или ином рекламном сообщении.

Итак, анализ трансформации рекламных сообщений (и рекламного дискурса вообще) в контексте современных белорусских властных идентификационных стратегий и ориентаций оказывается весьма актуален, поскольку эта трансформация подчинена государственному регулированию и в результате претерпевает значительную модификацию. Попытаемся определить

причины столь очевидного пуританского восприятия культурных феноменов (в данном случае – визуально-рекламных) представителями властных структур. На наш взгляд, такое упорное и последовательное вытеснение чрезмерной сексуальности, не связанной с продолжением рода, не в последнюю очередь определяется сложной демографической ситуацией в Беларуси и соответствующими программами регулирования уровня рождаемости и смертности. «Особенностью демографической ситуации в Беларуси являются одновременно низкая рождаемость и высокая смертность. Общий коэффициент рождаемости сократился с 13,9 на 1000 человек в 1990 году до 9,2 на 1000 человек в 2005 году. В 2005 году родились 90,3 тыс. человек, что на 51,9 тыс. человек меньше, чем в 1990 году»¹⁶. Как результат - в последнее время белорусское государство стало уделять огромное внимание проблеме рождаемости, причем в очевидных – пуританских - стратегических и тактических традициях советского образца. Например, сейчас работают программа «Национальная программа

¹⁶ Программы Министерства «Национальная программа демографической безопасности Республики Беларусь на 2007-2010 годы»: Подпрограмма «Стимулирование рождаемости и укрепление семьи» [Электрон. ресурс]. – 21.10.08 - Режим доступа: http://mintrud.gov.by/ru/min_progs/prog22/new_1.

демографической безопасности Республики Беларусь на 2007-2010 гг.» и подпрограмма «Стимулирование рождаемости и укрепление семьи». Само название данной подпрограммы оказывается интересным в плане дискурсивного анализа. По сути дела, сама формулировка отображает проникновение публичной сферы в сферу частную, а точнее, - проникновение сферы государственного регулирования в частную сферу. В указанных документах отражается общая направленность регулирования в области сексуальности, а регулирование рождаемости, как отмечал еще Фуко, является одной из центральных осей «биовласти»¹⁷.

Таким образом, поскольку рекламный дискурс не является нейтральным, а наоборот, довольно тесно связан с понятием власти, он в этом смысле является платформой, где разворачиваются различные идентификационные стратегии. Анализ специфики белорусской рекламы показал, что в процесс производства рекламного сообщения вмешиваются официальные власти, в результате чего образуется зазор между кодированием и декодированием самого сообщения. Реклама вследствие этого, как правило, во многом теряет свои привычные функции и зачастую вместо желания купить продукт вызывает улыбку или неприятие. Анализ контекстуальных оснований данного разрыва, который наблюдается в белорусском маркетинговом дискурсе между процессами кодирования и декодирования, дает понять, что вмешательство в процесс производства рекламных смыслов (в первую очередь, данное утверждение относится к репрезентации женской сексуальности) конституируется как центральная перспектива, т. е. не является случайным элементом. Внешне данное вмешательство со стороны официальной власти легитимируется как регулирование моральной сферы, однако дальнейший анализ выводит на экономический и социальный уровень, связанный с государственной политикой увеличения рождаемости в Беларуси.

Summary

The authors present a discussion of contemporary advertising in Belarus asserting that it is not neutral because it is linked to the official authorities.

---

¹⁷ М. Фуко, *Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности*. – М.: Касталь, 1996.

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 47-53]

Luboš Olejník

Individualizmus, sloboda a občianstvo ako problém novovekej politickej filozofie

Individualism, freedom and citizenship as problems of modern political philosophy

Keywords: *modern political philosophy, individualism, freedom and citizenship in philosophy*

Novovek predstavuje obdobie razantného predelu v uvažovaní o človeku, jeho mieste v svete, spoločnosti, aj politike. Radikálnosť zlomu je do určitej miery spôsobená aj temnosťou stredoveku. Napriek tejto predispozícií, a tým viacej postulovanej nutnosti, či samozrejmosti zlomu, nemožno uprieť významnú revolučnosť a pre nás fundamentálnu dôležitosť tohto predelu pre uvažovanie človeka o sebe samom. Zlom, ktorý popisujeme môžeme vyjadriť aj Kantovou definíciou osvietenstva, ktorú môžeme absolútne bez výhrad aplikovať na celý Novovek. Toto určenie opisuje obdobie Novoveku ako *vystúpenie človeka z jeho nesvojprávnosti, zavinennej ním samým*. Nesvojprávnosť je chápaná ako určenie determinovanosti človeka, apriorného určenia jeho sociálneho statusu, jeho pozície v mocenskej hierarchii, ale aj slobody, či neslobody v interpretáciách seba, prírody a spoločnosti. Takéto uvažovanie o človeku je myslením človeka už nie len ako biologickej a determinovanej bytosti, ale hlavne uvažovaním o ňom ako o zodpovednom konštruktérovi spoločnosti a spoločenských väzieb, ktorý si svoju slobodu uvedomuje ako zodpovednosť za formu, chod a správu spoločnosti. Zodpovednosť je určená a vyplýva z novovekej postulácie rozumu ako hlavného

kognitívneho nástroja. Podľa Huma, „ľudia skúsenosťou prišli na to, že nie je možné existovať bez spoločnosti a že ju nemožno zachovať, keď dávajú voľný priebeh svojim chutiam; nedočkavý záujem rýchlo obmedzuje ich skutky a kladie záväzok dodržiavať pravidlá, ktoré nazývame zákony spravodlivosti“¹. Môžeme povedať, že od štrnásteho storočia rastie záujem o svetskú vládu. Štát prestal byť služobníkom božím, štát sám sa stal absolútnom a náboženstvo bolo len jeho vlastnosťou. V stredoveku bol štát v cirkvi, teraz sa jeho význam prehodnotil a cirkev sa ocitla v štátoch.“²

Novoveký zlom v prvom rade znamená obrátenie sa k človeku, k jeho problému, ale hlavne je to postulácia človeka ako hlavného princípu, ako miery všetkých vecí, čo otvára priestor a nutnosť začať uvažovať o politických (mocenských) pomeroch medzi ľuďmi v úplne inom rozmere ako doteraz. Základom sa stáva racionalizmus³. Obrodzuje sa problém slobody⁴, autonómie, svojbytnosti a nedeterminovanosti človeka. Vzniká nová požiadavka definovať a vymedziť pojmy ako je vláda, moc, autorita, zákon, ktoré boli v stredoveku vždy účelovo vysvetľované v kontextoch metafyziky, teológie a apriórneho podriadenia sa človeka už existujúcemu poriadku, hierarchie a sociálnej stratifikácie. Uvažovať o politickej slobode človeka v stredoveku bolo herézou, lebo znamenalo spochybniť putá a miesto dané od Boha⁵. Naopak podľa Locka „sloboda človeka v spoločnosti je v tom, že nie je pod žiadnou inou zákonodarnou mocou iba tou,

---

¹ D. Hume, *O práve a politike*, Bratislava, Kalligram, 2008, s. 102.

² E. Rádl, *Dějiny filosofie. Novověk*, Praha, Votobia 1999, s. 10-11.

³ Otázka uplatnenia racionalizmu v spoločnosti „spočíva v presvedčení, že práve rozum, ktorý vie umlčať egoizmus a predsudky, nabádal ľudí, aby pochopili, že je nevyhnutné spolunažívať podľa určitých zásad a pravidiel. Racionalistická dimenzia zmluvného modelu, podľa ktorej je moc legitímna len do tej miery, do akej obstojí pred tribunálom rozumu, sa začala rozvíjať už v starovekom Grécku. Pravda, niečo také ako snaha ochraňovať súkromnú sféru jedinca pred zásahmi štátu tu ešte neexistovalo. Človek je zón politikon a jeho dobrý život, jeho sebarealizácia sú neodmysliteľné od občianskej aktivity. Polis bola súčasťou jedinca a on splyval s politickým celkom. O ľudských právach ako o subjektívnych nárokoch jedinca voči štátu sa ešte nehovorilo. Zorný uhol sa zmenil, až keď polis zanikla a jednota medzi človekom a štátom sa rozbila. Cestu si pomaly kliesnil individualizmus, politika a morálka sa odlišili, politika už nebola nevyhnutne realizáciou morálnych cieľov.“ A. Krsková, *Právo, povinnosť, zodpovednosť*. Dostupné na internete: <http://prison-education.oad.sk/sk/text1.pdf>. Citované dňa 19.2.2012.

⁴ Podľa Berlina „sloboda je slobodou, nie rovnosťou, spravodlivosťou, kultúrou, ľudským šťastím alebo čistým svedomím, ak je moja sloboda alebo sloboda mojej triedy či národa závislá od biedy množstva iných ľudských bytostí, systém, ktorý to umožňuje, je nespravodlivý a nemorálny.“ I. Berlin, *Dva pojmy slobody*, in: E. Gál, F. Novosad (ed), *O slobode a spravodlivosti*, Bratislava Archa 1993, s. 26.

⁵ Blížšie pozri: J. Hacker, *Political Theory: Philosophy, Ideology and Science*, New York, Macmillan, 1961.

ktorá bola zriadená dohodou v štáte ani pod panstvom nejakej vôle alebo obmedzením nejakého zákona iba tým, ako legislatíva zavedie podľa dôvery v nej vkladanej“⁶ a zároveň „sloboda ľudí pod vládou znamená mať stále právo, podľa neho žiť, spoločné každému členovi danej spoločnosti a vydané zákonodarnou mocou v nej zriadenou, slobodu riadiť so svojou vlastnou vôľou vo všetkých veciach, kde dané pravidlo nedáva predpisy, nie je podrobené nestálej, neistej, neznámej, ľubovoľnej vôli druhého, ako prirodzená sloboda je v tom, že nie je pod žiadnym iným obmedzením ako pod prirodzeným zákonom“⁷. Bonnot de Condiliac uvádza, že najjednoduchšia definícia slobody je, že „sloboda je iba možnosť robiť to, čo nerobíme, alebo nerobiť to, čo robíme“⁸. Podľa Helvétia „slobodný človek je človek, ktorý nie je spútaný okovami, väznený alebo znepokojovaný strachom z trestov ako otrok. V tomto zmysle sa sloboda človeka zakladá na slobodnom uplatňovaní jeho možností“⁹. Rousseau uvádza, že „táto všeobecná sloboda je dôsledok prirodzenosti človeka. Jeho prvým zákonom je bdieť nad zachovaním vlastnej osoby, jeho prvé starosti sú tie, ktorými je povinný sám sebe, a len čo rozumovo dospeje, stáva sa svojim vlastným pánom, lebo sám posudzuje prostriedky vhodné na sebazáchovu“¹⁰ a „každý človek sa narodí slobodný a ako pán seba samého a nik si ho nesmie bez jeho súhlasu podrobiť, nech by to bolo pod akoukoľvek zámkou. Kto vraví, že syn otroka sa narodil ako otrok, vraví tým, že sa nenarodil ako človek“¹¹. Pojem slobody v jej politickom význame je teda úzko spätý výlučne s človekom. Iba človek si uvedomuje svoju politickú slobodu. Hobbes síce píše, že „slovo sloboda vlastne znamená neprítomnosť vonkajších prekážok pohybu a používa sa tak v súvislosti s nerozumnými a neživými vecami, ako aj s rozumnými tvormi“¹², avšak táto definícia je chápaná v úzkom význame, len pre absenciu prekážok v pohybe. Feuerbach to potvrdzuje tvrdením, že „akákoľvek špekulácia o práve, o vôli,

⁶ J. Locke, *Dvë pojednání o vládě*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 149.

⁷ *Ibidem*, s. 150.

⁸ E. Bonnot de Condiliac, *Rozprava o pocitech*, in: T. Munz, *Novoveká empirická a osvietená filozofia*, Vydavateľstvo Politickej literatúry, 1967, s. 277.

⁹ C.A. Helvétius, *O duchu*, in: T. Munz, *Antológia z diel filozofov časť Novoveká empirická a osvietená filozofia*, Vydavateľstvo Politickej literatúry, 1967, s. 352.

¹⁰ R.R. Rousseau, *Spoločenská zmluva*, in: *Antológia z diel filozofov. Novoveká empirická a osvietená filozofia*, Bratislava: Epoque 1967, s. 431.

¹¹ *Ibidem*, s. 471.

¹² T. Hobbes, *Leviathan*, in: E. Városová, *Novoveká racionalistická filozofia*, Nakladateľstvo Epoque, 1970, s. 194.

o slobode, o osobnosti bez človeka, mimo človeka alebo dokonca nad človekom je špekuláciou bez jednoty, bez nevyhnutnosti, bez základu, bez reality. Človek je existenciou slobody, existenciou osobnosti, existenciou práva. Len človek je príčinou a základom Fichteho „ja“, príčinou a základom Leibnizovej monády, príčinou a základom absolútna“¹³. Sloboda je fakt atributívne a imanentne spojená s človekom¹⁴. Podľa Kanta „sloboda je čírou ideou, ktorej objektívnu realitu nijakým spôsobom nemožno dokázať podľa prírodných zákonov, teda ani v nejakej novej skúsenosti, a ktorú, keďže ju nikdy nemožno doložiť podľa nejakej analógie, nemožno nikdy ani pochopiť či aspoň nahliadnuť“¹⁵. Sloboda patrí k ľudskej prirodzenosti a je základom jeho mravnej výbavy a práv. Rousseau tvrdí, že „vzdať sa svojej slobody znamená vzdať sa svojej ľudskej dôstojnosti, ľudských práv, ba i povinností. Ak sa niekto všetkého vzal, za to ho ničím nemožno odškodniť. Také vzdanie sa je nezlučiteľné s ľudskou prirodzenosťou a odňať človeku všetku slobodnú vôľu znamená odňať všetku mravnú cenu jeho činom“¹⁶. Okrem týchto atribútov slobody platí, že „pojmem slobody je kľúčom k vysvetleniu autonómie vôle“¹⁷. Táto definícia tak vytvára predpoklad pre určenie zodpovednosti človeka za svoju slobodu, teda zodpovednosti za svoje činy. Vôľa človeka je autonómna¹⁸, nie je ničím determinovaná, to znamená, človek je zodpovedný za svoje činy. Podľa Descartesa „máme slobodu voľby, ktorá nám umožňuje nesúhlasiť s pochybnými vecami, a tak sa vystríhať omylu“¹⁹. Aj keď platí, že „za slobodného sa považuje človek, ktorému nič neprekáža uskutočniť z vecí primeraných jeho silám a schopnostiam čokoľvek, čo chce“²⁰ a „sloboda občana spočíva iba v tých veciach, o ktorých zákonodarca v zákonoch vyslovene

¹³ L. Feuerbach, *Predbežné tézy k reforme fil*, in: T. Munz, *Novoveká empirická a osvietená filozofia*, Vydavateľstvo Politickej literatúry, 1967, s. 499.

¹⁴ Podľa Hobbesa „nikto totiž nepreberá nijaký záväzok, ktorý by nevychádzal z nejakého vlastného činu, pretože ľudia majú od prírody rovnakú slobodu.“ T. Hobbes, *Leviathan*, in: E. Várossová, *Novoveká racionalistická filozofia*, Nakladateľstvo Epoque, 1970, s. 198.

¹⁵ I. Kant, 1991, in *Základy metafyziky*, Bratislava, Kalligram 2004, s. 90.

¹⁶ R.R. Rousseau, *Spoločenská zmluva*, in: *Antológia z diel filozofov. Novoveká empirická a osvietená filozofia*, Bratislava, Epoque 1967, s. 433.

¹⁷ I. Kant, 1991, in: *Základy metafyziky*, Bratislava, Kalligram 2004, s. 76.

¹⁸ Na inom mieste Kant uvádza, že „s ideou slobody je neoddeliteľne spojený pojem autonómie a s ním všeobecný princíp mravnosti, ktorý je v idei základom všetkého konania rozumných bytostí práve tak, ako je prírodný zákon všetkých javov.“ Ibidem, s. 83.

¹⁹ R. Descartes, *Princípy filozofie*, Nakladateľstvo Pravda, 1986, s. 48.

²⁰ T. Hobbes, *O štáte alebo republike*, in: I. Hrušovský, *Novoveká racionalistická filozofia*, Bratislava, Nakladateľstvo Epoque, 1970, s. 195.

nehovori“²¹, je dôležité nemýliť „sa v tom, čo máme rozumieť pod našou nezávislosťou. Existuje totiž niečo ako skazená sloboda, ktorú uplatňujú tak zvieratá, ako aj človek, spočívajúca v slobode robiť všetko, čo sa nám páči. Táto sloboda je nepriateľkou akejkoľvek autority, neznesie žiadne pravidlá, klesáme s ňou pod svoju úroveň, je nepriateľkou pravdy a pokoja a Boh usúdil, že musí proti nej povstať! No existuje aj občianska a morálna sloboda, ktorá čerpá silu v jednote a ktorú chrániť je poslaním samej moci. Je to sloboda robiť bez obáv všetko, čo je spravodlivé a dobré. Túto posvätnú slobodu musíme brániť za každých okolností a ak bude treba, musíme za ňu nasadiť svoj život“²². Sloboda je teda mnohokrát podmienená zápasom o ňu. Existenciálna sloboda človeka je síce apriórna, ale politická sloboda bola a je predmetom zápasu v každej dobe. V tomto kontexte Tocqueville píše, že ľudia by sa „nemohli tešiť politickej slobode, bez toho, aby ju vykúpili istými obeťami, a nikdy ju nemožno dosiahnuť ináč, než veľkým úsilím“²³. Hodnota politickej slobody vyplýva z ťažkosti jej dosiahnutia a tiež z jej významu pre spoločnosť. Rousseau píše: „keď hľadáme, v čom presne spočíva to najväčšie blaho všetkých, ktoré má byť cieľom zákonodarných systémov, nachádzame, že sa redukuje na dve základné predmety, na **slobodu a rovnosť**. Na slobodu, pretože každá individuálna závislosť odoberá silu štátnemu telesu, na rovnosť, pretože sloboda bez nej nemôže pretrvať“²⁴. Hume zas píše, že „ak preskúmame jednotlivé zákony, ktorými sa riadi spravodlivosť a určuje majetok, aj tak dostaneme ten istý záver. Dobro ľudstva je jediný predmet všetkých týchto zákonov a nariadení. Pre mier a v záujme spoločnosti je nevyhnutné nie len to, že vlastníctvo ľudí možno oddeliť, ale že zákony, ktoré nasledujeme pri tomto delení, sú také, aby bolo možné naďalej slúžiť záujmom spoločnosti“²⁵.

Aj keď vo všeobecnosti platí, že „otázka slobody je pre každý národ životne dôležitá, celkom zásadná a záležitosťou všetkých“²⁶, „sloboda nie je plodom všetkých krajín, nie je ani dosiahnuteľná všetkým národom. Čím viac uvažujeme o tejto zásade, stanovenej Montesquieuom, tým väčšmi cítime jej pravdivosť. Čím väčšmi ju popierame, tým častejšie sa ukazuje príležitosť podprieť ju novými

---

²¹ Ibidem, s. 196.

²² A. de Tocqueville, *O demokracii v Amerike*, Kalligram, Bratislava 2005, s. 138.

²³ Ibidem, s. 74.

²⁴ J.J. Rousseau, *O spoločenskej zmluve: (O princípoch politického práva)*, Bratislava, Kalligram 2010, s. 75.

²⁵ D. Hume, *O práve a politike*, Bratislava: Kalligram 2008, s. 116.

²⁶ N. Machiavelli, *Rozpravy o prvinách deseti kníhách Tita Livia*, Argo 2001, s. 193.

a presvedčivými dôkazmi“²⁷. Aj podľa odľahlejšieho Tocquevilla „sloboda je vzácny dar, no len máloktorý národ je jej hodný“²⁸. Sloboda je stav, ktorý treba vybudovať, je to stav, ktorý v novovekých politicko-filozofických reflexiách vyplýva z prekonalenia prirodzeného stavu, ktorý sa chápe ako stav absencie slobody, z dôvodu anarchie, či absencie princípov a pravidiel postulujúcich slobodu. „Podľa Locka v prirodzenom stave, pred utvorením akejkoľvek občianskej spoločnosti, by ľudia konali v zhode so svojimi túžbami, ktoré by však boli obmedzené ich rozumom. V prirodzenom stave sa ľudia môžu ľahko dostať do vojnového stavu, v ktorom využívajú silu na zmocnenie sa majetku iných alebo na ochranu seba samých pred takýmito nájazdmi. Locke hovorí, aby ľudia prekonalí túto neistotu, utvorili občiansku spoločnosť“²⁹. Občianska spoločnosť sa chápe ako prostriedok prekonalenia prirodzenej nerovnosti. Je to možnosť prekonať získané sociálne disproporcie a zaviesť pojmy rovnosti a spravodlivosti do politiky. Už Machiavelli píše, že „mravná skaza a neschopnosť žiť slobodne sa rodí z občianskej nerovnosti a kto sa rozhodne rovnosť dôsledne zaviesť, musí nutne siahnuť k mimoriadnym opatreniam“³⁰. V prvom rade „v občianskej spoločnosti má každý pracovať – lebo na tom sa zakladá jeho pocit samostatnosti a cti“³¹.

Občianska spoločnosť je v Novoveku chápaná v kontexte demokracie. Občianska spoločnosť a demokracia sú párové pojmy a zároveň sú definované primárne cez otázku slobody³². Hobbes uvádza, že „slobodní sú iba tí, čo žijú v demokracii, a otrokmi tí, čo žijú v monarchii“³³. Demokracia je zároveň v tomto období definovaná predovšetkým ako republika a jej výlučnosť v možných politických zriadeniach je výsledkom aj racionálneho uvažovania o politike. Aj keď Novovek sa hrdí svojim dôrazom na racionálnosť a empiriu, Montesquieu sa nevyhol v definícii občianskej spoločnosti aj otázke citov: „občianska cnosť v štáte je vec prostá: je to láska

---

²⁷ R.R. Rousseau, *Spoločenská zmluva*, in: *Antológia z diel filozofov. Novoveká empirická a osvietená filozofia*, Bratislava, Epoque 1967, s. 452.

²⁸ A. de Tocqueville, *O demokracii v Amerike*, Kalligram, Bratislava 2005, s. 880.

²⁹ G. Thomson, *Locke*, Bratislava: Albert Marenčin - Vydavateľstvo PT, 2004, s. 45.

³⁰ N. Machiavelli, *Rozpravy o prvých desiatich knihách Tita Liviova*, Argo 2001, s. 188.

³¹ Sobotka chápe nutnosť pracovať ako primárnu pre novoveké chápanie občianskej spoločnosti. Občianska spoločnosť je, hlavne pre nemeckú klasickú filozofiu považované za „sústavu potrieb“. M. Sobotka, *Kapitoly z dejín nemeckej klasickej filozofie – II.*, Praha: Státní tiskárna, 1970, s. 61.

³² Bližšie pozri: R.E. Goodin, P. Pettit, P. (ed.): *A Comparison to Contemporary Political Philosophy*, Oxford 1997.

³³ T. Hobbes, *O štáte alebo republike*, In: I. Hrušovský, *Novoveká racionalistická filozofia*, Bratislava, Nakladateľstvo Epoque, 1970. s. 197.

k republike, je to cit a následok poznania“³⁴. Cit, empatie a altruizmus sú koniec koncov atribúty, ktoré stoja v základoch výnimočnosti novovekého uvažovania o spoločnosti. Tocqueville tak uvádza, že „je veľmi dôležité, aby republiky nielen bránili spoločnosť pred útlakom tých, ktorý jej vládnu, ale aby ochránili aj časť spoločnosti pred nespravodlivosťou druhej časti. Spravodlivosť je cieľ, ku ktorému má smerovať každá vláda, je to cieľ, ktorý si stanovujú ľudia, keď sa spájajú. Národy sa o tento cieľ vždy usilovali a budú sa usilovať, kým ho nedosiahnu, alebo nestratia svoju slobodu“³⁵.

Summary

The author analyzes such aspects of modern political philosophy as: individualism, freedom and society development.

---

³⁴ Ch. Montesquieu, *O Duchu Zákona*, Český Těšín: Aleš Čeněk 2003, s. 74.

³⁵ A. de Tocqueville, *O demokracii v Amerike*, Kalligram, Bratislava 2005, s. 416.

PROSOPON

№ 1/2012

[s. 55-76]

Светлана Лозница

Протестантская этика и мировые религии: возможна ли рецепция трудовой этики другими культурами?

Protestant ethics and world religions: can work ethics be adopted by other cultures?

Keywords: *Max Weber, Protestant ethics, cultural and historical types by Max Weber, work ethics, world religions*

В этой небольшой работе предпринята попытка исследовать, какие последствия могут иметь идеи на жизнь не только отдельного человека, но и общества в целом. Речь идет, прежде всего, о том влиянии, которое имела Реформация, в значительной степени кальвинизм, на сознание людей, послужившая причиной появления соответствующего мировосприятия, названного Максом Вебером «духом капитализма». Религия, как мы знаем, является чуть ли не самым мощным фактором воздействия на человека, а значит, и на регламентацию ее убеждений и соответственно жизненного уклада. Одним из исследований, подтверждающих это мнение, является труд немецкого социолога Макса Вебера «Протестантская этика и дух капитализма» в котором он обращает внимание на то, что определенное сочетание этики и экономики в протестантизме стало основным источником «духа капитализма», что повлияло на появление не только соответствующего типа общества, но и определенного типа цивилизации, а именно европейской буржуазно-капиталистической. Также, используя идею

культурно-исторических типов или способов отношения к «миру» Макса Вебера, главной особенностью которого является развитие общества, благодаря подчинению его духовным и нравственным принципам соответствующих цивилизаций, а именно буддизма, индуизма, ислама, конфуцианства, христианства, будет предпринята попытка показать имели ли влияние этические концепции мировых религий на социально-экономические процессы в обществе.

Обратившись к той или иной культурно-исторической традиции можно заметить, что одним цивилизациям присуща большая склонность к трудовой этике, а другие наоборот склоняются к избеганию жизни в мире, отдавая предпочтение духовным факторам. Разумеется, такая традиция содержится в присущей культуре установке, значительным регулятивом которой является религия. На такую особенность обратил внимание и Макс Вебер, исследуя развитие европейской цивилизации: те общества, которые исповедовали протестантизм, выдались намного успешнее в смысле экономического развития за католиков. Эта идея возникла у немецкого социолога после ознакомления с данными статистических материалов, которые были проработаны его учеником М. Оффенбергом, и свидетельствовали о том, что «протестанты или как господствующие, то ли как угнетаемые слои населения, или как большинство населения, или в качестве меньшинства – проявляли специфическую склонность к экономическому рационализму, которой у католиков нет ни в том, ни в другом случае»¹.

Вебер замечает, что протестантская этика не была причиной появления капитализма, но этические ценности, выработанные идеологами Реформации, способствовали изменению системы традиционных ценностей о смысле жизни человека и о значении в ней экономических факторов. По его мнению, капитализм возникает не из накопления имущества, но именно оно, накопление, должно было происходить в каких-то своеобразных условиях, которые бы способствовали его возникновению. Для развития капитализма нужны два обстоятельства: первое – особенные, совершенно специфические формы хозяйственной организации, которую мы обычно

---

¹ М. Вебер, *Протестантська етика та дух капіталізму*/ Перекл. з німецької О. Погорілого. – К.: Основи, 1994, с. 41.

называем «капиталистическими», вторая – хозяйственные субъекты, проникнутые вполне своеобразной хозяйственной идеологией, т.е. капиталистическим духом². Заметим, что главной целью этических новаций протестантизма было не накопление имущества, а, так же как в других религиях, стремление к спасению: «Спасение души, и только оно было основной целью их жизни и их деятельности, – говорит Макс Вебер. С этим были связаны этические цели и практическое влияние их учений, и то, и другое выступает лишь следствием чисто религиозных мотивов. А поэтому мы должны считаться с тем, что культурное влияние Реформации в большинстве своем – а для нашего специального аспекта в подавляющем большинстве – были непредвиденными и даже нежелательными последствиями деятельности реформаторов, часто очень далекими и даже противоположными по своему содержанию к тому, что представляли себе последние»³.

Наиболее известной догмой протестантизма, повлиявшей на установление рационалистической установки западной цивилизации, было утверждение об избранности к спасению, заимствованное Августином из Святого письма, которое так и не утвердила католическая церковь. Эта догма изложена в «Вестминстерском вероисповедании» 1647 года. Раздел (О изначальном решении Божиим) № 3: «Бог, проявляя свое величие, своим решением обрек (*predestinated*) одних людей к вечной жизни, других же осудил (*foreordained*) на вечную смерть». № 5: «Тех же из человеческого рода, кто избран в жизни, Бог еще до творения мира избрал для спасения во Христе и вечного блаженства, избрал согласно вечным и надменным намерением своим, согласно тайному решению и доброй волей своей и делал Он это по своей чистой и добровольной милости и любви, а не потому, что его могла побудить к этому, как причина или условие, вера, или добрые дела или настойчивость в том и втором...» № 7: «И угодно было Богу, согласно неожиданным решением своим и волей Его <...> обойти остальных людей своей лаской и осудить их на бесчестие и гнев за их грехи, во славу своей высокой справедливости»⁴.

---

² Ibidem.

³ Ibidem, с. 78.

⁴ Ibidem, с. 119.

Существовали два взаимосвязанных характерные типа поучений о спасении души. В одном случае верующему просто возлагается в обязанность, считать себя избранником Божиим и отвергать любые сомнения в этом как дьявольское искушение, поскольку неуверенность в собственной избранности свидетельствует о неполноте веры и, следовательно, о неполноте благодати. В противном же случае наилучшим способом получить внутреннюю уверенность в спасении считается неутомимая деятельность в рамках своей профессии. Она, и только она, развеивает любые религиозные сомнения и дает уверенность в избранности к спасению. Но уже по утверждению Кальвина всякие чувства и настроения, какими бы высокими они ни были, все же есть обманчивые, вера должна подтвердить себя в объективных действиях – только тогда она может стать надежной опорой «*certitudo salutis*». Она должна быть «*fides efficax*» («действенной верой»), а призывание к спасению – «*effectual calling*» («действенным призыванием»), согласно Савойской декларации. В той же мере, как добрые дела неспособны быть средством достижения спасения – потому что избранный остается творением, и все, что бы он ни делал, стоит бесконечно далеко от божественных требований, – эти дела одновременно необходимы как знак избранности. Они являются определенным техническим средством не для того, чтобы достичь блаженства, а чтобы преодолеть страх лишиться спасения. На практике это означает, что Бог помогает тому, кто сам себе помогает, что кальвинист, таким образом, как иногда говорят, сам «создает» свое спасение, или, правильнее было бы сказать – уверенность в спасении, и что это спасение не может быть достигнуто, как того требует католицизм, путем постепенного накопления отдельных достойных поступков, а выступает следствием систематического самоконтроля, который постоянно ставит верующего перед альтернативой: избран к спасению или отвергнут⁵?

Понятие «*Beruf*» («профессия как призывание») было известно и раньше, но в таком контексте оно приобрело новую интерпретацию, согласно которой, выполнение своего долга в пределах светской профессии оценивается как высшая цель человеческой жизни, а единственным средством угодить Богу провозглашается лишь выполнение своих

---

⁵ Ibidem, с. 127, 129, 130.

обязанностей в пределах определенного Beruf. Благодаря успехам в своей профессии верующий мог достичь осознания избранности, которое похоже больше не на знание, а скорее на ощущение своей приверженности Богу. Не само понятие «Beruf», как отмечает Макс Вебер в исследовании «Протестантская этика и дух капитализма», является новым, а новой является «сама идея, рожденная Реформацией», нашедшая свое выражение в таком положении: «понимание выполнения своего долга в рамках светской профессии как высшей цели человеческой жизни вообще». Неизбежным следствием этого, продолжает М. Вебер, стало представление о религиозном значении мирской обыденной работы и формирование соответствующего понятия о профессии и ее значении⁶. Таким образом, религия выходит из стен церквей и монастырей, единственным средством угодить Богу провозглашалось только выполнение своих обязанностей в рамках определенного Beruf.: «Монашеский образ жизни, по мнению Лютера, не только не имеет никакой ценности с точки зрения оправдания перед Богом, но и вообще является проявлением эгоистического равнодушия людей, которые пренебрегают своими мирскими обязанностями. Напротив, повседневная деятельность в рамках профессии оценивается им как высшее проявление христианской любви к ближнему... Выполнение повседневных мирских обязанностей во всех обстоятельствах – это единственный путь угодить Богу, что это и только это является волей Божьей, а потому все разрешенные профессии, по крайней мере, равны перед Богом»⁷.

В протестантизме, таким образом, небесный и земной миры кардинально противопоставляются: созданный греховный земной мир постаёт как противоположность совершенному Богу – создателю. Судьба отдельного человека является следствием лишь милости Бога. По мнению В. Шлюхтера, именно осознание абсолютности разрыва между «миром» и Богом, которое должно было пугать радикально направленного протестанта, и должно было крайне усиливать его жажду спасения. Ужас протестанта перед греховностью «заброшенного мира» был настолько значительным и стремление найти «освобождение» от него настолько непреодолимым, что он готов был удовлетвориться любым средством избавиться от страха не

---

⁶ Ibidem, с. 70.

⁷ Ibidem, с. 70-71.

оказаться спасённым, – отмечает М. Вебер. Поскольку труд по учению о предопределении нельзя было считать платой за посмертное спасение, то его можно было рассматривать как средство познания, которое, по крайней мере, давало ответ на вопрос – избранны вы к спасению или нет? Для этого, считает социолог, достаточно было предположить, что «Бог-создатель» благосклонен к земным делам, которые осуществляются в его славу, что обеспечивает его успешность. Поскольку, продолжает М. Вебер, трудно предположить, чтобы он был благосклонен к делам нечестивца, который еще до рождения отторгнут от пути спасения, поэтому остается верить, что успешность дел «в мире» свидетельствует о его избранности⁸. М. Вебер отмечает, что в период написания Лютером своей «Свободы христианства», он также твёрдо верил в «тайное решение Бога» как в абсолютный, единственный и необъяснимый источник своей религиозной избранности. Формально Лютер не отказался от этого и позже, однако эта идея не только не заняла в его учении главного места, но и все больше отходила на задний план – по мере того как Лютер, будучи ответственным за церковные дела политиком, вынужден был становиться на практике все большим реалистом⁹.

Первым противником, с которым «духу» капитализма – в понимании определённого нормативного регулируемого стиля жизни, который выступает под видом определенной «этики», – пришлось столкнуться, была та разновидность мироощущения и делового поведения, который может быть назван **традиционализмом**. Имеется в виду прежде всего то, что если работнику предлагается повысить оплату за объём работы, то человек лучше соглашается на то, чтобы выполнять меньший объём работы и получать ту же прибыль, нежели оставить объём работы таким же, тем самым увеличив свой заработок. Такой пример поведения М. Вебер называет «традиционализмом». Человек «от природы» не стремится зарабатывать деньги, все больше денег, он хочет просто жить, жить так, как он привык, и зарабатывать столько, сколько нужно для такой жизни¹⁰.

---

⁸ П.П. Гайденок, Ю.Н. Давыдов, *История и рациональность: Социология М. Вебера и веберовский ренессанс*. – М.: Политиздат, 1991, с. 251-252.

⁹ М. Вебер, *Протестантська етика та дух капіталізму*/ Перекл. з німецької О. Погорілого. – К.: Основи, 1994, с. 120.

¹⁰ *Ibidem*, с. 54-56.

В Лютера, отмечает Вебер, понятие профессионального призвания остается традиционалистским. Профессия как призвание – это то, что человек должен принимать как Господне веление, то, чему он должен «покориться»; такое понимание является доминирующим в лютеранском учении, хотя здесь присутствует и другое мнение, согласно которому профессиональная деятельность выступает как главная задача, поставленная Богом перед человеком¹¹. Для Лютера распределение людей по социальному положению и профессиям, в соответствии с объективным историческим порядком общества, является прямой эманацией Божественной воли, в результате чего пребывание каждого человека на своем месте и его деятельности в пределах, определенных для него Господом, обращалось в религиозный долг. Это еще усугублялось тем, что отношение лютеровской религиозности к «миру» с самого начала было не совсем четким и таким же оставалось и дальше. Из идей Лютера, который так полностью никогда и не освободился от влияния апостола Павла с его индифферентным отношением к мирской жизни, невозможно было вывести этические принципы деятельности по преобразованию мира¹². Лютеранству, именно благодаря его учению о спасении, было чуждо то стремление к систематизации жизни, которое неизбежно ведет к его методической рационализации. Это стремление, которое обуславливало аскетический характер набожности, безусловно, могло возникнуть под влиянием различных религиозных мотивов: кальвинистское учение о предопределении было лишь одной из многих возможностей. Однако это учение отмечено не только исключительной последовательностью, но и способностью к сильному психологическому воздействию. Некальвинистские же разновидности аскетизма, если рассматривать их под углом зрения религиозной мотивации их аскезы, выступают как ослабление внутренней последовательности кальвинизма¹³.

Кальвинистский Бог требовал от своих избранных не отдельных «добрых дел», а святости, которая стала системой. Здесь не могло быть и речи ни о свойственной католицизму чисто человеческому колебанию между грехом,

---

¹¹ Ibidem, с. 74.

¹² Ibidem, с. 164-165.

¹³ Ibidem, с. 140.

раскаянием, покаянием, искуплением и новым грехом, ни о сбалансировании всей жизни с помощью временных наказаний или тех средств получения благодати, которые есть в распоряжении церкви. Практическая этика кальвинизма позволяла преодолеть отсутствие плана и системы в повседневной жизни верующего и создавала последовательный метод всего жизненного поведения¹⁴. Кальвинистская аскеза, замечает М. Вебер, если не всегда, то хотя бы в большинстве случаев либо рассматривалась как образец для других аскетических течений или, когда внутри этих течений возникали оригинальные идеи, которые уклонялись от кальвинистских предписаний или перерастали их, – к ней обращались с целью сравнений и дополнений. Некальвинистские же разновидности аскетизма, если рассматривать их с точки зрения религиозной мотивации их аскезы, выступают как ослабление внутренней последовательности кальвинизма¹⁵.

Полезность определенной профессии и, следовательно, ее желательность Богу, в первую очередь определяются с моральной точки зрения, а потом уже той значимостью, которую блага, которые производятся в ее рамках, имеют для «всего общества»; наконец третьим и, практически, конечно важнейшим критерием выступает «доходность профессии». Ибо если Бог, волю которого пуританин усматривает во всех обстоятельствах своей жизни, предоставляет кому-то из своих избранных определенный шанс для получения прибыли, то он делает это, руководствуясь вполне определенными намерениями. И верующий христианин должен следовать этому велению и пользоваться этим шансом. «Если Бог указывает вам путь, на котором вы сможете без ущерба для души своей и не вредя другим законным образом больше приобрести, чем на любом другом пути, а вы отвергаете это и избираете менее доходный путь, то вы этим самым становитесь препятствием осуществления одной из целей вашего призвания (calling), вы отказываетесь быть управляющим (steward) Бога и принимать дары его для того, чтобы иметь возможность употребить их на благо ему, когда Он того пожелает. Не ради телесных утех и грешных наслаждений, но для Бога должны вы трудиться и богатеть. Богатство заслуживает порицания

---

¹⁴ Ibidem, с. 132.

¹⁵ Ibidem, с. 140.

лишь постольку, поскольку оно таит в себе соблазн поддаться лени и грешным мирским наслаждениям, а стремление к богатству – лишь постольку, поскольку оно вызвано надеждой на будущую беззаботную и веселую жизнь. Как следствие же выполнения профессионального долга богатство морально не только оправдано, но и приписано»¹⁶. Развлечения должны были служить определенной рациональной цели: отдыху, необходимому для восстановления физической работоспособности. Как средство высвобождения избытка жизненных сил они вызывали у пуритан сомнения той же мере, в какой развлекались ради чистого наслаждения или спортивного азарта, удовлетворения грубых инстинктов или иррационального чувства соперничества, поэтому развлечения, безусловно, осуждались¹⁷.

Квакерская этика также требует, чтобы в профессиональной деятельности человека последовательно воплощались аскетические добродетели и испытывалась его избранность; последняя же проявляет себя в добросовестности, свидетельством которой, в свою очередь, выступает тщательное и методическое выполнения своих профессиональных обязанностей. Не сам труд как таковой, а лишь рациональная деятельность в рамках профессии угодна Богу. Пуританское учение о профессиональном призвании всегда делает упор на методическом характере профессиональной аскезы – в отличии от понимания Лютера, который рассматривает профессиональное призвание как покорность своей же определенной Богом судьбе¹⁸.

Пуританский богослов Ричард Бакстер в своих трудах отмечает: «Не праздность и удовольствия, а лишь деятельность служит приумножению славы Божией, согласно недвусмысленно выраженной воле Его. Поэтому главным и самым тяжелым из грехов есть пустая трата времени. Жизнь человеческая слишком коротка и ценная, и её следует использовать для «подтверждения» своего призвания. Трата же времени на светские развлечения, «пустую болтовню», роскошь, даже на сон, если это выходит за нужные для надлежащего состояния здоровья границы – не более 6, а в

---

¹⁶ Ibidem, с. 166-167.

¹⁷ Ibidem, с. 170.

¹⁸ Ibidem, с. 165-166.

крайнем случае 8 часов, – морально совершенно недопустимо». Бакстер высказывает взгляды, которые в ряде моментов прямо созвучны с известным апофеозом разделения труда у Адама Смита. Профессиональная специализация, способствуя выучке (*scill*) работника, ведет к количественному росту производительности труда и повышению его качества. Тем самым она служит общему благу (*common best*), которое идентично благополучию, как можно большего количества людей. Именно труд является специфическим превентивным средством против всех – достаточно серьезных – искушений, которые пуритане объединяли понятием «unclean life» («нечистая жизнь») – и ее роль в этом деле немалая¹⁹ [Методист Джон Уэсли предостерегает: «Я боюсь того, что там, где растет богатство, в той же мере уменьшается религиозное рвение. Поэтому, исходя из логики вещей, я не вижу возможности, чтобы возрождение истинного благочестия могло продолжаться в течение долгого времени. Ибо религия неизбежно должна порождать как трудолюбие (*industry*), так и бережливость (*frugality*), а эти свойства неизбежно ведут к богатству. Там же, где растет богатство, там растут и гордыня, страсти и любовь к мирским благам во всех их разновидностях²⁰.

Везде, где утверждалось пуританское мироощущение, оно при всех обстоятельствах способствовало установлению буржуазного, рационального с экономической точки зрения образа жизни, что, конечно, было намного важнее, чем простое стимулирование роста капиталов. Пуритане, замечает Макс Вебер, были главными и единственно последовательными носителями этой тенденции. Пуританизм стоял у колыбели современной «экономического человека». Конечно, и пуританские жизненные идеалы подчас не выдерживали натиска тех сильных «искушений», которые, как хорошо об этом знали пуритане, таило в себе богатство²¹. Пуританин стремился быть человеком профессии. По мере того, как аскеза переносилась из монашеской кельи в профессиональную жизнь и овладевала областью мирской морали, она начинала играть определенную роль в формировании того грандиозного космоса современного хозяйственного устройства, который был связан с техническими и

---

¹⁹ Ibidem, с. 162-163, 165.

²⁰ Ibidem, с. 176.

²¹ Ibidem, с. 175.

экономическими предпосылками машинного производства и который в наше время принудительным образом формирует жизненный стиль каждого человека, – причем не только тех людей, которые непосредственно связаны с ним своей производственной деятельностью, но и вообще всех, кто с момента рождения ввергнут в этот механизм²², – утверждает Вебер.

Но в то время, когда крупные религиозные движения (чье значение для хозяйственного развития заключалось, прежде всего, в их аскетическом воспитательном влиянии) оказывали, как отмечает Дж. Уэсли, своё самое наибольшее экономическое влияние, тогда, как правило, расцвет чисто религиозного энтузиазма был уже позади, и попытки получить Царство Божье постепенно растворялись в трезвой профессиональной добропорядочности и корни религиозного чувства постепенно отмирали, уступая место утилитарной посюсторонности. Когда вслед за этим утверждался принцип «to make the best of both worlds» (наилучшим образом воспользоваться обоими мирами), то, в конце концов, как указал уже Додден, чистая совесть становилась одним из компонентов комфортабельной буржуазной жизни. Тем, что преисполненная интенсивной религиозной жизни эпоха XVII в. завещала своей утилитарно настроенной преемнице, была прежде безупречно чистая (мы могли бы даже сказать: во-фарисейски чистая) совесть, сопутствующая наживе – если, конечно, последняя не выходит за пределы легальности. От «Deo placere vix potest» (вряд ли будет угодно Богу (лат.)) не осталось и следа. Так возникает специфически буржуазный профессиональный этос. Буржуазный предприниматель, полон сознания, что он действует милостью Божией и с Божьего благословения – при условии, что он не переступал границ формальной корректности, то есть его нравственность была безупречной, а то, как он распоряжался своим богатством, не возникало осуждения, – имел право заботиться о своих деловых интересах и даже обязан был делать это²³.

Заметим, что в исследовании М. Вебера «Протестантская этика и дух капитализма» речь идет об истоках христианской аскезы, проблема этических регулятивов в профессиональной деятельности касалась и его современников: сегодня, отмечает М. Вебер, дух аскезы – кто знает, навсегда

²² Ibidem, с. 181.

²³ Ibidem, с. 177-178.

или нет? – оставил эту мирную оболочку²⁴. Давно освободившись от связи с протестантской религией люди этой культурной эволюции могут стать «бездушными специалистами, бессердечными сластолюбцами»²⁵. В радикальной форме «служение во славу Бога, а не творения» Вебер усматривает признак будущего «господства над миром», состояния далекого от принципа братства «(он характеризует его как состояние «небратства»), который утверждался на Западе в процессе развития капитализма. Хотя Вебер считал протестантизм лишь одним из «классических элементов», которые способствовали возникновению современной «расколдованной» и «той, что расколдовывает» культуры Запада. Но, например, Шлюхтер отмечает, что христианская этика (и именно в ее протестантской форме) существенно повлияла на понимание «западного этоса», лежащей в основе этой культуры. В радикальном отрицании мира, нашло свое выражение в радикальном господстве над ним, продолжает Шлюхтер, уже заметны предпосылки и последствия соответствующего типа рационализма, что составляло неотъемлемый элемент «идеального базиса современного общества»²⁶.

Ещё одним аспектом, который обуславливает интерес к трудам Макса Вебера сегодня есть вопрос об идентификации нашего социокультурного типа капитализма, который, как оказалось при исследовании, совсем не похожий на тот который возник на Западе с «духа» протестантской этики. При идентификации типа капитализма, который возник в наше время, выяснилось, что он больше похож на тот, который согласно М. Веберу предшествовал тому, что возник на Западе в XV–XVII века, а потому не стал в его «Протестантской этике» предметом специального анализа. Как замечает Ю. Давыдов, анализируя исследование М. Вебера, существует не один капитализм, а по крайней мере два существенно разных его типа: торгово-спекулятивный, или как его еще называют, ростовщически-авантюрный, и другой – промышленный и высокопродуктивный. Первый из них возникал (и продолжает возникать) стихийно, причем в самых разных регионах земного шара и в условиях различных культур и

---

²⁴ Ibidem, с. 181.

²⁵ Ibidem, с. 182.

²⁶ П.П. Гайденоко, Ю.Н. Давыдов, *История и рациональность: Социология М. Вебера и веберовский ренессанс.* – М.: Политиздат, 1991, с. 256-257.

цивилизаций, отделенных от современной многими веками и даже тысячелетиями. Тогда как для возникновения другого нужна была целая нравственно-религиозная реформация, в процессе которой сформировался совершенно особый – исторически уникален – тип «экономического человека». Именно ему и обязан своими значительными успехами современный промышленный капитализм, возникший в XVI–XVII вв. в Европе. Движущей силой нового предпринимателя (в отличие от типа торгово-спекулятивного) была не ростовщическая «страсть к золоту», а страсть к развитию дела²⁷. В нынешней ситуации, отмечает Ю. Давыдов, проблема двух капитализмов значима не столько теоретически, как практически. Речь идет об идее, которая в наших современных условиях артикулируется как теория «двух капитализмов», которые противоположны как культурно-исторически, так и структурно-типологически. Веберовское различие двух социально-культурных форм капитализма, отмечает исследователь, открывает нам перспективу более артикулированного, по крайней мере социологически, определение тенденций, которые противостоят друг другу в нынешней «эволюции» постсоветского капитализма²⁸.

Отличительной особенностью современной западной культуры, по мнению последователей Макса Вебера, является полное отделение экономики от этики. Критикуя Запад за его жажду наживы, сопровождающейся духовной пустотой, некоторые последователи Макса Вебера считают целесообразным обратиться к теории самобытного развития цивилизаций, главной особенностью которой является развитие общества через подчинение его духовным и нравственным принципам соответствующих цивилизаций, а именно буддизма, индуизма, ислама, конфуцианства, христианства. В этом контексте можно обратиться к концепции культурно-исторических типов или способов отношения к «миру» Макса Вебера, которые определяют направленность жизнедеятельности людей. Первый из типов он связывает с конфуцианским и даосистским типом религиозно-философских установок, получивших

---

²⁷ Ю.Н. Давыдов, *Макс Вебер и современная теоретическая социология: Актуальные проблемы веберовского социологического учения.* – М.: Мартис, 1998, с. 466-467.

²⁸ *Ibidem*, с. 502.

широкое распространение в Китае. Другой – с индуизмом и буддизмом, распространенных в Индии. Третий – с иудаизмом и христианством, которые возникли на Ближнем Востоке и распространились в Европе, а в дальнейшем и на американском континенте. Первый из них Вебер определил как приспособление к миру, другой – как бегство от мира, третий – овладение миром. В каждом из этих способов отношения к миру, по мнению исследователя, уже содержится соответствующий «образ» и «стиль жизни» людей – нравственно определена модификация формы их существования. М. Вебер считает, что этим извечным мироотношением, обусловлен и соответствующий тип рационализации, задающий общее направление (и «темп») дальнейшей рационализации – как в пределах «картины мира», так и в нем самом²⁹.

Итак, рассмотрим влияние религиозно-философских идей на развитие стран Востока. Например, на стимулирование хозяйственной деятельности Индии конца XIX – начала XX века существенно повлияло движение свадеши, целью которого было развитие национальной промышленности как главной предпосылки независимости. Под лозунгом «самостоятельное производство нужных товаров» началась кампания бойкота импортных товаров. Движение свадеши способствовало подъему национального производства, оживлению ремесел, возникновению индийских фирм и предприятий. Кроме того, это движение имело на себе знак харизмы лидера национально-освободительного движения и духовного обновления Индии Махатмы Ганди и подчинялось его идее сатьяграхи (ненасильственного сопротивления, освященного высокими моральными и духовными ценностями индуизма)³⁰. Гандизм признает возможным достижение своей главной цели – самосовершенствование человека – только в случае снижения материальных потребностей, отказе как от нищенствования, а также и от материальных излишков, погони за избытком в быту и наращивания производства сверх удовлетворения жизненных потребностей. Поэтому для Ганди был неприемлемым капитализм с его

---

²⁹ П.П. Гайденок, Ю.Н. Давыдов, *История и рациональность: Социология М. Вебера и веберовский ренессанс*. – М.: Политиздат, 1991, с. 241-242.

³⁰ Н.Н. Зарубина, *Модернизация и хозяйственная культура (концепция М.Вебера и современные теории развития)* // Социологические исследования. – с. 1997. – № 4, с. 52.

расширенным производством и индустриальными технологиями³¹. Главной целью развития общества гандизм провозглашает самосовершенствование на основе стремления к истине в широком религиозно-философском смысле (смирение, отсутствие насилия), к тому, чтобы не причинить вред не только физический, но и моральный, что исключает ненависть и предусматривает сочувствие и любовь³². Ведь, по его идеалам, труд является важным средством совершенствования, и каждый человек должен работать не только для того, чтобы обеспечить себе необходимый минимум физического существования, но и для того, чтобы иметь возможность трудом служить людям и добиваться самосовершенствования³³.

С точки зрения теоретиков буддийской экономики, труд тоже наделён религиозной значимостью. Развитие экономики, согласно высшей цели «буддийского пути», ориентировано на совершенствование человеческого характера, основным инструментом которого является труд. Он выполняет тройную функцию: дает человеку шанс усовершенствовать свои способности, возможность преодолеть свой эгоцентризм посредством участия в коллективной работе и, наконец, сам является источником получения необходимых для жизни товаров и услуг. Лишение человека работы недопустимо не только потому, что лишает его источники для получения средств существования, но и потому, что человек теряет возможность совершенствоваться³⁴.

Исламская экономическая система поддерживает частную собственность и рыночную конкуренцию, но одновременно четко следит за справедливым распределением благ. С самого начала все богатства мира принадлежат Аллаху, который передал их во временное эффективное пользование человеку. Поэтому человек должен бережно и рационально относиться к природным ресурсам, сохраняя природу для будущих поколений³⁵. Ислам не запрещает людям приобретать состояние и стремиться улучшать свое материальное положение законным путем и приемлемым способом. Коран

---

³¹ Н.Н. Зарубина, *Социокультурные факторы хозяйственного развития: М. Вебер и современные теории модернизации*. – СПб.: РХГИ, 1998, с. 245.

³² Ibidem, с. 234.

³³ Ibidem, с. 249.

³⁴ Ibidem, с. 250.

³⁵ Г. Нурулина, *Исламская этика бизнеса*. – М.: УММА, 2004, с. 20-21.

воспринимает богатство как испытание человека, учитывая его истинные страсти и стремления. Этот факт заставляет собственника имущества правильно понимать ценность богатства и относиться к нему как к средству достижения милости Всевышнего из-за расходов его не только на собственные потребности, но и отдавать часть другим. Ислам поощряет человека приумножать свое материальное достояние, используя его на благо общества и приобретая прибыль. Будучи собственником, человек заинтересован в увеличении своего благосостояния, а это, в свою очередь, является фактором роста производства. Но рост капитала является допустимым в пределах, не нарушающих социальную стабильность, в формах, которые не дискредитируют нравственность. Если обогащаются немногие, а бедность и убогость становится участью большинства населения, то это приводит к разложению всего общества, вызывая зависть, недоверие, другие позорные чувства и помыслы³⁶. В экономической концепции ислама любые действия рассматриваются с точки зрения общественного блага, где личная выгода является второстепенной. Распределение созданного блага осуществляется за принципом справедливости, в зависимости от вклада каждого члена общества в производство общего блага. Ислам поощряет стремление человека работать и покупать мирские блага для обеспечения себя и своей семьи, а также узаконивает стремление к достижению материального благосостояния³⁷.

В Коране неоднократно подчеркивается важность привлечения трудоспособного человека к производственной деятельности, направленной на благо всего общества и каждого человека в частности. Принципы осуществления этического бизнеса по моделям исламской этического поведения основываются на положении о недопустимости «харам» – запрещенных действий и достижения этического поведения через осуществление разрешенных и желательных действий – «халяль». Различая дозволенности и негреховность различных видов бизнеса, современное мусульманское правоведение руководствуется двумя критериями. Первый связан с личностью самого предпринимателя, с тем, насколько он сам в жизни руководствуется предписаниями Корана и сунны. Второй – с тем, в

---

³⁶ Ibidem, с. 32-33.

³⁷ Ibidem, с. 28.

какой мере хозяйственная жизнь первых мусульман и самого Пророка Мухаммеда является образцом для подражания в хозяйственной деятельности бизнесмена. Следовательно, любая деятельность является законной, если она не противоречит Корану и сунне. Противоречить она может только в том случае, если наносит ущерб одной из сторон (скажем, ростовщичество, мошенничество, игра на неопределенности, обман, спекуляция)³⁸. Подробный анализ правил торговли свидетельствует не только о дозволенности, но и об одобрении честных и взаимовыгодных торговых отношений, как внутренних, так и внешних. Все виды товаров международной торговли являются дозволенными, за исключением торговли вредными для здоровья населения продуктами и сырьем. Ислам призывает предпринимателя инвестировать свой капитал в бизнес, который будет давать законный доход и способствовать росту благополучия общества³⁹. Исламская этика бизнеса, основанная на принципах справедливости, оберегает финансовый рынок от пустых контрактов, фиктивного оборота средств, спекуляций, которые могут поразить экономику любой страны. Она отрицает возможность взяток, монополизации и предоставлении ложной информации при определении стоимости ценных бумаг, не принимает также быстрых и нечестных способов обогащения, как азартные игры и спекуляция на фондовом рынке.

Виды деловой активности, которые трактуются как запрещённые: ростовщичество, неопределенные сделки с повышенным риском (опционы и фьючерсы). Виды деятельности, несовместимые с моралью ислама: игровой бизнес, лотереи, спекуляция ценными бумагами; традиционное коммерческое страхование, производство и торговля запрещенными товарами; установление монополии, а также сговор продавцов с целью повышения цен на однородный товар; нерациональное использование природных ресурсов или препятствование их восстановлению. Также в исламе можно отметить те виды деятельности, целью которых является получение прибыли, и которые практически в каждой стране мира трактуются как экономические преступления, в том числе и с позиций шариата. Это коррупция, коммерческий шпионаж, обман и

---

³⁸ Ibidem, с. 42-43.

³⁹ Ibidem, с. 44-45.

дезинформация, разглашение секретов и тайн, мошенничество, выпуск фальшивых денег и др.⁴⁰. Отметим, что хотя разрешенный шариатом бизнес рассматривается как составная часть служения Богу, религиозные обязанности ставятся сверх всего и требуют обязательного выполнения. Поэтому когда приходит время молитвы, верующий оставляет все свои дела и проблемы и полностью отдается общению с Богом. После молитвы каждый вновь приступает к своим обязанностям, и вместе с тем пытается получить милость Аллаха, он ищет наилучшие пути реализации своих способностей⁴¹.

Рассмотрим теперь более традиционные для европейских стран верования – православие и католичество. Так, в православии этические факторы касаются прежде принципа гармонии разума и сердца. Изменение, которое может произойти в человеке, достигается путем восхождения на него Божественной благодати. Мир земной не просто отрывается от земли, а противопоставляется «Царству Божьему», которое не может быть делом рук человека, ибо оно – не от мира сего и не для мира сего. «Царство Божье» является скорее особым духовно-нравственным состоянием человека, который определяется как состояние святости, праведности, путь к которому лежит не через мирскую активность, как в более рационалистических конфессиях Запада, а через нравственное самосовершенствование. Примечательным для православной веры есть также подспудное эсхатологическое ожидание. Эсхатологический аспект православной веры в сочетании с особенностью, скажем, русской ментальности, в частности «максимализма русского духа», оказывался, по мысли Г. Авциновой, или в пассивности, пренебрежении к мирским делам, поскольку все неизбежно имеет свой конец, или вызывает коренную перестройку не личного бытия, а мира⁴². Поэтому для православия использование принципов протестантской трудовой этики является неприемлемым.

Одним из исследований возможности применения соответствующей хозяйственной этики русским православием является труд А. Басса:

---

⁴⁰ Ibidem, с. 58-59.

⁴¹ Ibidem, с. 56.

⁴² Г.И. Авцинова, *Особенности западного и восточного христианства и их влияние на политические процессы* // Социально-политический журнал. – 1996. – № 4, с. 234.

«Хозяйственная этика русского православия». Автор делает вывод, что русское православие, которое является синтезом магических и мистических компонентов, не создает прямых аналогов протестантской этики и не дает высоких духовных санкций для активной работы в мире. По мнению немецкого исследователя, православие в целом или индифферентно к хозяйственной жизни, либо откровенно его отрицает. Оно не формулирует специфических духовных стимулов к трудовой и предпринимательской деятельности. Похожий взгляд, с более или менее радикальной формулировкой, разделяют многие исследователи православной культуры⁴³.

В отличие от традиционного православия старообрядчеству присуща трудовая и предпринимательская традиция. Много предпринимательских династий, среди которых можно назвать Рябушкиных, Морозовых, Солдатенковых, Кокоревых, которые известны не только своей экономической деятельностью, но и меценатством, принадлежали к старообрядцам. Причиной предпринимательской активности староверов исследователи называют взаимопомощь и самоуправление внутри общин, которые придерживались традиционной нормы соборности, сплоченном противостоянии государству и официальной церкви. Также сказались ярко выраженные эсхатологические ожидания, которые были характерны для русского общества того времени. Ожидание быстрого «конца света» побудило поддерживать их высокий уровень традиционных добродетелей, в том числе трудолюбия и заботливости, желания отличиться более высокой нравственностью. Подобные русские секты, в которых иконопочитание и ритуалы заменялись этикой «добрых дел», в том числе трудолюбия как важного элемента, также проявили высокий уровень хозяйственной мотивации и были, по мнению М. Вебера, наиболее близкими к протестантской этике⁴⁴.

Католическая церковь значительное внимание уделяет идее общественного блага, которое должно быть достижимым всем слоям общества: «К общественному благу по самой его природе крайне причастны все члены общества, хотя и разными способами, а именно – в соответствии с

---

⁴³ Ibidem, с. 48.

⁴⁴ Ibidem, с. 49.

обязанностями, заслугами и обстоятельствами каждого гражданина. Поэтому всем начальникам государства нужно стремиться к тому, чтобы приумножать это благо в интересах всех, не отдавая предпочтения ни одному гражданину или группе граждан [...]. И всё же соображения справедливости и равенства могут порой требовать, чтобы те, кто представляет государство, больше внимания уделяли более убогим гражданам, ведь они менее способны добиваться своих прав и законно защищать свою выгоду»⁴⁵, – читаем в энциклике Папы Иоанна XXIII.

О том, какое влияние имел католицизм на жизнь общества XIX века можно, в частности, узнать из труда Алексиса де Токвилля «О демократии в Америке». Исследуя возможность сосуществования католицизма и демократии, автор обращает внимание, что Америка – самая демократичная страна на земле и вместе с тем, страна, в которой католическая религия достигла наибольших успехов: «Люди в наше время, как правило, не очень склонны к вере, но, если же они пристают к религии, у них сразу же открывается скрытый инстинкт, который, независимо от их воли, подталкивает их к католичеству. Некоторые доктрины и обряды римской церкви их удивляют; однако они испытывают тайный захват ее системой управления, и их привлекает ее большое единство»⁴⁶. По мнению Токвилля, по природе католицизм, не сторонится демократии. Напротив, среди различных христианских учений он в большей степени, чем другие, благоприятный для возникновения равенства между людьми. В католиков религиозная община состоит из двух элементов: это – священник и народ. Священник возвышается над всеми верующими, все, кто стоит ниже него, равны между собой⁴⁷. Если бы духовную жизнь американцев ничто не ограничивало, конечно, среди них нашлись бы самые отважные новаторы и реформаторы, которые никогда не уступили бы своим стремлением строить жизнь общества только по законам логики. Однако в Америке революционеры вынуждены с откровенным уважением относиться к законам христианской морали и справедливости. И если эти законы противоречат их замыслам, то им совсем нелегко переступить через них, и

---

⁴⁵ *Енцикліка Папи Йоана XXIII про встановлення миру між усіма народами в істині, справедливості, любові та свободі.* – Львів, 2008, с. 17-18.

⁴⁶ А. Токвіль, *Про демократію в Америці*/ перекл. з франц. – К.: Всесвіт, 1999, с. 359.

⁴⁷ *Ibidem*, с. 235.

даже если бы им удалось побороть свои сомнения, они не смогли бы преодолеть колебаний своих сторонников⁴⁸.

Следовательно, учитывая религиозные факторы определенной цивилизации можно достичь желаемого успеха, в то время как прямое перенесение принципов протестантской аскезы, без учета социокультурных факторов, как отмечают ведущие ученые, уже отрицательно проявились почти во всех незападных обществах. Принципиальный недостаток таких заимствований заключается в том, что усваивается лишь внешняя сторона культуры, а внутреннее содержание, ее аскеза заимствованию не поддается. В результате разрушаются прежние системы ценностей социокультурной регуляции, подрываются основы социальной стабильности⁴⁹.

Итак, на основании исследования трудов Макса Вебера, а также этических доктрин мировых религий можно заметить, что наиболее расположенной доктриной, содействующей успешности в мире есть протестантизм, большей мерой, кальвинизм. Но следует обратить внимание, что если изначально последователи доктрины руководствовались преимущественно этическими мотивами, усматривая в успешности в мире волю Божию, то со временем руководство моральными принципами более формализовалось, и им место заменили ценности утилитарные. В этом контексте труды Макса Вебера могут стать полезными ещё из следующих соображений. Во-первых, исследуя его труды, можно обратить внимание, что существует не один тип капитализма, а два, которые есть принципиально различными, на чём акцентируют внимание его исследователи. Первый – названный торгово-спекулятивным (или ростовщически-авантюрным), который возникал и продолжает возникать стихийно в разных культурах и цивилизациях, а второй, собственно и описанный ним в труде «Протестантская этика и дух капитализма» был следствием идей и деятельности идеологов Реформации. Для нас эта информация может оказаться полезной в том смысле, что показывает возможность руководствоваться моральными принципами в своей профессиональной деятельности.

---

⁴⁸ Ibidem, с. 238.

⁴⁹ Н.Н. Зарубина, *Модернизация и хозяйственная культура (концепция М. Вебера и современные теории развития)* // Социологические исследования. – 1997. – № 4, с. 47.

Вторая идея Макса Вебера которая заслуживает внимание, это теория о различии культурно-исторических типов (или способов отношения к «миру»), которая определяет жизнедеятельность людей. Эта концепция есть ещё важной потому, что идеи, постулированные идеологами Реформации, не могут быть принятыми другими культурами, поскольку, как известно, отношение к мирской активности может быть весьма различным. Таким образом, рассмотрев некоторые положения этических доктрин мировых религий, можно сделать вывод, что наиболее предрасположена к мирской деятельности (кроме протестантизма) доктрина ислама, которая поощряет мирскую деятельность и накопление богатства, если это не противоречит предписаниям Корана и сунны. А, скажем, православие, которое в отличие от протестантизма нацеленное на внутреннее совершенствование, не имеет четко разработанной доктрины, которая бы касалась мирской активности и стремления к экономической успешности в этом мире.

Summary

In this article the author poses an interesting question: is it possible for work ethics to be imposed on other cultures? The above is based on ethics of world religions, in particular Protestant ethics.

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 77-90]

Artur Juszczak

Chrześcijańska postawa etyczna względem antysemityzmu

Christian ethical attitude towards anti-Semitism

Keywords: *anti-Semitism, Christianity, dialogue, ethics, Judaism, God*

Dialog międzykulturowy jak i międzyreligijny stanowi przedmiot troski wielu ludzi, organizacji i społeczności, tak religijnych jak i politycznych. Jego nieudolność bądź całkowity brak jest przyczyną napięć etnicznych, a wymiarem społecznym bywają negatywne stereotypy, uprzedzenia, konflikty zbrojne, czego nieprzebrzmiałym przykładem są tragiczne wydarzenia XX wieku. Jednym z dialogów prowadzonych od prawie dwóch tysięcy lat jest próba wzajemnego zrozumienia i współistnienia judaizmu oraz chrześcijaństwa. Choć religie te mają tak wiele wspólnego, jak wiara w Jedyne Boga i Jego obietnice oraz respekt dla pouczeń zawartych w Starym Testamencie, to jednak istnieje wiele różnic decydujących o utrzymującym się wzajemnym dystansie. Problem ten był już rozpatrywany na kartach Nowego Testamentu, gdzie Apostoł Paweł, wskazywał potrzebę dialogu i współistnienia.

Warto więc pomimo istnienia wielu opracowań na ten temat, podejmować kolejne próby analizy zagadnień związanych z antysemityzmem, a szczególnie jego wymiaru etycznego w chrześcijaństwie.

Geneza rozejścia Kościoła i Synagogi

Początki Kościoła związane są z judaizmem, który był kolebką pierwszych gmin chrześcijańskich, co ma istotne znaczenie dla poprawności współczesnych poglądów na poruszaną tematykę. W związku z losami Kościoła, poczynając od tych najwcześniejszych z I wieku, aż po wiek XXI, istnieje konieczność ustawicznej pamięci tego powszechnie znanego faktu, gdyż przez wieki był on deprecjowany w myśleniu pisarzy i badaczy. Kościół u zarania swych dziejów był ściśle związany ze środowiskiem żydowskim, oczywiście szczególnie w pierwszej fazie swojego istnienia zwłaszcza jako prazbór jerozolimski. Niektórzy badacze mówią wręcz o chrześcijaństwie jako religii żydowskiej¹.

Chociaż stanowiska tego nie podziela zdecydowana większość współczesnych autorów, możemy mówić o najwcześniejszym Kościele jako wewnętrznej kwestii judaizmu².

Rozejście się Kościoła i Synagogi dokonało się w okresie antycznym. Sprzyjało temu rozwijające się poczucie własnej tożsamości judeo- i poganochrześcijan idące w parze z tendencją separacji od judaizmu, czy to świątynnego czy też późniejszego, rabinicznego. Dużą rolę w tym procesie odegrały żydowskie ruszenia narodowe przeciwko rzymskim władzom, takie jak wojna żydowska w I wieku (66-73 r.) i powstanie Bar Kochby w II wieku (132-135 r.). Żydzi wierzący w Jezusa wykazali odmienną postawę w stosunku do rewolucjonistów, w konsekwencji czego zostali uznani za zdrajców sprawy narodowej. Szczególnie tragicznie potoczyły się losy judeochrześcijan podczas powstania Bar-Kochby, którego okrzyknięto mesjaszem, przez co uniemożliwiono wierzącym w mesjaństwo Jezusa pozostawanie we wspólnocie z narodem żydowskim³.

Kolejną, istotną rolę w tym procesie rozejścia odegrała ekspansja Kościoła wśród pogan i związane z tym otwarcie na kulturę grecką i rzymską. Doprowadziło to ostatecznie do zdecydowanego usztywnienia postawy ze strony środowiska żydowskiego. Znamiennym akcentem wyrażającym niechęć judaistów do wierzących w Jezusa było wprowadzenie przekleństwa na odstępców do treści odmawianej w synagogach modlitwy *Shemoneh'Ezreh*. Druga strona, czyli środo-

---

¹ D. Flusser, *Chrześcijaństwo religią żydowską. Eseeńczycy a chrześcijaństwo*, Warszawa 2003, s. 10.

² J. Gnilka, *Pierwsi chrześcijanie. Źródła i początki Kościoła*, Kraków 2004, s. 329-330.

³ J. Danielou, H. Marrou, *Historia Kościoła. Od początku do roku 600*, w: *Historia Kościoła*, L. J. Rogier, R. Aubert, M. D. Knowles (red.), Warszawa 1986, s. 53.

wisko chrześcijańskie, nie pozostawała bierna. W pismach Ojców Kościoła II i III wieku, początkowo nieśmiało, pojawiły się akcenty antyjudaistyczne. Z biegiem czasu do głosu doszła coraz powszechniejsza i ostrzejsza krytyka środowiska żydowskiego. Przodowali w tym Ojcowie Kościoła z IV i V wieku. Ich **antyjudai-**ki dawały podstawę ideologiczną do wystąpień antysemitycznych w wiekach późniejszych, sięgających, aż po czasy XX wieku. W tym niekorzystnym klimacie wszelkie próby nawiązywania przez Żydów do dziedzictwa judaizmu, zarówno w późnym antyku, jak i w całym średniowieczu, uważane były wręcz za herezję.

Antysemityzm i etyczne aspekty poszanowania życia. Perspektywa biblijna

Przedstawienie zagadnienia antysemityzmu należy rozpocząć od prezentacji skutków tej postawy. Powołując się na zdanie Szewacha Weissa, możemy przyjąć, że kulminacją nasilania się antysemityzmu była II wojna światowa postrzegana jako apogeum nienawiści względem narodu żydowskiego. W wyniku zespołu działalności antysemitów, naród żydowski doznał największej tragedii w swoich dziejach⁴. W ramach idei „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej”, trzy miliony Żydów wywiezionych zostało do obozów zagłady⁵...

W związku z tymi wyjątkowymi w skali historii ludzkiej cywilizacji wydarzeniami, zagadnieniem etycznym w przypadku antysemityzmu jest więc nie tylko poszanowanie odrębności kulturowej czy religijnej, ale leżący u podstaw człowieczeństwa szacunek dla życia ludzkiego. Podejmując temat etyki posłużę się znamienym poglądem na życie ludzkie, jakim jest nauczanie wybitnego teologa i filozofa Alberta Schweitzera. Podstawowa zasada etyki wspaniale została zdefiniowana przez niego w słowach:

Etyka jest bezgranicznie rozszerzoną odpowiedzialnością wobec wszystkiego, co żyje oraz

Etyka szacunku dla życia nie uznaje żadnej etyki relatywnej. Tylko to uważa za dobre, co służy utrzymaniu i rozwijaniu życia...

Uwidacznia się tu wielka myśl dotycząca każdego życia, w tym także zwierząt i roślin. W chrześcijańskiej etyce życie nie jest traktowane w ujęciu tak ogólnym. Na marginesie możemy zauważyć, że jest to charakterystyczne dla niektórych religii Wschodu. Pojęcie szacunku do życia ze względu na biblijne podejście mówiące o panowaniu człowieka nad zwierzętami jest w chrześcijaństwie odmienne

⁴ S. Weiss, *Między narodami*, Poznań 2008, s. 6.

⁵ *Ibidem*, s. 83.

i podlega wartościowaniu⁶. Bezsprzecznie najwyżej cenione jest ludzkie życie, a nakazy jego zachowywania zostały utrwalone na kartach *Pisma Świętego*. Najbardziej znanym świadectwem dotyczącym stosowania zasad etycznych w stosunku do drugiego człowieka są przykazania zawarte w *Dekalogu*. Potrzebę zachowania ludzkiego życia wyraża przykazanie dotyczące mordowania. To właśnie przykazanie: **nie będziesz mordował** oddaje w pełni jego sens. Należy zaznaczyć, że polskie tłumaczenia Biblii, najczęściej oddają to przykazanie w wersji: - **nie będziesz zabijał**, która nie oddaje w pełni jego istoty. Wynika to ze zdecydowanego rozróżnienia, jakie w języku polskim dystansuje zakres i charakter czynności wyrażanych za pomocą znaków słownych **mordować** i **zabijać**.

Etyczne wartości płynące z zastosowania się do tego przykazania zakazującego mordowania (zabijania) nie ograniczają się tylko do zadawania śmierci człowiekowi. Jego wymiar rozszerzony jest na poszanowanie życia drugiego człowieka i traktowanie jego egzystencji w taki sposób, aby nie zubażać i nie umniejszać jej wymiaru. Mając na uwadze istniejące w chrześcijaństwie tendencje do przykładania większej wagi objawieniu z *Nowego Testamentu* względem *Starego Testamentu* należy wykazać, że przedmiotowe przykazanie *Dekalogu* znalazło kontynuację w nauczaniu ewangelicznym. Tym samym możemy przyjąć, że chrześcijańskie zasady etyczne powinny opierać się na nauczaniu Jezusa według Ewangelii Mateusza: *Styszeliście, że powiedziano przodkom: Nie zabijaj; a kto by się dopuścił zabójstwa, podlega sądowi, a Ja wam powiadam: Każdy, kto się gniewa na swego brata, podlega sądowi. A kto by rzekł swemu bratu: Raka, podlega Wysokiej Radzie. A kto by mu rzekł: Bezbożniku, podlega karze piekła ognistego* (Mt 5, 22).

To ujęte w szerszym aspekcie niż w *Dekalogu* poszanowanie egzystencji człowieka oznacza również konsekwencję tej postawy, jaką jest troska o ludzkie życie. Ten pogląd etyczny odwołuje się już do relacji międzyludzkich i stanowi niezaprzeczalną konsekwencję przykazania dotyczącego miłości do Boga i do bliźniego. Stanowi ono największe przykazanie, co wynika z nauczania Jezusa: *On mu odpowiedział: Będziesz miłował Pana Boga swego całym swoim sercem, całą swoją duszą i całym swoim umysłem. To jest największe i pierwsze przykazanie.*

Drugie podobne jest do niego: Będziesz miłował swego bliźniego jak siebie samego. Na tych dwóch przykazaniach zawisło całe Prawo i Prorocy (Mt 22, 37-40).

---

⁶ W. Benedyktowicz, *Co powinniśmy zrobić. Zarys ewangelickiej etyki filozoficznej*, Warszawa 1993, s. 131.

Ten wymiar chrześcijańskiego podejścia do egzystencji ludzkiej jest ujęciem odwołującym się już nie tylko do zachowywania życia, ale również do aktywnej pomocy i opieki. Te dwa kolejne aspekty odnoszą się głównie do wsparcia materialnego i leczenia chorych, ale nie sposób pominąć rozszerzeń tych pojęć na kwestie eutanazji i aborcji, które również stanowią o ludzkim życiu. Obowiązki, jakimi obarczeni są ludzie niosący pomoc, nie wynikają jedynie z wykonywanego zawodu. Każdy człowiek zobowiązany jest do niesienia pomocy w zakresie swoich możliwości niezależnie od posiadanych kwalifikacji.

Ale czy istnieją w chrześcijańskich poglądach etycznych wyjątki, które zezwalają na zabicie człowieka? Owszem, istnieje dopuszczenie, ale jedynie w skrajnych przypadkach obrony koniecznej lub konfliktów zbrojnych. Niektóre społeczności dopuszczają również stosowanie kary śmierci, która to kara jest ciągłym przedmiotem sporów z zakresu jurysdykcji⁷.

Jak widać na podstawie biblijnego świadectwa dotyczącego kwestii etycznych zasad wierzących, antysemityzm jako nieprawidłowa postawa względem bliźniego nie może być akceptowany przez chrześcijan.

Dla pełnego zrozumienia pojęcia bliźniego odwołamy się do nauczania apostoła Pawła. Chrześcijańskie poglądy etyczne Apostoła zawarte są w mowie wygłoszonej na Aeropagu (Dz 17, 22-31) oraz w wielu fragmentach *Listów*. Paweł prezentuje cztery wymiary etyczne w odniesieniu do poglądów na ludzkość w świetle wiary chrześcijańskiej⁸:

Bóg jest Bogiem stworzenia

Bóg jest Ojcem ludzkości. Niezależnie od relacji w jakiej pozostaje On do poszczególnych narodów czy jednostek jest Stworzycielem świata i jedynym jego Zarządcą. Apostoł wskazuje na to, że wszyscy ludzie pochodzą od pierwszego człowieka. Ludzkość jest jednością.

Bóg jest Bogiem historii

Bóg wywiódł wszystkie narody od jednego człowieka. Jest Panem czasu i miejsca. Człowiek powinien powstrzymać się od dążeń i uzurpacji praw względem innych narodów i ich terytoriów. Rozmnażanie rodzaju ludzkiego obdarzo-

---

⁷ Ibidem, s. 132-133.

⁸ J.R.W. Stott, *Chrześcijańskie, a problemy współczesnego świata. Wybrane zagadnienia moralno - etyczne*, Katowice 2009, s. 311.

ne jest błogosławieństwem i nie powinno się w to ingerować w myśl ludzkich upodobań⁹.

Bóg jest Bogiem objawienia

Pełna akceptacja w stosunku do różnorodności narodów i kultur nie oznacza akceptacji bałwochwalstwa. Bóg objawił się w osobie Jezusa z Nazaretu i od tego czasu należy weryfikować narody w świetle nauki Chrystusa. Na pierwszym miejscu należy stawiać miłość bliźniego i sprawiedliwość dla wszystkich.

Bóg jest Bogiem zbawienia

Nowy Testament daje wiele przykładów na to, że Boski plan zakłada gromadzenie ludzi w jedną wielką wspólnotę. Apostoł Paweł nazywał siebie **apostołem pogan**, ponieważ głosił on Ewangelię wielu narodom. Idea rozprzestrzeniania Ewangelii na cały świat wyraźnie wskazuje na uniwersalny charakter wiary. Kościół mający moc zbawczą poprzez dzieło Jezusa nie ogranicza prawa zbawienia do grup etnicznych czy konkretnych narodów. Stary Testament opowiada o rozproszeniu wiernych i podziałach, a Nowy Testament zakłada tworzenie międzynarodowej wspólnoty w wierze.

Mając na uwadze powyższe świadectwa możemy stwierdzić, że nauczanie biblijne zakładające różnorodność etniczną Kościoła wskazuje nam aspekty etyczne postępowania chrześcijan. Należy wyrzec się kulturowego imperializmu. Wyzbycie się rasizmu jest jedyną drogą do osiągnięcia harmonii i wypełniania nauk Jezusa.

Etyka a praktyka czyli współczesne przejawy dialogu chrześcijaństwa z judaizmem

Współczesne przejawy dialogu chrześcijańsko - żydowskiego trafnie definiuje S. Krajewski twierdząc, że:

Obecny dialog międzyreligijny, a zwłaszcza interesujący nas tutaj dialog chrześcijańsko-żydowski, jest czymś niebywałym. Zawiera bowiem w sobie wymiar, który wykracza daleko poza dyplomację, elegancję, dobre wychowanie, tolerancję. Ten wymiar wyrasta z przyjęcia postawy prawdziwego szacunku dla drugiej strony. Nie jest już postrzegana jako, wróg, oponent, konkurent, partner w grze czy w interesach, ale jest Ty, jest Drugim,

---

⁹ Ibidem, s. 312-313.

zasługuje na moją całkowitą uwagę. Oczywiście taka wizja jest idealizacją: wyraża tylko jeden aspekt możliwych i faktycznie zachodzących relacji. [...] Nie znikają sprzeczności teologiczne, różnice praktyk, odmienności tradycji i sytuacji. Nie chodzi o to, aby udawać, że tych różnic nie ma. Chodzi o zmianę nastawienia¹⁰.

Zmiana nastawienia postępuje i nastawienie strony chrześcijańskiej prezentuje postawę pro-żydowską. Dowodem wyraźnych symptomów wyzbywania się antysemityzmu są następujące deklaracje i zmiany w nauczaniu chrześcijan: Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich: *Nostra aetate* z 1965 r.

Jest to deklaracja przyjęta podczas II Soboru Watykańskiego, zawierająca znaczące zmiany w spojrzeniu na religie niechrześcijańskie, a w szczególności judaizm. Deklaracja ta jest impulsem dla teologów chrześcijańskich do pracy nad weryfikacją starych i tworzeniem nowych poglądów na temat wzajemnych relacji i zależności chrześcijańsko-żydowskich. Deklaracja ta to efekt nauczania Soboru Watykańskiego II, zwołanego przez Jana XXIII¹¹. Za biskupem J. Glempem możemy stwierdzić, że z perspektywy minionych lat, widać jak bardzo potrzebny był ten Sobór. Posłużył on odnowie Kościoła wyznaczając kierunki działalności misyjnej i obecności we współczesnym świecie. Najważniejszym, jak się wydaje, stwierdzeniem Soboru, było to, że Kościół musi kierować się duchem nieustannej odnowy, podążać za zmiennością czasów i sytuacji na świecie, aby wypełniać swoją zbawczą rolę w rzeczywistości ziemskiej¹². Dla potrzeb niniejszego opracowania koniecznym jest zacytowanie fragmentu tej deklaracji odnoszącego się bezpośrednio do judaizmu: *Według świadectwa Pisma Świętego Jerozolima nie poznała czasu swego nawiedzenia, jak również Żydzi w dużej części nie przyjęli Ewangelii, a nawet wielu sprzeciwiło się jej rozpowszechnianiu. Tym niemniej, według Apostoła, Żydzi ze względu na swych praojców do tej pory pozostają umiłowanymi dla Boga, który nie żałuje swoich darów i wezwania. Wraz z prorokami i tymże Apostołem Kościół oczekuje znanego Bogu dnia, w którym wszystkie ludy jednym głosem będą wzywać Pana i „służyć Mu jednomyślnie”. Skoro więc chrześcijanie i Żydzi mają tak wielkie wspólne duchowe dziedzictwo, ten święty Sobór pragnie poprzeć i zaleca wzajemne poznawanie się i odnoszenie się z szacunkiem. Osiąga się je zwłaszcza poprzez studia biblijne i teologiczne oraz braterskie rozmowy¹³.*

¹⁰ S. Krajewski, *Tajemnica Izraela a tajemnica Kościoła*, Warszawa 2007, s. 164.

¹¹ R. J. Weksler-Waszkinel, *Zgłębiając tajemnicę Kościoła...*, Kraków 2003, s. 329.

¹² *Sobór Watykański II, konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002, s. 6.

¹³ *Ibidem*, s. 335-336.

Katechizm Kościoła katolickiego opracowany po Soborze Powszechnym Watykańskim II jako deklaracja zmian w nauczaniu

Opracowanie posoborowego katechizmu to nie tylko kontynuacja deklaracji dialogu, ale też nakaz głoszenia tego stanowiska całemu światu. Wyrazi to najlepiej cytaty słów Jana Pawła II z *Konstytucji Apostolskiej* zamieszczonej na wstępie *Katechizmu*: *Proszę zatem pasterzy Kościoła oraz wiernych, aby przyjęli ten Katechizm w duchu wierności i gorliwie się nim posługiwali, wypełniając zadanie głoszenia wiary... Katechizm zostaje im przekazany, by służył jako pewny i autentyczny punkt odniesienia w nauczaniu doktryny katolickiej...*¹⁴

Publikacja tego katechizmu miała miejsce w 1992 r. Nauczanie zawarte w tym dziele należy uznać za kamień milowy przedmiotowego dialogu. Zawiera się ono w następujących słowach: *Kościół, Lud Boży Nowego Przymierza zgłębiając swoją tajemnicę, odkrywa swoją więź z narodem żydowskim, do którego przodków Pan Bóg przemawiał. W odróżnieniu od innych religii niechrześcijańskich wiara żydowska jest już odpowiedzią na Objawienie Boże w Starym Przymierzu*¹⁵.

Deklaracja o zasadach judaizmu konserwatywnego: *Emet ve-Emunah* z 1988r.

Reprezentanci judaizmu wydali w 1988 roku deklarację pod nazwą *Emet ve-Emunah*, co możemy przetłumaczyć jako *Prawda i Wiara*. Deklaracja ta została wydana przez United Synagogue of Conservative Judaism. Żydzi należący do nurtu konserwatywnego jasno stwierdzają w niej, że: *Wyrzekamy się triumfalizmu i odnosimy z szacunkiem do innych dróg służenia Bogu. Majmonides wierzył, że inne religie monoteistyczne - chrześcijaństwo i islam - służą rozpowszechnieniu wiedzy i pobożności wobec Boga i Tory na całym świecie. Wielu współczesnych myślicieli, zarówno żydowskich, jak i pogańskich, uważa, że Bóg może zawierać przymierza z wieloma narodami (...). Teologiczna uczciwość domaga się od nas uznania, że mimo, iż choć my mamy tylko jednego Boga, to Bóg ma więcej niż jeden naród. Nasza tradycja jasno uznaje, że Bóg wchodził w przymierze z Adamem i Ewą, a później z Noem i jego rodziną, tak samo jak potem wszedł w szczególne przymierze z Abrahamem i w wielkie Objawienie dla Izraela na Górze Synaj. Jest częścią naszej misji rozumienie, szanowanie i życie z innymi*

¹⁴ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Warszawa 2002, s. 13.

¹⁵ *Ibidem*, s. 215.

narodami świata, wyróżnianie tych prawd w ich kulturach, których możemy się nauczyć, i dzielenie się z nimi prawdami, które oni mogą przejąć od nas¹⁶.

Deklaracja *Dabru emet*

Dabru emet to deklaracja opracowana przez czwórkę żydowskich profesorów uczelni amerykańskich, którzy napisali ją w wyniku kilku lat spotkań w Instytucie Badań Chrześcijańskich i Żydowskich w Baltimore. Deklaracja została rozesłana do kilkuset żydowskich intelektualistów w celu zapoznania ich z treścią i umożliwienia podpisania jej. Treścią tej deklaracji jest apel do reprezentatywnych Żydów o zapoznanie się z wysiłkami chrześcijan podejmowanymi w celu wyrażenia szacunku do judaizmu.

Deklaracja *Dabru emet* ukazała się 10 września 2000 roku w gazecie „New York Times”, jako ogłoszenie z podpisami 170 osób. Podpisy można było składać z opóźnieniem, finalnie było ich ponad 200. Wśród tych osób jest wielu rabinów zainteresowanych prowadzeniem dialogu międzyreligijnego. Tak jak deklaracja *Nostra aetate* wpłynęła na nowe postawy wśród rzesz katolików tak i *Dabru emet* ułatwi Żydom mówienie o chrześcijaństwie¹⁷. Treść deklaracji zawiera wstęp i 8 punktów wraz z rozwinięciami, które w skrócie poruszają następujące tematy:

1. Żydzi i chrześcijanie czczą tego samego Boga.
2. Żydzi i chrześcijanie uważają za autorytet tę samą księgę - *Biblię*
3. Chrześcijanie mogą respektować żydowskie prawa do Ziemi Izraela.
4. Żydzi i chrześcijanie przyjmują zasady moralne *Tory*.
5. Nazizm nie był fenomenem chrześcijańskim.
6. Różnica pomiędzy Żydami a chrześcijanami nie może być przewyżczona siłami ludzkimi. Stanie się to, gdy Bóg zbawi cały świat, jak obiecuje Pismo.
7. Nowe stosunki między Żydami a chrześcijanami nie osłabiają żydowskich praktyk religijnych.
8. Żydzi i chrześcijanie muszą razem pracować na rzecz sprawiedliwości i pokoju.

Reasumując powyższe możemy stwierdzić, że w zagadnieniach etycznych dotyczących antysemityzmu, bardzo istotne są chrześcijańskie przekonania zbudowane

¹⁶ T. Terlikowski, *Dzieci Abrahama równoprawne drogi do Boga*, <http://www.jednota.pl/kontent/view/625/45/>, 26.05.2011.

¹⁷ S. Krajewski, *Tajemnica Izraela, a tajemnica Kościoła*, Warszawa 2007, s. 137.

wane na obrazie Jedyneho Boga jako Stwórcy świata oraz na idei człowieka przez Niego prowadzonego. Na drodze eliminacji antysemityzmu największym problemem jest problem narosłych w ciągu wieków wzajemnych uprzedzeń, a nawet nienawiści. Nie był on poruszany w tej pracy, ponieważ obejmuje czasy przed Soborem Watykańskim II. Historia uczy nas, że Żydzi przez prawie 2000 lat byli traktowani przez chrześcijan jako gorsza kategoria ludzi. Przeszłość będzie jeszcze długo ciążyła nad tymi relacjami, ale współczesne postawy i poglądy etyczne napawają nadzieją na trwałą eliminację antysemityzmu ze świadomości chrześcijan.

Summary

*The article is focused on the topic of the relationships between Christians and Jews as seen by Christian ethics, especially those deriving from the Commandment: "Thou shalt not kill". The latter is understood as not only refraining from killing but also in the sense of duty to care for others and respect them. The presentation begins with a depiction of the strong antagonism between Jews and Christians, between Synagogue and Church, which has run for centuries. The ethical point of view is based on the strong ethical message of Albert Schweitzer about respecting every form of life. After that, the importance of the Great Commandment is stressed. Jesus Christ's **logia** from the Gospel of Matthew, and Saint Paul's teachings about God's attitude towards man are explained. The author shows this objective anti-Semitism as antithetic to the above described Christian attitude. The article is completed with some views of future mutual relations which are based on hope for reconciliation - as described in a couple of declarations proclaimed by both Jews and Christians. The article includes the most significant thesis of the following declarations: **Nostra aetate** from 1965, **Emet ve-Emunah** from 1988 and **Dabru emet** from 2000.*

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 87-90]

Andrzej Korczak

Heraklit i *ekpyrosis*

Heraclitus and *ekpyrosis*

Keywords: *Heraclitus, philosophy, ekpyrosis*

Fragment B30 zachowany dzięki Klemensowi, mówi: „Kosmosu tego, który jest ten sam dla wszystkich nie uczynił ani żaden z bogów ani ludzi, ale był zawsze i jest, i będzie wiecznie żyjącym ogniem, zapalającym się i gasnącym miarowo”. Zdanie to spowodowało przypisanie Heraklitowi idei *ekpyrosis* – cyklicznego zniszczenia świata przez ogień. Tak interpretowali ten fragment stoicy i Klemens. Klemensowi jako chrześcijaninowi bardzo to odpowiadało, gdyż było potwierdzeniem boskiego sądu nad światem. Twierdzenie o *ekpyrosis* jest jednym z najbardziej szokujących pomysłów w historii filozofii. Spodobało się Fryderykowi Nietzsche. Również fragment B62: „Śmiertelni nieśmiertelni, nieśmiertelni śmiertelni, ci żyją śmiercią tamtych, tamci umierają życiem tych” Krokiewicz uważa za potwierdzenie cyklicznego powtarzania się ludzkiego życia, co unieczwala wolną wolę i wszelką etykę¹. Prawdopodobnie słowa te nie mają nic wspólnego z ideą *ekpyrosis*, a opisują radykalną przemianę ludzkiej kondycji duchowej i poznawczej. Dyskusja dotycząca *ekpyrosis* jest wyjątkowo skomplikowana. Kirk i Raven uważają, że ogień został wyróżniony jako czynnik kosmicznej jedności dzięki pokrewieństwu z *logosem*². Potwierdza to fragment B118 – „Suchy

---

¹ Zob. A. Krokiewicz, *Zarys filozofii greckiej*, Warszawa 1975, s. 145-146, 150.

² Zob. G. S. Kirk J. E. Raven, *Filozofia przedsokratejska*, Warszawa – Poznań 1999, s. 201-203. Temat *ekpyrosis* poruszają tacy badacze jak Reeve, Jones, Kirk, Guthrie i Kahn. Zob. C. D. C. Reeve, *Ekpy-*

blask to najmądrzejsza i najmędrza dusza". Fragment B36 mówi o tym, że ludzka dusza bierze udział w przemianach żywiołów, których przez to nie można traktować czysto przedmiotowo. Ale sprawę komplikuje fragment B90 – „Ogień przemienia się na wszystko a wszystko na ogień, tak jak złoto na towary a towary na złoto”³. Jednak gdyby ogień wszystko spalił, to przemiana ta nie mogłaby wydarzyć się na nowo⁴. Żywioły tworzą strukturę rzeczywistości, która nie może przestać istnieć. Twierdzenie, że wszystko zamienia się w ogień prawdopodobnie ma sens tylko w odniesieniu do zmysłowego świata. Również porównanie ognia do złota jest zastanawiające, ponieważ wszystkie towary, które można kupić nie znikają, nawet gdyby za nie zapłacono odpowiednią ilość złota.

Ogień zawiera w sobie wszelkie przeciwieństwa. Ich synteza i ponowne wyłanianie się następują ciągle⁵. O dialektyce jedności i wielości mówi Heraklit w różnych fragmentach i jest to zjawisko aktualne, a jednocześnie cykliczne. Cykliczność istnieje aktualnie jako droga w górę, na której trzy pozostałe żywioły stają się ogniem oraz droga w dół, na której powstają na powrót z ognia. Potwierdza to fragment B31⁶. Ta przemiana jest nieustannym życiem kosmosu. Można zamknąć te uwagi wnioskiem o ciągłej zamianie wszystkiego na ogień i odwrotnie, gdyby nie fragment B66 – „Nadchodzący ogień będzie sądził i potępił wszystko”. Zachował się dzięki Hipolitowi i koresponduje z fragmentem B68 – „Wszystkim steruje błyskawica”. Piorun i błyskawica to atrybuty Zeusa, a Zeus jest dla Heraklita symbolem najwyższej mądrości. Można argumentować, że sążenie i potępienie nie jest tym samym co spalenie, ale chodzi tu o przeciwstawienie zmysłowej rzeczywistości wiecznemu ogniovi. Sążenie czy spalenie będzie odbywało się według miary wyznaczonej przez *logos*, czyli będzie ostatecznym przeniknięciem wszystkiego przez kosmiczną myśl za pomocą ognia. Jednakże takie rozumowanie przeczyłoby pomysłowi spaleni, ponieważ

---

rosis i nadrzędność życia u Heraklita, w: Principia T XX-XXI (1998), s. 233-244; H. Jones, *Heraklit – fragment 31*, Ibidem, s. 227-232; G. S. Kirk, *Ekpyrosis u Heraklita: kilka uwag*, Ibidem, s. 255-262, oraz W. K. C. Guthrie, *History of Greek Philosophy*, Cambridge 1962-1981 s. 455-457; C. H. Kahn, *The Art and Thought of Heraclitus*, Cambridge 1979, s. 153-156.

³ Plutarch, *De E* 8, 388d.

⁴ R. Mondolfo, *Świadectwo Platona i Arystotelesa odnoszące się do Ekpyrosis u Heraklita*, w: Principia T XXI-XXI (1998), s. 253-254.

⁵ Ibidem, s. 254.

⁶ Zob. Klemens Aleksandryjski, *Stromties* V, 104, 3. („Przemiany ognia: najpierw morze, z morza zaś połowa jest ziemią, połowa «rozpalaczem» [ogniem lub błyskawicą]... <ziemia> rozprasza się jako morze, i jest tak odmierzona, by stworzyć ten sam stosunek, jaki był, zanim się stała ziemią.)

byłby to nie pożar świata, ale największy porządek. Jedynym rozwiązaniem sprzeczności powstających wokół twierdzenia o *ekpyrosis* jest wyróżnienie wiecznego, czyli niefizycznego aspektu żywiołów oraz ich aspektu fizycznego. Destrukcji ulegałyby tylko aspekt fizyczny. Niefizyczny aspekt żywiołów to niezniszczalna matryca kosmicznego ładu, która nie może zostać zniszczona. Fizyczny zmysłowy kosmos i fizyczny aspekt żywiołów mogłyby zostać ponownie odtworzony z matrycy jak spalona fotografia z zachowanego negatywu. Kosmos istnieje wiecznie, nawet jeśli fenomenalny świat ulega okresowemu spalaniu.

Potwierdza tę interpretację fragment B16: „Jak ktoś mógłby skryć się przed słońcem, które nigdy nie zachodzi?”. Klemens chce pokazać ingerencję Stwórcy jako sędziego ludzi. Życie w blasku *logos*, przenikającego świat posiada drugą stronę, a jest nią skazanie na doświadczenie kosmicznej rozumności, przed którą nie ma ucieczki, dlatego uprawnione jest mówienie o sądzie nad światem, choć może niekoniecznie w religijnej interpretacji. Nie jest to jednak dostateczny dowód na istnienie idei *ekpyrosis* w nauce samego Heraklita. Nie możemy odwołać się do oryginalnej księgi filozofa, gdyż żaden oryginał nie zachował się do naszych czasów. Wszystkie świadectwa pośrednie noszą ślady zniekształceń teoretycznych i formalnych, których rozmiarów nie jesteśmy w stanie ocenić. Wiele światła na tą kwestię mogłaby rzucić dogłębna i drobiazgowo analiza ewolucji poglądów stoików, ale jest to również bardzo trudne zadanie. Stoicy niewątpliwie przyjmowali ideę *ekpyrosis*. W swoim mniemaniu nawiązywali w tym do Heraklita. Jednak duch filozofii stoików i duch filozofii Heraklita różnią się znacznie. Można zadać pytanie: czy gdyby Heraklit rzeczywiście przyjmował okresowe spalanie wszystkiego przez ogień, to czy wykorzystałby tę ideę do ostrzegania przed mającym nastąpić wraz z tym spalaniem duchowym sądem nad ludzkimi duszami? Tak właśnie postępowali stoicy. Ale były to już inne czasy. Późny stoicyzm konkuruje z chrześcijaństwem, z mistycznymi poglądami, z misteriami o wschodnim rodowodzie. W zachowanych fragmentach Heraklita widzimy raczej jeszcze klasyczne olimpijskie piętno. Nie ma tu miejsca na zatroskanie pośmiertnymi losami duszy. Mędrcom chodzi o duchowy styl ludzkiego życia, o olimpijskie zwycięstwo tu i teraz – w tym życiu. Rzeczywistość oszukuje nas teraz, kiedy wybieramy pozory (osły wolałyby raczej sieczkę niż złoto, B9), z drugiej strony możemy zapytać: czy olimpijskie skupienie na życiu tu i teraz wyklucza pomysł *ekpyrosis* i związanego z nim sądu nad światem i ludzkimi duszami? Czy stoicy i Klemens Aleksandryjski zniekształcili poglądy Heraklita, czy

tylko wydobyli z nich te aspekty, które rzeczywiście w nich były zawarte? Prawdopodobnie nigdy nie będziemy mogli odpowiedzieć na to pytanie, chyba że zostanie znaleziony oryginał pism Heraklita.

Summary

In this article the author presents the idea of Heraclitus' ekpyrosis. It is based on the work of other philosophers, because the original writings of Heraclitus have never been found.

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 91-95]

Remigiusz Ryziński

Freud. Zastryk Irmy

Freud. Irma's injection

Keywords: *Freud, Die Traumdeutung, Irma, injection*

Zygmunt Freud w rozdziale II swojej monumentalnej rozprawy pt.: *Objaśnienie marzeń sennych* [*Die Traumdeutung*, 1900] przytacza i tłumaczy swój bodaj najbardziej znaczący – a na pewno najbardziej znany czytelnikom – sen. Ów sen odnosi się do jednej z jego histerycznych pacjentek, którą nazywać będzie Irmą. [Sen z 23/24 lipca 1895 roku].

Wielka hala – przyjmujemy wielu gości. Wśród nich jest Irma, którą natychmiast biorę na bok, by niejako odpowiedzieć na jej list, by postawić jej zarzuty, że jeszcze nie akceptuje „rozwiązania”. Mówię jej: „Jeśli jeszcze masz bóle, to jest to tak naprawdę twoja wina”. Ona mi na to: „Gdybyś wiedział, jaki ból czuję teraz w gardle, żołądka i w całym ciele, aż mnie zatyka”. Czuję lęk, spoglądam na nią. Jest blada i obrzmiała; myślę sobie, że chyba jednak przeoczyłem jakiś czynnik organiczny. Prowadzę ją do okna i zaglądam w gardło. Wzdraga się przed tym jak kobiety, które noszą sztuczną szczękę. Przez głowę przemyka mi myśl, że przecież nie musi. Otwiera usta, po prawej stronie widzę dużą białą plamę, gdzie indziej spostrzegam osobliwe pomarszczone twory, utworzone najwyraźniej na podobieństwo małżowin nosowych, rozległe białoszare strupy. Szybko wołam doktora M., który powtarza badanie i potwierdza wynik... Doktor M. wygląda zupełnie inaczej niż zazwyczaj: blady, utyka, nie ma brody... Obok Irmy stoi teraz mój przyjaciel Otto, przyjaciel Leopold ostukuje ją przez stanik i mówi: „Z

lewej strony na dole ton stłumiony”, wskazuje również na zaatakowaną partię skóry lewego ramienia (co i ja też czuję, jak on, mimo sukni)... M. powiada: „To na pewno infekcja, ale to nic; dojdzie do tego dyzenteria i wytrąci truciznę”. Wiemy też od razu, skąd się wzięła ta infekcja. Niedawno, gdy Irma źle się czuła, przyjaciel Otto zrobił jej zastrzyk z preparatu propylu, propylen... kwas propionowy... **trimetylamina** (której wzór chemiczny widzę przed sobą wydrukowany wytłuszczonym drukiem)... Nie wolno tak lekkomyślnie robić takich zastrzyków... Prawdopodobnie strzykawka też była brudna¹.

Po przytoczeniu treści snu Freud poddaje go szczegółowej analizie. Tłumaczy praktycznie każde zdanie. Sen zapisał zaraz po przebudzeniu, tak więc interesująca jest nie tylko jego treść, ale także sposób doboru słów, zdania, ich struktura. Wszystko przecież znaczy.

Sen Freuda ma naturalnie związek z jego doświadczeniami dziennymi. Irma jest jego pacjentką, którą „dzieli” się ze swoimi kolegami po fachu. Jest też jego dobrą znajomą, należy zdecydowanie do bliskich Freuda, nie jest wyłącznie osobą obcą, która korzysta z usług lekarza.

Freudowskie tłumaczenie snu o Irmie wygląda tak: przyjęcie wydawane jest we wnętrzach domu w Bellevue na cześć żony Freuda. Pośród licznych gości znajduje się także przyjaciółka - pacjentka Irma, która niedostatecznie poddawała się sugestiom Freuda i zasłużyła na wielokrotne reprimendy z jego strony. We śnie ponownie zrzuca odpowiedzialność za niepowodzenie terapii na pacjentkę, co oznacza, że rzeczywiście Freud nie chciał przyznać się do własnej porażki lub też do porażki metody, którą zastosował wobec Irmy. Symptomy, na które skarży się we śnie kobieta - bóle brzucha, gardła - nie występowały u rzeczywistej Irmy, stąd wniosek, że odnoszą się do kogoś innego. Podobnie opis jej wyglądu nie pokrywa się z własnościami pacjentki. Fizyczne dolegliwości Irmy we śnie również zwalniają Freuda z odpowiedzialności za niepowodzenie leczenia, bo on odpowiada jedynie za aparat psychiczny.

Badanie pod oknem przywodzi na myśl inną kobietę, guwernantkę, która miała zły stan uzębienia. Freud jednakże był rzeczywiście świadkiem badania, które wyglądało w taki sposób i było przeprowadzone przez kolegę, doktora M. Popsute zęby oraz szczególnie silny sprzeciw wobec badań Freuda wykazywała jednak inna jeszcze kobieta, jego żona. Irma jest więc trawestacją żony Freuda. Białą

---

¹ Z. Freud, *Objaśnienie marzeń sennych*, tłum. R. Reszke, Warszawa 2007, s. 107-108.

plama w ustach Irmy ze snu przywodzi Freudowi na myśl najstarszą jego córkę, która chorowała i miała właśnie takie zmiany w ustach. Dodatkowo – co bardzo interesujące – strupy na nosie odnoszą się do samego Freuda. Otóż nadużywał on kokainy i przez jakiś czas cierpiał na takie właśnie reakcje skóry małżowin nosowych. Doktor M. przypomina brata Freuda, który nie tylko nie ma brody, ale w tym czasie skarży się na swoje zdrowie, co w naturalny sposób martwi Freuda, a co za tym idzie obciąża aparat psychiczny materiałem do analizy. Brat Freuda nie chciał skorzystać z jego pomocy, co tłumaczy także krnąbrność Irmy. Lewe ramię odpowiada bólowi reumatycznym Freuda. Słowa „Ale to nic” – to oczywiste pocieszenie, ale także zapewnienie, że mimo groźnych objawów choroba Irmy jest wyleczalna, a co najważniejsze, za jej przebieg czy też intensyfikację nie odpowiada wcale Freud. Podobne znaczenie ma diagnoza o dyzenterii.

Generalnie scena badania przez trzech lekarzy i ich diagnozy nasuwają Freudowi na myśl, że są to tylko przykrycia wobec rzeczywistej choroby Irmy czyli hysterii, za którą odpowiedzialny jest tylko i wyłącznie on. Doktor Otto robi Irmie zastrzyk, co Freud tłumaczy poczuciem odpowiedzialności i głęboko utajonej winy wobec innego swojego przyjaciela, narkomana, który mimo zaleceń Freuda, by narkotyk ten jedynie wciągać nosem, zaczął robić sobie z niego zastrzyki i zmarł. Poprzez **trimetylaminę** – w której związku Wilhelm Fleiss zakładał istnienie „jedne z produktów seksualnej przemiany materii”² - Freud dochodzi do wniosku, że sen w zakamuflowany sposób sugeruje mu rozwiązanie hysterii rzeczywistej Irmy w połączeniu z pierwiastkiem seksualnym. Zarzut lekkomyślności w robieniu zastrzyku jest kolejną przykrywką dla poczucia winy Freuda, który to we śnie **nie robi** zastrzyku, a także zdaje sobie sprawę z konsekwencji lekkomyślności takich zabiegów.

Ostatecznie Freud tłumaczy:

Marzenie senne spełnia kilka życzeń (...), to nie ja ponoszę winę za obecne cierpienie Irmy, lecz Otto. (...) Marzenie senne uwalnia mnie z odpowiedzialności za stan Irmy, ponieważ sprowadza je do innych przyczyn (...). Tak więc sen przedstawia pewien stan faktyczny – ja sobie tego życzę: *treścią snu jest więc spełnienie życzenia, a życzenie jest jego motywem*³.

---

² Z. Freud, op. cit., s. 114.

³ Ibidem, s. 116.

Tak więc we śnie wszyscy – a przede wszystkim pacjentka – winni są jej stanu, a Freud pozostaje czysty. Sen ten jest w istocie „mową obrończą”, jak mówi Freud przeciwko poczuciu winy, a nawet przeciwko rzeczywistej winie. Na kilku płaszczyznach obok siebie zakamuflowane przeplatają się dowody niewinności Freuda, tak by mógł on w stanie czuwania czepić się przynajmniej jednego z nich – nie wiedząc skąd pochodzi – i w ten sposób w rzeczywistości odsunąć od siebie uczucie niechcianej odpowiedzialności. Ogólny komunikat snu odpowiada poczuciu odpowiedzialności i troski za zdrowie pacjentów, rodziny, i swoje własne. Wniosek końcowy służy Freudowi do sformułowania tezy, wedle której: „jeśli stosuje się wskazaną tu metodę objaśniania marzeń sennych, można się przekonać, że sen naprawdę ma znaczenie i, że nie jest formą wyrazu szwankującej aktywności mózgowej, jak uważają poniektórzy. *Po ukończonej pracy wykładania okazuje się, że sen jest spełnieniem życzenia*”⁴. To bodaj najbardziej znana z tez Freuda. Sen to spełnione życzenie⁵.

Osoby występujące w śnie miały swoje rzeczywiste odpowiedniki. Otto to Oskar Rie, szwagier Wilhelma Fliessa, który pośród wielu swoich dziwnych pomysłów posiadał również ten, że masturbacja jest powodem bólu brzucha. Leczenie – podobnie jak inne zaburzenia seksualne – powinno być stosowane na nosie, który według niego odpowiada za wiele schorzeń tego typu. Pacjentka Freuda, Emma Eckstein, Irma ze snu, cierpiała na bóle brzucha oraz zaburzenia menstruacyjne, na co znaleziono odpowiednie remedium. Otóż Freud zalecił jej operację nosa u Fliessa. Niestety obrzęk nosa pacjentki nie zmalął, za to pojawiły się obfite krwawienia. Po wykonaniu przez innych lekarzy ponownej operacji nosa Emmy – Irmy, okazało się, że znajduje się tam pozostawiony przez Fliessa ponad półmetry opatrunek... Freud w liście do przyjaciela zapewnił go, że nie tylko nie obwinia go za stan pacjentki, ale także bierze na siebie odpowiedzialność, bo uważa, że krwawienia te powodowane są zaburzeniami psychicznymi, a nie schorzeniem fizycznym Emmy. Według niego kobieta ta cierpiała na histerię, której objawami były właśnie krwotoki z nosa (a nie źle przeprowadzona, bezsensowna operacja, czy opatrunek pozostawiony po niej). Dodatkowo ciekawym

---

⁴ Ibidem, s. 118.

⁵ Sen o Irmie dał asumpt do tego, by w liście do przyjaciela Fliessa, Freud wyraził życzenie, by po jego śmierci, na domu, w którym śnił ów sen, umieszczono tablicę z następującym napisem: „Tu 24 lipca 1895 roku doktorowi Sigmuntowi Freudowi objawiła się tajemnica marzenia sennego”. Tak też się rzeczywiście stało.

faktem jest to, że była to pierwsza operacja Fliessa, który wcześniej zajmował się jedynie kokainizacją nosa.

Emma Eckstein nigdy nie wróciła do zdrowia, większość czasu spędzając w pozycji poziomej. Została jednak psychoterapeutką i przyjmowała swoich pacjentów właśnie leżąc.

Biograf Freuda tak opisuje kulisy całego zdarzenia:

Dla Freuda sprawa ta była podwójnie nieprzyjemna. Chodziło tu bowiem o Emmę Eckstein, siostrę jego przyjaciela Fryderyka Ecksteina. Zaliczał się on do najbardziej oryginalnych i najbardziej wykształconych ludzi Wiednia, był ogromnie czytany i panowała o nim opinia, że wie po prostu wszystko. (...) Eckstein był mężem pisarki Berty Diener – znanej pod pseudonimem Sir Galahad. Do ścisłego grona jego przyjaciół zaliczali się Gustaw Mahler, Franciszek Liszt, Adolf Loos, Karol Kraus, Piotr Altenberg i Hans Makart. Gdy Hofmannsthal, Werfel albo Rilke mieli wątpliwości co do jakiegoś wiersza, wędrowali do stałego stolika Ecksteina w Café Imperial. Fryderyk Eckstein należał do partnerów Freuda w grze w taroka, można więc sobie łatwo wyobrazić, jak komentowano w Wiedniu „przypadek Emmy”, błąd w sztuce lekarskiej popełniony przy leczeniu jego siostry, i jaką szkodę wyrządziło to pośrednio również Freudowi. Mimo to Freud zawsze brał swego berlińskiego kolegę w obronę⁶.

Anna Freud, być może w obronie ojca i z lojalności wobec niego twierdziła, że prawdziwą Irmą nie była Emma Eckstein, ale jej matka chrzestna Anna Hammer-schlag. Nie mniej jednak detale ze snu, oraz pokrywające się z wydarzeniami, które musiały odcisnąć na Freudzie duże piętno, fakty dotyczące Emmy, pozwalają twierdzić, że to właśnie to poczucie winy – oraz życzenie braku odpowiedzialności – było przedmiotem analizy snu o zastrzyku Irmę.

Summary

*The author describes a dream of one of Freud's patients based on his paper *The Interpretation of Dreams Die Traumdeutung*.*

---

⁶ G. Markus, *Zygmunt Freud*, tłum. M. Auriga, Warszawa 1993, s. 100.

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 97-120]

Ramiro Délio Borges de Meneses

O Desvalido no Caminho: pela dimensão stauroológica

Helpless in the road: theology of the cross

Keywords: *theology of the cross (staurology), John Paul II, Salrifici Doloris*

Introdução

A humanização, em saúde, tem um véu como o de Verónica, segundo a narrativa apócrifa, no qual estão estampados a dor e o sofrimento dos doentes, tal como encontramos no Desvalido pela *via crucis*. Quando se levanta o véu que cobre o Rosto do doente, neste desvelamento surge a nudez onde o Outro (desvalido) se revela como epifania do sofrimento e da dor. O véu que cobre o Rosto esconde o sofrimento, como porta de entrada na humanização. O desvelamento da dor e do sofrimento marca a nudez do Outro e faz o “compromisso esplanocofânico” do Samaritano.

Pela carta apostólica *Salrifici Doloris*, João Paulo II diz-nos que *Boni Samaritani parabola ad doloris evangelium pertinet*, no sentido de que nos “aproxima” da dor e do sofrimento. Assim, se proporá que *Boni Samaritani parabola in doloris evangelium*. Revela-se, pois, na narrativa exemplar, uma “boa notícia soteriológica”, dado que a parábola está dentro do sofrimento de Cristo e de todos os desvalidos (doentes, nus, famintos, etc.). Pelo facto de esta narrativa, exclusiva de S. Lucas, estar integrada na última viagem de Cristo para Jerusalém (Lc 9, 51 ss.), até poder ser propedêutica das narrativas da Paixão e Morte de Cristo, a parábola do Bom Samaritano significa o πάθος de Deus-Pai, na crucifixão, do Servo sofredor pelo seu grito de dor. a humanização tem um evangelho, que está no sofrimento e

o seu ícone representa-se no Bom Samaritano. O homem das dores, o *vos omnes*, é o ἀνθρώπος τις que, no pretório, assume a condição do sofrimento.

O Desvalido pelo Caminho da dor e do sofrimento é o λόγος σὰρξ ἐγένετο que será o λόγος do sofrimento de Deus. Encontramos, no Servo de YHWH, o “homem das dores” que vivencia tudo quanto a narrativa do sofrimento prefigura e mostra a teodramática de um Deus que está no Gólgota.

Entre o Servo de YHWH e o Semi-morto : narrativa do sofrimento

Pela “via do sofrimento”, segundo João Paulo II, na leitura da carta apostólica *Salvifici Doloris* enquadra-se a parábola do Bom Samaritano como pertencente ao evangelho da dor¹.

A narrativa do Bom Samaritano serve, ao Romano Pontífice, para falar das atitudes que devem ser adoptadas perante o sofrimento do Outro (desvalido no caminho) e dos outros desvalidos (doentes, marginais, etc) para estarmos ao serviço da Boa Nova do Sofrimento.

Com esta narrativa do sofrimento, o Santo Padre pretende, como ensinamento fundamental, que cada um desempenhe tarefas para com os demais, revelando-se pelo valor salvífico do sofrimento de Cristo na Cruz².

Perante o sofrimento, não nos é permitido passar para o “outro lado da estrada”, como fizeram o Sacerdote e o Levita mas, antes, passar junto d’Ele, porque um Bom Samaritano será todo o homem (ateu ou crente) que se detém junto do sofrimento do Outro (meu próximo), qualquer que seja o sofrimento. Segundo o Papa, o Samaritano é todo o homem sensível ao sofrimento de “outrém”. Todo aquele que se comove diante da desgraça alheia e usa de misericórdia³.

Segundo o pensamento de J. Paulo II, Cristo, como Servo sofredor de YHWH, desperta, devido ao sofrimento, a “comoção das vísceras” (misericórdia) do Samaritano que, depois, acolhe e cuida da dor e do sofrimento do “semi-morto”.

O homem, que é próximo, não pode passar indiferente perante o sofrimento alheio. Logo, em razão da solidariedade e vulnerabilidade humanas e em nome do amor ao próximo, devemos parar e deixarmo-nos “comover” tal como fez

¹ Cf. João Paulo II, *Epistula Apostolica Salvifici Doloris*, in: *Acta Apostolicae Sedis*, 76, 3 (1984) n° 28, 243].

² Cf. A. Sarmiento, *El Don de la Vida*, documentos del Magistério de la Iglesia sobre Bioética, Madrid, B. A. C., 1996, 451.

³ Cf. AAS, 76, 3 (1984) n° 28, 243]; Cf. M. Renaud, “Solidariedade e Vulnerabilidade”, in: *Cadernos de Bioética*, 13, (1997), 7-13.

o Samaritano da parábola⁴. Não é sem motivo que, na linguagem corrente, se designe obra de Bom Samaritano toda e qualquer actividade em favor dos homens que sofrem ou precisam de ajuda⁵. O Romano Pontífice, nesta carta apostólica, salienta, de forma clara, o anúncio do sofrimento de Cristo, na narrativa do Bom Samaritano, que desperta o “parar”, o “ver” e “encher-se de compaixão” para ajudar o próximo que sofre. Aqui aparece a parábola como narrativa do sofrimento, no caminho da Cruz, que se espera no Gólgota. a tal ponto que o Papa proclama esta parábola do Bom Samaritano como uma das componentes essenciais da cultura moral e da civilização humana, pensando em todos os técnicos de saúde que servem o próximo, que “sofre”, de maneira desinteressada, aplicando-se voluntariamente a dar ajuda como bons samaritanos e destinando, a essa causa, todo o tempo e forças do seu trabalho profissional. As acções do Bom Samaritano, segundo o pensamento do Papa, generalizam-se a toda a actividade social como o voluntariado hospitalar⁶.

Segundo o Romano Pontífice, a narrativa do Bom Samaritano refere-se como teologia da dor ou como vivência da dor em Cristo. E o “sofrimento”, entendido como dor total, está estampado no rosto e na vida do “semi-morto” que é Cristo, pela via da Cruz, metaforicamente representado no Desvalido do Caminho.

Segundo João Paulo II, na dimensão subjectiva, o sofrimento parece quase inefável, intransferível e irrepetível no interior do homem. Parece haver, segundo esta parábola, a convicção de que o doente é o ícone do sofrimento.

O terreno do sofrimento é muito mais vasto, variado e pluridimensional. a experiência do sofrimento, como situação-limite, coloca a descoberto as perguntas mais radicais da sua origem, manifestando-se como enigma.

Segundo o Papa, a realidade do sofrimento coloca a questão sobre a essência do mal, que parece inseparável do sofrimento. O homem sofre por causa do mal, que é uma certa falta, limitação ou distorção do bem. Poderia dizer-se que o homem sofre por causa de um bem do qual não participa, do qual é, em certo

---

⁴ Cf.AAS, nº 28, 243. Variados são os sofrimentos, desde o físico até ao espiritual, daqui que o sofrimento seja uma vivência humana que poderá relacionar-se com a maioria das realizações e experiências da vida. Tal como se lê na narrativa do “semi-morto” (desvalido no caminho), é evidente que a doença é causa de sofrimento ao minar as estruturas mais profundas da vida psico-afectiva e espiritual do ser humano. Os termos *infirmus et patiens* traduzem bem a relação directa entre estar doente e ser sofredor.

⁵ Cf.AAS, nº 29, 244.

⁶ Cf.AAS, nº 29, 245.

modo, excluído ou do qual se privou (*privatio boni*). Sofre-se, em particular, quando se “deveria” ter parte (*participatio boni*) em circunstâncias normais neste “bem” e não se tem. Logo, a realidade do sofrimento explica-se por meio do mal, que será sempre referido, de algum modo, a um bem⁷.

João Paulo II, na *Salvifici Doloris*, estabelece uma relação permanente entre o sofrimento e o amor. O sofrimento revela-se como efeito do amor e este surge como seu fundamento ontoteológico.

Assim, a eloquência da parábola do Bom Samaritano está, sobretudo, no facto de o homem se sentir chamado, de maneira pessoal, a testemunhar o amor pelo “sofrimento”. Nenhuma instituição hospitalar pode auscultar o coração, a compaixão, o amor e a iniciativa, sempre que se trate de ir ao encontro do sofrimento alheio. Daqui o valor no que se refere ao sofrimento físico e mais ainda quando se trata do moral e, em especial, quando é a alma que está a “sofrer”⁸.

Na perspectiva do Romano Pontífice, a parábola do Bom Samaritano testemunha que a Revelação (segundo o evangelho do sofrimento) feita por Cristo, pelo sentido soteriológico do sofrimento, não O identifica, de forma alguma, com uma atitude passiva. Assim, o Evangelho é a negação da passividade diante do sofrimento. E, assim, afirma João Paulo II que o próprio Cristo é, neste aspecto, eminentemente activo pela Ressurreição⁹.

Quando a carta *Salvifici Doloris* diz *Boni Samaritani parabola plene congruit cum agendi ratione Christi ipsius*, melhor seria referir *cum boni Samaritani parabola agendi Christi ratio plene congruit*. Em primeiro lugar, será a passividade do “semi-morto” (Cristo no caminho para a cruz) e só depois é que vem a actividade do Samaritano (pela misericórdia) nos cuidados ao Desvalido pela via do sofrimento. João Paulo II termina a leitura, pela via do sofrimento, sobre a parábola do Desvalido no Caminho, procedendo ao seu enquadramento escatológico (juízo final). As perguntas e respostas serão, no dia do Juízo (Mt 25, 34-45), acontecimentos da “parábola eterna” (*Aeternum Verbum*). O sentido teológico da parábola do comportamento exemplar expressa o acontecimento do *homo patiens* (desvalido no caminho) e referencia o ηθος da ternura do Samaritano no epílogo do Juízo Final¹⁰.

---

⁷ Cf. AAS, n° 7, 207.

⁸ Cf. AAS, n° 29-30, 246.

⁹ Cf. AAS, n° 30, 246.

¹⁰ Cf. G. Ebeling, *Wort und Glaube*, II, Tuebingen, Mohr, 1969, 10-15.

Aos justos que perguntam quando Lhe fizeram as obras de misericórdia (Mt 25, 34-40), o Filho do Homem responderá: “Em verdade vos digo: Sempre que fizestes isto a um destes meus irmãos mais pequeninos, a Mim mesmo o fizestes” (Mt 25, 40).

Logo, a primeira e a segunda partes da declaração, sobre o Juízo Final, indicam como são essenciais para todos os homens, na perspectiva da vida eterna o “ver” e o “parar”, como fez o Bom Samaritano, junto do sofrimento do próximo, pela comoção das vísceras e, por fim, ao prestar cuidados¹¹.

A narrativa do Juízo Final de Mateus recapitula a parábola do Bom Samaritano. a primeira recita tudo o que vai do *πάθος* (desvalido no caminho) ao *ηΐθος* (Samaritano exemplar) pela segunda narrativa (S. Lucas). Mas, o caminho inverso também é verdadeiro. Segundo a narrativa de Lucas, o Samaritano “passou” e “parou”, na estrada de Jerusalém a Jericó, e o *ημιθανής* passou pelo mesmo caminho de Jericó para Jerusalém, palco da *Pascha* (Páscoa), onde se desenrolaram os acontecimentos soteriológicos.

Jesus Cristo, na parábola do Samaritano, está presente no “caminho”, como “semi-morto”, para em Jerusalém estar como *Vestigium Trinitatis* (Cristo crucificado). Só o Filho do Homem poderá ser afirmado “desvalido” no caminho para a Cruz, como *Vestigium Trinitatis*, porque revelação de Deus-Pai e *Verbum Incarnatum*, que vem do *Verbum Aeternum*¹².

A parábola do Bom Samaritano narra-nos dois acontecimentos da “palavra”, *λόγος*, como *Vestigium Aeternum*:

- O acontecimento do *πάθος* é metaforicamente dado no “semi-morto”, como *Aeternum Vestigium*, pelo rosto desfigurado de Deus no patíbulo do Gólgota;

- O acontecimento do *ηθος*, ou da morada da conduta humana exemplar, no Bom Samaritano, revela-se como “Palavra actuante”.

Esta Palavra, que se revela em pautas de comportamento externas e internas, segundo a parábola, recita-se em flexões verbais: passar, ver, parar, compadecer-se, ajudar (cuidar), levar, pagar, etc., que inferem uma “decisão poiética” (concreta e positiva): Vai e faz de modo semelhante (Lc 10, 37).

A Cruz, como lugar do sofrimento e do abandono, já estava no caminho de Jericó a Jerusalém. Jesus morre cheio de pavor e angústia (Mc 14, 32-36) no meio

¹¹ Cf. AAS, nº 30, 247-248.

¹² Cf. E. Jünger, *Dios como mistério del Mundo*, trad. do alemão, Salamanca, Sígueme, 1984, 446-447.

de grandes clamores e lágrimas. Com a súplica no Gethsemani, começa o silêncio de Deus e, conseqüentemente, a paixão de Cristo tem o seu prelúdio na narrativa do Bom Samaritano. a parábola do Desvalido no Caminho pertence ao evangelho do sofrimento como proémio do mesmo. a parábola do Bom Samaritano descreve-se como “proto-evangelho” do Sofrimento e manifesta-se como propedêutica às narrativas sinópticas da paixão e morte de Cristo. a narrativa lucana do Desvalido no Caminho apresenta-se como prólogo ao evangelho do sofrimento (segundo a leitura de João Paulo II). Assim se deverá entender a parábola do Bom Samaritano como introdução aos evangelhos soteriológicos. a narrativa exemplar enquadra-se, segundo Lucas, na viagem de Jesus a caminho de Jerusalém para a Paixão e Morte. a natureza do seu sofrimento tem a ver com o medo da separação de Deus. À medida que o tempo da salvação se aproxima, dá-se conta de que se não pode evitar o cálice (Mc 14, 36)¹³. O “semi-morto” encontra-se numa situação dramática a caminho do Calvário. Começa o abandono de Deus como prefácio da Cruz. a singularidade da morte de Cristo será devidamente ressaltada se tivermos em consideração o seu relacionamento com Deus. Com efeito, será este relacionamento que dá ao acontecimento da Cruz uma expressão dramática, bastando atender ao grito de Jesus com as palavras do Sl 22, 2: “Meu Deus, meu Deus, porque me abandonaste” (Mc 15, 34; Mt 27, 46). Na parábola, o drama do sofrimento começa no silêncio do abandono na estrada. Na Cruz estará o “grito de dor”.

Lucas substitui a expressão “abandono” pelas palavras da oração judaica, tiradas do Sl 31, 6: “Nas tuas mãos, entrego o meu espírito” (Lc 23, 46). No Evangelho de Lucas, os discípulos não fogem da Cruz, dado que, para eles, Jesus não morre como “abandonado”, mas como testemunho do comportamento exemplar (mártir)¹⁴.

---

¹³ Cf. J. Moltmann, “La pasión de Cristo y el dolor de Dios”, in: *Carthaginensis*, 13-14 (1992), 643.

¹⁴ À luz do Sl 22, 2 foi inicialmente visto este abandono, que Jesus terá pronunciado aquando do seu grito na Cruz (Mc 15, 34). Não é correcto interpretar o “grito de Jesus” a partir do Salmo, à luz da situação em que Jesus se encontrava. O Sl 22 é dirigido ao Deus da Aliança de Israel, em que o “abandonado” é um parceiro dessa Aliança, o justo sofredor. No caso de Jesus Cristo, não se trata do justo sofredor do Antigo Testamento, mas do próprio Filho de Deus. Todavia, o Sl 22 é um lamento, em sentido formal, onde o salmista não pede “compaixão” para si, mas pela justiça divina. Cristo não se limita a invocar a fidelidade do Deus de Israel, apelando à fidelidade do Pai para com o Filho. Daí que J. Moltmann entenda que o significado do grito de Jesus não é apenas “Meu Deus, meu Deus porque me abandonaste?”, mas também: “Meu Deus, meu Deus porque Te abandonaste?” [Cf. J. Moltmann, *Le Dieu crucifié. La croix du Christ, fondement et critique de la théologie chrétienne*, trad. do alemão, Paris, Cerf, 1974, 176].

De outro modo, o Sl 22, na boca de Jesus, teria como interlocutor o Deus dos seus antepassados. Ao dizer-se isto representaria o fim da novidade da sua mensagem. Com efeito, o que está em causa na morte de Cristo não é o paradoxo da confiança em Deus, pelo abandono, mas a “divindade” do seu Deus e seu Pai¹⁵.

Para J. Moltmann, Jesus morre como “abandonado de Deus”, porque só a vida de Cristo distingue a sua Cruz das numerosas cruces, sofridas por homens esquecidos sem nome e sem voz ao longo da história¹⁶. Mas, aquele que foi abandonado pelo seu Deus e seu Pai é “ressuscitado”. Então a fé escatológica deverá reconhecer na cruz de Cristo o caminho escatológico¹⁷. Na Ressurreição, retoma-se a comunhão plena após a “passagem” vivida na Cruz. Esta é realidade e símbolo do sofrimento, que se manifesta como paradoxo entre a fealdade do pecado e a redenção do sofrimento e da dor.

Segundo A. Couto, a Cruz é uma profecia para os olhos. Ela expõe o espectáculo do nosso pecado, da nossa cobiça, da nossa inveja e da nossa malvadez. Mas também é, sobretudo, o espectáculo do perdão de Deus. Jesus tinha, de facto, dito: quando eu for levantado da terra, atrairei todos a Mim. E já antes tinha associado o seu levantamento com o da cobra no deserto: como Moisés levantou a cobra no deserto (Nm 21, 8-9), assim é necessário que seja levantado o Filho do Homem (Jo 3, 14). Através desta associação, o corpo de Jesus sobre a Cruz é interpretado como o corpo da cobra (nu como o d’Ele) fixado num poste. a Cruz, que é sabedoria de Deus, faz ver que a malvadez existe e que é preciso vê-la, descobri-la, reconhecê-la, denunciá-la para dela sermos curados¹⁸.

Na sua poderosa impotência, o crucificado é a parábola que faz “ver” até onde a vista não alcança, bem dentro de nós, a crueza da nossa malvadez e n’Ele, em Deus, a força subversiva e nova do amor e do perdão¹⁹.

Na sua incapacidade, como Desvalido, o “semi-morto” será o crucificado que é narrativa viva do Pai e está na parábola, fazendo com que o Samaritano “veja” e depois “cure”, o que está em sofrimento.

¹⁵ Cf. J. A. Pinheiro Teixeira, *Sofro, logo existo*, Lisboa, Multinova, 2002, 96.

¹⁶ Cf. J. Moltmann, *Le Dieu crucifié*, 177.

¹⁷ Cf. *Ibidem*, 174.

¹⁸ Cf. A. Couto, *Pentateuco: caminho da vida agraciada*, Lisboa, Universidade Católica, 2003, 253-254.

¹⁹ A cruz faz ver ainda que Deus ama com um amor tão radicalmente subversivo que oferece o perdão à nossa malvadez, quebrando assim a espiral de violência, em que à violência apenas tínhamos para oferecer mais violência. [Cf. *Ibidem*, 254].

Inserido no Evangelho do Sofrimento, e numa narrativa parabólica segundo João Paulo II, como prefiguração do “semi-morto”, é comovedor ler o que se encontra, no Cântico quarto do Servo de YHWH, contido no Livro de Isaías. O profeta, que justamente é chamado o quinto evangelista, dá-nos, neste Cântico, a imagem dos sofrimentos do Servo, num realismo tão vivo, como se o contemplássemos com os próprios olhos²⁰.

Assim, o quarto Cântico do Servo de YHWH refere-se cinco vezes à “morte rendedora” (Is 53, 1-12). Aqui, o sofrimento exprime uma entrega à vontade de Deus-Pai e contribui para expiação dos pecados dos homens (Is 53, 11). O Servo conhece o sofrimento, em toda a sua extensão, ao ponto de suscitar horror e desprezo (Is 52, 14-15; 53, 3).

O Cântico do Servo sofredor contém uma descrição na qual se podem, de certo modo, identificar os passos da Paixão de Cristo em vários pormenores: prisão e humilhação na caminhada para a Cruz. Segundo João Paulo II, mais do que esta descrição da Paixão, impressiona-nos, nas palavras do profeta, a profundidade do sacrifício de Cristo, que carregou com os sofrimentos de todos os homens²¹.

Na humilhação, pelas chagas e feridas do Servo de YHWH, saberemos “ver” (Is 52, 14-15) as nossas limitações e transgressões (Is 53, 5). Assim, veremos o espectáculo (Lc 23, 48) de Cristo crucificado diante dos nossos olhos (Gl 3, 1) e regressaremos batendo no peito (Lc 23, 48).

Este espectáculo inicia-se no caminho de Jerusalém para Jericó, onde estava um “desvalido” disforme e fragilizado (Lc 10, 30). Era o Servo de YHWH (sofredor) que tomou sobre si o sofrimento de modo voluntário. Há uma continuidade entre o Servo sofredor e o “semi-morto” da parábola do caminho. As duas narrativas fazem parte do “evangelho do sofrimento” pelas leituras do primeiro e do segundo Testamentos. Na narrativa lucana do Bom Samaritano parece termos o “outro livro de Job”. Na poesia resume-se a dor e o sofrimento, pela simbologia da Verónica no Santo Sudário, com *O vos omnes*:

---

²⁰ Cf. AAS, nº 17, 219.

²¹ Cf. AAS, nº 17, 220].

Que o penitente conserve
 O seu rosto verdadeiro
 No doloroso caminho
 Do Calvário
 Para que possa a Verónica
 Com a toalha de linho
 Tirar-lhe o santo sudário²².

É a récita do Outro Livro de Job no caminho para o Gólgota (crânio). *O vos omnes, qui transitis per viam, attendite et videte si est dolor, sicut dolor meus*, surge como referência à narrativa lendária da Verónica, inspirada em Lc 23, 27-29.

Pelo pensamento de João Paulo II, a linguagem da Cruz preenche a imagem da antiga profecia. Muitas passagens e discursos da pregação pública de Cristo atestam como Ele aceita, desde o princípio, o “sofrimento” pela vontade de Deus-Pai para salvação do mundo.

As palavras da oração de Cristo, no Gethsemani, provam a verdade do amor mediante a realidade do sofrimento. As palavras de Cristo, segundo a carta apostólica *Salvifici Doloris*, confirmam a verdade humana do sofrimento. Assim, o sofrimento consiste em suportar o mal diante do qual o homem estremece. Precisamente, como também referiu Cristo, no Monte das Oliveiras, passe de mim este cálice²³. Com efeito, o sofrimento constitui um apelo e pretexto para manifestar a grandeza moral do homem e a sua maturidade espiritual²⁴, significando a formulação de duas questões: qual o sentido do sofrimento e se este será factor de humanização?

Na sua mensagem pelo Reino de Deus, Cristo tornou-se “próximo” do mundo do sofrimento humano e “passou fazendo o bem”. Ao mesmo tempo, propôs as nove bem-aventuranças, dirigidas aos homens, em diversos sofrimentos.

Cristo viveu o mundo do sofrimento humano, sobretudo, pelo facto de ter assumido sobre Si a dor e o sofrimento²⁵.

Assim, o sofrimento não tem nenhum direito na criação de Deus, até porque o mal e o sofrimento não procedem de Deus. O livro de Job²⁶ põe, de modo

²² M. Torga, *O Outro livro de Job*, Coimbra, Gráfica de Coimbra, 1986⁵, 9.

²³ Cf. AAS, nº 18, 223.

²⁴ Cf. AAS, nº 22, 230.

²⁵ Cf. AAS, nº 16, 218.

²⁶ Cf. U. Eibach, “El dolor del hombre y su imagen de Dios” in: *Selecciones de Teología*, 23 (1984), 328.

clarividente, a pergunta sobre o “porquê” do sofrimento e mostra, segundo João Paulo II, que ele atinge o “inocente”. Mas não dá a solução para esta magna questão. Somente a vislumbra e parece ficar *ad limina doloris*²⁷.

Procura-se, assim, no livro de Job uma resposta “ao porquê” e “para quê” do sofrimento à luz de um novo conceito de Deus. O abandono de Deus, experimentado em Job, que se referencia como ponto de partida das lamentações do Antigo Testamento, torna-se o problema fundamental do próprio sofrimento, onde a grande pergunta está na relação do homem com Deus²⁸.

O prólogo do livro sapiencial pretende explicar o sofrimento de Job pela influência de Satanás (Jb 1, 6-12). No entanto, os seus amigos, a sua esposa e ele próprio pensavam que a causa do sofrimento era Deus (Jb 1, 21; 2, 9-10)²⁹.

Job passa por um processo de amadurecimento onde há momentos de profundo desconforto. Onde está a minha esperança? Alguém viu por aí a minha esperança? Ela descerá comigo ao túmulo, quando juntos nos afundarmos no pó. (Jb 17, 15-16)³⁰. Com efeito, Job não deixa de confiar em Deus apesar do seu profundo sofrimento (Jb 19, 25-26).

Não se trata aqui de encontrar uma explicação lógica ou ontológica para o sofrimento. O que está em causa é a possibilidade de uma fenomenologia e de se conseguir uma linguagem adequada sobre Deus a partir do sofrimento. Segundo João Paulo II, no Evangelho do Sofrimento, pode dizer-se que, com a Paixão de Cristo, toda a dor humana se encontra em nova situação³¹.

Ainda, segundo o Romano Pontífice, na opinião manifestada pelos amigos de Job,, exprime-se a convicção de que se encontra presente o sofrimento na consciência moral da humanidade. a ordem moral objectiva exige uma pena para a transgressão, para o pecado e para o crime. O sofrimento aparece como um mal justificado. a convicção daqueles que explicam o sofrimento como castigo, pelo pecado, apoia-se na ordem da justiça, o que corresponde à posição referida por um dos amigos de Job: “pelo que vi, aqueles que cultivam a iniquidade e os que

---

²⁷ Cf.AAS, n° 12, 212.

²⁸ As questões dirigidas a Deus sobre o sentido do sofrimento não se devem perceber como sinal de uma crise de fé; mas antes, elas servirão para confirmar a relação de Israel com o seu Deus. [Cf. M. I. ALVES, “O sentido do sofrimento na Sagrada Escritura”, in: *Communio*, 6 (1988), 489-490].

²⁹ Cf. J. A. Pinheiro Teixeira, *Sofro, logo existo*, 30.

³⁰ Cf. S. Terrien, *Jó, grande comentário bíblico*, trad. do francês, S. Paulo, Paulus, 1994, 52-53; Cf. M. Sousa Santos, “O livro de Jó e o problema do sofrimento humano”, in: *Revista de Cultura Bíblica*, 104 (2002), 121-129.

³¹ Cf.AAS, n° 19, 225.

semeiam a maldade, recolhem outro tanto” (Jb 4, 8)³². Na verdade, na perspectiva de M. Isidro Alves, esta relação baseia-se na “justiça”, tanto de Job que se confessa justo e íntegro (Jb 27, 5-6), quanto de YHWH a quem compete proteger, misericordiosamente, as suas criaturas³³.

Todavia a justiça, no Antigo Testamento, significa precisamente esta relação entre duas pessoas. a justiça e a integridade, que Job reivindica, não designam a ausência do pecado (Jb 9, 2; 14, 4), aparecem, porém, como exigência da relação contraída entre Deus e o homem no próprio acto da criação³⁴.

Segundo a *Salvifici Doloris*, Job contesta a verdade do princípio que identifica o sofrimento com o castigo do pecado e fá-lo fundamentando-se na própria situação pessoal. Por fim, o próprio Deus desaprova os amigos de Job pelas acusações e reconhece que este não é culpado. O seu sofrimento é a dor de um inocente.

O livro de Job não abala os fundamentos da ordem moral, fundada sobre a justiça, como são propostos em toda a Revelação, quer na antiga, quer na nova Alianças. Contudo, este texto sapiencial dramático demonstra que os princípios desta ordem não podem ser aplicados de maneira exclusiva e superficial. Se é verdade que o sofrimento se apresenta como um castigo, ligado à culpa, então já não será verdade que todo o sofrimento seja consequência da culpa e tenha carácter de pena. a figura do justo Job é prova convincente no Antigo Testamento³⁵. Mas, o segundo livro de Job revela-se nas narrativas da Paixão e Morte de Cristo.

A narrativa dramática de Job não é a última palavra da Revelação sobre o sofrimento. a parábola do sofrimento, que se encontra em Lucas (parábola do Bom Samaritano), tem o seu epílogo na Paixão de Cristo.

O sofrimento, na Revelação veterotestamentária, é um meio de correcção e disciplina, não nas mãos de um tirano inexorável, mas de um Pai extremoso (Jr 10,24; 30, 11; 46, 28; Sb 3, 5).

O modo antropomórfico de exprimir, no Antigo Testamento, o sofrimento de Deus será como um sofrimento pelo amor não correspondido (Gn 6, 6; Is 1, 2-5), dado que jamais se apresenta como sofrimento de fraqueza³⁶.

³² Cf.AAS, nº 10, 211.

³³ Cf. M. Isidro ALVES, “O sentido do sofrimento na Sagrada Escritura”, in: *Communio*, 6 (1988), 489.

³⁴ Cf. G. Von RAD, *Théologie de l’Ancien Testament*, I, trad. do alemão, Paris, Cerf, 1957, 353-361.

³⁵ Cf.AAS, nº 11, 212].

³⁶ Cf. O. Rodenberg, “Vom Schmerz Gottes. Ein Beitrag zur biblischen Anthropomorphie Gottes” in: *Theologischer Beitrag*, 18 (1987), 174-193.

Deus está junto dos que sofrem, porque “sofreu” no “semi-morto” (Servo das dores), quebrantado de coração. Como diz certa e belamente H. Küng: o seu amor não protege de todo o sofrimento, mas protege em todo o sofrimento³⁷. O sofrimento manifesta-se como instância “correctiva” da solicitude de Deus-Pai (Jr 10, 24; Sl 3, 1-9).

Pelo Génesis, o sofrimento é resultante de uma falta ou da ruptura das relações do homem com Deus (Gn 3, 16-19). Mas aqui como não tem a última palavra, o sofrimento poderá ser “redentor” devido aos desafios que oferece³⁸.

O Novo Testamento recapitula Jesus como o “homem das dores” que encarna a misteriosa figura do Servo de YHWH de Isaías e vem libertar o homem de todo o sofrimento (Lc 4, 18-21; Is 58, 6; 61, 1 s). Daqui que, na narrativa do Juízo Final (Mt 25, 31-46), se aluda novamente à luta contra o sofrimento.

Assim, na parábola do Bom Samaritano, é o “semi-morto” a prefiguração de todo o sofrimento na Cruz. Daqui que, segundo os sinópticos, o sofrimento prepara para acolher o Reino e, por isso, Jesus proclama “bem-aventurados” os que, por Sua causa, sofrerem injúrias, calúnias e perseguições (Mt 5, 11 s; Lc 6, 20-23)³⁹.

O Novo Testamento vê em Jesus e nos seus discípulos o convite a suportar o sofrimento e a viverem como “testemunhos”. a narrativa sinóptica do Bom Samaritano dá-nos o sofrimento do “semi-morto” como testemunho do cuidado e do interesse soteriológico. O “semi-morto” é um primeiro retrato da ταπεινωσις paulina (Fl 2, 8), onde está o “rostro” do sofrimento de Deus.

Por isso, o “semi-morto” sofredor é modelo para um “discípulo conhecido” (Samaritano) que revela o “Deus desconhecido” do discurso de Paulo no Areópago de Atenas.

Jesus despojou-Se da sua condição divina e tornou-Se semelhante aos “desvalidos no caminho” (da marginalidade, da doença ou da injustiça). O “semi-morto” é um símbolo do aniquilamento de Jesus Cristo. Na sua humanidade, Deus teve “compaixão” de nós e, pelo sacrifício da Cruz, restabeleceu-nos na Sua paz e no Seu amor. É o “semi-morto”, como misericórdia de Deus, que desperta,

---

³⁷ Cf. H. Küng, *Ser cristiano*, trad. do alemão, Madrid, Cristiandad, 1978, 554; Cf. J. O. CARVALHO, “O sofrimento no Antigo Testamento”, in: *Communio*, 8 (1991), 389-403.

³⁸ Cf. J. A. Pinheiro Teixeira, *Sofro, logo existo*, 29.

³⁹ Cf. M. D. Hooker, “Interchange and suffering”, in: *Suffering and martyrism in the New Testament*, Cambridge, University Press, 1981, 70-85.

na narrativa de Lucas, a compaixão e a solidariedade do Bom Samaritano, porque o Samaritano Bom é todo o homem que vê e pára junto ao sofrimento de outro homem, de qualquer modo que ele seja... Bom Samaritano é todo o homem sensível ao sofrimento alheio... O Bom Samaritano é aquele que oferece ajuda no sofrimento, de qualquer espécie que seja... Bom Samaritano é o homem capaz de realizar tarefas, porque o dom é o “semi-morto” (desvalido no caminho do sofrimento)⁴⁰, a humanização em saúde começa por um “desconhecido em sofrimento” (ἀνθρώπος τις). a Cruz é a dimensão staurológica de Jesus Cristo.

Pelo sofrimento: o modelo de discípulo na humanização

O texto bíblico de Lucas não nos fornece qualquer detalhe sobre “certo homem”. Mas, observamos que o texto refere, em pormenor, a acção dos salteadores: desnudaram-No, deram-Lhe pancadas, deixando-O “meio-morto”. Necessariamente vêm, à nossa mente, os passos da narrativa da Paixão de Jesus, que encontram na parábola do Bom Samaritano a sinópsese e o proto-evangelho do sofrimento. Logo, no interrogatório de Pilatos a Jesus (Lc 23, 2-7; 13-24), cada vez que os acusadores se dirigem ao Senhor, utilizam a expressão ἀνθρώπος τις. Encontrámos “este homem”... (Lc 23, 2), afirmam os judeus. E Pilatos respondeu: “Nenhum delito encontro neste homem” (23, 4). O evangelho, segundo S. João, será mais explícito neste aspecto. Quando Pilatos mandou flagelar Jesus, apresentou-O ao povo e disse: ἴδου □ ο ἀνθρώπος (Jo 19, 5). Segundo a narrativa do Desvalido no caminho (Lc 10, 30-37): desnudaram-No, encheram-No de pancadas, deixando-O “meio morto”. O evangelho de Lucas relata-nos a intenção de Pilatos de dar um “castigo” a Jesus, para depois O deixar em liberdade (23, 16). Mas, finalmente, o procurador romano cedeu diante da multidão e entregou Jesus para ser crucificado (23, 25). O texto de João juntamente com os outros dois sinópticos (Mt 27, 26-31; Mc 15, 15-20) ampliam a narração destes acontecimentos: “Pilatos, então, tomou a Jesus e mandou açoitá-Lo. Os soldados fizeram uma coroa de espinhos e puseram-na na cabeça. O procurador dirigiu-se a Jesus mediante as palavras: ἴδου □ ο ἀνθρώπος. Pilatos parece que não conhecia demasiados detalhes sobre Jesus até à pergunta se era “galileu”. O homem, assaltado no caminho, é apresentado como ἀνθρώπος τις. O texto não nos refere o seu nome, nem nos aponta qualquer dado sobre a sua vida (Lc 10, 30).

---

⁴⁰ Cf. AAS, nº 4, 203; nº 28, 247.

Pilatos reconheceu não encontrar nenhuma culpa no ἀνθρωπὸς τις que os judeus O apresentaram, para que O sentenciasse à morte (Lc 23, 1-4). O “homem”, que descia de Jerusalém a Jericó, não tinha cometido qualquer delito. Estava inocente e os bandidos caíram sobre Ele e maltrataram-No injustamente. Desnudaram-No, ataram-Lhe as mãos a um poste e encheram-No de golpes, deixando-O “meio morto”, tendo falecido, pouco depois, na Cruz. O homem, assaltado no caminho, segundo a parábola, recebeu um tratamento semelhante ao que recebeu quando foi flagelado no pretório de Pilatos.

O homem assaltado pelos bandidos, segundo o contexto da parábola do Bom Samaritano, representa Jesus Cristo, como O vamos encontrar nas narrativas da Paixão e Morte e representa também o sofrimento de qualquer homem maltratado pela opressão, pela injustiça ou pela doença. O rosto de Jesus ensanguentado revela-Se no “rosto sofredor” de cada pessoa, que nos sai ao encontro pelos caminhos da humanização em saúde. O paradigma da humanização passa, desde o valor ao fundamento, por este “rosto sofredor” da parábola, como Desvalido na *via crucis*, que será Jesus na flagelação, coroação de espinhos e na crucifixão.

A humanização em saúde tem os seus discípulos-modelo, tal como certo Simão de Cirene, paradigma do discípulo de Cristo, segundo Lucas, que os soldados lançaram mão, quando voltava do campo e carregaram-no com a Cruz, para a levar atrás de Jesus (Lc 23, 26). O Desvalido no Caminho da dor e do sofrimento (Jesus Cristo) é a metáfora vivente da *via crucis* dos doentes, dos deserdados, dos pobres, dos incuráveis, que possuem um paradigma de discípulo, no médico, o qual “ajuda” a levar a Cruz de tantos “desvalidos” pela *via doloris*. É este modelo de discípulo (Lc 5, 1-11; 9, 23-25; 14, 27; Mt 4, 18-20; 8, 18-22) que se simboliza em Simão⁴¹.

Esta passagem de Simão de Cirene não vem relatada no Evangelho segundo S. João porque a tradição joânica eliminara os temas da obscuridade e do rompimento do véu do Templo, difíceis de entender pelos fiéis da sua comunidade⁴². Simão é um judeu da diáspora, que vem de Cirene, e que estaria na necessidade de se preparar, futuramente, pelas tarefas do Templo, pois tinha a esperança que a Ressurreição dos mortos teria lugar ou começaria na montanha de Sião. Assim, Simão de Cirene compriu aquilo que Jesus tinha pedido aos

⁴¹ Cf. J. Radermakers et al., *Lettura Pastorale del Vangelo di Luca*, Bologna, Dehoniane, 1986, 457–458.

⁴² Cf. H. Cousin, *Los textos evangélicos de la pasión, el profeta asesinado*, trad. do francês, Estella, Verbo Divino, 1987², 186.

discípulos: “Se alguém quer vir após Mim, negue-se a si mesmo, tome a sua Cruz, dia após dia, e siga-Me” (Lc 9, 23) e ainda: “quem não tomar a sua Cruz para Me seguir, não pode ser meu discípulo” (Lc 14, 27). Simão de Cirene é a figura do discípulo de Cristo, do mártir cristão⁴³, a humanização implica, por parte dos seus discípulos (médicos, enfermeiros, paramédicos, etc), tomar a Cruz, no dia-a-dia, no seguimento, no sofrimento e na dor dos “desvalidos” pela *via doloris*. O discípulo desta humanização é uma participação, na *via crucis*, do Desvalido no caminho da dor e do sofrimento.

Esta passagem de Lc 23, 26 é o modelo do mártir como testemunho que carrega a própria Cruz, como Cristo que a levou até ao Gólgota⁴⁴. Não se ofereceu voluntariamente para ajudar Jesus, mas é “angariado” (Mateus e Marcos) para participar no sofrimento e na dor. Esta coacção, que também surge na humanização da saúde e da doença, transformou-se em salvação. Isto repete-se, continuamente, na vida do sofrimento e da dor dos homens, que de improviso são chamados a levar a Cruz na doença, nos tratamentos, etc.

A Cruz, que a vida pela dor ou pelo sofrimento nos impõe, reflecte-se nas exigências de cada dia e na humanização.

A humanização em saúde faz-nos participantes, pelo sofrimento, no Caminho da Cruz de Cristo⁴⁵. Pelos caminhos da dor e do sofrimento, a humanização é um permanente diálogo entre o Desvalido e o Bom Samaritano. a dor e o sofrimento, na humanização, possuem a sua *lectio divina* nesta parábola, onde se encontra o discípulo vivente, pela *via crucis*, em Simão de Cirene.

O sofrimento diz Deus : pelo Desvalido no Caminho

Se na cruz de Cristo Deus assume o sofrimento, então o sofrimento é uma linguagem que se pode utilizar para falar de Deus, porque ela foi utilizada pelo próprio Deus. Ao falar-se do sofrimento humano, este surge como inevitável; enquanto que em Deus é uma dimensão activa que procede do “dom” que Ele faz de si próprio (Jo 10, 17-18). O lado soteriológico será colocar a Cruz – símbolo de sofrimento – como acontecimento, onde Deus está implicado, justificando-se o sofrimento como condição redentora. Pelo relato de João Paulo II, a Cruz de

⁴³ Cf. A. Stöger, *L'Évangile selon Saint Luc*, III, 145.

⁴⁴ Cf. R. Gutzwiller, *Meditazione su Luca*, trad. do alemão, Roma, Paoline, 1982, 417-418.

⁴⁵ Cf. A. Stöger, *L'Évangile selon Saint Luc*, III, 145.

Cristo vai ao encontro da Paixão e Morte com plena consciência da missão que deve realizar.

Precisamente por meio da Cruz atingir-se-ão as raízes do mal, que se embrenham na história do homem e na sua alma. Assim, por meio da Cruz, Cristo realizará a obra da salvação. Esta obra, no desígnio do amor eterno, tem carácter redentor⁴⁶.

No sofrimento, a Cruz revela-se pela instância soteriológica como refere o Romano Pontífice na *Salvifici Doloris*. Na Cruz de Cristo não só se realiza a redenção através do sofrimento, como também o próprio sofrimento humano foi redimido. Sem ter culpa alguma, Cristo tomou sobre si todo o sofrimento e todo o mal do pecado. a experiência deste mal determinou a proporção incomparável do sofrimento de Cristo, que se tornou o preço da Redenção⁴⁷.

O sofrimento possui um “sentido” porque constitui apelo a manifestar a grandeza ética do homem e a sua maturidade espiritual. Apesar do “sofrimento” ser uma “provocação”, expresso no paradoxo da fraqueza e da força, segundo S. Paulo (2 Cor 12, 9; Fl 4, 13; 2 Tm 1, 12), encontra na Cruz de Cristo o sentido soteriológico do qual participamos como adequadamente salienta o Sumo Pontífice: É assim com estas e com expressões semelhantes que as testemunhas da Nova Aliança falam da grandeza da Redenção, que se realizou mediante o sofrimento de Cristo. O Redentor sofreu em lugar do homem e em favor do homem. Todo o homem tem a sua participação na Redenção. E cada homem é, também, chamado à Redenção, participando no sofrimento, por meio do qual foi redimido. Realizando a salvação, mediante o sofrimento, Cristo elevou o sofrimento humano ao nível de Redenção. Por isso, todos os homens, com o seu sofrimento, podem tornar-se participantes do sofrimento redentor de Cristo⁴⁸. Ao participar no sofrimento de Cristo, Deus-Pai não fica à margem da Paixão e do Sofrimento. Por meio deste, o crucificado surge como “imagem de Deus”.

A compaixão, que tem uma parábola descrita pelo nome de Bom Samaritano, confirma a associação inseparável entre amor e sofrimento⁴⁹.

Assim, o sofrimento está no centro da humanização, o qual unirá o λόγος (palavra) do Desvalido ao do Samaritano. a associação entre o sofrimento e αγάπη

---

⁴⁶ Cf. AAS, n.º 16, 218.

⁴⁷ Cf. AAS, n.º 19, 225.

⁴⁸ Cf. AAS, n.º 19, 226.

⁴⁹ Cf. J. Galot, *Dieu souffre-t-il?*, Paris, Cerf, 1976, 116-118.

(amor de alteridade) também se encontra na humanização explicada no novo paradigma pela narrativa do comportamento exemplar.

O sofrimento, numa perspectiva teológica, não será a expressão da caducidade da nossa vida, mas a afirmação do nosso compromisso (2 Cor 4, 10-12)⁵⁰.

O sofrimento e a dor: pelo sentido da humanização

A conhecida psiquiatra suíça, E. Kúbler-Ross, na sua obra “On Death and Dying”, pelo estudo realizado em vítimas de doença terminal, resumiu, em cinco palavras-chave, as fases de adaptação ao sofrimento experimentadas nos seguintes termos: negação, cólera, aliança, depressão e aceitação. Este esquema, amplamente divulgado, traça as eventuais etapas do sofrimento, como condição, não querendo dizer que se pressuponha que seja este o itinerário, porque muitas pessoas ficarão bloqueadas numa destas fases e há quem alterne os seus sentimentos com a “inteligência emotiva” (D. Goleman) em função de uma variedade de factores, ora extrínsecos, ora intrínsecos.

Estas fases podem apresentar-se, também, noutras situações clínicas (politraumatizados, etc), por parte de familiares e dos pacientes, revelando o lado psicológico da dor e do sofrimento:

- **Negação:** o doente não quer ver e contemplar, face-a-face, a sua realidade e porta-se como se não estivesse doente, relativizando os seus mal-estares físicos, neutralizando as mensagens ou informações que o poderão perturbar⁵¹;

- **Luta:** a contrariedade de um diagnóstico contrapesa com a determinação de vencer o mal físico (doença). As energias, desde a física à mental, canalizam-se num esforço para suportar o sofrimento, mediante tenaz vontade de controlar decidida e adequadamente a situação clínica;

- **Resignação:** perante a adversidade, o *homo dolens* desmoraliza, surgindo um comportamento derrotista e cruza os braços;

- **Aceitação:** o doente toma consciência da debilidade e vulnerabilidade. Assim vive-se, o melhor possível, o tempo de que se dispõe, tal como referiu Virgílio: *tempus est optimus iudex rerum omnium*. O paciente viverá, numa atitude activa e positiva, apoiando-se em recursos externos e internos. Esta é a fase mais “posi-

⁵⁰ O sofrimento é a realidade da perplexidade e das interrogações e uma das primeiras fontes de humanização em saúde. Assim se poderá terminar com o pensamento de J. Moltmann: enquanto as criaturas sofrem por carência de ser, Deus sofre por supra-abundância de ser. [Cf. J. Moltmann, *Trindad y Reino de Deus*, trad. do alemão, Salamanca, Sígueme, 1987, 38].

⁵¹ Cf. B. Domingues, “Nós e os Moribundos”, in: *Ação Médica*, 52 (1988), 140-142.

tiva” do sofrimento e transforma este numa “purificação” como libertação axiológica;

- **Desespero:** aqui está o choque perante uma doença que não tem cura. a perda da qualidade de vida e a sensação de ser um peso para os familiares, amigos e técnicos de saúde, perante a degradação do corpo, conduzem ao suicídio, à eutanásia ou, ainda, à depressão. a forma negativa do sofrimento está no “desespero” onde se regista o abandono da esperança⁵².

O sofrimento é um hóspede incómodo. Para uns, fica-se numa injustiça, num castigo, como destino pré-estabelecido, um desastre, uma condenação ou um “asco”; para outros, pode transformar-se em fonte de bem, num instrumento de crescimento, numa oportunidade de interiorização, num lugar de descoberta pela verdade da vida ou em espaço para a conversão.

A *re-spondere* destes *itens* depende do modo como se vivencia o sofrimento e as atitudes que se adoptem frente a ele. O sofrimento, como “dor total”, está estampado nos rostos e na vida dos “desvalidos” (doentes, marginais, etc).

Logo, o sofrimento poderá aparecer como “contra-dom” quer do homem, quer de Deus. Mesmo assim, mantém-se como “tarefa aberta”. Muito embora se despenhe como uma “tarefa fechada”, quando entra pelo caminho do desespero ou da desumanização.

O terreno do sofrimento é muito mais vasto, muito mais variado e pluridimensional. O homem sofre de modos variados nem sempre considerados pela Medicina. O sofrimento é muito mais amplo do que a dor, mais complexo e profundamente enraizado na humanização. a experiência do sofrimento, como situação limite da liberdade, põe a descoberto as perguntas mais radicais quanto à sua origem⁵³. O sofrimento é a “dor da alma” e a dor é o “sofrimento do corpo”. Toda a espécie de sofrimento possui, tal como a morte, um valor antropológico. O sofrimento é uma experiência de morte na medida em que o paciente sente a radicalidade da sua própria limitação.

Segundo o discurso levinasiano, o sofrimento físico é uma impossibilidade de se destacar do instante. O sofrimento e a dor introduzem a possibilidade de uma confrontação com a morte, significando uma relação com o desconhecido, em que

---

⁵² Cf. G. Governico, “Prospettiva psicologica e teologica a confronto da fronte al dolore/sofferenza”, in: *Studia Patavina*, 45 (1998), 101-109.

⁵³ Cf. D. Tettamanzi, *Bioética, defendere la frontiere della vita*, Roma, Piemme, 1996, 25-27.

o sujeito sofredor estabelece uma relação com o mistério. a morte, que se anuncia no sofrimento, é uma experiência de passividade⁵⁴.

O sofrimento é o acontecimento do existente que cumpre toda a sua solidão. Mas, segundo Lévinas, a dor que se produz no Eu é entendida como “mãe da sabedoria”, permitindo que na consciência desperte a humanidade originária do homem⁵⁵.

Será também pela dor que a subjectividade se transfigura e se constitui no fundamento, não da liberdade, mas da responsabilidade, ordenação e consagração a um sacerdócio que, pela passividade, retira a subjectividade do primeiro lugar pelo “acolhimento” e pela obrigação em relação a “outrém”, tal como se vivencia no “fazer responsável” do Bom Samaritano⁵⁶.

É determinada a posição do Romano Pontífice quando declara na *Salvifici Doloris* que a fonte do mal e do sofrimento não possui uma origem em Deus. Posição contrária encontramos no niilismo historicista, onde Deus é colocado como responsável do mal no mundo. O sofrimento está perante a inversão de valores e afirma-se numa “moral de medíocres” ao comprazer-se nas formas mais doentias da existência. Mesmo assim, estas dores podem ser muito penosas: mas não é sem dor que se consegue chegar a ser um guia e um educador da humanidade⁵⁷.

O sofrimento e a dor encontram-se patentes na realidade quotidiana dos seres humanos que acompanham, configuram e determinam a vivência e a entidade da doença. Por isso é que o sofrimento, mais do que a dor, se apresenta como um conceito ora equívoco ora analógico, marcado pelo enigma⁵⁸.

A dor e o sofrimento têm significados diversos, dependendo do âmbito e da ciência que os analise e dos contextos sociais que os interpretem. São processos reversíveis, de modo que da dor poderá advir o sofrimento e do sofrimento persistente poderá surgir a dor. a dor é factor de sofrimento no sentido em que poderá significar uma “ameaça” para a integridade pessoal ou ainda porque sobre-

⁵⁴ A dor do outro é o fenómeno do sofrimento na sua inutilidade e na sua justificação, a fonte de toda a imoralidade. [Cf. E. Lévinas, “La souffrance inutile”, in: *Les Cahiers de la nuit surveillée*, Paris, Verdier, 1984, 329-338]; Cf. E. Lévinas, *Die Zeit und die Andere*, trad. do francês, Hamburg, Felix Meiner, 1984, 42-43.

⁵⁵ Cf. E. Lévinas, *Entre nous: essais sur le pensé à l'autre*, Paris, Grasset, 1991, 108.

⁵⁶ Cf. AAS, nº 7, 207.

⁵⁷ Cf. F. Nietzsche, *Menschliches, Allzumenschliches*, in: *Nietzsche Werke*, II, Berlin, W. de Gruyter, 1967, nº 109, 108-109.

⁵⁸ Cf. J. F. Mora; H. Leblanc, *Lógica*, México, Fondo de Cultura Económica, 1970, 10-25.

carrega os sistemas sensoriais, podendo, deste modo, limitar a capacidade de relação com o mundo. O sofrimento alcança a pessoa, na sua unidade mais íntima, ao ponto de se poder excluir *dolor intimior intimo meo*, onde o Eu entra em conflito com o Corpo ou pelo *sufer ergo sum* de Schopenhauer.

Dor e sofrimento são termos por vezes utilizados como sinónimos e, de facto, embora se devam distinguir, são entidades próximas apesar de ser a dor uma das fontes mais evidentes de sofrimento. Se o sofrimento não possui mecanismos fisiológicos, a dor necessita de uma explicação de ordem neuronal⁵⁹.

A “American Pain Society” usa a definição de dor de Merskey: uma sensação desagradável e uma experiência emocional associada à lesão potencial ou actual do tecido. Fisiologicamente, o conceito de dor física relaciona-se intimamente com a “nociceção”. Este termo é determinante para descrever a resposta neuronal a um estímulo traumático, dado que nem todas as dores resultam da “nociceção” (dor psicológica ou social), ou seja, muitos doentes experimentam dor na ausência de estímulo nociceptivo⁶⁰.

A dor é uma queixa, frequente e comum a muitas patologias, enquanto que o sofrimento é uma “vivência” que ultrapassa a dor e corta a alma. Para a dor há analgésicos, enquanto que para o sofrimento a “terapêutica” vem da alma.

Existem situações de sofrimento tão inimagináveis, incontrolláveis e desesperantes, que deveriam analisar-se com sensibilidade, maturidade, humanismo, atitudes de ajuda, ternura e consolo. Na verdade, o conceito de sofrimento relaciona-se com a dor moral, o dano, a perda e as expectativas negativas que a vida nos impõe. O sofrimento não tem fisiologia.

A dor é uma realidade fisiológica, enquanto que o sofrimento se apresenta como uma condição de “ameaça” ao espírito. Apesar da significativa presença e influência da dor, são múltiplas as causas que têm incidência no aparecimento das condutas do sofrimento: insatisfação na vida diária; doenças orgânicas; hospitalização; deterioração; experiências emocionais desagradáveis; objectivos vivenciais do bem-estar inatingíveis, etc⁶¹.

O sofrimento, nos seres humanos, nem sempre se verbaliza. As experiências e condutas da dor podem controlar-se na “práxis” médica com relativo êxito. Po-

---

⁵⁹ Cf. S. Urraca Martinez (ed.), *Eutanasia Hoy: un debate abierto*, Madrid, Noesis, 1996, 117.

⁶⁰ Cf. J. Melo, *Dor Oncológica, guia práctico*, Coimbra, Pòntica, 1998, 13; Cf. P. D. Wall; P. Melzack, *Textbook of Pain*, Edinburg, Churchill Livingstone, 1999⁴, 11-13.

⁶¹ Cf. A. Rodrigues de la Serna, “Los nombres del dolor”, in: *Dolor*, 16 (2001), 163.

rém, nas manifestações do “sofrimento”, a sua etiologia e tratamento caracterizam os limites da Medicina, isto porque o sofrimento entra no âmbito da interioridade da pessoa ou no mundo psicossomático⁶².

Segundo V. Frankl, o homem não se destrói pelo sofrimento, mas por sofrer sem sentido. Assim, no *homo dolens* afirma-se que o sofrimento, para ter um sentido, não pode ser um fim. a disposição para o sofrimento e para o sacrifício poderá degenerar. Verdadeiramente, o sofrimento só tem sentido quando se padece por causa de “outrém”.

Assim, o sofrimento, dotado de sentido, aponta para um mais além de si. O sofrimento, com todo o sentido, remete à causa por meio da qual padecemos⁶³.

Em suma, o sofrimento, na plenitude do sentido, será dado pela “teodiceia do sacrifício”. Em V. Frankl, a dotação de sentido produz-se quando o sofrimento passa a ser pela justificação do sacrifício, ao chegar a implicar toda a vida⁶⁴. Segundo o criador da logoterapia, o sofrimento é oportunidade que reside na atitude que se adopta ao suportar o seu peso.

Com efeito, a “capacidade de sofrimento” nada mais será do que uma forma para realizar valores e atitudes. Segundo este pensador, não será só a criação que poderá dar sentido à existência; mas, o encontro e o amor podem fazer com que a vida tenha sentido pelo sofrimento.

V. Frankl determina a sua perspectiva mostrando como esta dimensão do *homo dolens* é independente no âmbito da realização relativamente ao *homo faber*. Contudo, o *homo dolens* move-se numa linha vertical, cujas categorias são o cumprimento ou o desespero. Tal como nos ensina a experiência da vida, é possível ao *homo patiens* atingir o compromisso de si mesmo no contexto do mais profundo fracasso pelo sofrimento mais extremo.

O sacrifício, como fundamento do sentido do sofrimento, foi recebido pelo homem para dar sentido à vida ou à morte⁶⁵, a humanização da saúde consegue ter a capacidade de integrar o sofrimento e a finitude do *homo patiens*. O sofrimento e a dor não são capazes *per se* de privar a vida de sentido.

O sofrimento pode desumanizar quem não aceita integrá-lo, mas pode ser fonte de verdadeira libertação. Não porque a dor e o sofrimento sejam bons, mas

⁶² Cf. S. Urraca Martínez (ed.), *Eutanasia Hoy*, 126.

⁶³ Cf. V. Frankl, *El hombre doliente*, trad. do alemão, Barcelona, Herder, 1994, 257-258.

⁶⁴ Cf. *Ibidem*, 259.

⁶⁵ Cf. *Ibidem*, 260.

porque o amor a Deus é capaz de lhes dar sentido. Não se trata, pois, de escolher a dor ou o sofrimento sem mais.

A humanização pelo sofrimento, em sentido aretológico-axiológico, significa que se fica “curado” e se outorga este sentido. Assim, teremos que incorporar a “paciência” como virtude prioritária, que acompanha a vulnerabilidade e que ajuda a sair da frustração.

A paciência ajuda a manter a esperança do coração. Esta ajuda a manter a esperança e dá sentido à vida e ao sofrimento. Ser paciente significa não se deixar roubar, ao ser transparente de alma, pelas feridas sofridas porque a caridade é paciente.

A paciência mantém o homem na posse da sua alma, sendo a virtude da personalidade livre, onde o homem não se deixa arrastar para um estado de tristeza. Assim, esta é uma virtude fundamental na humanização, porque não exclui uma actividade empreendedora, mas somente exclui um coração triste e desorientado⁶⁶.

A paciência é a quinta essência de uma depurada vulnerabilidade interna. Mas, para curar o sofrimento e dar-lhe sentido ético, teremos que incorporar, além da paciência, a esperança.

Perante a realidade humanizadora, a abertura humana, em ordem ao futuro, necessita de “projecto”. a espera humana, inerente ao projecto de humanização, poderá ser enriquecimento ou deficiência, apoiada na confiança ou ferida pela desconfiança. Mas, nem a confiança pode ser segurança total no bom êxito, nem a desconfiança pode ser certeza absoluta num fracasso total, porque há a “competência” do clínico⁶⁷.

Pelo sofrimento, a esperança é uma atitude anímica em virtude da qual o homem confia de modo mais ou menos firme, mas nunca com inteira segurança na realização das possibilidades do futuro, como se reflecte na *Salvifici Doloris*.

Mas, o sofrimento é humanizador porque determina o amadurecimento do doente, dando outro significado à vida e denotando-o com uma pedagogia própria a tal ponto que, segundo J. González-Anleo, o λόγος, o ηΐθος e o πάθος

---

⁶⁶ Cf. S. Tomás de Aquino, *Summa Theologiae*, in: *Opera Omnia*, II, Stuttgart, Frommann, 1980, II-II, q. 136.

⁶⁷ Cf. P. L. Entralgo, *La espera y la esperanza*, Madrid, Alianza, 1984, 12-20.

estão condicionados pela percepção do sofrimento, bem como pelo cuidado do *homo dolens*⁶⁸.

De tudo quanto se disse, auferese que a dor é um processo, enquanto que para uns o sofrimento é condição da vida e da doença; para outros, apresenta-se como mistério.

Tal como na humanização pela dor e pelo sofrimento, assim o Desvalido no Caminho é o “homem sofredor”, que não fala, não grita, não faz e nem age. Está, pela dor e pelo sofrimento, no silêncio de Deus e na proximidade do Samaritano.

Para terminar como começámos, a humanização tem um véu, como o de Verónica, segundo a narrativa apócrifa (sendo este venerado, em Roma, a partir do século X), no qual está estampado a dor e o sofrimento do Desvalido no Caminho pela *via crucis*.

Quando se levanta o “véu”, que cobre o Rosto do doente, neste desvelamento surge a nudez onde o Outro (desvalido) se revela como epifania do sofrimento e da dor. O véu, que cobre o Rosto, esconde o “sofrimento”, que é fonte e termo da humanização. O desvelamento da dor e do sofrimento (narrativa mítica de Verónica) marca a epifania da nudez do Outro (desvalido) e faz o “compromisso esplancnofânico” do Samaritano (responsabilidade poiética). O sofrimento e a dor trazem-nos à proximidade do Desvalido num “dar-se inexoravelmente” (responsabilidade), como leremos pelo pensamento de Lévinas.

Conclusão

Pela carta apostólica *Salvoifici Doloris*, João Paulo II diz-nos que *Boni Samaritani parabola ad doloris evangelium pertinet*, no sentido de que nos “aproxima” da dor e do sofrimento (*ad doloris evangelium*). De forma nova, propomos que *Boni Samaritani parabola in doloris evangelium*. Encontramos, pois, na narrativa exemplar uma “boa notícia soteriológica”, dado que a parábola está dentro (*in*) do sofrimento de Cristo e de todos os desvalidos (doentes, presos, nus, famintos, etc). Desde o facto de esta parábola, exclusiva de Lucas, estar integrada na “viagem de Cristo para Jerusalém” até ser o protoevangelho e a propedêutica das narrativas da Paixão e Morte de Cristo, a “narrativa-conto” do Bom Samaritano revela dialecticamente o sofrimento de Deus-Pai, na flagelação e crucifixão, perante Pôncio Pilatos, como Servo sofredor.

⁶⁸ Cf. I. Orellana, *Pedagogía del dolor*, Madrid, Palabra, 1999, 62.

O Desvalido pelo Caminho da dor e do sofrimento é o λόγος σαφῆς ἐγένετο (como “Palavra” de Deus-Pai), sendo o λόγος a síntese do sofrimento de Deus. Mas, ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν (Jo 1, 14) será “casa da salvação”, como morada da conduta humana e pertencente a uma cultura ética e a uma civilização axiológica, segundo o pensamento do Romano Pontífice. Encontramos, no Servo de YHWH, o “homem das dores” que vivencia tudo quanto a narrativa do sofrimento prefigura e mostra a teodramática de um Deus que está no Gólgota.

O Deus na Cruz é um λόγος que se humanizou e se fez um de nós no sofrimento e na dor, como grande petição e pretexto do homem, e em condição de “desvalido” e que teve uma morada na natureza humana.

Finalmente, ο πάθος significa que Deus sofre por supra-abundância de existir e o ser humano por “privação” de bem ou de ser.

Assim, pela parábola do Bom Samaritano, a humanização em saúde vive e participa de três termos dialécticos. A humanização tem uma palavra, um comportamento e uma dor.

Summary

The author focuses on the issue of theology of the cross on the basis of the Apostolic Salvifici Doloris by John Paul II.

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 121-127]

David Kwiatkowski

Osiągnięcia profesora Wojciecha Słomskiego na gruncie personalizmu

Professor Wojciech Słomski's achievements in personalism

Keywords: *philosophy, personalism, Christian philosophy, Wojciech Słomski*

Dla lepszego zobrazowania tego na jakim etapie są jego badania oraz w jakim kierunku one zmierzają, scharakteryzowany zostanie wpływ, jaki profesor Słomski wywarł na badania nad zagadnieniem personalizmu. W dalszej kolejności wskazane zostanie, w jaki sposób publikacje profesora Słomskiego wpłynęły na zmianę postrzegania personalizmu i w jaki sposób na chwilę obecną do tego zagadnienia się podchodzi z perspektywy filozofii.

W ujęciu profesora Słomskiego, personalizm jest zestawieniem wielu nurtów jednocześnie, które odnoszą się w jakikolwiek sposób do człowieka, do jego znaczenia w otaczającej go rzeczywistości oraz do relacji z tym otoczeniem. Jest to pewnego rodzaju nowatorskie podejście, ponieważ dotychczas uważano częściej, że nie każdy nurt mówiący o człowieku może być omawiany w kontekście personalizmu i nie każdy z nich się do niego dopasowuje¹.

Dla profesora Słomskiego ważne jest przede wszystkim odniesienie personalizmu do takich dziedzin jak:

---

¹ W. Słomski, *Wolność osoby ludzkiej według Emmanuela Mouniera*, Warszawa 1996; W. Słomski, *Personalistyczna wizja wolności*, Warszawa 2000.

- egzystencjonalizm
- myśl chrześcijańska
- marksizm.

To właśnie z nich powinno się czerpać największą inspirację, to one powinny motywować do działania oraz decydować o tym, w jaki sposób mogą ustalać się relacje międzyludzkie².

Dzięki odniesieniu do wyżej wymienionych ideologii możliwe jest postrzeganie współcześnie pojawiających się problemów w szerszym kontekście, przy jednoczesnym, dokładniejszym ich definiowaniu i określaniu jako kluczowych dla rozwoju³.

Dodatkowo, profesor Słomski zaznaczył tym samym, że personalizm może być traktowany jako jedna z części składowych filozofii chrześcijańskiej i może determinować zakres swojego zasięgu⁴. Ponadto, dla Wojciecha Słomskiego wszelkie przesłanki kreujące współczesny personalizm mogą być przyczyną, dla którego może być on traktowany jako całościowy, bardzo istotny system filozoficzny, którego kluczowym zadaniem jest chęć uzyskania odpowiedzi na najbardziej palące pytania i kwestie społeczne, które pojawiają się we współczesnym świecie⁵.

Wyjątkowość koncepcji profesora Słomskiego zawiera się przede wszystkim w sposobie postrzegania personalizmu jako narzędzia, przy pomocy którego możliwe jest uzyskanie odpowiedzi na pojawiające się współcześnie pytania. Dzieje się tak głównie dlatego, że wraz z postępem cywilizacyjnym, wraz z rozwojem społecznym i uleganiem tendencjom globalnym, problemy społeczne zyskują zupełnie nowy wymiar, który dotychczas był praktycznie nieobecny.

Ponadto cechami charakterystycznymi personalizmu są:

- czerpanie siły z kryzysu wartości
- źródła w kryzysie wartości – światopoglądowym i cywilizacyjnym,
- dominancie nad konsumpcjonizmem,
- definiowanie siebie i swoich potrzeb przy użyciu personalizmu.

---

² W. Słomski, *Úvod do filozofie Emanuela Mouniera*, Prešov 2006; W. Słomski, *Personalistyczna wizja wolności*, Warszawa 2000.

³ W. Słomski, *Wolność – jej znaczenie, rola i ważniejsze orientacje*, RF 1/2002; W. Słomski, *Emmanuel Mouniera filozoficzna koncepcja chrześcijańskiego personalizmu*, Phenomena 9/2003; W. Słomski, *The civilization of labor in the personalistic philosophy of Emanuel Mounier*, Parerga 1/2008.

⁴ W. Słomski, *Duch personalizmu*, Warszawa 2008, s. 73–92.

⁵ Ibidem.

Specyfika filozofii personalizmu wg profesora Ślomskiego zakłada przede wszystkim, że personalizm jest swoistym zestawieniem trzech, zupełnie odrębnych i teoretycznie pozostających ze sobą w sprzeczności filozofii i nurtów myślowych. Dla Wojciecha Ślomskiego, współczesny personalizm to idealne połączenie marksizmu, myśli chrześcijańskiej oraz egzystencjalizmu⁶.

Co więcej, stara się on dowieść, że jednym z motorów napędowych personalizmu współczesnego jest poszerzający się nieustannie kryzys wartości, kryzys tożsamości i poczucie bezsilności względem postępu technologicznego. Dodatkowo, poczucie to jest jeszcze bardziej motywowane przez całkowitą dominację cywilizacji pieniądza, która próbuje determinować praktycznie każdą sferę życia społecznego, każdego rodzaju wpływy i relacje międzyludzkie. Jednak, niezależnie od tego jak znaczne wpływy te mogą się okazać, a także pomimo tego jak mocno taka tradycja jest zakorzeniona w danej kulturze, okazuje się, że personalizm, właśnie w takim rozumowaniu czerpie swoją siłę i umacnia swoje wpływy⁷.

Ważne jest tutaj również postrzeganie rzeczywistości zarówno przez pryzmat wartości typowych dla chrześcijaństwa jak i dla tych respektowanych w świecie doczesnym, materialnym. Dzięki takiemu postrzeganiu rzeczywistości możliwe jest nie tylko pogodzenie tych dwóch światów, które dotychczas wydawać by się mogło, że działały zupełnie niezależnie od siebie, ale także doprowadzenie do sytuacji, w której poszczególne osoby, całe grupy i społeczeństwa wartości te będą traktować zdecydowanie bardziej poważnie niż dotychczas. Jest to możliwe do osiągnięcia, wtedy kiedy wartości, które usiłuje się wdrożyć i przekazać społeczeństwom są wartościami, które są adekwatne do zastanej rzeczywistości i są jej niejako odzwierciedleniem⁸.

Innymi cechami filozofii prezentowanej przez Wojciecha Ślomskiego są tutaj przede wszystkim:⁹

- chęć zdegradowania wartości materialnych,
- dominacja wartości humanistycznych,
- przywrócenie znaczenia jednostki,
- umiejętne usytuowanie jednostki w społeczeństwie,

---

⁶ W. Ślowski, *Wolność osoby ludzkiej według Emmanuela Mouniera*, Warszawa 1996; W. Ślowski, *Personalistyczna wizja wolności*, Warszawa 2000; W. Ślowski, *Úvod do filozofie Emanuela Mouniera*, Prešov 2006.

⁷ Ibidem.

⁸ W. Ślowski, *Duch personalizmu*, Warszawa 2008, s. 73-92.

⁹ Ibidem.

- elastyczność jednostki względem przyjętych schematów i zasad działania,
- umiejętność znalezienia złotego środka pomiędzy alienacją a nadmiernym przekazywaniem społeczności swoich praw,
- przywiązanie do wolności i integralności jednostek,
- rozwój i samodoskonalenie się celem samym w sobie,
- jednostka dąży do rozwoju przy użyciu wszystkich dostępnych narzędzi, które współczesny świat powinien jej udostępnić,
- jednostka do pełnej realizacji musi nawiązywać kontakt ze społecznością,
- jednostka jest zależna od społeczeństwa,
- kryzys wartości sprzyja rozwojowi personalizmu,
- personalizm czerpie swoje źródła również z kryzysu cywilizacji,
- kultura materialna nie jest zła, jeśli wiadomo w jaki sposób ją odpowiednio wykorzystać,
- człowiek jest najważniejszy,
- wszystkie działania, jakie się podejmuje, powinno się podejmować przede wszystkim z myślą o osobie.

Filozofia Słomskiego sprowadza się przede wszystkim do tego, by w centrum zainteresowania człowieka jednostkę i jej umiejscowienie w rzeczywistości i roli jaką odgrywać powinna ona we współczesnym świecie, w społeczeństwie i w relacjach polityczno – gospodarczych¹⁰.

Personalizm jest jednym z tych nurtów filozoficznych, który traktuje o niezwykle ważnym, ponadczasowym wręcz zagadnieniu, a mianowicie o osobie, o człowieku i jego znaczeniu w otaczającej go rzeczywistości. Tematyka ta w filozofii obecna jest od czasów najdawniejszych i niezależnie od tego jakie czynniki wpływały na kształtowanie się poglądów, każdy z nich sugerował, w jaki sposób należy postrzegać jednostkę, jakie jest jej znaczenie i w jaki sposób można umiejscowić ją w społeczeństwie.

Oczywiście, należy tutaj podkreślić, że miejsce to nie zawsze było takie samo, czasem jednostka miała ogromną wartość, a czasem ginęła pod naporem kolektywu czy społeczeństwa i nie przysługiwały jej żadne prawa czy też nie mogła cieszyć się własnymi prawami i poczuciem przynależności wybranej przez siebie kategorii pogładowej.

---

¹⁰ W. Słomski, *Wolność osoby ludzkiej według Emmanuela Mouniera*, Warszawa 1996; W. Słomski, *Personalistyczna wizja wolności*, Warszawa 2000; W. Słomski, *Úvod do filozofie Emanuela Mouniera*, Prešov 2006.

Jednak z biegiem czasu jednostka zaczęła być doceniana i przypisywano jej coraz większą rolę w kształtowaniu się społeczeństwa, państwa, polityki, a nawet gospodarki i ekonomii. Zwiększająca się rola jednostki powodowała, że kolejne nurty filozoficzne próbowały umiejscowić ją w określonej rzeczywistości i nadać jej odpowiedni sens.

Jednym z takich nurtów był właśnie personalizm, który stawiał jednostkę w centrum zainteresowania, przypisywał jej ogromne znaczenie, a przede wszystkim dawał możliwość ingerowania w otaczającą rzeczywistość i kształtowania jej według uznania i wartości kluczowych dla jednostki.

Coraz większą wagę przywiązywało się również do tego, by mimo ciągłego rozwoju cywilizacyjnego nie zatraciły się wartości humanistyczne, które nadają jednostce ludzki i bardziej empatyczny wydźwięk, a przez to też pozwalają na jednoczesne duchowe i psycho-fizyczne rozwijanie swoich możliwości.

Personalizm jest jedną z tych filozofii i kierunków, które dają jednostce szansę na zaistnienie we współczesności, pozwalają określić jej zupełnie nowe standardy, wg których działa i prowadzi swoją ścieżkę rozwoju. Dzięki temu, może ona nie tylko swobodnie się rozwijać, ale przede wszystkim pozwala na ustalenie wartości, którymi powinno się kierować w życiu, co jest najistotniejsze, a także w jaki sposób nawiązywać relacje z innymi ludźmi i co powinno być priorytetem wyznaczającym charakter tych stosunków.

Jest to szczególnie ważne we współczesnym świecie, gdzie traci się poczucie jakichkolwiek wartości, a największą wagę przywiązuje się przede wszystkim do materializmu i do mocno przyziemnych wartości, które determinują życie współczesnego człowieka. Co więcej, postęp technologiczny doprowadził do sytuacji, w której dominuje indywidualizm, izolacja i całkowity egoizm. Poszczególne jednostki dążą przede wszystkim do tego, by osiągnąć jak najwięcej, często kosztem innych ludzi. Instrumentalne traktowanie jednostek jest domeną współczesnego świata.

Innym, charakterystycznym dla współczesności elementem jest odchodzenie od wartości ponadmaterialnych i całkowita ich ignorancja. Ludzie stopniowo przestają wierzyć w zasadność stosowania się do wartości, które nie tylko nie wskazują skutecznych rozwiązań, ale także nie mają zastosowania do współczesnego świata.

Dla Wojciecha Ślomskiego i innych personalistów, zatracenie z oczu najważniejszych, humanistycznych wartości i doprowadzenie do sytuacji, w której jed-

nostki są całkowicie zdehumanizowane powoduje, że świat i relacje zawierane w jego obrębie są wartościami niezwykle nietrwałymi, niepewnymi a przede wszystkim wyjątkowo niepełnymi ponieważ nie są w stanie zaspokoić wszystkich potrzeb generowanych przez człowieka.

Personalizm współcześnie jest postrzegany jako chęć zwrócenia uwagi na człowieka, na to co jest i co powinno być dla niego ważne, na co powinien zwracać uwagę, a które z elementów może pominąć.

Dodatkowo, dzięki personalizmowi możliwe jest traktowanie człowieka jako wartości nadrzędnej, podług której należy kreować rzeczywistość, reagować na nią i decydować, jaki kształt powinna ona przybierać.

Okazuje się bowiem, że tylko człowiek i jego chęć rozwoju, dążenie do doskonałości w zestawieniu z odpowiednimi wartościami mogą się przyczynić do tego, że również charakter relacji społecznych, zakres postrzegania społeczeństwa jako zestawienia wielu, mocno zróżnicowanych jednostek będzie zupełnie inny. Dzięki personalizmowi dostrzega się, bowiem, potrzebę posiadania pewnego systemu wartości, którym można określić zasady i warunki, w ramach których nawiązywane są poszczególne relacje, definiowane są potrzeby społeczne i indywidualne, a realizowanie ich jest możliwe dzięki odpowiednio prowadzonej polityce państwa.

Wojciech Słomski wskazuje tutaj również konieczność dostosowania wartości chrześcijańskich do zmieniającego się nieustannie świata. Tylko wówczas możliwe, bowiem, będzie umiejscowienie jednostki w rzeczywistości, która faktycznie ma miejsce, przy jednoczesnym respektowaniu wartości ważnych z punktu widzenia myśli chrześcijańskiej.

Warto tutaj, bowiem, pokreślić, że to właśnie odpowiednio dobrane wartości chrześcijańskie mogą w idealny sposób dopełniać rzeczywistość materialną i stworzyć jedną spójną całość, w ramach której działać będą jednostki i nawiązywać ze sobą szereg relacji, które mogą owocować nie tylko zacieśnianiem się współpracy międzyspołecznej ale również dużo lepszymi warunkami ogólnego rozwoju.

Personalizm i odpowiednie ujęcie jednostki sprawia, że mimo ciągłego postępu technologicznego i cywilizacyjnego, w dalszym ciągu pamięta się o tych elementach, które dla jednostki są najważniejsze, które determinują jej charakter i znaczenie a także określają jej rolę w życiu codziennym.

Niezależnie od tego w jaki sposób jednostka jest postrzegana, jakie wartości się jej przypisuje i jaką rolę odgrywa w społeczeństwie, personalizm pozwala nabrać jej nowego doświadczenia, pozwala spojrzeć na otoczenie z zupełnie nowej perspektywy, która może okazać się jedną z bardziej efektywnych i ciekawych sposobów działania.

W teorii profesora Wojciecha Słomskiego, dostrzega się również pewien zarzut pod adresem kapitalizmu i postępu, który sugeruje, że te dwa czynniki są odpowiedzialne za postępujący kryzys wartości. Jednak, z drugiej strony, prof. Wojciech Słomski słusznie zauważa, że dzięki temu kryzysowi możliwy jest jakikolwiek rozwój myśli personalistycznej.

Czasowość tej teorii najlepiej udowadnia fakt, że w praktycznych rozwiązaniach ekonomicznych, psychologicznych czy pedagogicznych niejednokrotnie odnosi się właśnie do personalizmu, co uwidacznia się przede wszystkim w stawianiu jednostki w centrum zainteresowania.

Summary

According to professor Słomski, personalism is a juxtaposition of many currents which simultaneously concern human being in every way, the meaning in the world around him, and relation with the surroundings. This is a certain kind of an innovatory approach because so far it was commonly believed that not every current concerning human being can be discussed in the context of personalism and not each of them adjusts to it.

Additionally, Professor Słomski has emphasized in this way that personalism can be treated as one of the components of Christian philosophy and can determine its range. Moreover, for Wojciech Słomski all the premises creating contemporary personalism can be a cause for which it can be treated as a comprehensive, very essential philosophical system which a key task is a desire to get an answer to urgent questions and social issues appearing in the present world.

The exceptionality of professor Słomski's conception is contained, first of all, in the way of perception of personalism as a tool which makes possible getting the answer to questions appearing temporarily. It happens so mainly because along with the civilization progress and social development, and undergoing global tendencies, social problems gain a completely new dimension which practically has not existed so far.

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 129-145]

Rudolf Dupkala, jr

Idea občianskej spoločnosti a hľadanie optimálneho sociálneho poriadku v tvorbe Ludovíta Štúra

The idea of civil society and the search for optimum social order in Ludovit Štúr's works

Keywords: *Ludovit Štúr's works, the idea of civil society, social order, search*

V atmosfére súčasných procesov hospodárskej a politickej integrácie v Európe nadobúda opätovne význam aj problematika chápania tzv. **občianskej spoločnosti**, ktorá je aj v dnešnej sociálno-politickej teórii na Slovensku najčastejšie prezentovaná v dvoch „protichodných“ významových rovinách: z hľadiska prvej je **občianska spoločnosť** stotožňovaná s tzv. „politickou spoločnosťou“, ktorá zahŕňa aj štát, politické strany a vôbec všetky občianske inštitúcie označované ako **tretí sektor**. z hľadiska druhej je občianska spoločnosť redukovaná len na **tretí sektor**, do ktorého patria neziskové mimovládne a záujmové organizácie, profesijné samosprávy atď. Zásadný rozdiel medzi uvedenými chápaniami **občianskej spoločnosti** spočíva teda v tom, či k nej zaradiť aj štát a štátne orgány alebo nie.

Pripomínáme, že cieľom politickej a ekonomickej transformácie na Slovensku po roku 1989 (a osobitne po roku 1993) je práve budovanie **občianskej spoločnosti** založenej na pilieroch parlamentnej demokracie. Vyplýva to už z Ústavy Slovenskej republiky, v ktorej sa - okrem iného - uvádza, že „Slovenská republika je demokratickým štátom“, v ktorom „všetka štátna moc pochádza od občanov“ atď. (Porovnaj článok 1 a článok 2 Ústavy SR).

Je známe, že idea **občianskej spoločnosti** bola v západoeurópskom politickom myslení **predstavená** - v počiatkových, resp. v základných kontúrach - už v druhej polovici 17. storočia. Zaslúžili sa o to myslitelia ako Thomas Hobbes (1588-1778), John Locke (1632-1704), a neskôr Jean Jacques Rousseau (1712-1778), Immanuel Kant (1724-1804), Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) a ďalší. Ich názory zaznamenali na Slovensku ohlas najmä v období od polovice 19. storočia a to v tvorbe Jána Kollára (1793-1852), Ľudovíta Štúra (1815-1856), Jána Palárika (1822-1870), Štefana Marka Daxnera (1822-1892) a ďalších predstaviteľov národno-buditeľského hnutia Slovákov.

Témou predkladaného príspevku je chápanie **občianskej spoločnosti** a hľadanie optimálneho sociálneho poriadku v tvorbe Ľudovíta Štúra (1815 - 1856).

Ľudovít Štúr je považovaný za hlavného iniciátora národno - emancipačného programu a hnutia Slovákov v polovici 19. storočia. Jeho filozofické i sociálno-politické myslenie sa formovalo najmä pod vplyvom tvorby G. W. F. Hegela, s ktorou sa detailne oboznámil už počas študijného pobytu na univerzite v Halle (r. 1838-1840).

Heglova filozofia bola v tom čase na nemeckých univerzitách oficiálnou štátnou filozofiou a to aj napriek tomu, že sa o jej podstatu a charakter viedli pomerne ostré spory. (Išlo najmä o spor tzv. **mladoheglovcov** a **staroheglovcov**). Štúrovi učitelia, hallskí profesori J. E. Erdmann a J. Schaller, patrili k umiernenému strediu medzi pravicovými a ľavicovými interpretmi Heglovho učenia¹. Podľa svedectva Štúrovho najbližšieho spolupracovníka, ktorým bol J. M. Hurban: „nekonečne jasnejšie stalo sa v duši Štúrovej pri žiare bohatých názorov Heglových. Jeho filozofia náboženstva, histórie, práva, jeho Estetika, Logika, Fenomenológia ničím mu už inším neboli než teodiceou milého života všeslovan-ského². Hurbanove slová sú síce vzletné a vágne, ale umožňujú poznať skutočné východiská Štúrovho myslenia.

Po návrate z Nemecka Štúr napísal - v duchu Hegelovej filozofie - nasledovné práce: *Prednášky historicko - estetické*, *Prednášky historické*, *Prednášky z histórie slovan-skej*, *Starý a nový vek Slovákov*, *Ázia a Európa* a po nemecky vydané *Žaloby a ponosy Slovákov v Uhorsku*.

¹ J. Číževskij, *Štúrova filozofia života*, Bratislava 1941, s. 112-114.

² J.M. Hurban, *Ľudovít Štúr*, Bratislava 1959, s. 167-170.

Štúrova cieľavedomá národná i vedecko-výchovná a postupne aj verejno-politická činnosť vyostrila dávnejšie rozpory medzi ním a maďarským grófom Zayom. Pod Zayovým vplyvom zakázal bratislavský cirkevný konvent Štúrovi akúkoľvek pedagogickú činnosť.

Pre Štúra sa začalo osobne ťažké, ale významné verejno-politické obdobie (1844 -1848). Heglovská **filozofia ducha** z obdobia lyceálnych prednášok „zostúpila“ do praxe života, stala sa svojho druhu pragmatickou a predmetnou. V rokoch 1843 až 1846 vznikli jeho práce *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí* a *Náuka reči slovenskej*, v ktorých teoreticky odôvodňuje nielen individualitu slovenského jazyka a národa, ale aj potrebu **politického demokratizmu**. Súbežne rozvíjal činnosť redaktorskú a publicistickú. V rokoch 1845-1848 vydáva a rediguje *Slovenské národné noviny* a ich beletristickú prílohu *Orol tatranský*. Väčšina statí a článkov, ktoré pre tieto časopisy napísal, má zdroj v jeho hegelovsky inšpirovanom filozofickom svetonázore; zjednocuje ich myšlienka budiť a organizovať driemajúce životné sily slovenského národa na všetkých úsekoch: hospodárskom, sociálnom, kultúrnom, osvetovom i politickom.

Výber z tejto tvorby prinášajú *Politické state a prejavy* (1954). Ich najrevolučnejšie jadro tvoria *Reči na uhorskom sneme*, ktoré predniesol ako poslanec za mesto Zvolen (1847 - 1848).

V revolučnom roku 1848 sa zúčastnil na príprave plánu Slovanského zjazdu najprv vo Viedni a potom v Prahe. Po májovom zhromaždení v Mikuláši, kde Slováci vypracovali *Žiadosti slovenského národa*, bol vydaný na Štúra zatykač. Vrátil sa tajne do Prahy na Slovanský zjazd a to s presvedčením, že treba rozbiť starý rakúsky štát. Keď 12. júna vypuklo pražské povstanie, postavil sa proti vládnym vojskám na barikády po boku českých vlastencov. Po potlačení pražskej revolučnej akcie odišiel do Záhrebu, kde spolu s Hurbanom organizoval ozbrojené postavenie Slovákov a sám sa zúčastnil aktívne na všetkých troch výpravách slovenských dobrovoľníckych oddielov.

Po revolúcii, sklamaný a dezorientovaný jej výsledkami pre Slovákov, žil Štúr v Modre ako vychovávateľ bratových detí. Pod policajným dozorom sa opäť vracal z praxe života k úteku do duchovných aktivít, vrátane formulovania politických vízií.

Svedčia o tom jeho spisy *O národných povestiach a piesňach plemien slovanských* (1853) a *Slovanstvo a svet budúcnosti* (podľa nemeckého rukopisu vydané po rusky

(1867 a 1909). Nešťastná náhoda pri poľovačke ukončila Štúrov život v roku 1856. Pochovaný je v Modre.

Sociálno-politické myslenie L. Štúra je najvýraznejšie obsiahnuté v jeho názoroch na štát, občiansku spoločnosť, optimálny typ sociálneho poriadku atď. Tieto názory si Štúr osvojoval pod vplyvom sociálno-politického myslenia Hobbesa, Locka, Rousseaua a Hegela. Niet pochybností o tom, že zo všetkých vyššie uvedených mysliteľov pôsobil na L. Štúra najvýraznejšie nemecký filozof Hegel.

Z analýzy Štúrových názorov na problematiku **občianskej spoločnosti** vyplýva, že L. Štúr - rovnako ako Hegel - odmietal teóriu tzv. **spoločenskej zmluvy**. Tvrdil, že štát vzniká ako „produkt“ vývoja ducha. Úlohou štátu - ako „mravného organizmu“, ktorý rezultuje zo spojenia všeobecnej a subjektívnej vôle - je prispievať k harmonickému rozvoju každého jednotlivca i celej pospolitosti. Z týchto pozícií kritizoval L. Štúr ako jednostranné tak stanovisko Hobbesa (absolutizujúce „všeobecnú“ štátnu moc) ako aj učenie Rousseaua (absolutizujúce individuálnu slobodu) a záujmy jednotlivca³. Konkrétne v tejto súvislosti L. Štúr zdôrazňuje, že ak by sa spoločnosť usporiadala podľa návodov Hobbesa „z národov a jednotlivcov stali by sa čisté nástroje prinútené slúžiť štátnej moci“⁴. Na okraj k teórii Rousseaua poznamenáva: „Rousseau vo svojom diele *Du contract social* istí, že v obci (štáte) od jednotlivcov a ich domniení všetko záležať má, a k tomu cieľu vymyslel takerečenú zmluvu medzi vladármi a národmi, podľa ktorej by národy síce vladárom správu nad sebou popustili, ale ju, keď by sa im nepáčila, zase odobrať a s ňou tak naložiť mohli, ako by sa im zachcelo. O takejto zmluve história nič nevie ... Rousseau ale chcel týmto len vôle jednotlivcov k určaniu vecí pospolitých cestu prekliesniť, a preto zmluvu túto vystavil“⁵.

Štúr sa nazdáva, že fundamentálnym predpokladom sociálneho poriadku - a vôbec každého **usporiadania** spoločnosti - je existencia štátu. Štát pritom chápe jednak ako **najvyššiu formu spoločenskej organizácie** a jednak ako **mravný organizmus** rezultujúci zo **spojenia všeobecnej a subjektívnej vôle**. Štát t.j. forma pospolitosti, ktorá zahŕňa tak jednotlivosť ako všeobecnosť. Úlohou štátu je prispievať k harmonickému rozvoju každého jednotlivca i celej pospolitosti. Sociálny poriadok ako spôsob usporiadania života v pospolitosti (a osobitne v národe, ako

³ R. Dupkala, *Štúrovci a Hegel*. II. vydanie, Prešov 2000, s. 28.

⁴ L. Štúr, *Dielo I*. Bratislava: Tatran, 1986, s. 498.

⁵ *Ibidem*, s. 494.

najvyššej kvalite pospolitosti) je podmienený predovšetkým formou vlády, lebo: *národ (ako najvyšší prejav pospolitosti) je vždy iba tým, čím ho urobí forma jeho vlády čím nedostatočnejšie sú jej ústavy a poriadky... tým viac je miesto opravdivej jednoty len kopa ľudu rozpustená... tým viac miesto jednoty vystupuje despoti*⁶.

Podľa spôsobu uplatňovania moci v štáte, Štúr rozlišoval tri základné formy vlády a s nimi späté podoby sociálneho poriadku: 1. monarchiu, 2. aristokraciu, 3. demokraciu. Nazdávame sa, že v genéze Štúrovských predstáv o občianskej spoločnosti a optimálnej podobe sociálneho poriadku možno vyčleniť tieto obdobia : a / obdobie predrevolučné (do r. 1848), b / obdobie revolučné (r. 1848 / 49) c / obdobie porevolučné (po r. 1849). V rámci týchto období Štúr prešiel vývojom od federalistického austroslavizmu, cez revolučný demokratizmus až ku "reformnému konzervativizmu"⁷.

Leitmotívom Štúrových úvah o sociálnom poriadku v období predrevolučnom je kritika feudalizmu (osobitne poddanstva) spätá s akcentovaním legitímnych prostriedkov a spôsobov jeho nevyhnutnej premeny na poriadok nový - podmienený procesom nástupu kapitalizmu. Feudalizmus Štúr charakterizuje doslova ako **najväčšie zlo**, resp. najväčšiu prekážku **poľudšťovania** ľudského života. Feudalizmus je založený na sociálnej nespravodlivosti a intolerancii a preto je podľa Štúra neprijateľný. V liste Ctibohovi Zochovi (z r. 1837) napríklad píše: *Přehledávam dějepis a vidím, že zlo to největší feudalismus totiž a z něho vyplynula aristokracie byly příčinou tisícera strastí, neštěstí a záhub, jenž stíhali úpřimný rod náš. Jestli co nenávidím je dozaista duch tento*⁸. Štúr bol už v tomto období presvedčený, že nový sociálny poriadok nevyhnutne predpokladá slobodu človeka, a preto ostrie svojej kritiky zameral na feudálnu poddanosť a služobnosť urbársku, ktorej zrušenie požadoval otvorene - po prvý krát - v článku *Slovo na čase* z r. 1846. Požiadavku zrušenia poddanstva tu formuluje z pozície liberálneho reformistu. Poddanstvo sa má zrušiť *zákonnou a pokojnou cestou*, aby sa tak predišlo revolúcii. V uvedenom článku to vyjadril slovami: *Poddanost a služobnost urbárska, čo by ju kto ako bránil a zastával, dlho sa viac držať nedá, protiví sa ona duchu ľudskosti, zasekuje ľudí v každom rozvíjaní, škodí im na majetnosti, škodí obecnej majetnosti krajinskej, prieči sa terajšiemu duchu priemyselnému... je teda vec veľmi potrebná, aby sa poddanost zákon-*

⁶ L. Štúr, *Politické state a prejavy*, Bratislava 1954, s. 214.

⁷ R. Dupkala, *Štúrovci a Hegel*. II. vydanie, Prešov 2000, s. 31-32.

⁸ L. Štúr, op. cit., s. 132.

nou mierou a pokojnou cestou čím skôr zrušili, inakšie i u nás fujáky zašľahnú⁹. K ďalším predpokladom, resp. podmienkam ustanovenia nového sociálneho poriadku Štúr v tejto súvislosti zaraďoval: zaistenie osobnej slobody imania, vysluhovanie spravodlivosti (reformu súdnictva), politické zrovnoprávnenie (zaistenie politických práv pre všetkých), vytvorenie podmienok pre rozvoj priemyslu, obchodu, bankovníctva a poľnohospodárstva, umožnenie rozvoja vzdelania a kultúry v materinskom jazyku atď. Súčasná slovenská politologička M. Gbúrová komentuje Štúrovú predrevolučnú politickú orientáciu takto: "L. Štúr hľadajúc politický model pre rozvoj **pospolitosti** v predrevolučnom období dospel k nasledovnému poznaniu... pre rozvoj **pospolitosti** je neprijateľná existencia krajných polôh konzervativizmu a liberalizmu"¹⁰. V rokoch (1848 / 49) sa - pod vplyvom domácich i zahraničných udalostí - Štúrove názory na nový sociálny poriadok a spôsoby jeho ustanovenia zjavne radikalizujú. Štúr sa osobne zapája do revolučných zápasov. Na Slovanskom zjazde v Prahe (r. 1848) formuluje požiadavku zásadnej reorganizácie celej Habsburskej monarchie, opúšťa pozíciu legitímneho austroslavizmu a naopak - účastníkov zjazdu presvedča, že „pádom Rakúska“ a jeho feudálneho sociálneho poriadku „nepadáme my“. Štúr sa nazdáva, že nový sociálny poriadok **odvodený** z koncepcie tzv. **umierneného** kapitalizmu vyrieši sociálne rozpory a odstráni negatívne javy sprevádzajúce jeho počiatkový rozvoj. Podporuje jeho nástup a preráža mu cestu (dokonca aj otvorene revolučnou aktivitou), lebo je presvedčený, že len tam, kde **kvitol** kapitalistický priemysel a obchod, **kvitla** i osobná a politická sloboda človeka, jeho majetnosť a prosperita celej spoločnosti¹¹. V tomto prípade L. Štúr jednoznačne akceptuje tak koncepciu ľudských a občianskych práv ako aj ideu tolerancie, ktorá je bez tejto koncepcie nemysliteľná.

Po revolúcii r. 1848/49 bol život L. Štúra poznamenaný hlbokou depresiou. Sklamanie z výsledkov revolúcie sa čoskoro premietlo aj do jeho **nových** predstáv o sociálnom poriadku, čo v plnom rozsahu dokladá (a ilustruje) najmä jeho spis *Slovanstvo a svet budúcnosti*.

Spoločenský a politický systém v západných, tzv. ústavných štátoch (prvej polovice 19. storočia) Štúr považuje za neperspektívny (**chorý**), pomýlený (**chybný**), lebo spočíva na rozdelení toho, čo nevyhnutne patrí k sebe (spolu), totiž na rozde-

⁹ Ibidem, s. 203-204.

¹⁰ M. Gbúrová, *Dotyky s politikou*, Trenčín 2002, s. 45.

¹¹ L. Štúr, *Politické...*, op. cit., s. 273.

lení najvyššieho jednotného celku implikujúceho moc zákonodárnu prináležiacu ľudu a výkonnú, ktorá prislúcha vláde. Toto oddelenie moci zákonodárnej od moci výkonnej plodí permanentné napätie a vystavuje štát vážnemu nebezpečenstvu, ktorým je prevrat, resp. revolúcia. Štúr je presvedčený, že z *politického hľadiska prechádza Západ od absolutistických monarchií ku konštitučným štátom, tieto sa zas pretoárajú na politické a napokon na sociálne a komunistické republiky, kde sa všetko končí v rozklade ľudstva... niet tu poriadku ani stálosti... jedna revolúcia bude nasledovať za druhou a po každej budú na tom národy Západu horšie ako predtým*¹². Možno predpokladať, že ďalším dôvodom Štúrovho odmietania občianskej spoločnosti ústavných štátov na Západe je ich neochota, či dokonca neschopnosť odstrániť sociálnu nespravodlivosť, nerovnosť a biedu, ktorá je - podľa neho - výsledkom nezvládnutia nových ekonomických vzťahov spätých s kapitalistickou transformáciou spoločnosti. V tejto súvislosti napríklad konštatuje: *Priemyselný pokrok prispel v západnej Európe k obrovskému narastaniu chudoby... srdcervúcim javom, ktorý kole zrak sú statisíce robotníkov, ktorí nemajú čo dať do úst, lebo sotva vlastnia to najnevyhnutnejšie a na druhej strane sú tu najbohatší, v prebytku majetkov sa utápajúci kapitalisti, továrnici, bankári a ostatní... Keby sme chceli skúmať príčiny týchto javov, našli by sme ich v národnom hospodárstve*¹³.

Z ďalšieho textu vyplýva, že riešením pre Európu je orientácia na novú ideu sociálneho poriadku, ktorú Štúr hľadá a objavuje v živote (a svete) slovanského Východu. Slovania - vyznačujúci sa už od najstarších čias mierumilovnosťou, tolerantnosťou, čistotou mravov, zmyslom pre spravodlivosť a pod. - môžu naplniť (a uskutočniť) túto ideu vtedy, keď budú svoj spoločenský život realizovať cez historicky osvedčené sociálne ustanovizne, ktorými sú rodina, obecina, župa a keď prejavia väčší zmysel pre štát ako najvyšší sociálny a mravný organizmus¹⁴.

Podmienkou ustanovenia nového sociálneho poriadku v slovanskom svete je politické oslobodenie a osamostatnenie. V tejto súvislosti Štúr konštatuje, že vzhľadom na pomery, v ktorých sa Slovania nachádzajú, jestvujú len tri spôsoby politického oslobodenia: prvým je federácia slovanských štátov s vylúčením Ruska, druhým je austroslavizmus, tretím je pripojenie sa všetkých Slovanov k Rusku. Správnym a perspektívnym je - podľa Štúra - iba tretí spôsob, s ktorým spája

¹² Ľ. Štúr, *Slovanstvo a svet budúcnosti*, Bratislava 1993, s. 113-114.

¹³ *Ibidem*, s. 87-88.

¹⁴ R. Dupkala, *Filozofické reflexie občianskej spoločnosti v tvorbe Ľudovíta Štúra*, in: *Zborník, Parlamentná demokracia a formovanie občianskej spoločnosti*, Prešov 1995, s. 172.

aj možnosť ustanovenia nového sociálneho poriadku v celom slovanskom svete. Argumentuje pritom tým, že: „Rusi sú spomedzi Slovanov jediní, ktorí si zachovali samostatnosť, ruský národ dokázal utvoriť silný jednotný štát, národ tvorí v Rusku s cárom jednotu, ruská vláda podporuje pokrok vo všetkých oblastiach a všetkými prostriedkami, správa financií je dobre organizovaná, v ruskom charaktere, v jeho občinnom systéme je najlepšie uchovaný duch slovanstva“¹⁵. Za najväčšiu prekážku pripojenia sa Slovanov k Rusku a ustanovenia nového sociálneho poriadku v celom slovanskom svete, Štúr považuje pretrvávajúce poddanstva v Rusku. Úsilie ruskej vlády skončiť s týmto zlom je - podľa neho - ešte stále nedostatočné a dôležitosť veci si vyžaduje oveľa väčší zápal, aby toto zlo vymizlo¹⁶.

Zo Štúrových úvah rozvíjaných v spise *Slovanstvo a svet budúcnosti* vyplýva, že k nevyhnutným podmienkam, či predpokladom ustanovenia nového sociálneho poriadku patrí: 1. existencia silného (jednotného) štátu, ktorý garantuje politickú slobodu a ľudské práva odvodené z kresťanského učenia, 2. politický systém založený na vzájomnom prepojení zákonodarnej a výkonnej moci, 3. fungovanie sociálnych mechanizmov v systéme obcí a žúp, 4. rozvoj bankovníctva, priemyslu a obchodu, 5. zvyšovanie úrovne v oblasti školstva, vedy a kultúry atď. Tieto Štúrove názory sú nepochybne v protiklade s viacerými jeho predchádzajúcimi politickými názormi a predstavami. Poukazuje na to aj M. Gbúrová, ktorá v tejto súvislosti napísala: "pri hľadaní dôvodov zmeny Štúrovho postoja nemožno zabudnúť na jeho sklamanie z nenaplnenia dvoch jeho východiskových politických alternatív (federatívne štátne usporiadanie, okrem Ruska, pretvorenie Rakúska na austroslavistickej platforme), na silnú protizápadnú propagandu slavianofilov, ktorej L. Štúr podľahol, na kresťanskú koncepciu dejín spásy... V každom prípade Štúrov porevolučný variant slovanskej myšlienky bol vybočením z jeho systematicky budovanej dialektiky vzťahu medzi **jednotlivosťou** a pospolitosťou. Nebol však samoúčelným vybočením. Vyplynul z napätej politickej atmosféry bachovského absolutizmu, ktorá nebola naklonená náhradným politickým riešeniam slovanskej otázky"¹⁷.

Na záver sa žiada pripomenúť, že v spise *Slovanstvo a svet budúcnosti* Štúr nemal na zreteli len potrebu nového štátoprávneho usporiadania Slovanov, ale tiež nového sociálneho usporiadania na zemi vôbec, pretože - ako to viackrát zdôraz-

¹⁵ L. Štúr, *Slovanstvo a svet budúcnosti*, Bratislava 1993, s. 157.

¹⁶ *Ibidem*, s. 163.

¹⁷ M. Gbúrová, *Dotyky s politikou*, Trenčín 2002, s. 58.

nil - v konečnom dôsledku nejde ani o Slovanov, ani o Francúzov, či Germánov a podobne, ale ide o ľudstvo ako celok, ktoré *aj keby sa zdalo, že upadáva, nemôže sa na dlhý čas samo seba spreneveriť... Ľudstvo musí napredovať stále ďalej a zhoršenie môže byť len dočasné*¹⁸. L. Štúr sa neangažoval iba ako politický mysliteľ, t. j. teoretik. Štúr sa politicky angažoval aj v každodennom praktickom živote.

Štúr sa napríklad stal vedúcou osobnosťou v „petičnom hnutí“, ktoré vyústilo do politickej akcie - *Slovenský prestolný prosbopis* z roku 1842. Ako vedúca osobnosť petičného hnutia Štúr nadobudol určité politické skúsenosti, podľa ktorých v politike nestačí mať správny názor, ale že je potrebná aj politická a materiálna sila. Splnenie národných požiadaviek sa dá dokázať získaním stúpencov v širokých vrstvách ľudu. Štúr si uvedomil, že práve práca medzi jednoduchým ľudom je v jeho úsilí dôležitejšia ako vysoká politika.

Chápal, že Slováci sa vyvíjajú v samostatný národ, preto vypracoval aj politické a jazykovedné zdôvodnenie kodifikácie celonárodného jazyka na základe stredoslovenského nárečia.

Slovenské národné hnutie bolo v tom čase orientované len na úzku skupinu inteligencie. Negatívnu úlohu tu aj zohral odmietavý a nepriateľský postoj Viedne, Uhorskej dvorskej kancelárie, Uhorskej miestodržiteľskej rady v Budíne, ktoré sa snažili zabrániť zakladaniu a vydávaniu slovenských novín a časopisov. Každú takúto snahu označovali za politicky nebezpečnú, ohrozujúcu panujúci režim a pod.

„Napriek týmto nepriaznivým výsledkom sa slovenskí národovci nevzdávali myšlienky na vytváranie vlastných národných novín a časopisov. Tieto požiadavky sa vystupňovali hlavne potom, keď sa k slovu v slovenskom národnom hnutí dostala štúrovska generácia a keď v Bratislave rozvinula svoje účinkovanie spomínaná Spoločnosť česko-slovanská a od roku 1837 Ústav reči a literatúry česko-slovanskej. Štúrovci považovali noviny a časopisy za najvhodnejší prostriedok pre šírenie vlastnej ideológie a politiky. Zakladanie politických, hospodárskych ľudovýchovných i vedeckých tlačových orgánov chápali ako jednu zo svojich prvoradých úloh“¹⁹.

Vydávanie slovenských novín a časopisov v čase maďarizácie nebolo ľahké, preto sa zo začiatku pristupovalo k vydávaniu literárnych zborníkov. Až neskôr

¹⁸ L. Štúr, *Slovanstvo a svet budúcnosti*, Bratislava 1993, s. 174.

¹⁹ F. Rutkay, *Ludovít Štúr ako publicista a tvorca slovenskej politickej žurnalistiky*, Matica slovenská, Martin 1982, s. 150.

sa literárne otázky dostávajú do úzadia a nastupuje písanie politických článkov, ktoré sa zaoberajú sociálnymi, politickými a národno-obrannými otázkami Slovákov. „Tieto state a úvahy popisovali aj biedu a zaostalosť nášho ľudu, pričom v nich predstavitelia slovenského národného hnutia odpovedali na novinárske útoky maďarskej liberálnej šľachty. Pokiaľ to pravda cenzúra dovolila, zmieňovali sa kriticky o šľachte vôbec, ale aj o viedenskom panovníckom dome a hlavne o feudálnom spoločenskom poriadku“²⁰.

Štúr mal ťažkosti so svojimi žiadosťami o povolenie vydávať politické noviny. Žiadosť o povolenie obsahoval aj *Druhý slovenský prosbopis* zo dňa 27. februára 1844, ktorý už adresoval priamo panovníkovi. Dlhé očakávané povolenie udelil panovník Ferdinand V. 15. januára 1845.

„Názory Ludovíta Štúra na charakter, koncepciu, rubriky spolupracovníkov, ale hlavne na politické zameranie Slovenských národných novín sa vyvíjali postupne a boli ovplyvnené vývojom a smerovaním slovenského národného hnutia“²¹.

Od roku 1841, kedy sa začal Štúrov boj o povolenie vydávať Slovenské národné noviny a prílohu *Orol tatranský*, prvý raz vydanú v auguste 1845, sa už Štúr prejavil ako skúsený politik a novinár.

„Program svojich novín Štúr budoval na hlbokých demokratických základoch a ich funkciu chápal na svoj čas pokrokovito. Noviny majú bdiť nad vykonávaním spravodlivosti, napomáhať hospodársky rozvoj krajiny a zlepšovať sociálne a kultúrne postavenie ľudu. Štúr tu už v hrubých črtách naznačil aj svoj budúci politický program, ktorý výrazne podporoval celohorský protifeudálny liberálny tábor. Žiadal uskutočňovanie buržoázných reforiem a likvidovanie feudálnych prežitkov, pravda, zákonnými cestami, prostredníctvom stavovskej ústavy a snemu. V súvisi so zavedením spisovnej slovenčiny zdôraznil, že k tomuto činu viedla jeho osobne i jeho stúpencov túžba vydávať tieto noviny ako celohorské tak, aby zjednocovali slovenské národné hnutie a stali sa čo najviac zrozumiteľnými a prístupnými hlavne pre pospolitý ľud“²².

Ani vydávanie Slovenských národných novín sa nevyhlo cenzúre. Tá zabraňovala redaktorom kriticky písať o viedenskom dvore, vykorisťovaní vládnuťou rakúskou triedou v Uhorsku, o sociálnom a národnostnom útlaku sloven-

---

²⁰ Ibidem, s. 182.

²¹ Ibidem, s. 182-183.

²² Ibidem, s. 296.

ského ľudu šľachtou. Štúrovci preto žiadali zrušenie cenzúry a zavedenie slobody tlače.

Ludovít Štúr sa v roku 1847 stal poslancom za mesto Zvolen. Vo svojich „rečiach na uhorskom sneme“ obhajoval reč slovenského národa, právo na vzdelanosť. „Za slobodu ide vek náš, za slobodu ide vlasť naša, ale k uskutočneniu opravdivej slobody prísne sa vyhľadáva vzdelanosť, bez ktorej sa tamtá vonkoncom uskutočniť nedá. Medzitým ako je povinnosť jednotlivých krajín a štátov tieto dobrodenia rozšíriť a ich užívanie aj jednotlivcom dopriať, tak aj jednotlivci právo majú žiadať, aby sa im k obciachnutiu tohto cieľa potrebné prostriedky od vrchností krajinských podali a od nikoho sa neodopreli. a zo stanoviska tohoto prosím stavy a rady, aby ráčili také poriadky urobiť, podľa ktorých by sa v takzvaných elementárnych (počiatočných školách) vo všetkom vynaučovaní reč materinská zadržala, menovite v školách ľudu slovenského rečou vynaučnou slovenská ostala. Tak som veľmi presvedčený, že to veľmi leží v záujmoch našej krajiny, aby sa ľud tento vzdelal a duchovne nezanedbal. Oslobodený a osvietennejší ľud nemôže slúžiť za podlý prostriedok proti rozvíjajúcej sa slobode“²³.

Žiadal rozširovanie vzdelanosti v krajine, ale uvedomoval si aká je to zložitá úloha. Vo svojej „reči“ uviedol: „Bo ako dieťa sedliaka natoľko vyrastie, že samo chodiť môže, hneď ho rodičia jeho k prácam privrú, lebo pri toľkom množstve najmä urbárskych robôt sa im i táto slabá pomoc zide. Vysmievajú sa zato mnohí z chudobného ľudu, že je sprostý a hlúpy, urážajú sa nad jeho nízkym duchom, ale mu nespomáhajú, nevidia, že príčinou zanedbania jeho nič je nie inšie, ako ťažké okolnosti jeho. Cítil nevyhnutnú potrebu uľahčiť a zlepšiť život chudobného poddaného ľudu. To požadujú čím najsúrnejšie záujmy a budúcnosť našej vlasti, to požaduje prisluhovanie spravodlivosti a svätá vec človečenstva. Všetko toto hlasite k nám volá, aby sa už raz a naposledok chudobného ľudu lós polepšil“²⁴. Štúr ďalej žiadal vyslobodenie ľudu spod urbárskych pomerov. Kvôli týmto pomerom sa „poplatný“ ľud dostal do duchovne a hmotne biedneho stavu a žiadal, rýchle zmeny týchto pomerov. Tvrdil, že práve urbár najviac potláča a ľud nemá prostriedky na odkúpenie. V tejto súvislosti napísal: „Kdeže má vziať ľud poplatný toľké peniaze, čo sú mu k odkúpeniu potrebné? Sama spravodlivosť to žiada, aby sa ľudu sprostredkovaním krajiny najprimeranejší spôsob

²³ *Slovenské národné noviny*, č. 255, 25. januára 1848, s. 7.

²⁴ *Slovenské národné noviny*, č. 269, 14. marca 1848, s. 6.

k odkúpeniu podal, bo či najmä v ostatných stoliatiach neznášal ľud skoro všetky krajinské ťarchy? Žiada ďalej i to sama spravodlivosť, aby sa už raz do vládaní tých sedení dostal, ktoré už sto a tisíc ráz obrábal, pozasieval, za ktoré toľko robotoval a všelijaké dane splácal“²⁵.

So zánikom urbáru by mali podľa neho zaniknúť i panské stolice. Urbár je ťarcha, ktorá materiálne a duchovne ubíja ľud, kvôli nej sa nachádza v núdzi, nedostatku a chudobe, je príčinou ktorá bráni nadobúdaníu majetku. „Spravodlivosť teda každému a spravodlivosť i ľudu, ktorý u nás dosiaľ všetko robil, málo užil, a táto spravodlivosť sa mu prislúži, keď sa na budúcom sneme vysloví všeobecné a večité vykúpenie ľudu z urbárskej poddanosti... od panstva odkúpený poddaný nie je viac v žiadnom ohľade majetnosť pánova, ale je tak dobre ako ktorýkoľvek druhý obyvateľom a občanom krajín, bo čiastku zo zeme vlasti slobodne vládze, a tak so všetkými svojimi pravotami, ktoré sa jeho osoby, jeho majetnosti týkajú, patrí samojedine len pod súd stoličný, krajinský“²⁶.

Aj vzdelanie by malo plniť úlohu vnútorného oslobodenia chudobného nevzdelaného ľudu. Materinská reč, je podľa neho najlepšia a najvhodnejšia na vyučovanie. „Žiadam teda, žeby sa slová v národe „kde sa maďarská reč z povinnosti vyučovať má“, vynechali a na ich miesto položilo: „ale nech rečou vyučovania ostane v obciach reč materinská“²⁷. „Za krátky čas len môže chodiť dieťa chudobného človeka do škôl, ak by sa ešte k tomu v materinskej reči nevyučovalo a len mechanicky v cudzej reči sa učilo, vtedy by také vynaučovanie nie dobré, ale naopak, len škodné následky malo. Prosím preto stavy a rady v záujme ľudu tohto, aby riadne vyučovanie v materinskej reči dostával a odbavovanie služieb Božích v tej samej reči sa mu neporušené zanechalo“²⁸.

Štúr horlivo obhajoval slobodu: „My chceme slobodu; to je náš cieľ a svätá naša túžba. Keď ale slobodu chceme, dajme slobodu tomu, kto ju vždy zastával, usaďme slobodu tam, kde bolo jej miesto a prítulok, keď ju v krajine utisli a zo všetkých kútov vyhnali“²⁹. Štúr usudzuje, že ak chceme pomôcť slobode je potrebné dať mestám politické práva, ktoré im patrili a nespravodlivo o ne prišli. Ak by bolo bývalo v mestách viac slobody, nemusel by ľud trpieť a byť utláčaný.

²⁵ L. Štúr, *Dielo I*. Bratislava: Tatran, 1986, s. 129-130.

²⁶ *Slovenské národné noviny*, č. 238, 23. novembra 1848, s. 7.

²⁷ *Slovenské národné noviny*, č. 269, 14. marca 1848, s. 7.

²⁸ *Slovenské národné noviny*, č. 255, 25. januára 1848, s. 2.

²⁹ *Ibidem*, s. 2.

Žiadal, aby sa politické práva rozšírili, a tým ktorým boli odňaté aby sa navrátili. Žiadal vrátenie politických práv aj menším slobodným kráľovským mestám, aby sa tu ďalej rozširovala „iskra slobody“ a ak by nebolo možné získať mestám aspoň po jednom hlase, žiadal udeliť hlasy aspoň v takom pomere, v akom sa udelia väčším mestám.

Vo svojich rečiach nevyňímal ani rozvoj priemyslu a keď ho pokladal za takmer nemožný. Ak chudobný ľud nie je vlastníkom zemí a ani zemepáni by svoje zeme za slobodné nemôžu považovať – v takýchto podmienkach sa podľa Štúra priemysel rozvíjať nedokáže. Veľkú nespravodlivosť Štúr videl v tzv. „práve starootcovskom“ a v zlých následkoch tohto zákona. Kvôli právu všetkých krajinských obyvateľov a rozvoju priemyslu a hospodárstva, žiadal starootcovské právo na nastávajúcom sneme celkom zrušiť. Hlavnú príčinu chudoby videl v zanedbanosti poľného hospodárstva a priemyslu. Ľud nemá ani chuť ani vôľu lepšie viesť svoje gazdovstvo, ak má len minimálny podiel na obrábaných zemiach. Kritizoval aj málo rozhodných právomocí, ktoré by napomohli pri odstraňovaní hladomoru, ktorý v tom čase ohrozoval chudobný ľud. Príčiny hladomoru odvodzoval od nespravodlivého postavenia ľudu v urbárskych pomeroch. Práve v krajinách s podobnými pomermi sa hladomor rozšíril najviac. Preto budúcnosť našej krajiny a zlepšenie postavenia ľudu videl práve v odstránení urbárskych pomerov. V krajinách bez feudálneho poddanstva prevláda podľa neho pokoj a bezpečnosť a najlepším prostriedkom proti vzburám ľudu je sloboda. „Tá krajina, kde sloboda a rovnoprávnosť panuje, aj pred cudzími nápadmi bezpečnejšia, lebo sa silou zostriedenou brániť a zastávať môže. Majme teda dôveru nielen v nás, ale v silu celistvej krajiny našej, bo sloboda je sama pre seba zbrojou nepremoženou“³⁰.

Spravodlivosť – to nie sú len povinnosti, ale aj práva, lebo len na týchto základoch je možné budovať obec.

Štúr vyjadril názor, že takto stojíme na akejsi hraničnej čiare dvoch vekov, **zapadajúcej**, v ktorej boli priznané práva len jednotlivým osobám, a **svitajúcej** v ktorej sa každému spravodlivo prisúdia jeho práva. Veril v rozšírenie zákonodárstva a v jeho spravodlivé vedenie. S majetkom sú spojené aj politické práva, preto veril, že ak sa ľud dokáže „odkúpiť“, vtedy salepší aj jeho celková situácia.

---

³⁰ Ibidem, s. 2.

V otázkach súdnictva a spravodlivosti vychádzal zo skúseností vzdelaných národov Európy. „Myslíme, že natoľko sme už dorástli, že slobodnejšie slovo zdržať môžeme a keď u národov, o ktorých by sa to predtým ani nebolo myslelo, slobodnejšie slovo preráža, napr. v obciach talianskych, prečo by sme my slobodnejšie slovo mať nemohli, ktorí sa už od století v ústavnom živote pohybujeme. Ani to nebude skok, bo naša verejnosť dosiaľ sa vždy väčšmi rozširovala a slovo naše vždy väčšiu slobodu si nadobúdalo. Aby sme ale slobodnú verejnosť dobre zažiť a ju ešte napomáhať mohli, treba raz už do lepšieho stavu priviesť vyučovanie napospol národa“³¹. V tejto súvislosti Štúr zdôrazňuje, že len lepšie vzdelaný národ dokáže, aby jeho slobody stáli na pevnom základe. Len pod ochranou slobody sa môže rozvíjať vzdelanosť. V utláčaní je ľudský duch neslobodný a nesamostatný, preto nedokáže túžiť ani po slobode. Učiteľstvu preto treba dať väčšie práva a vážnejšie postavenie³².

Často sa na pozadí uvedených myšlienok L. Štúra hovorí aj o jeho **nacionalizme**. Stotožňujeme sa s názorom, podľa ktorého *nacionalizmus* Štúra je založený na „idealizme myšlienky a romantickom názore, že jazyk je identifikátorom národa ako svojráznej, individuálnej kolektivity ľudí“. T Pichler v tejto súvislosti napísal: „Idealizmus a romantizmus slovenského národného myslenia nebol náhodný, ale situačne podmienený. Keďže národ o ktorý šlo, nedisponoval osobitným verejnoprávnym ukotvením, národotvorné snahy museli mať svoje východisko v zdanlivo nepolitickej sfére života – v jazyku. Nevyhnutnosť premýšľania o jazyku a národe bola daná imperatívom modernizácie“³³.

Pichler, v práci *Národovci a občania*, analyzujúc politické myslenie L. Štúra, poukazuje aj na názory E. Gellnera o historicky špecifických formách nacionalizmu. Nacionalizmus – podľa neho – na začiatku vystupuje v podobe „princípu“ a v podobe „pocitu“, t.j. objektívne a subjektívne. Ako „princíp“ nie je kontingentný, ale priam nevyhnutný, súvisí s vytváraním podmienok pre fungovanie modernej, t.j. priemyselnej spoločnosti, ktorá si vyžaduje kultúrnu homogenizáciu obyvateľstva na základe tzv. vysokej kultúry – štandardizovaného komunikačného systému založeného na gramotnosti a vzdelanosti. Nacionalizmus ako „pocit“, verbalizovaný jeho nositeľmi v národných ideológiách a naráciach, je naopak svojou konkrétnou podobou kontingentn. „Prechod od tradičnej stavov-

³¹ L. Štúr, *Dielo I*. Bratislava: Tatran, 1986, s. 130-140.

³² *Ibidem*, s. 141-142.

³³ T. Pichler, *Národovci a občania. O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*, Bratislava 1998, s. 36.

skej k modernej občianskej spoločnosti“ – píše T. Pichler - „bol spojený s takým typom premeny kultúry ako komunikačného systému, ktorý súvisel s redefiníciou identity a lojality obyvateľstva“³⁴. Na inom mieste T. Pichler k tomu poznamenáva: „Zavádzanie maďarčiny ako nového úradného jazyka Uhorska po latinčine odhalilo problém v plnej šírke a spleťosti. Uhorsko bolo tradične „viacrečovou“ krajinou, pričom nejde len o fakt, že materinská reč obyvateľstva v rozličných regiónoch bola odlišná ale aj o fakt, že existovali rôzne kultúry, prevažne náboženského charakteru s vlastnou elitou, spisovným jazykom, literatúrou a tradíciou“³⁵. Maďarské elity sa snažili z „viacrečového“ Uhorska urobiť „jednorečové“. Takáto snaha chápať lingvistickú modernizáciu ako lingvistickú unifikáciu Uhorska na základe maďarčiny - idea „jednej reči a jednej národnosti“ v Uhorsku - vo zvýšenej miere ohrozovala miestne kultúry³⁶.

Národ sa v tom čase chápал buď ako „nepolitické etnické spoločenstvo“, alebo ako politické spoločenstvo, ktoré tvoril uhorský **politický** národ. J. M. Hurban to charakterizoval takto: „V Uhorsku nemá nijaký národ ako národ výlučné práva a privilégia; podľa uhorskej konštitúcie je jeden národ, a to vyššia a nižšia šľachta, vyššie a nižšie duchovenstvo katolícke a nezjednotené grécke; ostatné obyvateľstvo je **misera contribuens plebs**“³⁷. Maďarský nacionalizmus po „kultúrnej fáze“ prechádzal do „ politickej“, ktorá sa vyznačovala národnou agitáciou a mobilizáciou.

Pri strete nacionalizmov v Uhorsku dôležitú úlohu zohral jazyk, ktorý bol zdrojom konfliktov. Podľa Štúra nie je jazyk len akýmsi prostriedkom dorozumievania, ale predstavuje „vnútro“ a „svojho ducha“, je v ňom znak osobnosti, keď národ hovorí svojim jazykom poslúcha svoj vlastný rozum a stačí mu pre rozvoj ľudskosti .

Duch národa je „organická“, „prirodzená“ sila a nachádza svoje vyjadrenie v jazyku, s ktorým sa ľudia rodia. Herderova teória organických spoločenských celkov mala vplyv i dôsledky pri „organickej“ modernizácii multietnických dynastických štátov, v procese formovania sa moderných národov. Jeho teória prirodzeného spoločenstva sa uplatnila v stredoeurópskych hnutiach, ktoré vychádzali z etnických princípov. Základ teórie bol nepolitický, ale s politickým dopadom.

---

³⁴ Ibidem, s. 39.

³⁵ Ibidem, s. 40.

³⁶ Ibidem, s. 41.

³⁷ J.M. Hurban, *Životopisy a články*, Bratislava 1973, s. 148.

„V etnickom nacionalizme sa zvyčajne argumentuje obranou materinského jazyka ako manifestácie **ducha národa**. Jazyk, o ktorý však ide perspektívne nie je **prirodzeným** faktom, ale výsledkom vedomého, nepochybne ideologizovaného zásahu. Nacionalizmus formuje nachádzané danosti do projektov nových skutočností. Hoci vychádza z obhajoby daností, napríklad ľudového jazyka a ľudovej kultúry, jeho cieľom je štandardný jazyk a štandardná kultúra. Operuje históriou, ale je zameraný na budúcnosť“³⁸.

Aj keď u Štúra zjavne badať „túžbu po národnosti“, nie je to ešte rozvinutá národnosť, ale dá sa podľa neho dosiahnuť národným „hýbaním sa“. Národnosť je „samocit“, ktorý sa nadobúda „osvedomovaním sa“ a v túžbe zdokonaľiť sa. „Štúrovské romanticko – realistické národotvorné myslenie pripisuje veľký význam pretváraniu sociálnej mentality ako i spoločenských postojov a návykov. Formovanie národa chápe zároveň ako premenu „obecného ľudu“ na ľud občiansky, ktorý si je vedomý svojich práv a povinností v spoločnosti a takto znamená výchovu k občianstvu, všteповanie zmyslu pre pospolitosť“³⁹.

Ľudovít Štúr národ chápal ako „spolok ľudí jednu reč od prirodzenia užívajúcich a podľa tohto zmyslu sme i my, trebárs v akomkoľvek spojení, národom, a je národom každý, ktokoľvek takýto, od iných ho rozdeľujúci znak má“⁴⁰.

Štúr zastával myšlienku, že v jednej krajine (vlasti) nemusí byť len jeden národ, pokolenie. **Jednorečný** národ nie je podľa neho podstatným znakom jednej vlasti, a tak je možné, že národy jedného pokolenia sa rozpadávajú na viacej krajín. Príčinu tohto vidí vo veľkosti národa, v obyčajoch, historických osudoch. Aj slovanský národ, ktorý už v minulosti žil vo viacerých vlastiach je tiež príkladom toho, že k celosti vlasti nie je nevyhnutný len jeden národ a že jednorečnosť národa nie je jediným zväzkom vlasti, krajiny.

Štúr delí „spojivá“ krajín na **čisto prirodzené** (zem aj hranice), **celkom prirodzené** (rieky, moria, hory), **prirodzeno-duchovné** (obyčaje, mravy, reč národa), a **celkom duchovné** (náboženstvo, politické a občianske práva). Národy teda majú aj vyššie dobro – akési spojenie, ktoré vychádza z vedomej vôle ducha. To, čo ľudí v jednej vlasti k sebe najväčmi spája je podľa Štúra náboženstvo, občianske a politické poriadky, ústavy a vláda. Spokojnosť národov vychádza zo slobodného svedomia a „presvedčenia, účastných urobiť všetkých v práve napospol,

³⁸ Ibidem, s. 49.

³⁹ Ibidem, s. 57.

⁴⁰ L. Štúr, *Dieľo I.* Bratislava: Tatran, 1986, s. 547-548.

teda ubezpečiť jedného každého z ohľadu jeho osoby, z ohľadu jeho majetnosti, a žeby všetko, čokoľvek národ požíva, bolo mu zabezpečenejšie a istejšie, otvoríť každému aký-taký vtok, či bezprostredný alebo prostredný, na záležitosti a veci pospolité. Čím ďalej daktoré národy z tohoto ohľadu zadosť urobili, tým dokonalejšiu stvorili vlast'⁴¹.

Štúr porovnával národ s jednotlivcom. Národ sa mu javí ako jedna mravná osoba. Individualita je celok a súčasne časť celku. Jednotliví ľudia, ktorí sú časťami národa, môžu byť zároveň spojení s menšou skupinou (slovanstvom, ľudstvom a pod.). Jednotlivec stojí v rozmanitých a navzájom sa križujúcich sférach, akými sú napr. národ, štát, cirkev, politické spolky. Podľa Hegla bol najvyššou jednotou, nadradenou nad všetko ostatné štát. Štúr na rozdiel od Hegla existenciu viacerých národov v štáte považoval za prirodzenú a jeho myšlienka „jednoty v rozmanitostiach“ znamenala právo každého národa byť slobodným národom.

Uviedli sme už, že L. Štúr prešiel ideovo - politickým vývojom od federalistického austroslavizmu, cez revolučný demokratizmus až ku „reformnému konzervativizmu“, resp. panrusizmu, pričom spochybnil aj viaceré svoje politické názory, ktoré zastával v minulosti. Niet pochybností o tom, že nejednoznačnosťou, resp. nevyhranenosťou svojej pozície, prispel k ideovo - politickému rozkolísaniu celej svojej generácie. Prejavilo sa to v jej balansovaní medzi prozápadnou a pro-východnou orientáciou, v úsilí o sformulovanie „tretej cesty“ medzi otvorenou a nie otvorenou spoločnosťou, t.j. aj v úsilí o reformu, či modifikáciu pôvodnej (novoveko-osvietenskej) idey občianskej spoločnosti. S takouto „rozkolísanosťou“ v politickej orientácii (pravda v iných konkrétnych podobách) sa na Slovensku stretávame ešte aj na prahu 21. storočia a to aj napriek tomu, že ideu **občianskej spoločnosti** už nikto oficiálne nespochybňuje.

Summary

In this article the author presents the idea of civil society in the works of Ludovít Štur. He sees in it a desire to optimize social order.

---

⁴¹ Ibidem, s. 545.

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 147-158]

Валентин Н. Вандышев

Григорий Сковорода о бессмертии, о мире, о познании (последняя встреча с Михаилом Ковалинским)

Georgy Skovoroda of immortality, of peace, of Knowledge (the last meeting with Mikhail Kowalinski)

Keywords: *Hryhorij Skovoroda, immortality, resurrection, heaven, soul, Law, knowledge of the book*

Обращаясь к известной биографии Григория Саввича Сковороды (1722-1794) – великого украинского мыслителя и поэта, написанной его другом и любимым учеником Михаилом Ковалинским, можно начать мои заметки прямо с того, что почти один к одному процитировать фрагмент её. Итак, в начале августа 1794 года, одержим болезнями старости и предвидя свою скорую кончину, приехал Григорий Саввич к другу своему, Михаилу Ивановичу Ковалинскому в село Хотетово, в двадцати пяти верстах от Орла. Плохо было другу, вкусившему обращения в великосветских кругах, но утратившему жар истинного любомудрия; возжегшему разум светский, но усыпившему в себе доверие ко внутреннему голосу духа. Собрав свои мысли в малый круг желаний прибыл Ковалинский из столицы в деревню, надеясь найти там пристанище от житейского обуревания.

Михаил остался один, без семейства, без друзей, в болезни, без покоя и такого желанного соблезнования. Вникнув в суть произошедшего, понял Ковалинский, что не на камне основал он храм житейского своего счастья,

но на песке. Именно таким и застал его Сковорода, мудрый дух которого подсказал ему по девятнадцатилетнему несвиданию, что плохо его дражайшему другу.

Таким образом, цель поездки, которую предпринял семидесятиоднолетний учитель, определилась: побеседовать с Михаилом, дабы возбудить в друге его усыпленные силы разума и возвысить его желания, а заодно и передать другу рукописи свои с пояснением и завещанием. Читал сочинения свои учитель ученику ежедневно, а между чтениями занимал его рассуждениями о правилах и понятиях, которыми должен руководствоваться человек, ищущий истины.

Всякий раз, встречаясь, внимательно слушал Михаил учителя своего, внимательно читал переданные ему рукописи, задумывался и спрашивал:

- Григорий Саввич, сравнивая «Наркисса» и «Потоп Змиин» я вижу многие изменения, касающиеся воскресения и бессмертия... Здесь вы пишете и о «приложении к костям», и о «прозябании костей, яко трава» и о многом ином, о чём мы ранее с вами не разглагольствовали. И что же, - это буквально так? - спрашивал Михаил.

- Нет, не буквально. Видишь ли, кости сии не те суть, что рассыпаются в аду. Иезекииль утверждает, что сокупаются кости: кость к кости, каждое отдельное к составу своему. Прочти как Иезекииль изрек пророчество духу, и как вошёл дух в воскресенные тела, и как они встали, целое полчище, полные силы. И то читай дальше у пророка, как по воле Господа открыл тот гробы их, как вложил в них дух и поместил их на землю их. А если тебе этого не достаёт для понимания твоего, то открой пророка Исайю. И он поведаст тебе о прозябших, яко трава, костях, об оживании мертвецов, о восстании мёртвых тел. Ибо роса Божия - это роса растений, роса жизни, и потому земля способна извергать мертвецов. Другое дело, можно ли сие вполне освещать? Что это даст черни? Лишь вопросы возбудит, даст черни орудие для борьбы против нас же.

- А те, кто поймут превратно, что они сделают? - задумался Ковалинский, испытывая большое смятение от слов учителя.

- О, они сделают многое на телесном плане, ибо на другом плане не знают, - отвечал Сковорода. - Все грядущие беды людей от невежества. Должно понять, что собирать знание следует самому. Когда я это понял, я

отошёл окончательно от грязной черни. Не раз я тебе говорил, что смерть духовная – несчастье. Помнишь, умер игумен, народ плакал, давая пример юношеству. Печально, но как раз юношество у нас более всего портится примерами неразумных мужей и старых людей. Ты и сам сейчас это хорошо понимаешь. Поэтому я вновь повторю: насколько можешь, стремись отдаляться от ужасно развращенной черни!

– Но можно ли прилагать это определение ко всем людям?

– Вовсе я не имею в виду **всех** людей, – подчеркнул Григорий Саввич. – Я говорю о **мире, о мирском**, о людской черни: честолюбивой, раздражённой, самолюбивой, лживой и завистливой. Именно последнее – это самое худшее. Ты не можешь найти одного друга, не найдя вместе с тем двух-трёх врагов. Лжива и завистлива чернь! Таковы те, кто на тебя обижаются и тебя ненавидят, они недовольны своей судьбой, завидуют, злятся, а если и хвастают, то дабы не показать своего убожества.

– И что же этот **мир**, как вам удалось прожить с ним и в нём всю жизнь?

– Как, как? А вот так, **мир** ловил меня, а я ускользал!

Вечером 25 августа, ставшие привычными в последние дни беседы Григория Саввича с Михаилом Ковалинским продолжились. Они прогуливались по молодой роще, созерцая тёмное небо, густо усеянное яркими звёздами.

– Смотри, Михаил, видишь ты, как ярко сегодня Антарес? – обратился Сковорода к Ковалинскому.

– Где он, пока не вижу? – переспросил Ковалинский.

– Смотри туда, видишь точно змею, а в хвосте её яркая звезда, Унук алб Хай называется или Хвост змеи? А левее и ниже и Антарес расположен. Увидел?

– Да, увидел. Сегодня очень тёмное небо, на нём великолепно блистают звёзды, – задумчиво проговорил Михаил, глядя на Сковороду.

– Так это же ночь Новолуния; сегодня особенно хорошо видны звёзды. Смотри, как блистают и Спика (уже закатывается), и Арктур. Как я всегда радуюсь в такие августовские дни, любуюсь и небом и любимым мною Арктуром!

– Почему Арктуром?

– Это благородная звезда. Чувствую, и знаю, близок он мне по духу...

– Григорий Саввич, когда-то давно вы писали мне о небе видимом, о прекрасном первом небе. Но писали вы и о более достойном для божественного созерцания небе другом. Я думал тогда, что понимаю, но сегодня так не думаю...

Сковорода задумался, припоминая что-то, собираясь с мыслями:

– Верно, дражайший Михаил, писал я, и говорил я, о небе ином, о том **небе**, на котором пылает слава Христа; о том **небе**, где собраны те, кто уклоняется от дел мёртвой черни для дел небесных. Что-то об этом можно понять, обратившись к астрологам, что-то – из науки божественной.

Ученик придвинулся ближе к Сковороде, готовый слушать дальше. И Григорий Саввич продолжал говорить ему о науке небесной. Когда человек находится на ранних стадиях своего развития, большое значение имеет его окружение, которое даёт ему поддержку и основу в виде жестко определённых законов и обычаев. Но когда человек стал сам себе законом, когда он укрепился в желании делать добро лишь по причине самого добра, тогда он уже не связан долгом следовать жесткому влиянию «своих звёзд», он освобождается от того влияния, которое называют судьбой. Тогда человек добровольно подчиняется законам, которые знает и понимает, он сознательно работает над влияниями, которые познал как совершенное средство для достижения совершенства.

– Но небо, вы говорили о небе! Куда оно делось?

– Небо никуда деться не может, – вразумлял учитель. – Но «раздвинув» первое небо, видимое небо звёзд, Зодий и планет, человек поднимается над этим небом и становится солнцем, которое светит другим. В другом небе действуют иные законы, недоступные слабому разуму развращённой черни, а потому они представляются чудесами, когда становятся воплощёнными в нашей земной жизни.

– А искание философского камня или превращение всех вещей в золото и соделание состава из него, чтобы продлить человеческую жизнь до нескольких тысяч лет – это отсюда, это возможно? – вдохновился Ковалинский.

Сковорода улыбнулся:

– Сие есть остаток египетского плотолюбия, которое будучи уже не в силах продлить жизни телесной, при всех мудрствованиях своих нашло

способ продолжить существование трупов человеческих, известных у нас под именем мумий.

– И что, никак нельзя продлить жизнь человеческую на несколько тысяч лет? – настаивал Ковалинский.

– А зачем надобно жить человеку столь долго, Михаил? – ответил вопросом на вопрос Сковорода.

– Хорошо, я не говорю о том, надо ли, я хочу знать возможно ли достичь этого?!

– Да, возможно, – твёрдо заверил его Сковорода. – Два пути есть на телесном плане. Первый, – это напитать тело человека чем-то таким, что позволит ему оставаться неизменно живым и одинаково деятельным. Египтяне раньше имели такое знание, такие средства, что позволяли это обеспечить. Потом знание утратили, начали делать мумии. Второй же путь, – это научиться ремонтировать человека подобно тому, как мастер вместо одной изломанной деревянной спицы ставит в колесо новую, либо вместо изношенного обода ставит новый к прежним спицам.

– А, – это, наверное, они имели философский камень. Я что-то слышал об этом. Умели превращать все вещи в золото, делать из оного состав, что продлевал человеческую жизнь... – не отступался Ковалинский.

– Умели они, Михаил, и второе делать когда-то, да оскудело знание у потомков. А мумии – это отголоски былого знания и умения...

– Но философский камень, Григорий Саввич, можно ли сделать философский камень? – с нескрываемой надеждой вопрошал Ковалинский учителя.

– Алхимики умели превращать многие металлы в золото, но проблема была, как сохранить соделанное; фиксатор нужен, космический фиксатор, – отвечал Сковорода. – В Праге встречался я не с одним знающим человеком...

Испытывая сильное нетерпение, Ковалинский уже начал теревить Сковороду за рукав:

– Нашли, сделали фиксатор?

– Сделали, сделали, – успокоил Сковорода Ковалинского, уклоняясь от более подробных объяснений.

Ответ однако заставил его на время замолчать. Вспомнились Вена и Прага, напряжённые дни исканий и находок, многочисленные и

многочасовые беседы с учёными мужами, работа в библиотеках, посещения пражских астрологов и алхимиков, «пудра проекции», прозрения в связи с экспериментами с «космическим фиксатором», горячие диспуты и грусть от расставаний и утраченных возможностей.

- И потом, почему ты, Михаил, заговорил о продлении жизни? Смерти испугался? Страх попутал?

- Разве о себе я подумал, Григорий Саввич.

- Тем более, зачем думать обо мне? Неужто я похож на человека, которому чуждо искусство умирания? Человек разумный должен заблаговременно приготовить себя и к старости, и к смерти. Здесь важно обеспечить в своём сердце душевный мир. Много лет тому победил я в себе тот страх, который более всего угнетает и молодого человека, и зрелого – страх нищеты. И уже много лет назад я победил в себе и страх смерти.

Во всё продолжение разговора Михаил Ковалинский очень внимательно слушал своего учителя. Хотя чувствовалось, что обуревали его и иные затаённые мысли. И точно, продолжая начатый несколькими днями ранее разговор, он спросил:

- Григорий Саввич, мы давеча говорили о знании. Если знание так же телесно и так же ограничено по своему объёму, как и серебро в земле, тогда возможно такое время, что знание, как и серебро это, вообще окажется на сохранении у какой-то части людей, которые успели его собрать и спрятали в сокровищницах своих. Возможно ли такое?

- Такое не то что возможно, такое станется в какие-то времена. И то прими во внимание, что мы с тобой видим на протяжении недолгого времени. Количество книг в библиотеках увеличивается, увеличивается и количество преподавателей, которые учат по этим книгам...

- Здесь, наверное, нет ничего нового, - перебил речь учителя Ковалинский.

- Не скажи, друг мой, как раз это и есть новое. И начало сему положено немцем Гуттенбергом, желавшим сделать Библию доступной многим людям. Помнится мне, много говорил я со многими людьми о сути знания, о способности человека к знанию. Буддисты, учёные из Индии, с которыми мы говорили о разном, и о знании в том числе, уверяли меня, что в те давние времена, которые предшествовали нашему...

Здесь Григорий Саввич прервал свою речь, задумался, с досадой покачал головой, точно что-то напряжённо припоминая, наконец, лицо его прояснилось и он заметил:

– Да, вспомнил, наше время они называли Кали-югой, временем невежества, раздоров, вражды. И вот, в предшествующие времена люди не нуждались в том, чтобы записывать то, чему их учили. У них была великолепная память, а потому и имеющееся знание передавалось от поколения к поколению, от учителя к ученику, от отца к сыну. А в начале Кали-юги память и способности людей оскудели, знание стали записывать, появились рукописные тексты, потом их стали переписывать переписчики, частично каждый искажая и дописывая по своему невежеству, а потом появилось и книгопечатание, которое поспособствовало тому, что в книгах многократно и одинаково подавалось знание, которое могут воспринимать многие люди, – улыбнулся Сковорода. – Хотя одну и ту же книгу каждый читатель волен понимать так, как он к этому способен.

– Так книга, – это же хорошо, Григорий Саввич, – удовлетворенно заметил Ковалинский. – Многие люди, а чем дальше, тем больше их смогут получать из книги знание, радоваться своему просвещению, просвещать других...

Сковорода строго посмотрел на Ковалинского, точно желая умерить его восторг, и промолвил:

– Мы привыкли употреблять слова, не всегда задумываясь над их смыслом. И я вот неоднократно говорю «знание, знание...». А между тем, ведай, я это слово использую, имея в виду разный смысл. Когда учитель передаёт знание ученику, он имеет целью удостовериться, насколько точно тот понял его, а для этого есть ряд средств. И когда отец учит чему-то сына, то он желает знать, насколько тот его понял, и ищет средств удостовериться в том, что его поняли. И тогда ученик или сын тоже становятся носителями части знания учителя или отца, которое прошло через их сердце, через понимание. Ты меня сейчас понимаешь, Михаил? – обратился Сковорода к своему собеседнику.

– Да, Григорий Саввич, я понимаю, что есть *verba magistri*, слово учителя, которое ученик должен нести в себе с пониманием и быть способным передать его другому с тем же смыслом, с которым оно дано было ему.

– Я вижу, Михаил, что ты меня понял вполне. А теперь пойми и другое. Пойми, что если человек читает книгу, не слышав учителя, хотя бы

подобного тому, который написал читаемое, то какие последствия будут от прочитанного? Для неопита понять написанное в книге по арифметике либо по риторике, либо по философии уже будет затруднительно. А что же он поймёт без учителя из книг священных?

Сковорода замолчал, вопросительно и несколько лукаво глядя на Ковалинского. И тот некоторое время помолчал, размышляя над словами учителя. Наконец, он спросил Сковороду:

– И какие же перспективы может иметь всё, о чём вы говорили?

– Это очень важный вопрос, я над ним думал много раз, споря сам с собой. Конечно, я лично не увижу того далёкого времени, когда будет много книг, много коллегийумов, а то и университетов. Но я чувствую, что это время наступит. И что тогда будет?

Ковалинский внимательно слушал учителя, желая не пропустить ни единого его слова. А Сковорода мысленно углубился в тему, вспоминая и давешние беседы с Вацлавом Чепичем, старым профессором Карлова университета в Праге, и де Ламетри с его «Человеком-машиной», и разговоры со своими многочисленными собеседниками, и свои думы наедине. Собравшись с мыслями Сковорода заговорил:

– Лет сорок тому я под влиянием одной прочитанной книги пришел к мысли, что автор её видит в человеке прежде всего мыслящую машину. Но мой собеседник, профессор, возражал, утверждая, что надо выбирать одно из двух положений: или человек – это существо мыслящее, или человек – это машина! Профессор был уверен, что практически все люди, которых мы видим, – всё это не более чем машины, зависимые от влияния внешних воздействий.

Ковалинский протестующе замахал руками:

– Этого не может быть, человек не может быть машиной!

– Да, примерно так и я пытался возражать вначале, – улыбнулся Сковорода. – Но профессор был прав: можно перестать быть машиной, но только тогда, когда ты знаешь, что такое человек-машина. Но это к слову, Михаил. Тема нашего разговора – знание, перспектива обретения знания людьми. И картина вырисовывается мне весьма неприглядная.

– Почему неприглядная, Григорий Саввич?

– Потому неприглядная, что интеллигенции, то бишь разума в человеке мало. Больше же в человеке эмоции, инстинкта, что требует говорить больше о бытии человека. Человек, пребывающий на одном уровне бытия, мыслит иначе, чем человек развивающийся на более высоком уровне. Имея одну и ту же книгу, эти люди будут и относиться к ней по-разному. Человек, едва умеющий понять её, будет полагать, что он содержание этой книги уже знает, потому что он её прочитал и **имеет её в своей собственности**. Это и есть неприятное следствие владения книгой для низкого человека: он уверен, что лишь имея книгу, он уже имеет достаточное знание о предмете, о котором идёт речь в книге.

– А разве не так, разве не может этот человек, если у него появится потребность, перечитать эту книгу, – возразил Михаил.

– **Такой человек**, – подчеркнул Сковорода, – перечитывать не станет. Но если надо будет, он откроет на нужной странице, прочитает, и это будет *точно его* знание. Совсем иначе будет вести себя человек, находящийся на высоком уровне бытия, человек духовный. Книга для него – повод углубиться в тему, найти другую книгу, которая пояснила бы глубже; найти учителя, который знает лучше! И если он с кем будет говорить по сути содержания этой книги, то будет не страницу искать, но из сокровищницы своего знания убеждать и разъяснять.

– Но перспектива-то, перспектива какова, Григорий Саввич!? – с нетерпением воскликнул Ковалинский. – Ведь вы говорите, что перспектива обретения знания людьми вырисовывается неприглядная... Что вы имеете в виду?

– Чувствую, что наступит время, когда условия жизни будут лишать человека необходимости много знать, когда его личные знания будут крайне незначительными, – проговорил Сковорода, похоже сам же задумавшись над своими словами.

– Этого не может стать никогда! – решительно, с какой-то чрезмерной даже горячностью возразил Ковалинский.

– Может стать, вполне может, – спокойно заметил Сковорода.

У Ковалинского сложилось ощущение, что учитель понял что-то очень важное, чего раньше не знал. Он не стал настаивать на разъяснениях, ожидая, когда Сковорода заговорит сам. И немного спустя тот заговорил с каким-то даже безразличием и отрешенностью:

– Когда-то наступит время, когда Господь уберёт от племса знание. Правда, тогда доступ к знанию будут иметь очень и очень многие, хотя в действительности знать будут очень и очень немногие. Это будет тогда, когда появится книга, в которой будут все ответы.

– Григорий Саввич, учитель дорогой, я вас не понимаю! Что вы такое сказали? Объясните! – точно спеша выговориться, заговорил Ковалинский.

– Погоди, погоди, Михаил, дай определиться, – с той же, непривычной для Михаила отрешенностью, заговорил Сковорода. – Способных творить – мало. Способных знать – мало. Способных обезьянничать – много. Всё будет сделано. Зачем что-то знать.

– И всё равно, Григорий Саввич, учитель дорогой, я вас не понимаю!

– Я и сам не вполне понимаю, но сердце мне подсказывает, – начал Сковорода. – Я точно в каком-то сне наяву увидел вдруг странную книгу небольшую размером. И там всё было написано!

– Библию?! – подсказал Ковалинский.

– Нет, Михаил, не Библию. Но будет какая-то книга, в которой будет собрано много знания, многие человецы будут держать в руках эту книгу, будут ею пользоваться, но мало кто будет всю массу знания, помещённого в эту книгу, понимать. Вот тогда окончательно и станет понятно, что человек – это машина

– Это будет одна книга для всех? – спросил Михаил.

Помолчав, Григорий Саввич загадочно заметил:

– Какая это будет книга, время покажет. Буквы и слова были всегда, но могли ли думать эллины либо римляне о тех книгах, кои сейчас мы держим в руках... А какие книги образом своим будут у наших потомков, подобно древним, знать мы не можем. Но будут те книги; много книг тех станет, очень много в каждой из них будет букв и слов! Настолько много, что и представить нам сегодня трудно.

– Но почему вы, Григорий Саввич, так пессимистичны, – не унимался Ковалинский.

– Потому что материалистическое знание, знание о превосходстве телесного, о машине будет занимать почти всё место в тех книгах, – отвечал Сковорода.

– Разве плохо, если люди будут знать о машинах, если машины будут помогать людям в их житейских делах?

– Это не плохо. Но я тебе говорил уже, что в материи знания есть и духовное. А те, кто будут писать эту книгу будущего, основной акцент сделают на материальном.

– Думаю, что и духовное из той книги никуда не денется, – задумался Ковалинский.

– Михаил, друг мой любезный, духовное знание может передать своему ученику лишь живой мыслящий учитель. Никакая книга, написанная даже самым одухотворенным учителем, не сможет этого сделать без учителя.

– Григорий Саввич, будучи в Европе, да и в Петербурге, я прочитал не одну книгу нынешних просветителей. Они возвышают научное знание, разум, а Д'Аламбер вообще отрицает всю прежнюю культуру.

– Интересно говоришь ты, Михаил. Я тоже читал их. Думаю всё дело в том, что сейчас начинает развиваться знание о природе, а эти науки лишены священного и возвышенного, лишены духа.

– Куда это может привести? – уточнил Ковалинский.

– Куда может привести? – повторил вопрос Сковорода. – Думаю, что краеугольные камни, скрепы, которые до сих пор держали европейскую культуру, рушатся. А это значит, что уровень мышления людей будет оскудевать, а масса вещей будет множиться.

На этом и разошлись спать. А на следующий день, утром 26 августа, Сковорода засобирался в дорогу, желая умирать на Украине. Друг упрашивал остаться у него, зиму провести и век свой скончать со временем у него в доме. Но Сковорода сказал, что дух его велит ему ехать, и друг отправил его немедленно.

Напутствуя Сковороду всем потребным, дав ему полную волю, по нраву его, выбрать, как хочет он, куда, с кем, в чём ехать ему, представил ему для дороги, в случае надобности, нужный запас, говоря:

– Возьмите сие, может быть, в пути болезнь усилится и заставит где остановиться, то нужно будет заплатить...

– Ах, друг мой! – сказал он, – неужели я не приобрёл ещё доверия к Богу, что промысел Его верно печётся о нас и даёт всё потребное во благовременность?

Ковалинский замолчал с приношением своим.

Расставаясь со своим другом, обнимая его, Сковорода промолвил:

– Может быть, больше я уже не увижу тебя. Прости! Помни всегда во всех приключениях твоих в жизни то, что мы часто говорили: свет и тьма, глава и хвост, добро и зло, вечность и время. Дух мой признал тебя способнейшим принять истину и любить её.

Summary

The content of the last meeting of Hryhoriy Skovoroda with his pupil and his close friend Michael Kovalinskiy is discussed in the above article. A teacher discusses his vision of the essence of immortality. He appealed to prophet Ezekiel, who prophesied to the spirit, as he entered the spirit in the resurrection of the body, as they stood, the whole multitude, full of strength. So the Lord put into them the spirit and put them on the ground. And the prophet Isaiah told of chilled, like grass, bones, of the alive dead, of the uprising of dead bodies. The teacher says when man began his own law, he appreciated the desire to do good simply because of the good, then he is not bound by duty to follow the strict influence of "the stars", he is freed from the influence, which is called fate. Then the man voluntarily obeys the laws, which he knows and understands, he consciously works on the influences that have come to be known as a perfect means to achieve perfection. Skovoroda prophesies that in the future of mankind materialistic knowledge, knowledge about the superiority of the solid, the car will take place in almost all the spiritual life of people.

NR 1/2012

[s. 159-169]

Володимир Ю. Ковальчук

Особливості впливу «відстороненої літератури» на українську культуру: погляд з сьогодення

Features of influence of the «removed literature» on Ukrainian culture: a look from today's perspective

Keywords: *spiritual constituent, removed literature, Christianity, Paleja, apocrypha, noncanonical books, scientific knowledge*

Нинішню добу розвитку духовного життя людства позначено досить помітним феноменом звернення чи повернення до певної сукупності релігійного та окультного знання. Незважаючи на суттєві зрушення і зміни в царині техніко-технологічній, незважаючи на масований спротив окультизму з боку владних структур і офіційної науки, незважаючи на численні випадки шахрайства і шарлатанства з боку численних чудотворців, знахарів, віщунів і «народних» лікарів, усе-таки релігійно-окультна складова духовного життя суспільства залишається актуальною. Наша культура має тенденцію до коливання між крайнощами, зокрема, розглядаючи технічний прогрес то як засіб визволення людства, то як засіб гноблення того ж людства. Відтак, і аналізуючи складну в релігійно-світоглядному та природничо-науковому аспектах проблеми сутності і змісту «відстороненої літератури», переважно літератури апокрифічної, ми можемо в ній також бачити спробу протистояти тій техніці і технології (з точки зору сьогодення, примітивної), які панували в 16-18 століттях. У наступному, 19 столітті, яке відзначалось періодом великого оптимізму і вірою у всесилля науки, інтерес до попередньої культури ста суттєво обмеженим, а тому тоді апокрифи стали розглядати крізь призму народної

культури. У наступному ж, 20 столітті, відсторонену літературу розглядали переважно у літературознавчому та мовному аспектах, ігноруючи її релігієзнавчий та філософсько-світоглядний аспекти.

Досліджуючи історію походження, сутності і змісту відстороненої літератури, слід зважати на ту велику роль, яку вона відіграла, а часом продовжує відігравати і нині у вітчизняному культурному житті. Але з самого початку треба зробити одне зауваження, яке стосується визначення поняття „відсторонена”. У дослідженнях російських та українських вчених і етнографів ХІХ ст. поширеним було поняття „отречённая литература”, а часом – „запрещённая литература”. Слід також зважити на визначення, які застосовував І.Я. Франко до групи писань, що християнська церква доби консолідації у ІІІ-ІV ст. віднесла до числа писань „заказаних” чи „шкідливих”. Відтак, керуючись зазначеними поняттями, можна було б застосовувати у нашому дослідженні поняття „відмовлена”, „заказана” чи „заборонена” література. Хоча ми вважаємо за більш доцільне використовувати саме поняття „відсторонена література”, оскільки воно підкреслює те реальне становище, яке займала ця література у культурно-релігійному житті народу, протягом століть будучи використовуваною і у певних колах вельми авторитетною.

Відсторонена література відіграла важливу роль у вітчизняній культурі взагалі, а у становленні світогляду і релігійної свідомості, зокрема. Вже з самого початку 19 століття українські і російські дослідники історії православ'я, фольклористи, лінгвісти і мовознавці звернулись до вивчення і аналізу величезного шару забороненої офіційними державними структурами і церковними організаціями літератури. Значна частина відстороненої літератури перебувала у такій якості протягом трьох-чотирьох століть. Тут йдеться переважно про літературу апокрифічну, старовинну, яка у масовому читацькому середовищі поширювалась у рукописах вже як сукупність легенд і оповідей. У цій літературі дуже тісно переплітались старозавітні, євангельські, гностичні, природничо-наукові та історичні ідеї, факти і тлумачення.

У 19 столітті до аналізу історії і сутності апокрифічної літератури, відсторонених книг і палей долучились видатні українські і російські мислителі і вчені М.О. Максимович, М.І. Костомаров, Т.Г. Шевченко, І.І.

Срезневський, О.М. Піпін, П.П. Чубинський, М.С. Тихонравов, В.М. Перетц, І.Я. Франко, В.М. Істрин, Ф.І. Буслаєв та багато інших. Тема дослідження стала надзвичайно актуальною, створювались численні археографічні комісії, працювали аматори-краєзнавці і поважні наукові установи. Актуальність теми посилювалась ще й тим, що розкриття основних аспектів її здатне було посприяти визначенню витоків нашої культури, впливу на неї інших культур, і впливу її на інші культури. У середині 19 століття національна самосвідомість українських мислителів прагнула довести оригінальність і самобутність вітчизняної культури на загальноєвропейському просторі. Адже тоді у науковому середовищі поширювались і запозичувались численні західноєвропейські історіософські та філософські системи, зокрема гегельянство, шеллінгіанство тощо, а вчені, прихильні до некритичного запозичення, вважали за потрібне підкреслити це як давню історичну тенденцію, як щось невідворотне.

Сьогодні тема дослідження нашої культурно-історичної спадщини також актуалізується намаганнями віднайти наше справжнє місце в європейській історії¹. Тому не дивно, що у сфері наукових розвідок з'являються з забуття українські мислителі, які у свій час відігравали визначну роль у розвитку європейської науки і культури. І це не дивно, зважаючи на обставини нашої новітньої історії минулого 20 століття.

Трапилось так, що дослідження апокрифічних текстів, відстороненої літератури і численних палей, яке ґрунтовно, систематично і інтенсивно провадили вітчизняні вчені, було перервано після більшовицького перевороту 1917 року. Однак за радянських умов у певних напрямках дослідження велись, хоча вже переважно як аналіз історії старовинної української або давньоруської літератури. В умовах панування наукового атеїзму, підпорядкованого ідеології марксистсько-ленінської філософії, цілісного і не заангажованого дослідження відбутись не могло. Тим самим було втрачено принцип спадкоємності культури, що позначилось на загальному сприйнятті змісту і духу історії вітчизняної духовної культури. Мета даної статті полягає в тому, щоб дати визначення ключових понять проблеми, визначити основне коло проблемних питань і вплив

---

¹ Одна з ґрунтовних розвідок, яку було проведено проф. Валентином Вандишевим і доц. Михайлом Гуняком, присвячена саме змістовному дослідженню змісту «Палей Толкової» і «Палей Крехівської».

відстороненої літератури, з однієї сторони, на поглиблення релігійної свідомості, а з іншої, – її вплив на поширення і поглиблення інтересу до природничо-наукових знань.

Відсторонена література як така була з самого початку її визначення включеною до відповідних „індексів”. Існував індекс хибних книг митрополита Зосіми (1490-1494). Визначався цей список і церковним Уставом 1608 року. Хоча, як стверджують дослідники, відсторонені книги з’явилися на Русі практично разом із проникненням на Русь християнства. Так, М.С. Тихонравов зазначав: „Сповідання християнської віри, представлене грецьким філософом рівноапостольному Володимирі, вже заключає у собі фрагменти з книг відсторонених. Нестору були відомі пророцтва Мефодія Патарського...”² Сама ідеологія заборонених християнською церквою книжок спиралась на поетизовані перекази, які створювались під впливом натхненного щирого вірування і благочестивої фантазії перших століть християнства. Саме цей дух втаємничення, інтимних переживань, закарбованих у переказах і текстах, і ліг в основу неканонічних книг. Відмінність неканонічних книг від канонічних полягає в тому, що „канонічною називається така книга, яка на підставі свого божественного походження визнана і прийнята, як правило для пізнання істини і для життя”³. Саме у цьому розумінні говорять про канон старозавітній, як сукупність правил для віри і життя, і про канон новозавітній. Звідси зрозуміло, що неканонічні книги – це книги апокрифічні, тобто, у перекладі з грецької, – сховані, невідомі. Ці ж автори апокрифічними називають ще книги, які хибно подаються за книги відомого автора або часу. Тому на неканонічні (апокрифічні) книги немає посилань у книгах богослужбових канонічних.

Є багато підстав вважати, що саме своїм змістом неканонічні книги, будучи за посередництва Візантії переданими народам Європи, збагатили собою сферу християнської поезії європейських народів. Що ж стосується долі неканонічних книг на вітчизняному терені, то, на думку М.С. Тихонравова: „З самої ранньої епохи перенесення в Росію, ці відсторонені сказання зробились у нас любимим, найбільш пошанованим

² Н.С. Тихонравов, *Сочинения. Том первый. Древняя русская литература*. – М.: Изданіе М. и С. Сабашниковых, 1898, с. 127.

³ *Библейский словарь. Энциклопедический словарь* / Сост. Эрик Нюстрем. – Стокгольм, 1989, с. 41.

читанням освічених людей”⁴. Певним чином це можна пояснити відсутністю повного тексту Біблії, перші тексти якої з’явилися лише наприкінці 15 ст.

Оскільки тема дослідження витоків християнської культури в Україні, вплив її на духовне життя народу, а також зворотній вплив язичницьких ідей наших пращурів на ідеологію християнства, в свою чергу, стали актуальними і витребуваними часом, то цілком природно, що й І.Я. Франко – визначний український філософ, мислитель і поет, значну частину своєї науково-дослідницької діяльності пов’язував із вивченням і аналізом апокрифів і легенд з українських рукописів. Саме він у Науковому товаристві імені Шевченка заснував видання серії пам’яток українсько-руської мови і літератури, у якій апокрифи і рукописи і побачили світ наприкінці 19 століття. Задум був грандіозний і він був втілений. Було досліджено і надруковано: 1) збірки апокрифів старозавітних; 2) апокрифів новозавітних; 3) апокрифів есхатологічних (про загробне життя і кінець світу), вірування, ворожба, заклинання тощо; 4) легенди й апології церковного змісту; 5) повісті й апології світського характеру.

Іван Якович почав дослідження апокрифів з визначення їх сутності й історії походження. Він виходив з того, „що в старовинних релігіях звичайно були книги доступні тільки для посвячених у всі тайним культу, книги, котрих авторство приписувано або самим богам, або якимсь знаменитим героям. Ті книги переховувано в храмах і держано в тайні, через що й називались вони по-грецьки **книги таємні** – *biblia apocryfa, libri secreti*. Такі були у Греків книги Орфея і Гермеса Трисмегіста, у персів Зороастра, у Вавілонян Санхоніатона і т.д.”⁵. Відповідного змісту література була і у євреїв, і Франко посилається на ряд текстів Біблії, доводячи це. А узагальнюючи сутність поняття „апокрифи”, він зазначив: „...Назва „апокрифи” первісно не була нічим згідним, а відносилася власне до книг таємного походження і таємного, чи то пророцького, обрядового,

⁴ Н.С. Тихонравов, *Сочинения. Том первый. Древняя русская литература*. – М.: Изданіе М. и С. Сабашниковых, 1898, с. 127.

⁵ *Апокрифи і легенди з українських рукописів*. Т.1. Апокрифи старозавітні / Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Ів. Франко. – Львів: НТШ, 1896, с. IV.

чародійського змісту, до книг, що мали в собі надзвичайну мудрість або надзвичайну силу, і до яких хто-будь не міг досягнути”⁶.

Тому, співставляючи поняття „відмовлена”, „заборонена”, „неканонічна”, „апокрифічна” література і їх визначення у православній, протестантській та філософсько-окультній літературі, видно як через сутність визначень проглядає світоглядно-методологічна складова відповідних ідеологій. Православні отці намагались відокремити певну літературу від релігійно-догматичних книг, керуючись засадами ствердження православної ідеології, сутність якої було викладено і у багатьох працях християнських отців церкви 4-7 століть. Протестанти керуються визначальним принципом чистоти, автентичності текстів Біблії, керуються переважно її книгами і духом. Філософ-матеріаліст і науковець з високою загальною культурою, І.Я. Франко підкреслює добіблійну історію походження ряду священних текстів окультно-містичного змісту.

У той же час мають рацію і ті, хто зазначав, що апокрифічними називають книги, які видаються під чужим іменем. І.Я. Франко також підкреслив і цей момент. Оскільки чутки про мудрість і чудесне у певних книжках поширювались, то були бажані їх прочитати. Ось тут, зазначає Франко, швидше чи пізніше повинні були з’явитись люди, які зміркували вдовольнити і цікавість людей, і досягнути при цьому свої цілі. Для того, щоб усвідомити історію походження апокрифів, слід подати автентичну думку самого автора, І.Я. Франка, який писав: „І ось почали тут і там появляти ся твори – ніби ті списані з тих держаних в тайні або ново знайдені, рідко безіменні, частіше підложені під ім’я давніх героїв національних, патріархів, святих, пророків і т.п. Заслонені тими грімкими іменами новітні, незвісні автори подавали розцікавленому народові свої ідеї, погляди і осуди про сучасні їм події, про сучасних людей, перемішуючи їх з оповіданнями більше або менше фантастичними про життя і діла того героя, котрого фірму мав на собі даний твір. Особливо часи великого духовного зворушення, часи переходу жидівства в християнство при домішаню з одного боку греко-римських цивілізаційних, з другого боку орієнтальних, перських а може й індійських релігійних елементів, значить часи від II віку

---

⁶ Ibidem, с. IV-V.

до Хр. до III віку по Хр. були порою зложення всіх найважливіших апокрифів”⁷.

Стосовно ж конкретних відсторонених книг, які поширювались серед вітчизняних читачів, то самі відсторонені книги православне духовенство і церква вважали такими, що шкідливі для народу. При цьому слід зважати на те, що відсторонена література була двоякого роду. Перший складала література, у якій твори християнських авторів доповнювались та спотворювались застосуванням темних язичницьких забобонів на підставі стародавніх язичницьких вірувань. Другий напрям відстороненої літератури – це книги, які не входять до складу стародавньої християнської літератури. М.С. Тихонравов зазначає, що „він весь складається з оригінальних творів руських, сербських і болгарських, у котрих відображено стародавнє язичництво, народна поезія... Байки, казки, заговори (тобто брехливі молитви), прикмети, гадання – такий зміст другого відділу”⁸. Важливим моментом, який стосується поширення відстороненої літератури, є те, що значна кількість текстів, які потрапили до руських православних, ніколи не потрапляли до західноєвропейської літератури⁹, що можна пояснити особливостями етнопсихологічного характеру.

Утім, все ж таки слід зважати на те, що величезна маса таємних книг були у вжитку серед християнських сект перших століть християнства. У цьому плані саме гностики – надзвичайно поширений і впливовий напрям у ранньому християнстві, – внесли найбільш помітний внесок у численні оповідання і перекази ранніх християн. Причому сама ідеологія і філософія їх світобачення значною мірою спиралась на елементи орієнталістичні, що може засвідчувати про їх тісний зв'язок з брахманізмом. У своїй фундаментальній праці – „Передмові”¹⁰, І.Я. Франко подає цілісну картину історії становлення сукупності творів, які отримали назву апокрифів. Адже протягом певного часу (3-4 століття) йшов процес розмежування і визначення авторитетності писань, згідно якого відразу було визначено писання авторитетні (канонічні), сумнівні і безсумнівно еретичні і шкідливі.

⁷ Ibidem, с. V.

⁸ Н.С. Тихонравов, *Сочинения. Том первый. Древняя русская литература*. – М.: Изданіе М. и С. Сабашниковых, 1898, с. 129.

⁹ Ibidem, с. 131.

¹⁰ *Апокрифи і легенди з українських рукописів*. Т.1. Апокрифи старозавітні / Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Ів. Франко. – Львів: НТШ, 1896, с. I-XVI].

Як зазначають історики церкви, на яких посилався І.Я. Франко, деякі писання сумнівні свого часу, пізніше були включені до числа книг канонічних. У цьому ряду Франко зазначає Одкровення св. Івана, лист ап. Юди, другий лист ап. Петра, лист до Євреїв та інші¹¹.

Трапилось так, що довгий час до неканонічних творів церква відносились досить толерантно. Читати їх віруючим не заборонялось, хоча богослужбове уживання їх обмежувалось. Швидше всього, на думку дослідників явища, перший індекс книг, заборонених церквою, зробив папа Гелязій, понтифікат якого припадав на 492-496 роки. Однак існує достатньо сумнівів і щодо істинності цього списку, і щодо часу його написання.

Основні напрями дослідження місця і ролі відстороненої літератури визначались переважно метою відповідних етнографічно-статистичних та археологічних і археографічних експедицій та комісій, що досить активно і плідно почали діяти вже наприкінці 1820-х років, зокрема в Україні, оскільки південно-західний регіон мав давню культурно-релігійну традицію. Значний внесок у справу дослідження маловідомих і невідомих пам'яток писемства і мови південно-західних слов'ян зробили М.О. Максимович, І.І. Срезневський, М.С. Тихонравов, П.П. Чубинський та інші¹².

У процесі дослідження особливостей походження апокрифічної і легендарної літератури, дослідники звертали увагу на велике значення, яке мала у древній Русі перекладена література. Акад. О.І. Соболевський зазначав, що перекладена література була значно багатша змістовно, ніж оригінальна. Вже в 9-10 століттях південні слов'яни зробили значну кількість перекладів з грецької мови на церковнослов'янську, у той час як число руських оригінальних літературних творів було зовсім незначне¹³. Новий

---

¹¹ *Апокріфи і легенди з українських рукописів*. Т.1. Апокріфи старозавітні / Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Ів. Франко. - Львів: НТШ, 1896, с. VIII.

¹² І.І. Срезневський, *Древние памятники письма и языка югозападных славян IX-XII вв.* - СПб, 1865; І.І. Срезневський, *Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках*. - СПб, 1866; *Археологическая комиссия. Акты исторические, собранные и изданные Археологической комиссией*. Т.1. (1334-1598). - СПб, 1841; *Археологическая комиссия. Акты исторические, собранные и изданные Археологической комиссией*. Т.2. (1598-1613). - СПб, 1841; М.А. Максимович, *Дни и месяцы украинского селянина*. - М., 1856. - С. 73-108.

¹³ *Переводная литература Московской Руси XIV -XVII веков. Библиографические материалы*. Академика А.И. Соболевского. С двумя фототипическими снимками. - С.-Петербург: Типография Имп. Академии Наук, 1903, с. V.

сплеск перекладацької роботи відзначався у 14-15 століттях, коли літературне багатство Московської Русі було поновлено притокою нових південно-слов'янських перекладів з грецької на церковнослов'янську мову. Саме у цей час і відзначається величезний вплив апокрифічної літератури на церковне і загальнокультурне життя наших пращурів.

Серед зазначеного масиву перекладеної літератури велику роль відіграли у духовній складовій нашої культури численні палей, „Таємне таємних“ або „Аристотелеві врата“ (врата у розумінні – розділи чи глави), „Шестокрил“, „Лествиця“, численні Астрології та Зодії тощо. Одні книжки, зважаючи на їх зміст, поглиблювали рівень знань про Святе Письмо, а, відповідно, і релігійної свідомості, інші ж сприяли поширенню серед широких верств населення основ природничо-наукових знань.

Як вже зазначалось вище, звернувшись до проблеми дослідження витоків вітчизняної духовної культури і особливостей становлення християнської релігійності, українські і російські мислителі і вчені І.І. Срезневський, О.М. Пипін, П.П. Чубинський, М.С. Тихонравов, В.М. Перетц, І.Я. Франко, В.М. Істрин, Ф.І. Буслаєв та багато інших здійснили велику роботу по відшукуванню оригінальних рукописних текстів. Пошукова робота здійснювалась у державних і приватних архівах, державних та приватних бібліотеках, у бібліотеках при церквах і монастирях тощо. Відтак, вдалось знайти велику кількість рукописів, датованих ще з часів 9-12 століть.

Аналіз літератури був надзвичайно складним, оскільки на змістовну компоненту робіт стародавніх грецьких, візантійських, болгарських та сербських авторів, коментаторів і перекладачів накладались особливості мислення, елементи язичницьких стереотипів, мовні регіональні особливості слов'ян південно-західного краю, як визначили географічну приналежність наших пращурів дослідники 19 століття. Тож аналізуючи існуючі манускрипти і рукописи давніх часів, дослідники для відтворення автентичних текстів змушені були порівнювати декілька найбільш авторитетних текстів відповідного змісту. Зрозуміло, що така компаративістська робота потребувала високого рівня ерудованості дослідників, застосування значної суми знань з історії релігії та сутності різних філософських систем Стародавнього світу.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного у статті дослідження, можна стверджувати, що у ній дано визначення поняття

відстороненої літератури, яка була довгий час офіційно заборонена церковними уставами. Однак, і будучи забороненою, апокрифічна література відіграла значну роль у становленні релігійної свідомості, а також суттєво вплинула на поширення серед освіченої частини населення основ природничо-наукових знань, схильності до систематизації знань, отриманих у процесі спостереження за природними явищами тощо.

Подальша дослідницька робота потребує визначення основних напрямів дослідження місця і ролі відстороненої літератури у духовній складовій вітчизняної культури, систематизації існуючої дослідницької літератури середини 19 – початку 20 століття, з метою виявлення її релігійно-світоглядної та природничо-наукової спрямованості.

Зважаючи на низку зовнішньоекономічних і культурних зв'язків, що супроводжують нинішній етап розвитку України, вітчизняній освіті доводиться враховувати реалії новітніх умов розвитку освіти і культури на європейському просторі. Також усвідомлення потреби реформування системи освіти в Україні постало завдяки запровадженню новацій у соціально-економічній стратегії суспільного розвитку. Інтенсивні процеси соціалізації особистості потребують трансформації освіти як системи, яка має не тільки озброювати людину відповідними знаннями, але й навчити жити і працювати в новітніх умовах буття українського соціуму. Але і знання духовних витоків нашої культури, які тісно пов'язані з європейською культурною традицією, є важливою складовою освіти і виховання.

Summary

Today's development of spiritual life of humanity is marked by the phenomenon of appeal or returning to certain aggregate of religious and occult knowledge. Our culture has a tendency to oscillation between extremes, in particular, examining technical progress both as a means of liberation of humanity or as a means of oppression of that humanity. Analyzing the problem of essence and maintenance of the «removed literature», mainly literature apocrypha's, we can see in it also an attempt to resist that technique and technologies which dominated from the 16th to the 18th centuries.

In research of the Russian and Ukrainian scientists and ethnographers of the 19th century the concept of “otrechennaya literature”, and sometimes “zapreschennaya literature” was

widespread . It underlines that position which was occupied by this literature in a civilized manner.

The removed literature played an important role in a domestic culture in general, and in becoming of world view and religious consciousness, in particular. Already from the beginning of the 19th century, the Ukrainian and Russian researchers of history of orthodoxy, specialists in folk-lore and linguists appealed to the study and analysis of enormous layer of forbidden official state structures and church organizations of literature.

In the middle of the 19th century, national consciousness of Ukrainian thinkers aimed to lead to originality and originality of domestic culture on European space. In fact, then, in a scientific environment westeuropean istoriosophical and philosophical systems, in particular hegelian, shellingian and the like spread and adopted, and scientists, well-disposed to uncritical borrowing, considered it necessary to underline it as an old historical tendency, as something inevitable.

Today the theme of research of our cultural and historical inheritance attempts to find our real place in European history.

Among the array of the translated literature a large role was played in the spiritual constituent of our culture calculation of Palei, "Secret secret" or "Aristotle's vrata" (vrata in understanding are sections or heads), "Shestokril", "Lestvica", calculation of Astrology and Zодii and others like that.

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 171-183]

Олена А. Дакі

Просторова диференціація ботанічної лексики українських південнобессарабських говірок

The spatial differentiation of botanical vocabulary of the Ukrainian South-Bessarabia dialects

Keywords: *Bessarabian dialects, Ukrainian dialects, spatial differentiation, botanical vocabulary*

Найточнішою формою експлікації діалектного матеріалу простеження динаміки мовних елементів у просторі залишається лінгвістична карта. Враховуючи те, що одним із завдань вивчення ареалу межиріччя Дністра та Дунаю є взаємодія діалектних мов, актуальною постала потреба у створенні полімовного лінгвістичного атласу.

Перспективи реалізації цієї ідеї полягають у просторовій співвідносності одиниць різних діалектних мов та у встановленні векторів міждіалектних впливів. Досі картографічно були відтворені українські (1), болгарські (2-3), східнороманські говірки (4-9) цього ареалу, проте матеріал для різних атласів був зібраний за незіставними програмами без належної уваги до окремих тематичних груп лексики. П.Ю. Грищенко наголошує на важливості скоординованого, „на підставі єдиної програми і теоретичних засад обстеження говірок усіх мов, які функціонують у цьому ареалі” (10, 11). У межах цієї програми здійснено картографування українських південнобессарабських говірок, зокрема фітономінації – „Атлас ботанічної лексики українських південнобессарабських говірок” (76 лексичних карт).

На підставі обстеження 60 українських говірок, а також для зіставлення – 2 російських, 2 болгарських, 2 румунських говірок, зібрано матеріал про номінацію фітооб'єктів у говірках межиріччя Дністра та Дунаю.

Укладені карти „Атласу ботанічної лексики українських південнобессарабських говірок” засвідчили, що просторова поведінка є різнотипною. За характером просторової поведінки виділяються кілька груп назв: назви, які поширені у всіх говірках, не варіюються на лексичному рівні (можуть мати фонетичні варіанти); назви, які мінімально здиференційовані; назви, які мають значну кількість міжговіркових відповідників.

До групи назв, які наявні в усіх говірках, і які не варіюються на рівні лексичному (можуть мати фонетичні варіанти), в основному, належать назви загальновідомих культивованих рослин (зернових, технічних, бобових культур, овочів, плодових дерев, ягід): *пше^нниц'а* ‘пшениця звичайна’, *йач'м'ін'* ‘ячмінь’, *овес* ‘овес’, *г'речка* ‘гречка’, *в'іка* ‘вика’, *мак* ‘мак’, *ко^нопл'а* ‘коноплі’, *го^рох* ‘горох’, *кормовий бу^р'ак* ‘кормовий буряк’, *чорна р'ед'ка* ‘редька’, *р'ед'іска* ‘редиска’, *ка^пуста* ‘капуста’, *час'ник* ‘часник’, *хр'ін* ‘хрін’, *та^бак* ‘тютюн’, *са^лат* ‘салат’, *печ'рушка* ‘петрушка’, *дин'а* ‘диня звичайна’ *кабач'ки* ‘кабачки’, *г'руша* ‘груша’, *вишн'а* ‘вишня’, *персик* ‘персик’, *виног'рад* ‘виноград’, *мал'ина* ‘малина’, *йеже^в'іка* ‘ожина’, *клубн'іка* ‘полуниця’, *ч'ерн'іка* ‘чорниця’; деякі загальні ботанічні назви, назви частин рослин, назви декоративних рослин: *зер^но* ‘обмолочені злакові культури’, *сорт* ‘сорт культури’, *ро^сада* ‘розсада’, *со^лома* ‘сухе стебло злакових рослин без плодоносної частини’, *сте^р'н'а* ‘залишки скошених стебел злакових, що лишаються на полі’, *го^лоу^ка* *часни^к'у* ‘головка часнику’, *йач'м'ін'* ‘зерно ячменю’, *о^вес* ‘зерно вівса’, *г'речка* ‘зерно гречки’, *вуси^к'и* ‘маленькі вусики огірків’, *йаблу^ко* ‘плід яблуні’, *п'ізн'а кар^тошка* ‘пізня картопля’, *ран'а сли^ва* ‘рання слива’, *п'ізн'а сли^ва* ‘пізня слива’, *ран'а абри^коса* ‘рання абрикоса’, *п'ізн'а абри^коса* ‘пізня абрикоса’, *м'ід'ія* ‘сорт винограду Лідія’, *ро^за* ‘троянда’, *ф'ікус* ‘фікус’.

До цієї ж групи належать флорономени некультивованих рослин (частіше назви дикорослих трав, дикорослих дерев та їх частин, мікономени, рідше загальні ботанічні назви та номени на позначення періодів росту рослин): *чистот'іл* ‘чистотіл’, *в'ін'ача* ‘нехворощ’, *ландиш* ‘конвалія’ (ландиши), *бар'в'інок* ‘барвінок малий’, *ло^бода* ‘лобода’, *со^сна* ‘сосна’, *дуб*

‘дуб’, ‘йасен’ ‘ясен’, ‘клен’ ‘клен’, ‘липа’ ‘липа’, ‘береза’ ‘береза’, ‘акація’ ‘акація’, ‘калина’ ‘калина’, ‘обліпиха’ ‘обліпиха’, ‘каштан’ ‘каштан’, ‘хміль’ ‘хміль звичайний’, ‘терен’ ‘терен’, ‘білий гриб’ ‘білий гриб’, ‘лисичка’ ‘лисичка справжня’, ‘сироїжки’ ‘сироїжки’, ‘грузд’ ‘грузд’, ‘мухомор’ ‘мухомор червоний’, ‘гілка’ ‘гілка листяного та хвойного дерев’, ‘голки’ (‘голки’) ‘шпильки хвойного дерева’, ‘шишка’ ‘плід хвойних’, ‘дупло’ ‘дупло’, ‘жолуд’ ‘плід дуба’, ‘сіно’ ‘скошена і висушена трава, яка йде на корм худобі’, ‘дерево’ ‘дерево (загальна назва)’, ‘гриби’ ‘загальна назва грибів’, ‘грибниця’ ‘сітка коренів’, ‘цвіт’ ‘стан цвітіння квітів і дерев.’

Існує група флорономенів, що мають незначну кількість дублетів та високу функціональну активність (тобто поширені майже на всій території). Мінімальна диференціація зумовлена наявністю 2–3 міждіалектних відповідників як маніфестантів певної семми у межах дослідженого ареалу.

Так, по два репрезентанти мають семми із лексико-семантичної групи (далі ЛСГ) “Культивовані рослини”: ‘стебло (загальна назва)’, ‘дрібне бадилля злакових’, ‘колосок жита, пшениці, ячменю’, ‘загальна назва однієї зернини’, ‘остюк, довгий щетинистий вусик на колосковій лусці пшениці, жита, ячменю’, ‘жито’, ‘зерно жита’, ‘пшениця, яка сіється і весною, і восени’, ‘твердий вид пшениці’, ‘зерно пшениці’, ‘просо’, ‘зерно проса’, ‘соняшникове насіння’, ‘зерно маку’, ‘стебло маку’, ‘зерно гороху’, ‘стиглий стручок гороху, квасолі, бобу’, ‘поле, з якого зібрано горох’, ‘квасоля’, ‘сахарна квасоля’, ‘морква’, ‘поле, з якого зібрано картоплю’, ‘помідори червоного кольору’, ‘рожеві помідори’, ‘пізні помідори’, ‘перець’, ‘червоний перець’, ‘стебло щавлю без листя’, ‘селера’, ‘баштан, поле на якому ростуть кавуни, дині, гарбузи’, ‘кавун’, ‘скибка кавуна’, ‘диня круглої форми’, ‘патисони’, ‘загальна назва фруктів’, ‘яблуня’, ‘сорт яблук *Семеренко*’, ‘плід вишні’, ‘шпанка’, ‘черешня’, ‘рання черешня’, ‘слива’, ‘агрус’, ‘смородина’, ‘сорт винограду *Молдова*’, ‘виноградна лоза’, ‘ягода’, ‘любисток лікарський’, ‘нарцис’, ‘петунія’, ‘великі хризантеми’, ‘герань’ (к. Герань), ‘китайська роза’, ‘стан зернових ‘викидає цвіт’”.

Із ЛСГ “Некультивовані рослини” по два маніфестанти представляють семми: ‘частина дерева, яка знаходиться в землі’, ‘частина дерева від землі до крони’, ‘дрібні сухі гілки (що лежать долі або зібрані для вогнища)’, ‘брунька на дереві’, ‘пень’, ‘сосновий ліс’, ‘загальна назва кори’, ‘велика і товста гілка’, ‘листя, що росте на гілках дерев’, ‘ялина’, ‘березовий ліс’,

‘осика’, ‘тополя’, ‘цвіт тополі’, ‘верба’, ‘глід’, ‘шапка гриба’, ‘ніжка гриба’, ‘корінь гриба’, ‘повитиця польова’, ‘жовтий осот польовий’, ‘буркун’, ‘лопух’, ‘неродюча шовковиця’, ‘плід каштана’, ‘вішанки’, ‘маслята’.

Седеми ЛСГ “Культивовані рослини”, що мають по три репрезентанти: ‘всі нескошені злакові культури’, ‘осінні посіви зернових культур’, ‘підсів озимих весною, коли ті рідко зійдуть’, ‘кукурудзяний початок із зерном’, ‘процес ‘їсти насіння соняшника’, ‘поле, з якого зібрано соняшники’, ‘насіння конопель’, ‘сухе бадилля гороху’, ‘нут’, ‘буряк’, ‘маленькі ‘очки’ на моркві’, ‘картопля’, ‘цибуля’, ‘цибуля, яку садять цибулинками’, ‘корч цибулі’, ‘качан капусти’, ‘огірок’, ‘плід помідорів’, ‘молдавський перець’, ‘кріп’, ‘гарбуз’, ‘кавун з зеленою шкіркою’, ‘диня з порепаною шкіркою’, ‘насіння фруктових дерев, ягідних культур’, ‘щеплене дерево’, ‘дикоросла груша’, ‘дика вишня’, ‘жовта черешня’, ‘червона черешня’, ‘дрібна слива’, ‘дика абрикоса’, ‘сорт винограду *Зайбер*’, ‘сорт винограду *Баку*’, ‘виноградне супліддя’, ‘нагідки’, ‘тюльпан’, ‘каланхое’, ‘олеандр’.

По три маніфестанти мають семеди ЛСГ “Некультивовані рослини”: ‘усі гілки дерева разом’, ‘молоде посаджене дерево’, ‘засохле стояче дерево’, ‘маточкові сережки верби’, ‘біла акація’, ‘горіх грецький’, ‘череда’, ‘калачики непомітні’, ‘березка польова’, ‘кульбаба лікарська’, ‘зірочник середній’, ‘цикорій дикий’, ‘стебло квітки, трави’, ‘безсмертники однорічні’, ‘васильки справжні’, ‘очерет звичайний’, ‘молочай’, ‘софора’, ‘бліда поганка’.

Наявні флорономени із значною кількістю ареальних опозитів на позначення однієї семеди та великою кількістю дублетів у межах говірки. Функціонування розгалужених синонімічних рядів флороназв у межах говірки демонструють карти: “Стебло, з якого знято урожай, сухе бадилля соняшника”, “Зрізане листя буряків”, “Зрізане листя моркви”, “Сухе бадилля картоплі”, “Сухе бадилля баштанних культур”, “Кукурудза”, “Рильця – волосяний покрив качана кукурудзи”, “Алое деревовидне”, “Алое”, “Якірці сланкі”, “Листя молоді цибулі, часнику”, “Листя буряків, що росте”, “Баклажан”.

Диференціація флорономенів визначається кількістю маніфестантів певної семеди. Так, незначна диференціація констатована в тих випадках, коли семема репрезентована 5 – 6 номінативними одиницями, до таких належать семеди ЛСГ “Культивовані рослини”: ‘зерно на корм худобі’ має 5

маніфестантів, 'змішаний посів пшениці з ячменем', 'колосок вівса', 'стебло, що росте (на корені), злакових рослин', 'процес проростання в землі колоскових', 'поява сходів, перші ростки колоскових, що з'явилися над землею', 'період цвітіння колоскових', 'проростання зерна кукурудзи в землі', 'мак, який сам насівається', 'сухе бадилля маку', 'люцерна', 'недозріла кукурудза', 'стебло квасолі', 'сухе бадилля квасолі', 'ряба квасоля', 'сукупність всіх городніх культур', 'листя капусти, буряків, що залишаються на ділянці після збирання врожаю', 'картопля, спеціально відібрана для садіння', 'картопля, період дозрівання якої становить сорок днів', 'рання картопля', 'болгарський перець', 'серцевина качана', 'коріння з листям, що залишається на грядці, коли зберуть капусту', 'насіння гарбузів', 'середина розрізаного кавуна', 'насіння кавуна', 'насіння кабачків', 'сорт дині *Колгоспниця*', 'насіння дині', 'столові кабачки', 'плоди, які самі обпадають з дерева', 'царська корона', 'чорнобривці', 'жовті набиті чорнобривці', 'сорт винограду *Гібрид 1001*', 'весняні посіви зернових культур', 'сходи озимих культур', 'сходи ярових культур', 'стан хліба 'викидає цвіт', 'легке, неповне зерно', 'змішаний посів жита з ячменем', 'поле, з якого зібрано урожай жита', 'поле, з якого зібрано гречку', 'поле, з якого зібрано просо', 'поле, з якого зібрано буряки', 'частина городу, де ростуть овочі', 'місце, де ростуть огірки', 'кукурудза', 'соняшник', 'головка соняшника', 'стебло соняшника', 'цукровий буряк', 'серцевина моркви', 'стебло моркви з квітками', 'листя моркви', 'зрізане листя моркви', 'лушпиння картоплі', 'зубки часнику', 'два огірки, що зрослися разом', 'довгаста диня', 'крупна слива', 'зів лева', 'іпомея', 'півники', 'зігокактус усічений'; незначна кількість сем ЛСГ "Некультивовані рослини": 'суріпиця звичайна', 'подорожник', 'чебрець звичайний', 'пасльон чорний'.

Помірна диференціація характерна для семем, які репрезентовані 7 – 10 маніфестантами, це семемі ЛСГ "Культивовані рослини": 'квашені овочі', 'поява сходів', 'недозрілий хліб (жита, пшениці, вівса)', 'особливий посів жита з пшеницею', 'поле, з якого зібрано ячмінь', 'поле, з якого зібрано урожай вівса', 'колосок гречки', 'пшениця безоста', 'стебло гороху', 'сухі порожні стручки бобових культур', 'кукурудзяний початок без зерна (обтереблений качан)', 'сухе бадилля соняшника', 'листя буряка', 'зрізане листя буряків', 'насінний пагін цибулі', 'квіточка без зав'язі', 'сорт помідор *Волове око (серце)*', 'довгий перець із зовнішнім зігнутих кінцем', 'проста

дрібна вишня', 'алоє', 'дикий виноград', 'бруньки на виноградній лозі', 'місце біля хати, де садять квіти', 'кавун з білою шкіркою', 'бокова тоненька ниточка на моркві', 'стебло та листя картоплі', 'сухе бадилля картоплі', 'відростки картоплі', 'процес виникнення відростків на картоплі', 'цибуля, яку сіють насінням', 'зерно найвищої якості, дорідне, хорошого обмолоту', 'дрібне зерно', 'змішане з половиною, не провіяне зерно', 'біла квасоля', 'лушпиння цибулі', 'бадилля огірка', 'баклажан', 'хвостик кавуна', 'жоржина', 'майоран', 'сухе стебло кукурудзи, яке залишається після того, як його згодували тваринам', 'остиста пшениця', 'поява колосків', 'поява зерна', 'осередок в кісточці абрикоси', 'кавун з рябою шкіркою', 'етап дозрівання колоскових', 'запалене сонцем зерно', 'озима форма пшениці', 'залишки зжатих стебел соняшника', 'озимий часник', 'квасоля, яка в'ється', 'кавун з темною шкіркою', 'сухе бадилля огірків', 'стебло баштанних культур', 'чубук'; ряд сем ЛСГ "Некультивовані рослини": 'мишій', 'спориш', 'полин гіркий', 'кістка горіха', 'щавель кінський', 'пирій повзучий', 'ромашка непахуча', 'верхня, м'яка шкаралупа волоських горіхів'.

Досить виразна диференціація спостерігається, коли семема представлена 11 – 27 назвами, це, зокрема, семими ЛСГ "Культивовані рослини": 'поле, з якого зібрано урожай пшениці', 'формування качана', 'бадилля кукурудзи', 'осередок в насінні соняшника', 'сухе бадилля баштанних культур', 'щавель кінський', 'лушпиння з насіння соняшника', 'колосок проса репрезентують', 'суцвіття кукурудзи у вигляді мітелочки з пилком на вершині стебла', 'залишки зжатих стебел кукурудзи, що залишаються на полі', 'овоч, спеціально посаджений для одержання насіння', 'листя молоді цибулі, часнику', 'огірок, залишений на насіння', 'чорна головка стрілки цибулі', 'яровий часник', 'дрібні помідори', 'соусний кабак', 'поява стебла колоскових', 'волосяний покрив качана кукурудзи', 'стебло кукурудзи', 'слива продовгуватої форми синього кольору', 'період випускання приймочок', 'зерно кукурудзи', 'квасоля, що не в'ється', 'сухе листя кукурудзи, яке знімають з качанів', 'зелене листя на качанах з кукурудзи', 'левкой', 'сорго розлоге', 'стан кукурудзи 'викидає цвіт'; семи ЛСГ "Некультивовані рослини": 'м'ята перцева', 'кучерява м'ята', 'ромашка лікарська', 'зерно з горіха', 'болиголов плямистий', 'плід акації', 'грицики

звичайні', 'деревій звичайний', 'нетреба звичайна', 'якірці сланкі', 'портулак городній', 'чина бульбиста', 'кропива жалка'.

Зауважимо, що в Атласі української мови (1) семема 'кропива (*Urtica* L.)' представлена у дослідженому ареалі 2 лексемами: *кропи\ва*, *жало\ва* та фонетичними, акцентними варіантами: *крапи\ва*, *кро\пива*, *кра\пива*, *кра\п'іва*, *жаллива*; семема 'гичка (буряків)' – 3 лексемами: *гичка*, *бур'а\чин:а* (*бур\а\чин:а*), *с\векла*, семема 'картоплиння' – 4 лексемами: *картоп\лин':а*, *гичка*, *бот\ва*, *бадил':а*, семема 'сочевиця (*Lens Adans*)' – лексемою *соче\виц'а* (*шоче\виц'а*, *че\че\виц'а*), семема 'житнище (поле з-під жита)' – 4 лексемами: *житнишче*, *житнис\ко*, *стеч\н'а*, *озимишче*, семема 'наливається (про колосся)' – лексемами: *нали\вайіц':а*, *нали\вайе*, *наби\райіц':а*, *наби\райе*, семема 'красується (про жито)' – 3 лексемами: *кра\суійіц':а*, *кв'і\туїе*, *цв'і\те*, семема 'руна (озимі сходи)' – лексемами: *скара\да*, *озимина* (*озими\на*), *озимка*, *озима*, *с\ходи*. Розбіжність у кількості маніфестантів цих семем в Атласі української мови (АУМ) та в Атласі ботанічної лексики українських південнобессарабських говірок (АБЛУПГ) зумовлена ширшою мережею обстежених населених пунктів в АБЛУПГ та докладнішим питальником, наприклад: в АУМ картографовано семему 'гичка (буряків)', а в АБЛУПГ представлено карти 'листя буряків, що росте', 'зрізане листя буряків'.

У досліджених говірках також фігурують полісемантичні флорономени, як-от: *хл'іб* 'загальна назва всіх нескошених злакових культур', 'харчовий продукт, випечений з борошна', 'загальна назва скошених і необмолочених злакових культур', *ягода* 'ягода', 'плід вишні', *сорт* 'сорт злакових культур', 'сорт городніх культур', 'сорт винограду', 'сорт городніх культур', 'сорт баштанних культур', 'сорт фруктових дерев', *стебло* 'стебло (загальна назва)', 'стебло, що росте (на корені), злакових рослин', 'стебло щавлю без листя', *озимина* 'осінні посіви зернових культур', 'сходи озимих культур', *ж\н'ів'е* 'поле, з якого зібрано урожай пшениці', 'поле, з якого зібрано ячмінь', 'поле, з якого зібрано урожай вівса', 'поле, з якого зібрано просо', *яблуко* 'яблуня', 'плід яблуні', *виног\рад* 'виноград', 'виноградник', *ка\чан* 'кукурудзяний початок із зерном', 'качан капусти', 'серцевина качана', 'кукурудзяний початок без зерна', *ко\ч'е\ришка* 'кукурудзяний початок без зерна', 'коріння кукурудзи', 'багато обтерблених качанів', 'нижня частина стебла капусти з коренем', 'залишки зжатих стебел кукурудзи, що залишаються на полі', 'серцевина качана капусти', *кашка* 'суцвіття

кукурудзи у вигляді мітелочки з пилком на вершині стебла', 'волосяний покрив качана кукурудзи', 'осередок в насінні соняшника', 'осередок в кісточці абрикоси', 'плід акації', 'зерно з горіха', 'булка 'осередок в насінні соняшника', 'осередок в кісточці абрикоси', 'бруньки на виноградній лозі', 'зерно з горіха', 'бубочка 'осередок в насінні соняшника', 'одна виноградина', 'гога 'осередок в насінні соняшника', 'осередок в кісточці абрикоси', зерно 'обмолочені злакові культури', 'загальна назва скошених і необмолочених злакових культур', 'осередок в насінні соняшника', 'панка 'осередок в насінні соняшника', 'осередок в кісточці абрикоси', 'вусик 'остюк, довгий щетинистий вусик на колосковій лусці пшениці, жита, ячменю', 'маленькі вусики огірків', 'вусик на стеблі кавуна', 'головня колоскових', 'головня кукурудзи', 'зона 'головня колоскових', 'головня кукурудзи', 'сажа 'головня колоскових', 'головня кукурудзи', 'сажка 'головня колоскових', 'головня кукурудзи', 'цибуля 'цибуля', 'клівія', 'лушпайки 'зелене листя на качанах з кукурудзи', 'сухе листя кукурудзи, яке знімають з качанів', 'мітелка 'суцвіття кукурудзи у вигляді мітелочки з пилком на вершині стебла', 'колосок проса', 'волоток 'колосок проса', 'суцвіття кукурудзи у вигляді мітелочки з пилком на вершині стебла', 'жито 'жито', 'зерно жита', 'пшениця 'пшениця', 'зерно пшениці', 'ячмінь 'ячмінь', 'зерно ячменю', 'овес 'овес', 'зерно вівса', 'гречка 'гречка', 'зерно гречки', 'стебло кукурудзи', 'бадилля кукурудзи', 'бадилля кукурудзи', 'листя буряка', 'листя моркви', 'стебло та листя картоплі', 'бадилля огірка', 'стебло баштанних культур', 'батва 'листя буряка', 'листя капусти, буряків, що залишаються на ділянці після збирання врожаю', 'листя моркви', 'стебло та листя картоплі', 'бадилля огірка', 'листя буряка', 'листя моркви', 'стебло та листя картоплі', 'вусик на стеблі кавуна', 'хвостик кавуна', 'листя огірка', 'стебло баштанних культур', 'листя буряка', 'стебло та листя картоплі', 'бадилля огірка', 'стебло баштанних культур', 'листя огірка', 'стебло та листя картоплі', 'стебло баштанних культур', 'рання картопля', 'рання капуста', 'ранні помідори', 'рання вишня', 'репанка 'сорт картоплі з потрісканою шкіркою', 'диня з порепаною шкіркою', 'стебло 'стебло кукурудзи', 'стебло зернових', 'стебло маку', 'соняшник 'соняшник', 'соняшникове насіння', 'осередок в насінні соняшника', 'насіння конопель', 'овоч, спеціально посаджений для одержання насіння',

‘стебло моркви з квітками’, ‘насіння цибулі’, *тешч’ін йа’зик* ‘геліоцерус прекрасний’, ‘гемантус білоквітковий’, ‘сансевіерія’, *сто’м’етні’ік* ‘алоє’, ‘алоє деревовидне’, ‘каланхоє’, *с’емочки* ‘соняшник’, ‘соняшникове насіння’, ‘цибуля, яку сіють насінням’, *семе’на* ‘зерно, залишене на насіння’, ‘насіння конопель’, ‘овоч, спеціально посаджений для одержання насіння’, ‘стебло моркви з квітками’, ‘насіння цибулі’, *семе’ник* ‘стебло моркви з квітками’, ‘огірок, залишений на насіння’, *ш’м’анка* ‘головка соняшника’, ‘шапка гриба’, *го’моўка* ‘головка соняшника’, ‘чорна головка стрілки цибулі, в якій міститься насіння’, ‘качан капусти’, *шкара’лупа* ‘лушпиння з насіння соняшника’, ‘лушпиння картоплі’, ‘лушпиння цибулі’, ‘кістка горіха’, ‘верхня, м’яка шкаралупа волоських горіхів’, *шелу’ха* ‘лушпиння з насіння соняшника’, ‘сухе листя кукурудзи, яке знімають з качанів’, ‘лушпиння цибулі’, *луш’пайки* ‘лушпиння з насіння соняшника’, ‘сухе листя кукурудзи, яке знімають з качанів’, ‘зелене листя на качанах з кукурудзи’, ‘лушпиння картоплі’, ‘лушпиння цибулі’, *луш’пина* ‘лушпиння з насіння соняшника’, ‘лушпиння картоплі’, *луш’пин’а* ‘лушпиння з насіння соняшника’, ‘лушпиння цибулі’, ‘лушпиння картоплі’, ‘лушпиння цибулі’, *г’рона* ‘виноградне суліддя’, ‘плід калини’, ‘плід акації’, *мак* ‘мак’, ‘дикий мак’ ‘зерно маку’, *ди’кун* ‘дикий мак’, ‘дикий виноград’, *ди’чка* ‘дика морква’, ‘дикоросла яблуня’, ‘дикоросла груша’, ‘проста дрібна вишня’, ‘дика вишня’, ‘дикий виноград’, *ди’кар* ‘дикоросла яблуня’, ‘дикоросла груша’, ‘дикий виноград’, *вишн’а* ‘вишня’, ‘плід вишні’, *со’мома* ‘сухе стебло злакових рослин без плодоносної частини’, ‘сухе бадилля маку’, *го’п’рох* ‘горох’, ‘зерно гороху’, *фа’сол’а* ‘квасоля’, ‘зерно квасолі’, *воло’кно* ‘волосяний покрив качана кукурудзи’, ‘бокова тоненька ниточка на моркві’, *мор’ква* ‘серцевина моркви’, ‘морква’, *глас’ки* ‘маленькі ‘очки’ на моркві’, ‘бруньки на виноградній лозі’, *ючки* ‘маленькі ‘очки’ на моркві’, ‘бруньки на виноградній лозі’, *в’ічка* ‘відростки картоплі’, ‘маленькі ‘очки’ на моркві’, ‘бруньки на виноградній лозі’, *кар’тошка* ‘картопля’, ‘одна картоплина’, *ци’бул’а* ‘цибуля’, ‘одна цибулина’, *по’м’ідор* ‘помідор’, ‘плід помідорів’, *корч* ‘одне гніздо картоплі’, ‘корч цибулі’, ‘кущ помідорів’, *кушч* ‘одне гніздо картоплі’, ‘корч цибулі’, ‘кущ помідорів’, *куст* ‘одне гніздо картоплі’, ‘кущ помідорів’, *май’ка* ‘сорт капусти’, ‘сорт картоплі’, *бакла’жани* ‘баклажан’, ‘дрібні помідори’, *курку’души* ‘дрібні помідори’, ‘плід аличі’, *ци’бух* ‘чорна головка стрілки цибулі, в якій міститься насіння’, ‘виноградний хмиз’, ‘суха лоза з якої плели

кошики', 'чубук', *тра\ва*, *т\равка*, *тра\вичка* 'рослина з м'якими пагінцями, які не дерев'яніють', 'трав'яниста рослина, назва якої невідома респондентам', 'різноманітні рослини', 'зелений покрив землі з різноманітних рослин', 'трав'яниста рослина, що не культивується людиною, але росте в посівах культурних рослин, на необроблюваних землях', 'лікарські рослини', 'настій, відвар з лікарських рослин', *бур\іан*, *сор\н'ак* 'трав'яниста рослина, що не культивується людиною, але росте в посівах культурних рослин, на необроблюваних землях', 'трав'яниста рослина, назва якої невідома респондентам', *к\в'ітка*, *ц\в'іток*, *к\в'іточка*, *ц\в'іточ'ек* 'трав'яниста рослина, що має на кінці стебла утворення, яке складається із серцевини і пелюсток навколо неї', 'городня квітка', 'частина рослини, що виростає на кінці стебла або гілки', *мох* 'зозулин льон звичайний' та 'сфагнум дібровний'.

Функціонують семеми, які мають репрезентанти не в усіх говірках, що, очевидно, пов'язано з відсутністю реалій або з їх незнанням респондентами. Так, семема 'свинорий пальчатий' маніфестована у 27 гов., 'барвінок малий' у 52 гов., 'меліса' у 48 гов., 'латаття біле' у 19 гов., 'рогіз широколистий' у 58 гов., 'розхідник звичайний, будра пліщовидна' у 30 гов., 'гірчак зміїний' у 23 гов., 'хвоц польовий' у 40 гов., 'блекота чорна' у 37 гов., 'кропива глуха біла' у 11 гов., 'кропива дводомна' у 51 гов., 'собача кропива звичайна' у 47 гов., 'полин звичайний, чорнобил' у 45 гов., 'пижмо звичайне' у 31 гов., 'боже дерево' у 44 гов., 'підбіл звичайний' у 44 гов., 'коров'як, ведмеже вухо' у 35 гов., 'котяча м'ята справжня (котовник, лимонна м'ята)' у 42 гов., 'ясен' у 45 гов., 'берест' у 38 гов., 'жовта акація' у 48 гов., 'рожева акація' у 7 гов., 'гледичія колюча' у 54 гов., 'маслинка' у 54 гов., 'опеньки' у 42 гов., 'головня колоскових' у 51 гов., 'дикий овес' у 35 гов., 'головня кукурудзи' у 58 гов., 'конюшина' у 42 гов., 'рапс' у 59 гов., 'чорна квасоля' у 21 гов., 'коричнева квасоля' у 26 гов., 'сочевиця' у 37 гов., 'дика морква' у 23 гов., колосок гречки у 22 гов., 'назва картоплі, вегетативний період якої припадає на травень' у 49 гов., 'біла картопля' у 55 гов., 'жовта картопля' у 50 гов., 'синя картопля' у 17 гов., 'сорт картоплі синьоглазка' у 53 гов., 'картопля з шкіркою темно-синього кольору' у 34 гов., 'картопля, шкірка якої світлого кольору з рожевими плямами' у 8 гов., 'картопля з потрісканою шкуринкою' у 52 гов., 'рання капуста' у 56 гов., 'пізня капуста' у 57 гов., 'середня капуста' у 46 гов.,

‘цвітна капуста’ у 32 гов., ‘червонокачанна капуста’ у 33 гов., ‘маленький огірочок з квіточкою’ у 57 гов., ‘жовті помідори’ у 51 гов., ‘ранні помідори’ у 55 гов., ‘сорт помідорів *Мікадо*’ у 44 гов., ‘солодкий перець’ у 59 дослідж. гов., ‘гіркий перець’ у 59 гов., ‘круглий перець’ у 55 гов., ‘білий (жовтий) перець’ у 59 гов., ‘зелений перець’ у 59 гов., ‘білий гарбуз’ у 59 гов., ‘гарбуз з жовтою шкіркою’ у 49 гов., ‘гарбуз з червоною шкіркою’ у 50 гов., ‘середній кавун’ у 42 гов., ‘пізній кавун’ у 58 говірок, ‘вусик на стеблі кавуна’ у 59 гов., ‘кормові кабачки’ у 54 гов., ‘рання вишня’ у 56 гов., ‘розова черешня’ у 44 гов., ‘плід черешні темного кольору’ у 51 гов., ‘пізня черешня’ у 59 гов., ‘синя слива’ у 57 гов., ‘жовта слива’ у 43 гов., ‘червона слива’ у 44 гов., ‘мірабеля’ у 58 гов., ‘алича’ у 58 гов., ‘мальва’ у 54 гов., ‘настурція лікарська’ у 48 гов., ‘нічна красуня’ у 54 гов., ‘дрібні хризантеми, які цвітуть до морозів’ у 48 гов., ‘алое деревовидне’ у 55 гов., ‘бальзамін’ у 39 гов., ‘геліоперус прекрасний’ у 12 гов., ‘гемантус білоквітковий’ у 46 гов., ‘клівія’ у 53 гов., ‘сансевірія’ у 38 гов., ‘сорт винограду *Каберне*’ у 53 гов., ‘сорт винограду *Кудрік*’ у 56 гов., ‘сорт винограду *Аліготе*’ у 51 гов., ‘сорт винограду *Дамські пальчики*’ у 53 гов., ‘сорт винограду *Дністровський*’ у 58 гов., ‘сорт винограду *Ізабелла*’ у 59 гов., ‘сорт винограду *Кутузовський*’ у 5 гов., ‘сорт винограду *Магарач*’ у 50 гов., ‘сорт винограду *Мускат*’ у 42 гов., ‘сорт винограду *Новак*’ у 19 гов., ‘сорт винограду *Одеський*’ у 39 гов., ‘сорт винограду *Ркацителі*’ у 45 гов., ‘сорт винограду *Совіньйон*’ у 40 гов., ‘сорт винограду *Тарас*’ у 38 гов., ‘сорт винограду *Тірас*’ у 4 гов., ‘сорт винограду *Шасла*’ у 55 гов., ‘сорт яблук *Білий налив*’ у 58 гов., ‘сорт яблук *Ріхард*’ у 29 гов., також ін. сорти та види культивованих рослин.

Існують лексичні вкраплення у кількох чи в одній говірці на тлі поширення інших лексем. Наприклад, на фоні основних репрезентантів семи ‘звіробій’ виділяються локативи *свир’їлбой*, *пожарн’їца*, для семи ‘буркун’ – *дон’їк*, для ‘повитиця польова’ – *л’їана*, для ‘собача кропива’ – *кропива*, *собача м’ата*, для ‘череда’ – *їдеца трава*, *собачки*, для ‘цикорій дикий’ – *цикорій*, *петровий бат’їг*, *мижит’їв бат’їх*, для ‘подорожник’ – *бол’їшой подорожн’їк*, *їжил’ник*, *їжилава* *їбабка*, для ‘калачики непомітні’ – *їбанка*, для ‘плющ’ – *їдикий виноґрад*, *п’їушч’їк*, *вїун*, для ‘розхідник звичайний’ – *їм’атка*, *їдика* *їм’ата*, для ‘безсмертники однорічні’ – *схуоц’ве’т*, *гана’с’їїка*, для ‘очерет звичайний’ – *очерет*, *стух*, для ‘пирій повзучий’ – *їчортова трава*, *їїарба* *їтракулуй*, *їтирса*, *перел’їг*, *па’ражина*, *к’ренка трава*, *к’їреу*, для ‘мишії’ –

м'іш'ііа, лп'тучка, лпнка, ч'іп'л'ашка, ове'сике, 'кур'аче п'росо, для 'будяк акантовидний' – росто'ропша, чортопо'лох, велика кол'учка, для 'жовтий осот польовий' – су'сай, для 'молочай' – ка'к'іш, лан'т'уга, для 'перекотиполе' – чур'ман, для 'щавель' – боршчо'вий шча'вел', шча'вел' обикно'в'ен:ий, кис'лиц'а, для 'маточкові сережки верби' – 'мицки, для 'загальна назва всіх нескошених злакових культур' – хл'і'ба, 'нива, для 'остюк, довгий щетинистий вусик на колосковій лусці пшениці, жита, ячменю' – 'вусик, для 'серцевина качана' – ка'чанчик, коч'е'ришка, хр'ана, хр'ашч, для 'плід вишні' – 'іагода, для 'смородина' – по'р'ічка, для 'петунія' – грамо'фонч'іки, для 'тюльпан' – цибул'ка, для 'чорнобривці' – циген'куце, ци'ганочк'і, для 'герань' – лпнка, для 'дрібне бадилля злакових' – п'л'ава, для 'просо' – ма'лай, для 'зерно проса' – ма'лай, для 'буряк' – свек'ла, для 'цибуля' – лук, для 'любисток лікарський' – л'еуш'т'ан, для 'помідор' – то'мат, по'м'і'дора, петле'ж'іке, для 'кріп' – ма'рар, для 'баштан' – ба'х'ча, для 'гарбуз' – 'тиква, баш'тан, для 'дика абрикоса' – 'дзардзар'і, му'рел'і, для 'агрус' – кри'жовник, для 'одна виноградина' – 'зерно, 'бобочка, бо'б'іце.

Під час аналізу просторової поведінки ботанічної лексики південнобессарабських говірок виявлено наявність: флорономенів, які просторово не диференційовані, номінативних одиниць, які мінімально здиференційовані (2–3 дублети), назв флорооб'єктів, що максимально здиференційовані (з різним ступенем градації: незначна диференціація флорономенів характерна для семем, що репрезентовані 5–6 номенами, помірна диференціація – для семем із 7–10 маніфестантами, досить виразна диференціація – для семем із 11–27 репрезентантами). Існування просторово не диференційованих флорономенів зумовлене тим, що це давня загальновідома лексика, її функціонування підтримано літературним стандартом. Наявність флорономенів із значною кількістю ареальних опозитів пояснюється гетерогенністю говірок, які сягають різних наріч. Також відзначено полісемантичні флорономени, семемі, яким в окремих говірках притаманна нульова реалізація, лексичні вкраплення. Картографований матеріал демонструє, що на дослідженій території на основі інтеграційних (об'єднання ядер досліджуваних ареалів у суцільний ареал) та диференційних ознак (лексичні, словотвірні, граматичні, на

певних картах фонетичні опозити) можна виділити мікрозони. На цьому сфокусуємо увагу в наших подальших студіях.

Summary

In this article the author presents the Ukrainian South-Bessarabia dialects regarding botanical vocabulary and spatial diversity.

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 185-212]

Stanisław Szadyko

Istota, miejsce, rola i znaczenie języków specjalistycznych we współczesnym globalnym świecie

The essence, place, role and significance of a specific language in the contemporary globalized world

Keywords: *specific language, the contemporary globalized world, essence, role, place and significance of specific language*

Co to są języki specjalistyczne?

Istnieje wiele odmian języka ludzkiego: **język ogólny**, czyli język powstały w wyniku historyczno-kulturowego rozwoju danego narodu, **język naukowy**, tj. funkcjonalna odmiana języka ogólnego, służąca do formułowania teorii naukowych, **język techniczny**, będący funkcjonalną odmianą języka ogólnego, służącą do konstruowania tekstów technicznych, **język naturalny**, tzn. język, który wykształcił się wraz z rozwojem danego etnosu (narodu), np. polski, chiński czy włoski, oraz **język sztuczny**, czyli język pomocniczy utworzony przez człowieka dla określonych potrzeb komunikacji ogólnej (np. esperanto, interlingwa, volapük) lub specjalistycznej (np. język oprogramowania w informatyce). W grupie tej znajduje się też **język specjalistyczny**, inaczej zwany **technolektem**, **językiem zawodowym**, czasem też **językiem fachowym**, **subjęzykiem** lub **LSP**, czyli z angielskiego – *Language for Special Purposes*. Język fachowy to (pod)zbiór elementów słownictwa, składni i wyznaczników spójności tekstowej (środków tekstowych), inaczej mówiąc: elementów językowych, tworzących komunikacyjnie

autonomiczny zestaw tj. taki zestaw, który obejmuje wszystkie elementy językowe potrzebne do konstruowania pewnego typu tekstów. Technolekt jest czymś więcej aniżeli tylko rejestrem, stylem i słownictwem specjalistycznym, czy też specjalistyczną terminologią. Stanowi on pewien zbiór środków i zasobów odznaczających się wieloma stylami, rejestrami, poziomami i właściwościami leksykalnymi. Subjęzyki specjalistyczne posiadają własne jakości tak w sferze szeroko rozumianej struktury gramatycznej, jak i w systemie leksykalnym. Pomimo to, wbrew niektórym opiniom, język specjalistyczny tak naprawdę nie jest **odmianą** języka ludzkiego, a jedynie jego **nadbudową**. Bazuje on bowiem na gramatyce, leksyce, fonetyce i składni języka naturalnego i pełni wobec niego jedynie funkcję komplementarną. Jasno go definiuje *Słownik terminologii przedmiotowej*: „**język specjalistyczny** (tj. **politechnolekt, technolekt, LSP, polilekt specjalistyczny**) – to skonwencjonalizowany system semiotyczny, bazujący na języku naturalnym i będący zasobem wiedzy specjalistycznej. Język specjalistyczny wykorzystywany jest w komunikacji zawodowej do porozumiewania się tylko w odniesieniu do określonych tematów specjalistycznych i może być scharakteryzowany jako: 1. narzędzie pracy zawodowej, 2. narzędzie kształcenia zawodowego, 3. wskaźnik poziomu cywilizacyjnego. Jako **narzędzie pracy zawodowej** język specjalistyczny służy poznawaniu i określaniu obiektów specyficznych dla danej specjalności oraz porozumiewaniu się na ich temat. Będąc **narzędziem kształcenia zawodowego** język specjalistyczny wykorzystywany jest głównie do prowadzenia badań specjalistycznych, nauczania języków obcych do celów zawodowych i kształcenia tłumaczy. Język specjalistyczny reprezentowany jest w tym wypadku w różnego rodzaju słownikach terminologicznych, bazach danych itp. Stan zróżnicowania technolektalnego jest poniekąd **wskaźnikiem poziomu cywilizacyjnego** danego społeczeństwa, gdyż każda wspólnota różnicuje się technolektalnie w miarę dokonywania się w jej obrębie specjalistycznego podziału pracy, a zróżnicowanie to pogłębia się wraz z dyferencjacją specjalizacyjną tejże wspólnoty”¹.

Tak więc język ogólny (naturalny) i język specjalistyczny nie są językami funkcjonalnie kompatybilnymi, a jedynie komplementarnymi, co oznacza, że należy je traktować jako byty w dużej mierze odrębne. Odnosi się to zwłaszcza do ich sfery funkcjonalnej. Pod tą opinią podpisuje się wielu lingwistów twierdząc, że język

---

¹ Zob.: *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, J. Lukszyn (red.), KJS UW, Warszawa 2005, s. 40.

specjalistyczny jest szczególną postacią języka ogólnego, przystosowaną do jak najbardziej dokładnego opisu danej dziedziny i odznacza się głównie słownictwem fachowym oraz składnią, a także częstotliwością użycia określonych form gramatycznych i konstrukcji. W porównaniu z gramatycznie, fonetycznie, leksykalnie i składniowo zabezpieczonymi językami naturalnymi, języki specjalistyczne to przede wszystkim pewne zbiory wyrażeń i ich znaczeń właściwych dla konkretnych zawodów lub dziedzin twórczości i nauki, ułatwiające porozumiewanie się członkom różnych grup zawodowych lub innych wspólnot zajmujących się tym samym rodzajem twórczości, produkcji, wykonujących ten sam zawód lub specjalizujących się w tym samym zakresie. Technolekty mają za zadanie jedynie opisać pracę tych ludzi, zwerbalizować właściwe im koncepty i jednocześnie odzwierciedlić ich wiedzę specjalistyczną. Język specjalistyczny nie wykorzystuje wszystkich środków języka ogólnego. Ma swoje charakterystyczne ograniczenia i preferencje na wszystkich poziomach analizy lingwistycznej oprócz frazeologii, która jest wspólna z modelem języka ogólnego. Niektórzy badacze widzą w językach specjalistycznych połączenie języków sztucznych i języków naturalnych.

W trakcie aktów komunikacji, tj. podczas tworzenia, formułowania jak i odbierania oraz rozpoznawania wypowiedzi można zaobserwować u mówców-słuchaczy pewną prawidłowość, którą na podstawie tychże obserwacji wyznaczane są reguły determinujące ludzką komunikację, tzw. reguły językowe. Suma wszystkich reguł językowych jednego mówcy-słuchacza została nazwana przez F. Gruczę idiolektem, natomiast suma reguł pewnej grupy ludzi (co najmniej dwuosobowej) została określona mianem polilektu i jest w rzeczywistości częścią wspólną reguł właściwych dla tychże osób. Tak więc idiolekt to język jednej osoby, natomiast polilekt jest językiem grupy osób². Istnieje również pojęcie polilektu kolektywnego odnoszące się do sumy całych języków danej grupy, czyli wszystkich osób będących jej członkami. F. Grucza wyróżnia następujące rodzaje polilektów: etnolekty – polilekty pewnej wspólnoty etnicznej; dialekty – polilekty różnych wspólnot regionalnych, zatem głównym kryterium wyróżnienia tychże polilektów jest terytorium na którym żyją dane osoby, a nie kryteria etniczne; filolekty – polilekty wspólnot etnicznych nie będących narodem (lub postrzega-

---

² Por.: F. Grucza, *Język, ludzkie właściwości językowe, językowa zdolność ludzi*, „Człowiek w perspektywie ujęć biokulturowych”, UAM, Poznań 1993, s. 158.

nych jako takowe); gentolekty – języki pisemne; nacjolekty – języki narodowe; technolekty (języki specjalistyczne) – polilekty specjalistów konkretnej dziedziny³. Podkreślić jednak należy, iż polilekty te istnieją po części jako lekty wspólne lub uzupełniające się, i tak np. dialekty, gentolekty i nacjolekty możemy zaliczyć do wariantów etnolektu, natomiast technolekty uzupełniają podstawowe jego części. Zatem ani etnolekty ani polilekty nie są lektami w pełni samodzielnymi. Natomiast o tym, iż jakiś polilekt rzeczywiście istnieje możemy mówić dopiero gdy elementy zaliczające się do niego znajdują się w mózgach osób żyjących. Pod tym kątem wyróżniamy również polilekty historyczne; przykładem takiego etnolektu będą polilekty poprzednich, wymarłych generacji danej wspólnoty⁴.

W świetle powyższego należy stwierdzić, iż każdy człowiek posługuje się kilkoma lektami, w pierwszej kolejności jakimś ogólnym lektem, potem socjolektem oraz językiem charakterystycznym dla dziedziny zawodowej w której jest aktywny⁵. Współcześnie o językach narodowych, tj. nacjolektach wysokorozwiniętych narodów należy na pewno konstatować, iż są bogato zróżnicowane i można je podzielić na wiele lektów o charakterze „regionalnym (dialekty), społecznym (socjolekty), funkcjonalnym (języki, style literackie) oraz, co nas najbardziej interesuje, zawodowym (technolekty)”⁶. Technolekty nie stanowią w pełni autonomicznych lektów, tzn. nie można nimi zastąpić np. pewnych etnolektów. Prawidłowość ta zachodzi mimo iż technolekty wyróżniają się odrębnymi słownikami, szczególnie strukturą gramatycznostylistyczną. Te ich cechy determinują fakt, iż z ich pomocą możliwe jest porozumienie jedynie w tematach specjalnych. Przy czym należy podkreślić iż mimo, że poszczególne technolekty różnią się od siebie pod względem gramatyki i leksyki, jednakże występowanie wielu z gramatycznych reguł oraz materiału leksykalnego jest charakterystyczne dla kilku lub więcej technolektów⁷.

Poniższe punkty przedstawiają najważniejsze cechy języków specjalistycznych, dzięki którym łatwiej określić i zrozumieć ich naturę:

---

³ Zob.: F. Grucza, *O językach specjalistycznych (= technolektach) jako pewnych składnikach rzeczywistych języków ludzkich*, „Języki specjalistyczne”, Warszawa 1994, s. 12-14.

⁴ Ibidem, s. 12-14.

⁵ Ibidem, s. 38.

⁶ Por.: F. Pytel, *Słownictwo fachowe jako identyfikator LSP*, „Języki Specjalistyczne”, KJS, Warszawa 2004, t. 4, s. 102.

⁷ Zob.: F. Grucza, *O językach specjalistycznych (= technolektach) jako pewnych składnikach rzeczywistych języków ludzkich*, op. cit., s. 22-23.

- hipotaksa (na poziomie syntaktycznym) – łączenie odrębnych struktur syntaktycznych na bazie stosunków koordynacji i/lub subordynacji logicznej;
- monosemia (na poziomie semantycznym) – jednoznaczność konwencjonalnych znaków werbalnych stanowiących podstawę zasobu leksykalnego;
- neutralność (na poziomie stylistycznym) – brak konotacji ekspresywnych (przekazywanie stanów emocjonalnych nadawcy komunikatu) u jednostek funkcyjnych;
- symplifikacja (na poziomie morfologicznym) – uproszczenie systemów gramatycznych względem bazowego języka naturalnego;
- otwartość leksykonów terminologicznych na zapożyczenia, w pierwszej kolejności z języków światowych;
- czerpanie ze źródłosłowa języków klasycznych podczas tworzenia nowych jednostek leksykalnych;
- skłonność do umiędzynarodowienia systemów terminologicznych;
- konceptualne przekształcenia w wyniku różnorodnych związków interdyscyplinarnych⁸.

Istotnym kryterium charakteryzującym język i zarazem dyferencjującym poli- i technolekt jest czas. Zasada czasowej określoności wymaga, aby każdy fakt językowy rozpatrywany był w kontekście odpowiedniej odmiany danego języka. Innymi słowy – każdy fakt językowy powinien znaleźć swoje miejsce w swoistej siatce lingwistycznej skonstruowanej na podstawie różnych ram (parametrów): przestrzennych, typologicznych, stylistycznych i właśnie czasowych. Czas jest tu parametrem o tyle ważnym, że języki specjalistyczne dezaktualizują się bardzo szybko, w miarę rozwoju nauki i w zależności od dziedziny, którą opisują. Technolekt dziedzin takich jak informatyka czy bankowość będzie ewaluował szybciej niż język specjalistyczny mniej dynamicznych dziedzin takich jak muzyka czy architektura. Niemniej jednak, zmiany w ich terminologii zaobserwować można już na przestrzeni kilku lat, a w przypadku bardziej dynamicznych nauk – nawet jednego roku. Dlatego też przy badaniach językowych należy ściśle zdefiniować ramy czasowe badanego technolektu, jasno określając ich diachroniczny, synchroniczny czy ewentualnie konfrontatywny charakter. W przeciwieństwie do

---

⁸ Zob.: *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, op. cit., s. 43.

LSP, język ogólnonarodowy jest tworem bardziej skostniałym, a okres potrzebny do jego istotnych zmian naukowcy wyliczają na około 150 lat. Różnice pomiędzy językiem ogólnym (Language for General Purposes – LGP) oraz językiem specjalistycznym (Language for Special Purposes – LSP) ilustruje tabela 1:

Tab. 1. Różnice pomiędzy technolektem i językiem ogólnym

	Język specjalistyczny	Język ogólny
zakres komunikacyjny	zawężony do kontekstów profesjonalnych	konteksty ogólne, życia społecznego
samodzielność	istnieje w ścisłym połączeniu z językiem ogólnym bazującym na nim	jest w pełni samodzielny
stosunek do innych języków	<ul style="list-style-type: none"> • otwartość na zapożyczenia z języków światowych; • odwołanie się do jęz. klasycznych przy tworzeniu nowych jednostek terminologicznych; • tendencja do umiędzynarodowienia systemów terminologicznych w celu łatwiejsze go porozumiewania się i efektywniejszej współpracy; • dublety terminologiczne 	<ul style="list-style-type: none"> • unikanie zapożyczeń z nowożytnych języków światowych; • unikanie tworzenia wyrazów na bazie języków klasycznych; • dbałość o czystość języka narodowego i unikanie tzw. makaronizmów; • unikanie dubletów terminologicznych
znaczenie	jednoznaczność, brak ukrytych podtekstów	wieloznaczność, częste występowanie znaczenia <i>implicite</i> ⁹
forma pisemna	tekst ciągły wraz z elementami graficznymi (z udziałem znaków numerycznych, symboli)	wyłącznie tekst ciągły
funkcjonalność	jest to autonomiczny system semiotyczny z przypisaną mu prymarną funkcją instrumentalną	różnorodne funkcje, zabezpieczające wszystkie sfery życia ludzkiego
czas	<ul style="list-style-type: none"> • szybko się dezaktualizuje, a prędkość jego dezaktualizacji zależy od dynamiczności opisywanej dziedziny; • przy badaniach należy jasno określić ramy czasowe okresu, w którym powstały analizowane wypowiedzi językowe / teksty 	<ul style="list-style-type: none"> • ponadczasowy twór umożliwiający szeroko zakrojoną komunikację synchroniczną i badania diachroniczne

⁹ *Implicite* – bez wyraźnego sformułowania, do wywnioskowania z kontekstu, domyślnie. *Explicite* – jasno, wyraźnie, bez ogródek.

Od swojego protoplasty technolekt różni się zasadniczymi funkcjami i stawianymi przed nim zadaniami. Język ogólny, inaczej ogólnonarodowy to oficjalny język narodowy (nacjolekt), upowszechniany przez uprawnione i powołane do tego instytucje, mający służyć za środek porozumiewania się we wszystkich dziedzinach wszystkich członków społeczeństwa bez względu na ich wiek, płeć, zawód, pozycję społeczną itd. Technolekt natomiast, oprócz pełnienia takich podstawowych, ogólnych funkcji jak tekstotwórcza, nominacyjna, integracyjna, kulturoznawcza, to przede wszystkim narzędzie porozumiewania się w kontaktach profesjonalnych, a także narzędzie stymulacji kognitywnej i bodziec do cywilizacyjnego rozwoju ludzkości. Ponadto jest to:

- narzędzie pracy zawodowej, służące do poznawania i określania obiektów charakterystycznych dla danej dziedziny oraz do porozumiewania się na ich temat;
- narzędzie kształcenia zawodowego, umożliwiające prowadzenie badań specjalistycznych, kształcenie specjalistów w danej dziedzinie oraz tłumaczy;
- wskaźnik poziomu cywilizacyjnego danego społeczeństwa, różniący je od innych pod względem zaawansowania technologicznego, cywilizacyjnego oraz rozwoju kultury.

Nie należy też zapominać o tym, iż język głęboko zanurzony jest w historii i kulturze, które go kształtują, oraz o tym, iż na jego formę i rozwój wpływa w dużej mierze również liczba mówiących nim osób (posługujących się nim zarówno jako językiem ojczystym, narodowym, jak i językiem tzw. drugim, wyuczonym na potrzeby komunikacji profesjonalnej) oraz polityczno-ekonomiczny status kraju / krajów, w którym / których jest on przyjęty za język urzędowy. Zrozumiałe jest, iż wydarzenia historyczne, rozwój cywilizacji, odkrywanie i wprowadzanie nowych technologii itp. znajdują swoje odbicie w języku. Od wielkości kraju, w którym wydarzenia dane mają miejsce, jego znaczenia i liczby obywateli posługujących się językiem uznanym w nim za urzędowy zależy w jakim języku zostaną one najpierw nazwane i utrwalone oraz w jakim stopniu będą odebrane i nazwane przez użytkowników innych lektów. Znajduje to największe odbicie w językach specjalistycznych.

Wielu autorów podjęło próby sformułowania adekwatnej i holistycznej definicji języka specjalistycznego. J. Pieńkos dokonał ich analizy i doszedł do wniosku, że technolekty to są:

- „języki używane w sytuacjach komunikacji ustnej lub pisemnej, które implikują transmisję informacji z zakresu szczególnego doświadczenia ludzkiego;
- środki komunikacji językowej niezbędne do przekazywania specjalistycznej informacji, wśród specjalistów tej samej dyscypliny;
- zespoły zjawisk językowych z określonej sfery komunikacji, które są ograniczone przez specyficzne cele, intencje i warunki”¹⁰;
- język specjalistyczny można określić jako „autonomiczny wobec bazowego języka naturalnego system semiotyczny z przypisaną mu prymarną funkcją instrumentalną”¹¹.

Autorzy przytoczonych definicji technolektu podjęli próby określenia omawianego zjawiska lingwistycznego. Choć żadna z nich nie jest doskonała, to jednak każda z nich podkreśla inny, istotny aspekt związany z naturą języków specjalistycznych. Najstarsza z zaprezentowanych definicji wskazuje na takie elementy jak specyficzny cel, intencja oraz warunki używania technolektu – mowa zatem o okolicznościach w jakich konieczne jest wykroczenie poza ramy języka ogólnego. Kolejne definicje podkreślają fakt, iż język specjalistyczny jest narzędziem pracy fachowców w ich środowisku zawodowym i służy do przekazania wiadomości związanej ze szczególnym, a więc specyficznym, doświadczeniem człowieka, informacji, o którym nie sposób przekazać za pomocą języka ogólnonarodowego. Wydaje się, że definicja skonstruowana i zaprezentowana przez Ł. Karpińskiego w sposób adekwatny podsumowuje wszystkie wymienione wyżej cechy technolektu: „język specjalistyczny (technolekt) – to skonwencjonalizowany system semiotyczny, bazujący na języku naturalnym. Służy poznawaniu i określaniu obiektów charakterystycznych dla danej specjalności oraz porozumiewaniu się na ich temat (inaczej: język dla celów specjalistycznych)”¹².

Wiedzę specjalistyczną (profesjonalną, zawodową) można określić jako wiedzę dotyczącą danej dziedziny naukowej / zawodowej czy danej branży. Na wiedzę specjalistyczną dotyczącą zagadnień natury naukowo-technicznej składa się szereg skomasowanych w ludzkiej pamięci / ludzkim mózgu idealnych obrazów, które znajdują swoje odzwierciedlenie w zjawiskach, właściwościach i prawach rządzących światem materialnym. Wiedza specjalistyczna, zawodowa, różni się

¹⁰ Zob.: J. Pieńkos, *Podstawy przekładoznawstwa. Od teorii do praktyki*, Warszawa 2003, s. 262.

¹¹ Zob.: J. Lukszyn, W. Zmarzer, *Teoretyczne podstawy terminologii*, KJS, Warszawa 2006, s. 10.

¹² Zob. Ł. Karpiński, *Zarys leksykografii terminologicznej*, KJS, Warszawa 2008, s. 12.

od wiedzy ogólnej. Jej szczegółową charakterystykę podaje tabela 2. Na tej podstawie można stwierdzić, że wiedza w miejscu pracy jest już wiedzą dojrzałą, zbadaną, sprawdzoną, wypracowaną na bazie wieloletnich doświadczeń pewnego kolektywu i stanowiącą swoista wartość właściwą tylko dla danego miejsca pracy. Dla większego kontrastu i pełniejszej jej charakterystyki w tabeli tej jest ona skonfrontowana z wiedzą szkolną, czyli wiedzą bazową, dostępną lub wręcz obowiązkową dla wszystkich.

Tab. 2. Nauczanie w szkole a praktyka zawodowa

w szkole wiedza jest ...	w miejscu pracy wiedza jest ...
• deklaratoryjna (fakty o ...)	• proceduralna (jak zrobić ...)
• zazwyczaj ujawniona	• często ukryta
• łatwa do wyrażenia	• łatwiejsza w demonstracji
• abstrakcyjna	• konkretna
• logiczna	• intuicyjna
• „w umyśle”	• „zakorzeniona w działaniu”
• wynikiem	• środkiem
• odległa od zastosowań	• bliska zastosowaniu
• pozyskiwana sekwencyjnie	• pozyskiwana w małych dawkach
• przedstawiona w tekście	• powiązana z osobami / wydarzeniami
• przechowywana w pamięci semantycznej	• przechowywana w pamięci epizodycznej
• zazwyczaj fragmentaryczna	• zazwyczaj zintegrowana
• jest rezerwuarem informacji	• jest rezerwuarem doświadczenia

w szkole wiedza jest ...	w miejscu pracy wiedza jest ...
• czymś do zapamiętania	• czymś do zrozumienia
• szybko zapominana	• zapominana powoli
• odtwarzana w czasie powtórek	• odtwarzana w praktyce
• sprawdzana w czasie egzaminu	• weryfikowana wynikami pracy
• procesem nabywania	• procesem zaangażowania
• luźno powiązana z tożsamością	• silnie powiązana z tożsamością
• związana z nauczaniem	• związana z trenowaniem
Jest to uczenie się przed działaniem.	Jest to uczenie się w trakcie działania.

Źródło: Zarządzanie wiedzą w społeczeństwie uczącym się, OECD, 2000, s. 49.

Wiedza naukowa, z drugiej strony, to szeroko pojęta struktura modułowa, będąca sumą wiedzy specjalistycznej / profesjonalnej różnych dziedzin. Należy tu jednak zaznaczyć, że granice owych modułów są nieostre. Graficznie zostało to przedstawione na rys. 1.

Rys 1. Wiedza specjalistyczna w odniesieniu do wiedzy naukowej

Nieostrość granic wiedzy naukowej wynika z faktu, iż w niektórych przypadkach, w miarę rozwoju, pewne dyscypliny naukowe asymilują mniej rozwinięte dziedziny pokrewne, w innych zaś należy daną dziedzinę wewnątrznie podzielić. Tak więc można stwierdzić, że rozwój nauki pociąga za sobą zarówno proces integracji, jak o dezintegracji. Wiedza naukowa opiera się na czterech filarach, innymi słowy na czterech zdeterminowanych ontologicznie i funkcjonalnie członach: na członie teoretycznym (deskryptywnym), członie eksplikatywnym, członie prognostycznym i członie aplikatywnym (praktycznym). Warto tu dodać, iż wiedza specjalistyczna odzwierciedla analogiczny podział na ww. człony. Wiedza naukowa, ponadto, to zbiór jednostkowych rzeczy, stanów, zdarzeń i poglądów na stan rzeczy, istniejących w umysłach osób uprawiających naukę. Ich zadaniem jest dostarczanie jak najszerszego spektrum wiadomości na temat różnych sfer życia ludzkiego i naukowego, innymi słowy wiedzy jak najgłębiej zweryfikowanej i jak najlepiej uzasadnionej i noszącej znamiona nie tylko wiedzy anagnostycznej i diagnostycznej, lecz i prognostycznej, w tym również wiedzy o charakterze aplikatywnym. Wiedza ta musi być również wiedza możliwie jak najbardziej neutralną i obiektywną.

Zaprezentujemy teraz trochę liczb dotyczących języków specjalistycznych:

1. Z literatury fachowej wynika, że łącznie współczesna nauka polska zawiera się w **153 dyscyplinach**, z którymi można by kojarzyć pojęcie „języki specjalistyczne”¹³.

2. Badacze twierdzą, że obecnie funkcjonuje ponad 12 milionów terminów specjalistycznych. Współczesny język chemii liczy ponad 3 miliony terminów¹⁴.

3. Najbardziej rozpowszechniony zbiór reguł systematycznego nazewnictwa związków chemicznych został opracowany przez Międzynarodową Unię Chemii Czystej i Stosowanej (IUPAC). Liczbę substancji chemicznych ujętych w ich bazie terminologicznej szacuje się na ponad 35.000.000¹⁵.

---

¹³ J. Lewandowski, *Parapsychologie i quasi-kwalifikacje polskich języków profesjonalnych*, „Języki Specjalistyczne”, KJS UW, Warszawa 2002, t. 2, s. 27-40. Wydany w 1920 r. *Słownik włosko-niemiecki Rigutini-Bulle* wyliczył aż 152 języki specjalistyczne, w tym związane z pracą rymarzy, woskarzy i kowali.

¹⁴ Por.: W.M. Lejczyk, L. Biesiekirska, *Terminoznawstwo: przedmiot, metody, struktura*. Wyd. Uniwersytet w Białymstoku. Białystok 1998, s. 6.

¹⁵ <http://www.cas.org/expertise/casontent/registry/regsys.html>

4. Wydany w Rosji 1997 roku *Ogólnozwiązkowy klasyfikator produkcji przemysłowej i rolniczej (Общесоюзный классификатор промышленной и сельскохозяйственной продукции)* zawierał około 24.000.000 nazw¹⁶.

5. Na dzień dzisiejszy uczeni zajmujący się badaniami z zakresu botaniki, biologii i zoologii odkryli i opisali od 3.000.000 do 20.000.000 gatunków zwierząt i roślin¹⁷.

6. Współczesny narodowy język polski liczy ok. 200.000 słów – jest to zawartość 50. tomowego *Praktycznego słownika współczesnej polszczyzny*¹⁸.

7. Rocznie zasób terminologii specjalistycznej (a także języków narodowych) wzbogaca się o 200.000 nowych jednostek leksykalnych.

8. Każdego dnia na rynku wydawniczym pojawia się jeden słownik terminologii specjalistycznej.

Terminologia

Powstanie terminologii jest wynikiem wielu procesów, zachodzących w obrębie *słownictwa konwencjonalnego*¹⁹, stanowiącego ogromny zbiór jednostek leksykalnych. z rozwojem cywilizacyjnym, czy to naukowym, technicznym lub ekonomicznym, nierozzerwalnie związana jest potrzeba komunikowania się specjalistów różnych dziedzin. Zarówno lokalna jak i ponadnarodowa wymiana informacji zawsze stymulowała do jak najdokładniejszego i precyzyjnego nazywania i definiowania pojawiających się zjawisk oraz rozwijania i wzbogacania pól terminologicznych²⁰. Ich tworzenie było też uwarunkowane rozpoczęciem prowa-

¹⁶ W.M. Lejczyk, L. Biesiekińska, *Terminoznawstwo: przedmiot, metody, struktura*, op. cit., s. 6.

¹⁷ Zob.: 21 wiek, 2009, nr 4: 42; 21 wiek, 2012, nr 7: 72, 94.

¹⁸ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, H. Zgólkowa (red.), Wyd. Kurpisz, Poznań 1994-2005, tt. 1-50.

¹⁹ **Słownictwo konwencjonalne** to część słownictwa specjalistycznego tworzona na potrzeby działalności zawodowej w określonej dziedzinie nauki lub techniki i utrwalająca w ten sposób algorytmy myślenia i postępowania zawodowego. Trzon słownictwa konwencjonalnego stanowią terminy w całym ich zróżnicowaniu. Należą tu terminy oznaczające kategorie (**terminy kategoriałne**, **terminy konceptualne**), terminy oznaczające przedmioty (**terminy konkretne**, **terminy rzeczowe**), terminy oznaczające procesy (**terminy procesywne**), terminy oznaczające procedury naukowe (**terminy proceduralne**), terminy oznaczające czynności techniczne (**terminy czynności**), terminy oznaczające właściwości (**terminy właściwości**), terminy oznaczające relacje i zależności (**terminy relacji**), terminy oznaczające jednostki miar (**terminy jednostek miar**, **terminy miar**) i in. Por.: *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, op. cit., s. 102.

²⁰ **Pole terminologiczne** to spójny wewnętrznie i uporządkowany według kryteriów językowych zbiór terminów pokrywający określone pole pojęciowe. Pola terminologiczne są produktami rozwoju określonej dziedziny wiedzy. Poza polem jego elementy albo wcale nie funkcjonują, albo funkcjonują w innym znaczeniu i wchodzą w odmienne związki semantyczne i syntaktyczne. Pod-

dzenia profesjonalnej działalności w wielu różnych dziedzinach. Pola te zostały stopniowo zajęte przez wyrazy, które stały się terminami w **procesie terminologizacji**²¹, a pierwotnie były elementami języka ogólnego. Obecność terminów jest jedną z cech charakterystycznych tekstów specjalistycznych.

Należy zaznaczyć, że terminologia specjalistyczna nie jest wytwarzana przez każdy język. Na świecie funkcjonuje około 6500 etnolektów²². Jeżeli za wyznacznik przyjąć posiadanie przez języki formy pisanej i zdolność przekazania wiedzy nieelementarnej, to liczba będzie kształtować się na poziomie 1500-1700 języków. Spośród nich zaledwie co trzydziesty lekt (język) posiada status „terminologicznie zabezpieczonego”, czyli języka, w którym może być przekazywana współczesna wiedza naukowo-techniczna. w obrębie każdego z tych 50-60 w pełni zabezpieczonych pod względem terminologicznym języków funkcjonuje 250-300 technolektów. Zaś każdy z tych języków specjalistycznych posiada kilka lub kilkadziesiąt tysięcy aktywnych terminów, które wymagają ciągłej analizy i porządkowania²³. O poziomie rozwoju cywilizacji danego społeczeństwa świadczy jednak nie tylko sama liczba języków specjalistycznych, ale także status tych języków, ich wewnętrzne bogactwo oraz precyzja definiowania terminów. Istotne znaczenie dla prawidłowego określenia poziomu rozwoju cywilizacyjnego ma liczba osób posługujących się odpowiednimi językami fachowymi²⁴.

Słownictwo specjalistyczne ma za zadanie dokładnie określać sposób i kontekst użycia danego terminu, uwzględniać szerszą konsytuację i w większym stopniu podporządkowywać się składni logicznej. w związku z tym analiza po-

---

stawą wyodrębniania pól terminologicznych jest ujmowanie leksykonu terminologicznego jako systemu, który można podzielić na mniejsze zespoły słowne wzajemnie wyznaczające swoje granice. Otoczenie danego terminu w polu stanowi zbiór terminów, z którymi funkcjonuje on w obrębie określonej dziedziny wiedzy, na bazie których powstał i na które może wywierać pewien wpływ. Zob.: *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, op. cit., s. 86.

²¹ Terminologizacja jest to transpozycja (przestawienie miejscami) jednostki leksykalnej języka ogólnego do języka specjalistycznego związana z jej użyciem w funkcji terminu. Terminologizacja jest jednym ze sposobów wzbogacania słownictwa specjalistycznego. Najważniejszą zmianą związaną z procesem terminologizacji jest przypisanie jednostce leksykalnej ścisłego znaczenia wyraźnego, ujętego w formie definicji. Kontekstem dla terminu jest system terminologiczny. Znaczenie wyraźne może być wynikiem adaptacji (zawężenia i uściślenia) znaczenia wyrazu języka ogólnego lub nominacji metaforycznej (derywacja semantyczna). Wiele quasi-terminów to wyrazy zaadaptowane w ten sposób, o znaczeniu wyprowadzonym ze znaczenia ogólnego. Por.: *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, op. cit., s. 140.

²² Zob.: 21 Wiek, 2011, nr 4, s. 8.

²³ Por.: J. Lukszyn, W. Zmarzer, *Teoretyczne podstawy terminologii*, op. cit., s. 10.

²⁴ Zob.: F. Grucza, *Zagadnienia metalingwistyki*, PWN, Warszawa 1983, s. 54.

rządkowania słownictwa specjalistycznego powinna uwzględniać specyfikę danego technolektu, określanego również jako JCS (język dla celów specjalistycznych) czy LSP (= *language for special purposes*). Wynika stąd potrzeba odpowiedniej organizacji, klasyfikacji i normalizacji słownictwa, które będzie otwarte na ciągły rozwój.

Termin

„Obiektem badań terminologii są terminy należące do różnych dziedzin wiedzy. Konsekwencją tego faktu są formalnie udokumentowane powiązania terminologii ze wszystkimi dyscyplinami naukowymi i wszystkimi sferami działalności technicznej. W sposób ewidentny związek ten znajduje swe odbicie w słownikach terminologicznych. Zauważmy też, że sporządzenie słownika terminologicznego, niezależnie od tego, czy jest to słownik terminologii budowlanej, czy też terminologii hydrologicznej bądź giełdowej, wymaga również znajomości zasad i **technik terminograficznych**²⁵, określanej jako wiedza terminologiczna. (...) Przy współczesnym stanie rozwoju nauki i techniki jednym z najważniejszych problemów jest problem jakości języka, w którym jest utrwalana i przekazywana wiedza specjalistyczna. Wspólnym mianownikiem wszystkich technolektów jest pojęcie zbioru terminologicznego, tzn. zbioru konwencjonalnych znaków werbalnych zasadniczo odmiennych pod względem semantycznym od naturalnych wyrazów językowych. Na tej podstawie technolekt należy określić jako „autonomiczny wobec bazowego języka naturalnego system semiotyczny z przypisaną mu prymarną funkcją instrumentalną”²⁶.

Zacytowane wyżej tezy ukazują współczesne tendencje do doskonalenia procesów komunikacji przy pomocy technolektów. Najważniejszy postulat dotyczy powiązania terminologii z daną dziedziną wiedzy oraz prawidłowego zdefiniowania i opisanie wszystkich pól pojęciowych, składających się na dany tezaursus, tak aby stanowił on wysokiej klasy wykładnię dla stosowania danych pojęć.

Podczas analizy terminologicznej określana jest struktura konceptualna danego leksykonu terminologicznego oraz relacje pomiędzy poszczególnymi jego

---

²⁵ *Technika terminograficzna* to sposób organizacji artykułu hasłowego w słowniku terminologicznym uzależniony od jego treści i przeznaczenia. Praca terminograficzna to reglamentowana właściwymi przepisami o charakterze merytorycznym i technicznym forma działalności specjalistycznej, której produktem jest słownik terminologiczny.

²⁶ Por.: J. Lukszyn, W. Zmarzer, *Teoretyczne podstawy terminologii*, op. cit., s. 5-13.

elementami (jednostkami terminologicznymi). W takim wypadku konwencjonalny znak językowy jest rozpatrywany jako część szerszego systemu semantycznego, tworzącego podstawę **tezaurusu**²⁷ dowolnej dziedziny wiedzy. Zaś jego wewnętrzną jednostką operacyjną jest **koncept**, rozumiany jako abstrakcyjna jednostka myślenia, składająca się z czynników określających jego pełne wyobrażenie i znaczenie zależnie od wewnętrznych asocjacji mentalnych człowieka, którego wartość określana jest na podstawie jego miejsca we właściwym polu pojęciowym (terminologicznym).

Pole terminologiczne posiada własną strukturę, której prawidłowe odtworzenie i funkcjonowanie stanowi niezbędny warunek skutecznej pracy terminograficznej. Tylko na tle ściśle określonej siatki konceptualnej możliwe jest poprawne zdefiniowanie odpowiednich pojęć²⁸.

W związku z doskonaleniem procesów komunikacji przy pomocy technolektów najważniejszym postulatem staje się powiązanie terminologii z daną dziedziną wiedzy oraz prawidłowe zdefiniowanie i opisanie wszystkich pól pojęciowych, składających się na dany tezaurus, tak aby stanowił on wysokiej klasy wykładnię dla stosowania danych pojęć.

W polskiej tradycji językoznawczej działalność, związana z tworzeniem różnego rodzaju leksykonów była rozdzielana pomiędzy kilka jednostek nauki. Według koncepcji Witolda Doroszewskiego leksykologia (a więc nauka o znaczeniu i funkcjonowaniu wyrazów) oraz leksykografia (leksykologia stosowana) stanowią działy językoznawstwa, rozpatrywane łącznie ze względu na ich ściśle powiązane pola semantyczne. Z kolei Władysław Miodunka opiera się na założeniu, że leksykologia i leksykografia, jakkolwiek są to dwa od dawna powiązane ze sobą działy językoznawstwa, stanowią odrębne autonomiczne jednostki²⁹.

Historycznie i genetycznie rzecz biorąc, leksykografia wyodrębniła się znacznie wcześniej od leksykologii, była też jedną z kilku dyscyplin, których przedmiot stanowiła refleksja nad słowem, przy czym refleksji tej towarzyszyło gromadze-

---

²⁷ **Tezaurus** to system zależności między konceptami w ramach leksykonu specjalistycznego. Istotę tezaurusu określają w pierwszej kolejności takie charakterystyki, jak: **zwartość**, **ciągłość** i **produktywność**. Wewnętrzną jednostką operacyjną tezaurusu jest koncept, którego wartość jest określana na podstawie jego miejsca we właściwym polu pojęciowym. z kolei głównym atrybutem pola jest wielostronność związków semantycznych między jego komponentami, co powoduje zwartość tezaurusu jako unikalnego systemu pojęć.

²⁸ Zob.: *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, op. cit., s. 48.

²⁹ Zob.: T. Miodunka, *Podstawy leksykologii i leksykografii*, Warszawa 1989, s. 5.

nie i porządkowanie materiału leksykalnego, rozumiane jako podstawowe zadanie leksykologii i leksykografów³⁰.

W zakres jej kompetencji wchodzi więc działania związane z metodyką gromadzenia i analizy materiału językowego, typologia słowników i związane z tym model pracy nad określonym typem leksykonu (**makrostruktura**)³¹ oraz porządek, sposób i narzędzia potrzebne do przeprowadzenia odpowiedniej syntezy zebranych danych w postaci opisu znaczenia w haśle (**mikrostruktura**)³², mające na celu stworzenie konkretnego słownika.

Współczesny warsztat leksykografa obejmuje dostęp do wszelkich możliwych korpusów językowych oraz multimedialne narzędzia analizy tekstowej, odpowiednie oprogramowanie, zapewniające pracę z bazami danych, edytowaniem poszczególnych haseł słownika oraz przygotowanie gotowego materiału do wydruku.

W pracach tych niejednokrotnie wykracza się po za granice językoznawstwa i czerpie doświadczenie i metody badawcze z logiki, kultury społecznej, teorii komunikacji, dydaktyki czy też komputerowej inżynierii lingwistycznej. To ostatnie zagadnienie wiąże się z rozwojem informatyki. Potężne moce obliczeniowe, jakie pozostają obecnie do dyspozycji leksykografów dają obecnie możliwość usystematyzowania i opisania terminologii dowolnego specjalistycznego języka.

---

³⁰ Ibidem, s. 9.

³¹ **Makrostruktura słownika terminologicznego** to zestaw parametrów terminograficznych, dzięki którym określa się miejsce danego leksykonu branżowego w ogólnej strukturze wiedzy człowieka. Makrostruktura (makrotezaurus) składa się z trzech zasadniczych grup parametrycznych, które określają zasady budowy słowników branżowych na płaszczyźnie: **kwantytatywnej** (ilościowej), **konceptualnej** i **strukturalnej**. Mikrostrukturę słownika terminologicznego stanowi zestaw parametrów terminograficznych, dzięki którym ustala się objętość słownika branżowego, określa się produktywne związki interdyscyplinarne oraz dobiera się odpowiednią do rodzaju wiedzy zawodowej i objętości słownika technikę terminograficzną. Por.: *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, op. cit., s. 66.

³² **Mikrostruktura słownika terminologicznego** są to zasady organizacji artykułu hasłowego w słowniku. Mikrostruktura jest podstawowym pojęciem pracy terminograficznej. w składzie mikrostruktury wyodrębnia się następujące typy parametrów: 1. **rejestryczne** (np. data rejestracji terminu, numer hasła, źródło), 2. **formalne** (np. część mowy, warianty gramatyczne, ortografia), 3. **etymologiczne** (np. nazwa języka źródłowego, język pośrednik, formy paralelne), 4. leksykalne (np. rejestr stylistyczny, typ terminu, klasa tematyczna), 5. **asocjacyjne** (np. synonimy, antonimy, homonimy), 6. **interpretacyjne** (np. definicja predykatywna, intensjonalna, projektująca), 7. **pragmatyczne** (np. neologizmy, terminy autorskie, terminy standardowe), 8. ilustracyjne (np. diagramy, wykresy, rysunki), 9. graficzne (np. wyróżnienia tekstowe, liternictwo, symbole). Zob.: *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, op. cit., s. 70.

Dokonujący się rozwój cywilizacyjny danej społeczności oraz wyodrębnianie się w wyniku specjalizacyjnego podziału pracy poszczególnych dziedzin nauki nie jest możliwe bez komunikowania się. Zewnętrzными czynnikami porozumiewania się są wszelkie fizyczne realizacje języka. Technolekty, ze względu na swoją specyfikę dążą do uściślenia pojęć, stąd poza słowami języka ogólnego leksyka specjalistyczna wyraża się także m.in. terminami i standardami terminologicznymi.

W niniejszym tekście technolekt rozumiany jest jako język wiedzy zawodowej, stosowany dla celów specjalistycznych. LSP ma „swoją leksykon, którego podstawę stanowi określony system terminologiczny i własne reguły wprowadzenia jednostek terminologicznych do tekstu”. Do tego należy dodać, że główną funkcją języka specjalistycznego jest funkcja poznawcza. Ponadto „dla technolektu właściwa jest również funkcja komunikatywna i instrumentalna”³³. Natomiast funkcje, które stanowią istotę języka naturalnego, np. funkcja ekspresywna (przekaz emocji), funkcja apelatywna (oddziaływanie na odbiorcę) lub funkcja poetycka (obrazowe przekazywanie rzeczywistości pozajęzykowej) nie są i nie mogą być stosowane w technolekcie.

Jednak z drugiej strony słownictwo specjalistyczne posiada wiele cech wspólnych ze słownictwem ogólnym. W określonych warunkach wzmaga się wzajemne oddziaływanie, związane z nowymi związkami interdyscyplinarnymi, nowymi dyscyplinami naukowymi i innymi efektami działań zawodowych ludzi. Ponadto ma on taki sam rodowód jak słownictwo ogólne i powstaje w oparciu o prawa w nim panujące. Dodatkowo każdy etnolekt wchłania duże ilości terminów, co jest spowodowane zarówno postępem technicznym, jak i rozwojem szkolnictwa. Różne są natomiast czynniki w strukturze gramatycznej i leksykalnej subjęzyków specjalistycznych i języka ogólnego. i chodzi w tym wypadku „nie tylko o terminy, jako wyrazy lub połączenia wyrazowe oznaczające pojęcia i obiekty danej dyscypliny a także o funkcjonowanie wyrazów nie terminologicznych w tekście specjalistycznym”³⁴. Zaznacza się w tym momencie problem odległości znaczeniowej pomiędzy słownictwem specjalistycznym i ogólnym.

Można w nim wyodrębnić takie jednostki jak wyrazy języka ogólnego, **hipo-terminy**, **terminoidy**, **quasi-terminy**, **preterminy**, **profesjonalizmy** oraz **terminy**.

³³ Por.: J. Lukszyn, W. Zmarzer, *Teoretyczne podstawy terminologii*, op. cit., s. 5-13.

³⁴ Zob.: J. Lukszyn, *Termin i system terminologiczny w świetle praktyki terminograficznej*. „Języki specjalistyczne”, KJS UW, Warszawa 2001, t. 1, s. 9.

Wyrazy języka ogólnego to znaki językowe nazywające jednostkowy przedmiot materialny lub klasę jednorodnych przedmiotów materialnych, treści psychiczne, czynności, stany, cechy, wyrażające relacje między elementami rzeczywistości lub modyfikujące treści znaczeniowe innych wyrazów. Stanowią one lingwistyczną podstawę komunikacji zawodowej, tworzą tło kontekstowe, lecz nie przenoszą znaczenia specjalistycznego. **Hipoterminy**, rozumiane jako wyrazy ogólne funkcjonujące w leksykonie terminologicznym, potrzebne do kompletnego wyrażania w odpowiedniej normie stylistycznej komunikatów i określenia czynności, sytuacji i przedmiotów znanych specjalistom, lecz nie posiadających ścisłych określeń w danej dziedzinie. Mogą nimi być czasowniki egzystencjalne i procesywne, nie występujące w formie trybu rozkazującego, ani w pierwszej osobie, ponadto rzeczowniki osobowe nie posiadające odpowiedników rodzaju żeńskiego oraz wybrane przymiotniki³⁵. Natomiast rzeczowniki nieosobowe, używane w zawodowej komunikacji językowej, np. **fabryka, konstrukcja, magistrala, maszyna, sprzęt, urządzenie** są używane szeroko w wielu odmianach języka ogólnego i jeśli w określonej dziedzinie nie mają przypisanego konkretnego znaczenia predystynującego do zaliczenia ich choćby do **quasi-terminów**, są traktowane jako **terminoidy** – wyrazy charakterystyczne dla terminologii technicznej, lecz posiadające bliżej nieokreśloną semantykę.

Quasi-terminy, czyli wyrazy języka ogólnego kandydujące do rangi terminu, którego definicję fachową wyprowadza się ze znaczenia leksykalnego. Swoistą cechą jednostki zaliczanej do quasi-terminów jest ciągle podejmowanie prób optymalizacji jej definicji, co znajduje odzwierciedlenie w ich wielości i różnorodności³⁶. **Quasi-termin** związany jest z rozwojem nauki i techniki. Jego zadaniem jest dążenie do przekształcenia się w termin. Metamorfoza ta nie jest skutkiem jakiejś szczególnej działalności naukowej, lecz powstaje na skutek gromadzenia jakościowych elementów wiedzy w zakresie danej nauki. Powyższe zjawisko językowe występuje, gdy pojęcie odpowiadające słowu jest ogólnie znane, natomiast jednocześnie w indywidualnej percepcji mogą pojawiać się zróżnicowania w doborze odpowiednich cech dystynktywnych składających się na abstrakcyjny koncept, odpowiadający danemu pojęciu. w efekcie pojawiają się różnorodne definicje. **Preterminy**, czyli nowo tworzone nazwy nomenklaturowe przed ich

³⁵ Por.: *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, op. cit., s. 98-102.

³⁶ *Ibidem*, s. 95.

legalizacją przez kompetentny resort lub służbę terminologiczną. Preterminy powstają masowo w trakcie ukierunkowanej działalności zawodowej. Na wstępnym etapie porządkowania systemu terminologicznego wszystkie jego składniki mają status **preterminów**. Szerokie omówienie wymienionych pojęć przedstawia praca *Teoretyczne podstawy terminologii*³⁷ i *Słownik terminologii przedmiotowej*³⁸.

Terminy służą przede wszystkim jako narzędzia pracy poznawczej i praktycznej. Wśród cech odróżniających termin od wyrazów i połączeń wyrazowych języka ogólnego *Słownik terminologii przedmiotowej*³⁹ wymienia:

- **specjalizację** – wyrażającą się w używaniu terminu przez specyficznych użytkowników w specyficznych sytuacjach i w odniesieniu do specyficznych obiektów;
- **konwencjonalność** – tzn. nie powstaje on w sposób naturalny lecz w wyniku celowej działalności określonej grupy zawodowej;
- **systemowość**, przejawiająca się w tym, że każdy termin zawsze stanowi część określonego systemu terminologicznego;
- **ściśłość i jednoznaczność** – wynikające z faktu, że każdy termin ma określoną definicję oraz określoną wartość systemową;
- **neutralne nacechowanie emocjonalne i stylistyczne**, wynikające z jego funkcji poz-nawczej i praktycznej.

W naszej publikacji przyjmujemy definicję terminu za *Słownikiem terminologii przedmiotowej* jako *wyrazu albo połączenia wyrazowego, o specjalnym, konwencjonalnie ustalonym znaczeniu naukowym lub technicznym*⁴⁰.

Nawet z pobieżnego przeglądu określeń terminu wynika, że w terminologicznej literaturze naukowej wyraz ten ma wiele definicji, często różniących się między sobą. Do spotykanych w literaturze definicji można odnieść kilka spostrzeżeń, m.in. napotykanie podstawowego błędu logicznego w definicji poprzez włączanie do formuły słów **terminologia** czy też **system terminologiczny**, a przecież ich znaczenie bezpośrednio zależy od znaczenia określanego słowa. Ponadto nie każdy termin dokładnie wyraża pojęcie specjalistyczne oraz nie wszystkie terminy są jednoznaczne i precyzyjne. Może budzić również wątpliwości spotykana w definicjach formuła **wyraz lub związek wyrazowy**. Najlepiej, gdy termin skła-

³⁷ Zob.: J. Lukszyn, W. Zmarzer, *Teoretyczne podstawy terminologii*, KJS UW, Warszawa 2006, s. 189.

³⁸ Por.: *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, op. cit., s. 216.

³⁹ Ibidem, s. 137.

⁴⁰ Zob.: J. Lukszyn, W. Zmarzer, *Teoretyczne podstawy terminologii*, op. cit., s. 21.

da się z jednego lub dwóch wyrazów, choć należy zauważyć, że im dokładniejszy termin chcemy otrzymać, tym trudniej ograniczyć liczbę słów składowych, np. **bok oczka siła kwadratowego, dane techniczno-eksploatacyjne, deskowanie tradycyjne monolitycznych ław fundamentowych, mnożnik kreacji pieniądza, struktura funkcji obrotu towarowego czy transport ponadnormatywny ze względu na obciążenie.** Oczywiście są to skrajne przypadki, jednak problem stosunku długości terminu do jego zrozumiałości jest bardzo istotny⁴¹.

A.A. Reformatskij⁴² uważa, że termin nie może funkcjonować „tak po prostu w języku”, lecz jedynie w określonej terminologii. Zaznaczył on przy tym, że pomiędzy językiem ogólnym a technolektem zachodzi nieprzerwana wymiana, a słowa języka ogólnego, stając się terminami uzyskują specjalne znaczenie, oraz zostają ograniczone znaczeniowo. Niewątpliwie słowo nominowane do rangi terminu ma dążyć do jednoznaczności i dokładności w opisie obiektu. W nauce, a szczególnie w technicznych jej działach, zwykle pierwszy pojawia się obiekt (pojęcie), a potem jego słowna etykieta. Poza tym termin jest użytkowany, jak zauważono, w określonej sferze nauki, przez określone grono ludzi i to oni będą decydować w praktyce, czy termin ten będzie się ograniczał, czy też uzyskiwał kolejne konteksty. To będzie także zależeć od rozwoju samej nauki.

Definicja według W.D. Tabakanowej⁴³, gdzie termin oznacza specjalne pojęcie, które określa w całej rozciągłości nazwany rzeczywisty obiekt, natomiast ogólne pojęcie jest tylko uogólnionym obrazem obiektu, ukazuje bardzo małą różnicę pomiędzy słowem i terminem. Wynika z niej, że pierwszą różnicą pomiędzy słowem i terminem jest sposób opisu pojęcia. Słowo jest etykietą ogólną, przeistaczającą się w termin poprzez opis cech dystynktywnych pojęcia. Jak jednak postąpić w przypadku, gdy opracowano dokładne definicje słów języka ogólnego, jak to

---

⁴¹ Por. np. następujących lingwistów: W. Nowicki, *Podstawy terminologii*. PAN Komitet Naukoznawstwa. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1986, s. 8-48; Д.С. Лотте, *Основы построения научно-технической терминологии*. Москва 1961, s. 44; G. Rondeau, *Introduction à la terminologie*. Québec 1984, s. 32; Н.В. Васильева, *Этимологическая дефиниция в терминологии*. „Научно-техническая терминология”. Москва 1990, № 4, s. 29; H. Suonuuti, *Guide to Terminology*, Helsinki 1997, s. 41; W.M. Lejczyk, L.Biesiekirska, *Terminoznawstwo: przedmiot, metody, struktura*, op. cit., s. 20; F. Grucza, *Terminologia – jej przedmiot, status i znaczenie*. „Teoretyczne podstawy terminologii”. Ossolineum, Wrocław 1991, s. 22.

⁴² Zob.: А.А. Реформатский, *Введение в языкознание*, [w]: В.А.Татаринев, *История отечественного терминоведения. Классики терминоведения. Очерк и хрестоматия*, Москва 1994, s. 300.

⁴³ Zob.: В.Д. Табаканова, *Два термина – одно понятие*. „Терминоведение”, 1998, № 1-3, s. 63.

jest w słownikach danego etnolektu? Wtedy słowa stają się terminami języka ogólnego.

W formule podanej przez W.P. Danilenko nic nie mówi się w definicji o stronie formalnej terminu, a przez to o dążeniu do jednoznaczności, krótkości i dokładności. Język nauki, w przeciwieństwie do języka potocznego ma pozwalać na szybkie i konkretne zrozumienie danego problemu. Odejmując mało konkretną „sferę użycia” definicja ta mogłaby odnosić się do pojęcia „słowo”. Z jednej strony jest to zbieżne z postulowanym „uzyskaniem charakterystycznych cech znaczeniowych danej dziedziny nauki”, z drugiej zaś strony sama „sfera” nie decyduje o tym, czy słowo stanie się terminem. Brak jest dążenia do najdokładniejszego oddania istoty pojęcia. Problem polega m.in. na określeniu miejsca funkcjonowania terminu w systemie językowym. „W odróżnieniu od znaczenia jednostkowego terminu, które kieruje go w stronę języka ogólnonarodowego, znaczenie systemowe terminu – odwrotnie – przeciwstawia termin naturalnym jednostkom leksykalnym, izolując go od języka narodowego jako sztuczny twór powstały na skutek wymogu działalności zawodowej”⁴⁴. Trafność spostrzeżenia może zakłócać jedynie określenie dotyczące powstawania terminu, gdyż właśnie tempo i metoda tworzenia i wprowadzania usystematyzowanego pojęcia mogą decydować o zaakceptowaniu terminu przez ogół użytkowników.

Wracając do analizy różnych definicji terminu można stwierdzić, że dotyczą one takich zagadnień (określanych dalej mianem kategorii) jak: ścisłość (jednoznaczność), nacechowanie emocjonalne (wartość stylistyczna), zwięzłość, zrozumiałość, typ formy, budowa leksykalna, łączliwość, formy gramatyczne, kontekstowość (systemowość).

Interesująco może przedstawiać się zestawienie na podstawie wydzielonych wyżej parametrów różnych typów słownictwa. Do porównania przyjęto następujące typy lektów:

- **Słownictwo ogólne**, czyli centralny podsystem systemu słownikowego, obejmujący podstawowe jednostki leksykalne języka, wspólne ogółowi społeczności i warunkujące możliwość porozumiewania się tym językiem. Słownictwo ogólne jest częścią języka ogólnonarodowego, który jest obiektem nauki szkolnej, narzędziem porozumiewania się we wszelkich sytuacjach publicznych, warun-

---

⁴⁴ Por.: В.П. Даниленко, *Лексико-семантические особенности терминов*, „Исследования по русской терминологии”, Москва 1971, s. 11, 143.

kiem uczestnictwa w kulturze ogólnonarodowej. Pod względem zasięgu przeciwstawia się gwarom i zawodowym odmianom języka.

- **Słownictwo znormalizowane branżowe**, obejmujące w sobie zarówno elementy słownictwa specjalistycznego jak i ogólnego. Charakteryzuje się zasięgiem użycia ograniczonym do pewnej grupy środowiskowej, wyodrębniającej się ze względu na wykonywany zawód lub rodzaj działalności. Słownictwo znormalizowane branżowe jest użyteczne przy dokładnym i jednoznacznym określaniu pojęć słownictwa specjalistycznego. Warunkiem dodatkowym jest, aby opisujący pojęcia i wymagania normatyw był zbudowany całkowicie w oparciu o rodzimy etnolekt.

- **Słownictwo specjalistyczne**, czyli zbiór jednostek leksykalnych właściwy dla komunikacji zawodowej, narzędzie pracy zawodowej. Bazę dla słownictwa specjalistycznego stanowi język etniczny, ale w znacznej swej części słownictwo specjalistyczne wychodzi poza granice języka narodowego⁴⁵.

- **Słownictwo dydaktyczne**, stanowiące element danego działu wiedzy stanowi swoisty łącznik pomiędzy językiem ogólnym a specjalistycznym. Jest leksykalnie oparty na języku ogólnonarodowym, jednak jego sieć semantyczna obejmuje także pojęcia opisujące działalność człowieka w danym obszarze nauki.

Co to jest specjalistyczny język *business communication*?

Jako jedna z wielu odmian języka ogólnego, **specjalistyczny język *business communication*** jest systemem otwartym i rozwija się wraz z powstaniem nowych pojęć biznesowych, a także nowych sytuacji i czynników pozajęzykowych, determinujących treść i zakres przekazu biznesowych informacji naukowych i profesjonalnych. Jak inne języki specjalistyczne, *business communication* nie wykorzystuje wszystkich środków języka ogólnego, ma mianowicie swoje charakterystyczne ograniczenia i preferencje na wszystkich poziomach analizy lingwistycznej poza frazeologią, która jest wspólna z modelem języka ogólnego. **Specjalistyczny język *business communication*** nie jest samą tylko terminologią, ani terminologią plus język ogólny, ani specjalnym językiem, dialektem czy żargonem. Skoro zaś posiada swe cechy charakterystyczne – a więc istnieje – na wszystkich poziomach struktury językowej, jest pełnowartościowym środkiem komunikacji w obrębie spraw naukowych i zawodowych tj. profesjonalnych.

---

⁴⁵ Por.: *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, op. cit., s. 108-111.

Specjalistyczny język *business communication*, jak i inne języki fachowe, ma strukturę pionową (tj. od przekazu abstrakcyjnych informacji naukowych po jak najbardziej konkretne fachowe) i poziomą (w rozbiciu na różne specjalizacje, np. język finansów, bankowości i giełdy, prawny język biznesu, język *public relations* i reklamy, język korespondencji handlowej i in.). Należy zaakcentować fakt, że różnice pomiędzy poszczególnymi wariantami **specjalistycznego języka *business communication***, zarówno w ujęciu pionowym, jak i poziomym są wyraźne tak w obrębie terminologii specjalistycznej, jak i struktury gramatycznej (szczególnie składni) i stylu. **Specjalistyczny język *business communication*** różni się od innych języków specjalistycznych (szczególnie języków nauk ścisłych) o wiele silniejszymi związkami z językiem ogólnym w zakresie przekazu ścisłej terminologii przedmiotu i całej leksyki specjalistycznej, a także w zakresie stylów przekazu wiążących z sobą określone preferencje gramatyczne. **Specjalistyczny język *business communication*** jest szczególnie wyraziście zaprezentowany w następujących sferach działalności ludzkiej:

1. **Finanse, bankowość, giełda** – język specjalistyczny obejmuje definicje, deskrypcje i kolokacje związane z podstawowymi terminami z zakresu:

- systemów walutowych,
- pojęcia konta, pożyczek, kredytów i ich obsługi,
- finansów przedsiębiorstw,
- fuzji i przejęć,
- zagranicznych inwestycji bezpośrednich,
- finansów publicznych, rządowych i korporacyjnych,
- opracowania budżetu,
- bankowości komercyjnej,
- warunków płatności w transakcjach,
- giełd, ich funkcjonowania i podstawowych transakcji giełdowych,
- ubezpieczeń, podatków i ceł,
- nadużyć i przestępstw finansowych i in., np.: awuary, awał, azio, aziotaż, bank, bankowiec, banknot, bankructwo, bessa, celnik, cło, czek, debet, depozyt, dług, dumping, dyskonto weksła, dyspasza, dywidenda itd.

2. **Prawne otoczenie biznesu** – prawny język biznesu – wprowadza podstawową terminologię otoczenia biznesu, tj. dotyczy lingwistycznego kontekstu pojęć związanych m.in. z:

- prawną obsługą firmy,

- przygotowaniem kontraktów,
- prawną ochroną produktów, logo czy marki,
- prawami pracownika i pracodawcy,
- prawnymi aspektami reklamy i *public relations*,
- przestępstwami w biznesie i in., np.: absolutorium, afera, aferzysta, arbitraż, arbitraż handlowy, arbitraż towarowy, areszt konta, kryptoreklama, marka handlowa, reklama handlowa itp.

3. **Komunikacja marketingowa** – komunikowanie się przedsiębiorstwa z rynkiem, w węższym znaczeniu obejmuje zespół działań i środków, za pomocą których przedsiębiorstwo przekazuje rynkowi informacje charakteryzujące produkt i/lub firmę, kształtuje potrzeby nabywców oraz pobudza, ukierunkowuje popyt oraz zmniejsza jego elastyczność. W szerszym znaczeniu, poza promocją, obejmuje także badania marketingowe, umożliwiające pobór i przekazywanie przedsiębiorstwu informacji płynących z rynku. W tej dziedzinie *business communication*, język specjalistyczny funkcjonuje w takich obszarach jak:

- etyczne i społeczne aspekty marketingu,
- międzykulturowa analiza rynków globalnych,
- badanie rynku i jego otoczenia,
- badanie zachowań konsumenckich,
- segmentacja rynku,
- strategia produktu, strategia cenowa i strategia dystrybucyjna,
- strategie promocyjne i in., np.: analiza rynku, badania marketingowe, badania strategii promocyjne i in., np.: badanie koniunktury, badanie rynku, badanie zachowań konsumenckich, image, marketing, marketing usług, marketingowe badania rynku, markowanie, *publicity*, segmentacja rynku itd.

4. **Integracja europejska, Unia Europejska** – specjalistyczny język struktur i organizacji unijnych oraz wielopłaszczyznowych procesów integracyjnych to przede wszystkim terminologia, ale także składnia i stylistyka tekstów specjalistycznych z zakresu m.in.:

- europejskiej różnorodności lingwistycznej, kulturowej i społecznej,
- przygotowania kadry specjalistów do pracy w strukturach unijnych,
- specyfiki funkcjonowania organizacji unijnych,

- polityki UE w poszczególnych działach gospodarki, sferach życia społecznego i in., np.: strefa euro, Unia Europejska, wspólna polityka rolna, program dostosowawczy, rozszerzenie UE, prezydencja w UE, projekty pilotażowe, opcja europejska itd.

5. **Public relations** (PR) – specjalistycznym językiem *public relations* posługuje się obecnie ogromna rzesza fachowców pracujących w tej niezwykle dynamicznie rozwijającej się dziedzinie. Wszechobecność mediów oraz szybki przepływ informacji sprawiły, że praktycznie każdy rodzaj działalności zawodowej, administracyjnej, społecznej czy politycznej wymaga profesjonalnego podejścia do kwestii kształtowania właściwego wizerunku oraz relacji z otoczeniem. *Public relations* początkowo postrzegane tylko w kategoriach wspomagania biznesu, obecnie jest istotnym czynnikiem sukcesu w polityce, edukacji, sztuce, w instytucjach wojskowych, kościelnych czy organizacjach charytatywnych. Z tej przyczyny pewna niewielka część specjalistycznego języka *public relations* jest bliska specjalistycznemu językowi danej dziedziny działalności zawodowej czy społecznej. Niemniej jednak ogromna część tego języka gromadzi i opisuje wiedzę specjalistyczną z zakresu *public relations* i dotyczy m.in.:

- przygotowania i wdrażania strategii zewnętrznego i wewnętrznego PR,
- relacji z mediami,
- zarządzania sytuacją kryzysową,
- kreowania wizerunku (*image*) osób,
- przygotowania imprez, otwartych drzwi i wydarzeń specjalnych,
- mecenatu i sponsoringu,
- lobbingu i prowadzenia kampanii wyborczych i in., np.: *image* (wizerunek), *lobbying*, mecenat, otwarte drzwi, PR, piar, piarowiec, relacje z mediami, sponsoring itd.

6. **Międzynarodowe komunikowanie w biznesie** – procesy globalizacyjne intensyfikują kontakty międzykulturowe, zarówno w sferze życia prywatnego, jak i zawodowego. W działalności biznesowej komunikacja międzykulturowa ma szczególne znaczenie w zarządzaniu zasobami ludzkimi. Specjalistyczny język międzykulturowego komunikowania w biznesie funkcjonuje w takich obszarach jak:

- definiowanie kulturowego otoczenia partnera w interesie,
- świadomość różnic kulturowych w nawiązywaniu kontaktów zawodowych,

- kierowanie zróżnicowanymi kulturowo zespołami,
- identyfikowanie istotnych różnic kulturowych w zachowaniach negocjacyjnych,
- analiza i typologia kultury organizacyjnej i in., np.: komunikacja w biznesie, międzynarodowa komunikacja w biznesie, kontakty i komunikacja międzykulturowa, procesy globalizacyjne itd.

7. **Negocjacje handlowe, rozwiązywanie konfliktów** – język specjalistyczny tej sfery działalności zawodowej to oczywiście zbiór charakterystycznej leksyki, frazeologii oraz idiomatyki, ale także profesjonalna wiedza na temat zasad negocjowania z partnerami z różnych obszarów kulturowych. Zakres tematyczny to m.in.:

- sposoby prowadzenia negocjacji, style negocjacyjne,
- profile osobowości negocjatora, typy rozwiązań negocjacyjnych,
- budowanie świadomości negocjacyjnej,
- źródła władzy oraz granice uprawnień w negocjacjach,
- rola negocjacji w rozwiązywaniu konfliktów,
- mediacje,
- międzykulturowe aspekty negocjacji,
- zachowania negocjatorów w wybranych krajach lub obszarach kulturowych,
- trudne sytuacje negocjacyjne: manipulacje i działania podstępne, bariery emocjonalne i in., np.: mediacje, negocjacje, negocjacje handlowe, negocjacje kontraktowe, negocjator, świadomość negocjacyjna itp. negocjować umowę, prowadzenie negocjacji.

8. **Pisemna komunikacja w biznesie** – różnorodność form przekazu pisemnego oraz możliwość korzystania z najnowszych technologii przekazywania informacji sprawiły, że pisemna komunikacja w biznesie to obszar znacznie szerszy niż tradycyjnie pojmowana korespondencja handlowa. Również formalny podział na komunikację zewnętrzną i wewnętrzną we współczesnych realiach biznesu zdaje się być nieco zbyt mechaniczny i nie oddający istoty skutecznego komunikowania pisemnego. Zakres tematyczny tej podkategorii *business communication* dotyczy m.in.:

- planowania i przygotowywania dokumentów,
- analizy potrzeb odbiorcy,

- wielopłaszczyznowej analizy celów przekazu pisemnego,
- organizacji i kompozycji dokumentów,
- specyfiki stylistycznej poszczególnych form przekazu pisemnego i in.⁴⁶, np.: atest, ceduła, certyfikat, faktura, gwarancja, instrukcja, konosament, kwit, list, oferta, protokół, rachunek, specyfikacja, świadectwo, telegram, teleks, umowa, zamówienie, zaświadczenie, zawiadomienie, zlecenie itp.

Z przedstawionych powyżej ośmiu wariantów specjalistycznego języka *business communication*, trzy pierwsze dotyczą podstawowych, rzecz można fundamentalnych, uwarunkowań biznesu: finansów, bankowości, giełd, prawa i marketingu. Dziedziny te mają za sobą długą historię, a zatem i warianty języka specjalistycznego dotyczące tych dziedzin mogą się poszczycić dobrze opisaną terminologią. Powstało już wiele słowników, leksykonów, tezaurusów czy encyklopedii gromadzących wiedzę fachową w tych obszarach tematycznych. Nie oznacza to oczywiście, że mamy tu do czynienia z systemem zamkniętym, bowiem ciągle rozwój każdej z tych dziedzin biznesu skutkuje rozwojem odpowiedniego wariantu języka specjalistycznego.

Dwie kolejne podkategorie *business communication*: integracja europejska i *public relations* – to stosunkowo nowe dziedziny działalności zawodowej, szczególnie na gruncie polskiej rzeczywistości. Wspólną cechą tych wariantów języka specjalistycznego jest bazowanie na wzorach wykreowanych wcześniej przez inne wspólnoty językowe. „Polskie języki specjalistyczne związane z integracją europejską i/lub Unią Europejską nie są twórcami oryginalnymi lecz językami (wy)tworzonymi na wzór i podobieństwo języków wykreowanych wcześniej przez wspólnoty, które zainicjowały proces europejskiej integracji, dały początek Unii Europejskiej i/lub uczestniczą w procesie integracji europejskiej oraz tworzeniu Unii Europejskiej dłużej niż polska wspólnota językowa. Fakt, iż polska wspólnota językowa włączyła (włącza) się do procesu integracji europejskiej oraz budowy Unii Europejskiej później niż inne wspólnoty, nie oznacza jednak, iż

---

⁴⁶ Zob.: J. Ćwiklińska, S. Szadyko, *Obszary wiedzy specjalistycznej w wybranych wariantach języka business communications*, „Języki Specjalistyczne. Teksty specjalistyczne w kontekstach zawodowych i tłumaczeniach”, KJS UW, Warszawa 2005, t. 5, s. 81-88; M. Neymann, *Business communication w programie filologii angielskiej*, Wyd. WSU im. S. Staszica w Kielcach, Monografie nr 8, Kielce 2006, s. 9-12.

w ogóle nie ma ona szansy przekształcenia swoich odnośnych języków specjalistycznych w języki oryginalne chociażby tylko po części”⁴⁷.

Specjalistyczny język *business communication* (**technolekt**, **LSP**, **politechnolekt**, **polilekt specjalistyczny**) charakteryzuje się wszystkimi cechami uniwersalnymi języków specjalistycznych: **hipotaksą** (tj. związku dwu członów syntaktycznych – wyrazów, ich grup, zdań – z których jeden jest podrzędny względem drugiego) na poziomie syntaktycznym, **monosemią** (tj. jednoznacznością konwencjonalnych znaków werbalnych stanowiących podstawę zasobu leksykalnego) na poziomie semantycznym, **symplifikacją** (tj. mniej lub bardziej wyczuwalne uproszczenie systemów gramatycznych względem bazowego języka naturalnego) na poziomie morfologicznym, oraz **neutralnością** (tj. brakiem konotacji ekspresywnych u jednostek funkcjonalnych) na poziomie stylistycznym, choć natężenie poszczególnych cech może być różne w każdym z ośmiu przedstawionych wariantów specjalistycznego języka *business communication*.

Summary

The article is devoted to special languages in the world today. The author describes their essence, place, role and importance.

---

⁴⁷ Por.: F. Grucza, *O językach dotyczących europejskiej integracji i Unii Europejskiej i potrzebie ukonstytuowania ogólnej lingwistyki języków specjalistycznych*, „Języki Specjalistyczne”, KJS UW, Warszawa 2004, t. 4, s. 12.

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 213-219]

Marcin Łączek

Creative methods of linguistic and communicative competence development

Keywords: *creative methods, linguistic competence, communicative competence, modern foreign languages (EFL), teaching and learning*

In order to understand the concept of linguistic development and linguistic competence one needs to remember that before Piaget's (1926) theory of the development of thinking and talking, it is commonly believed that children's development does not, in fact, take place, and it is only after children start to talk that they develop. The representative of the latter standpoint is, for instance, Vygotsky (1989) – and not to undermine the role of Chomsky's (1986) writings regarding the creative character of children's language, which is considerable indeed.

Foreign language discourse coparticipants tend to employ one or more skills simultaneously switching, if and when necessary, from one role and skill to another (for instance, from speaking to listening and then back to speaking again) or they may well employ several skills simultaneously (for instance, in a school life situation, that would be listening to the teacher and writing what they are saying). Equally important as the aforementioned language skills, however, is also the knowledge of phonological, grammatical and lexical resources alike – made use of whenever successful communication is achieved¹ – although, Li² admits “*language in language classrooms is not only the subject matter – lexis, structure*

---

¹ G. Cook, *Discourse*, Oxford University Press, Oxford 1989.

² L. Li, *Obstacles and opportunities for developing thinking through interaction in language classrooms*, *Thinking Skills and Creativity* 6/2011, 146-158.

and phonology – but a tool to achieve meaning co-construction, where a degree of thinking skill is required; for instance, being critical, open to other ideas, collaborative, imaginative and independent in learning activities.” With regard to communication itself, Jastrzębska³, following Weiss (1984), speaks of its four types as far as foreign language classes are taken into consideration; that is it can be:

- 1) teaching-related,
- 2) imitated,
- 3) simulated and
- 4) authentic.

Whatever the nature of the changes and innovations in the development of competing language teaching ideologies which has taken place throughout language teaching methods and approaches history – their implications are, as a matter of fact, strictly connected with the recognition of the kind of proficiency that learners need: the replacement of reading comprehension with oral proficiency (when mainstream language teaching embraces the growing interest in communicative approaches to language teaching) can serve as one of the major trends only.

Indeed, the way that L2 is taught and learnt has been in a constant state of flux, and the reason why it is so is pertinently grasped by Hinkel⁴.

[i]n the past 15 years or so, several crucial factors have combined to affect current perspectives on the teaching of English worldwide: (a) the decline of methods, (b) a growing emphasis on both bottom-up and top-down skills, (c) the creation of new knowledge about English, and (d) integrated and contextualized teaching of multiple language skills. In part because of its comparatively short history as a discipline, TESOL has been and continues to be a dynamic field, one in which new venues and perspectives are still unfolding. The growth of new knowledge about the how and the what of L2 teaching and learning is certain to continue and will probably remain the hallmark of TESOL's disciplinary maturation.

The most active period in the history of approaches and methods is from the 1950s to the 1980s; after that period, the notion of approaches and methods comes into criticism and the term post-methods era has frequently been applied ever

---

³ E. Jastrzębska, *Strategie psychodydaktyki twórczości w kształceniu językowym (na przykładzie języka francuskiego)*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2011, p. 119.

⁴ E. Hinkel, *Current perspectives on teaching the four skills*, TESOL Quarterly, 40(1)/2006, p. 109-131.

since. Notwithstanding that fact, after the 1980s, it is still interaction, “the most important element in the curriculum”⁵, that stands for the core of second language learning and pedagogy theories because learners learn the structure of a language through interaction rather than learning grammar in order to interact⁶. Rivers⁷, to give an example, defines it (i.e. interaction) in the following manner: “students achieve facility in using a language when their attention is focused on conveying and receiving authentic messages (that is, messages that contain information of interest to both speaker and listener in a situation of importance to both). That is interaction.” Heller⁸ later expands the notion of discourse in interaction to school settings as well, and shows examples of three ways in which the processes of social and cultural production and reproduction – “the maintenance or transformation of relations of power and of social boundaries and categories” – are involved, too.

First, the value attached to linguistic varieties shows up in the judgements made about the intellectual competence of their users (individually and collectively), judgements which are based on the use of elements of these varieties in all kinds of interactional performances. Second, the social organization of discourse itself (who gets to talk when, for example) allows certain actors to exercise such judgements over others, to control access to educational interactions where knowledge is constructed, and to control what gets to count as knowledge. Third, the structure of discourse generally indexes frames of reference which must be shared in order for an activity (like, say, learning) to be considered to be taking place; the ability of participants to build such shared frames on the basis of normatively conventionalized discourse structures affects their ability to do the work of doing “learning” together, to display their activity to each other, and to make appropriate judgements on the basis of the behaviour displayed.

According to Li⁹, “sociocultural analysis of language use and interaction patterns in EFL classrooms suggests how teachers facilitate or obstruct learner partic-

---

⁵ L. Van Lier, *Interaction in the language curriculum. Awareness, autonomy and authenticity*, Longman, Harlow 1996, p. 5.

⁶ E. Hatch, *Discourse and language education*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.

⁷ W. M. Rivers (ed.), *Interactive language teaching*, Cambridge 1987, p. 4.

⁸ M. Heller, *Discourse and interaction*, in: D. Schiffrin, D. Tannen, & H. E. Hamilton (Eds.), *The handbook of discourse analysis*, (2008), p. 250-264.

⁹ L. Li, *Obstacles and opportunities for developing thinking through interaction in language classrooms*, op. cit., s. 146-158.

ipation, negotiation and meaning co-construction, in selected classroom episodes." The dynamics of particular interaction levels, from Callo's point of view (2006), creates appropriate upbringing character on: communicative, personal, historic, empirical, structural, interactional, and systemic levels whereas, talking of teachers, Jastrzębska¹⁰ addresses the following fourteen activities of an effective and authentic contemporary foreign language teacher who, in her opinion, should:

1. concentrate on both the learning process and the person learning;
2. formulate clearly teaching goals defined not only on the basis of curricular documents but, first and foremost, students' needs analysis;
3. involve students in the organisation and evaluation of the learning process and its results;
4. encourage students to ask questions (develop cognitive curiosity);
5. follow the 'teach how to learn' principle;
6. skilfully support the student in his/her decision-making regarding their own learning strategies;
7. ask students for return information regarding the teaching process: opinions (also critical remarks), suggestions and ideas;
8. motivate the student to take responsibility for their own learning;
9. expect that the student acquires knowledge and skills through discovery and reflection, asking questions, formulating and checking hypotheses;
10. assist him/her in seeking and using effectively sources of information so as to solve a problem or perform a task;
11. emphasize the creative process of problem-solving, requiring two types of thinking: divergent and convergent;
12. train students to effective cooperation with others in learning and solving problematic situations;
13. develop communication in class – take care of learning in action and interaction with others (teacher – students, teacher – group, student – student, group – group);
14. develop the climate of openness, trust and interest in another man.

---

¹⁰ E. Jastrzębska, *Strategie psychodydaktyki twórczości w kształceniu językowym (na przykładzie języka francuskiego)*, op. cit., s. 84.

Li conducts her research in order to “illustrate features of classroom interaction in EFL classrooms where teachers facilitate or obstruct opportunities to develop learners’ thinking skills”¹¹. The data for it come from a data pool consisting of 18 video-recorded EFL lessons of both lower secondary and upper secondary Chinese students, with their English levels ranging from lower intermediate to upper-intermediate. The data are gathered during 2005-2009 for the purpose of some larger research project – all participating schools being state schools from 4 different local education authorities, and its aim, as Li puts it, is “to improve teachers’ understanding of the nature of classroom, their roles in developing autonomous learners and promoting meaning co-construction in language classrooms.”¹² Li’s findings are of tripartite character and suggest that:

1) “language classrooms are complex social and discourse communities, where teachers can create, develop, manage and navigate space for developing thinking skills through classroom interaction”,

2) “it is the teacher who manages the turn-taking and -giving in such classroom discourse and how teachers manage turns is closely associated with pedagogical goals”, and, finally

3) “thinking activities can be identified by examining the role of language in classroom activities”¹³.

All in all, the study of learning competencies and skills is and, inevitably, will remain the area of particular attention – one of the world’s fastest growing industries and priorities¹⁴ in constant need of negotiation, modification, rephrasing and experimentation, especially in the era of intercultural communication and cross-cultural analysis with the first notion implying, according to Scollon and Scollon¹⁵, “the study of distinct cultural or other groups in interaction with each other”, and the latter that “the groups under study are often presupposed.” The above findings are reported to be noticed and included in a list (with appropriate instances) of “The benefits of second language study” – a report drawn up by

---

¹¹ L. Li, *Obstacles and opportunities for developing thinking through interaction in language classrooms*, op. cit., s. 155.

¹² *Ibidem*, s. 149.

¹³ *Ibidem*, c. 155.

¹⁴ A. Rylatt, K. Lohan, *Creating training miracles*, Prentice Hall, Sydney 1997.

¹⁵ R. Scollon, S.W. Scollon, *Discourse and intercultural communication*, in: D. Schiffrin, D. Tannen, & H. E. Hamilton (Eds.), *The handbook of discourse analysis*, 2008, p. 539.

National Endowment for the Arts. As its authors present it, research shows that second language study in general:

- narrows achievement gaps,
- benefits basic skills development,
- benefits higher order, abstract and creative thinking,
- (early) enriches and enhances cognitive development,
- enhances a student's sense of achievement,
- helps students score higher on standardized tests,
- promotes cultural awareness and competency,
- improves chances of college acceptance, achievement and attainment,
- enhances career opportunities,
- benefits understanding and security in community and society.

The implications drawn from different standpoints that relate to various creativity teaching conceptions are significant as they stand for an indispensable requirement for progress in foreign language learning although “developing thinking skills cannot be achieved by simple recourse to features of classroom talk, but if we hope to deepen our understanding the connection between language learning and thinking skills, we need to pay close attention to what is happening between the teacher and learners when language is regarded as both a subject and a tool”, Li concludes¹⁶.

Finally, it is worth mentioning that Szmidt manages to find some common characteristics, or, rather, synthesis as far as the notion of creativity is concerned – as he admits:

- 1) creativity development is a response to contemporary civilization and culture challenges,
- 2) creativity teaching takes a critical look at contemporary education, school and teachers,
- 3) creativity development aims at creative and innovative people,
- 4) creativity is perceived as a constant feature,
- 5) teaching creativity does not only stand for cognitive processes (creative thinking) stimulation,

---

¹⁶ L. Li, *Obstacles and opportunities for developing thinking through interaction in language classrooms*, op. cit., s. 156.

6) creativity teaching methods refer to other than traditional principles and norms of pedagogic conduct,

7) creativity can be taught during separate classes or during already existing subjects' enrichment,

8) didactics of creativity needs to draw on creativity trainings, and, finally,

9) operationalization degree of general educational aims varies.

Summary

The article refers to Li's (2011: 155) research conducted so as to "illustrate features of classroom interaction in EFL classrooms where teachers facilitate or obstruct opportunities to develop learners' thinking skills". The data for it, gathered during 2005-2009, come from a data pool consisting of 18 video-recorded EFL lessons of both lower secondary and upper secondary Chinese students, with their English levels ranging from lower intermediate to upper-intermediate.

Li's (2011: 155) findings are of tripartite character and suggest that:

- 1) *"language classrooms are complex social and discourse communities",*
- 2) *"it is the teacher who manages the turn-taking and -giving in such classroom discourse" and, finally*
- 3) *"thinking activities can be identified by examining the role of language in classroom activities".*

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 221-228]

Wojciech Słomski

Wychowanie instytucjonalne

Institutional education

Keywords: *education, pedagogy, New Pedagogy*

Wychowanie instytucjonalne – czyli celowe i zamierzone realizowane w środowiskach wychowawczych, wśród których najważniejszym jest szkoła, należy do najważniejszych pojęć pedagogiki¹. Pedagogika to należąca do nauk społecznych, nauka o wychowaniu. Początkowo termin obejmował opiekę, nauczanie oraz wychowanie dzieci, z czasem pedagogami zaczęto nazywać osoby, które zajmowały się wychowaniem zarówno praktycznym jak i teoretycznym². Zajmuje się ona formułowaniem teorii, celów, treści, metod, środków oraz form procesu wychowania, a także stanowi zasób wiedzy praktycznej na ten temat.

Pedagogika wyrosła na gruncie filozofii. Dopiero od XVII wieku, stała się odrębną i samodzielną dyscypliną naukową, jednak poglądy na wychowanie nawiązują do filozoficznych i ideowych przesłanek swojej epoki. Do Polski „moda na edukację” dotarła właściwie w XVI wieku. Analizując poszczególne ustroje, które panowały na przestrzeni wieków, można zauważyć, iż wychowanie dorastających pokoleń zawsze miało charakter klasowy. Klasy panujące wpajały mło-

---

¹ M. Łączek, *U podstaw społecznych uwarunkowań rodziny*, in: *Ars est philosophia vitae*, red. M. Gołosia, A. Wawrzonkiewicz-Słomskiej, Chełm 2011; M. Łączek, *Problemy wychowawcze współczesnej rodziny*, w: *Spółczesność i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne* Nr 1/2009.

² M. Łączek, *O wychowaniu przez teatr w szkole i w szczególnym teatrze jednego aktora*, w: *W stronę szczęścia*, red. T. Daszkiewicza, Warszawa 2010; M. Łączek, *Zadania wychowawcze współczesnej rodziny*, w: *Człowiek – świat – filozofia*, Warszawa 2009.

dym ludziom ze swoich warstw społecznych pogardę dla warstw niższych, czy też na przykład wstręt do pracy. Tradycja ta została zapoczątkowana przez ustrój zapoczątkowany jeszcze w okresie ustroju niewolniczego i przetrwała przez wieki. Rozwój praktyki wychowawczej można wiązać z rozwojem całego rodzaju ludzkiego. Z elementami teorii pedagogicznej, czyli z metodycznym namysłem i świadomymi przemyśleniami na temat celu, środków oraz metod wychowania, można zetknąć się jednak dużo później³.

Wychowanie z punktu widzenia działania planowego i intencjonalnego realizuje pewne cele i zadania⁴. Jako cel procesu wychowania często przyjmuje się określone wartości: kulturowe, społeczne, produkcyjne, obywatelskie, a także religijne. Zespół tych pedagogicznych wartości uznawany jest za swoisty ideał wychowawczy. Z celów wychowania wynikają zadania szczegółowe, które stawiane są wychowawcom i wychowankom. W dziejach wychowania powiązania i różne przeciwieństwa występowały przede wszystkim między stroną społeczną i psychologiczną. Znajdowało to i wciąż jeszcze znajduje swoje implikacje w ideałach pedagogicznych i w teoriach oraz praktycznych działaniach związanych z wychowaniem. W związku z tym wciąż aktualne pozostają pytania: *jakie czynniki i w jaki sposób determinują cele i instytucje wychowawcze? Czy i dlaczego cele i instytucje edukacyjne zmieniają się i muszą się zmieniać w zależności od miejsca i czasu? Czy bywają jednak cele i rozwiązania instytucjonalne, które swoją trwałością i względną niezmiennością wykraczają poza czas i miejsce? Dlaczego tak się dzieje? Jak wpływają na ustalanie celów wychowania i kształtowanie się instytucji oświatowo-wychowawczych warunki polityczne i ekonomiczne, koncepcje filozoficzne i religijne, rozwój nauk szczegółowych, rozwój myśli psychologicznej i pedagogicznej?*⁵

Analizując historyczne założenia ideałów wychowawczych oraz instytucji edukacyjnych częściowo przynajmniej można odnaleźć odpowiedzi na powyższe pytania. Początkowo wychowanie równało się wychowaniu naturalnemu. Dzieci uczyły się poprzez obserwację, naśladownictwo i bezpośredni udział w codziennych pracach gospodarczych i uroczystszych zajęciach odświętnych. Niezwykle ważne były obrzędy inicjacyjne. Inicjacja oznaczała swego rodzaju wtajemnicze-

³ W. Pomykało (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Fundacja INNOWACJA, Warszawa 1997, s. 231.

⁴ M. Łączek, *Rola rodziny w religijnym wychowaniu dzieci – perspektywa pedagogiczna*, w: *Spółczesność i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne* Nr 2/2009; M. Łączek, *Prawa i obowiązki chrześcijańskich rodziców*, w: *Spółczesność i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne* Nr 2/2008.

⁵ *Ibidem*, s. 232.

nie przez starszyznę rodową. Czasem wtajemniczenie realizowane było przez specjalnych „czarodziejów”, którzy przekazywali młodym mężczyznom plemienne tabu, mity tradycje oraz wierzenia. Inicjacja przybierała charakter zaczątkowej instytucji wychowawczej i wymagała określonych zabiegów dydaktycznych i wychowawczych. Sytuacja oderwania ideałów i instytucji wychowawczych od przyswajania młodzieży umiejętności użytecznych dla życia nie jest jednak charakterystyczna wyłącznie dla cywilizacji na szczeblu pierwotnym. Zjawisko to spotykane jest również w epokach późniejszych, w cywilizacjach rozwiniętych znacznie bardziej niż te prymitywne. Na przykład w starożytności zjawisko to widoczne było w cywilizacji chińskiej.

Oświata właściwie nieustannie upowszechnia się i podlega procesom demokratyzacji. W wielu państwach zaliczanych do „rozwiniętych” tworzone są rozbudowane systemy szkół oraz placówek oświatowo-wychowawczych, które tworzą systemy szkolne⁶. Kraje rozwijające się natomiast dążą do tworzenia lub reorientacji własnych systemów oświatowych, najczęściej naśladując w tym względzie systemy krajów rozwiniętych.⁷ Rola i funkcja szkoły w odbiorze społecznym w dużym stopniu warunkowana jest więc modelem edukacji, jaki realizowany jest w danym państwie. Koncepcję teoretyczną w tym zakresie rozwinęła M. S. Archer, twierdząc, że źródłem jej teorii było zanegowanie *łatwego epifenomenalizmu, który niektóre szczególne zmienne lub procesy obarcza odpowiedzialnością za ekspansję edukacji*⁸. W swojej pracy badaczka wykorzystała niektóre elementy studium biurokracji, religii oraz statusu społecznego, które zostały zaproponowane przez wybitnego socjologa Maxa Webera. W związku z tym podstawą historycznych oraz porównawczych analiz stała się weberowska klasyfikacja systemów edukacyjnych (tab. 1.), którą przeprowadził on na podstawie dwóch właściwości: władzy oraz treści nauczania.

---

⁶ Zob: S. Mieszalski, *Interakcje w klasie szkolnej. O społecznym funkcjonowaniu nauczyciela i ucznia w szkole podstawowej*, UW, Warszawa 1990, s. 25-26.

⁷ Z. Kwieciński, B. Śliwerski, *Pedagogika*, PWN, Warszawa 2004, s. 155; M. Łączek, *Context and Interaction in Teaching and Learning the English Language*, York University Mobile, Alabama State, USA 2013.

⁸ Cyt za: M. Cyłkowska-Nowak, *Młodzież, edukacja i społeczeństwo. Szkice z teorii i praktyki*, WOLU-MIN, Poznań 2003, s. 33.

Tab. 1. Klasyfikacja systemów edukacyjnych

Właściwości klasyfikacyjne	Typ systemu edukacyjnego		
	A	B	C
Treść	Heroiczna/magiczna	Wychowanie	Szkolenie specjalistów
Władza	Charyzmatyczna	Tradycyjna	Racjonalno- biurokratyczna

Źródło: H. H. Geith, C. Wright Mills (red.), *From Max Weber*, London 1967, s. 240-44 i 426-34, cyt za: M.S. Archer, M. Vaughan, *Domination and assertion in Educational Systems*, s. 57.

W systemie typu „A” edukację wiąże się z tak zwaną charyzmatyczną strukturą dominacji. W związku z tym podejmuje się próby pobudzenia różnorodnych ukrytych możliwości człowieka - wartości heroicznych lub też uzdolnień magicznych - które nie mogą zostać ani przekazane w procesie prostego nauczania ani też rozwinięte w trakcie ćwiczeń. Archer uważa, że jest to najstarszy model, który powstał w historii rozwoju społeczeństw. Typ „B” pozwala ukształtować człowieka, którego „natura zależy od indywidualnego ideału wychowania dominujących warstw społecznych”⁹. Ten wzorzec edukacji postuluje, że władzę posiada tradycyjna grupa religijna lub świecka. Typ „C” wskazuje, że szkolnictwo rozwijane jest przez biurokratyczną strukturę dominacji, a celem jest wykształcenie specjalistów oraz ekspertów, którzy będą przydatni w realizacji celów zarządzania w takich instytucjach jak: organy władzy publicznej, biura, laboratoria, warsztaty, służba wojskowa. Wszystkie zaprezentowane typy są typami idealnymi, które mogą przenikać się wzajemnie i rzadko występują w czystej formie. Badaczka formułując założenia teoretyczne zmiany edukacyjnej połączyła z jednej strony niektóre elementy teorii Maxa Webera, natomiast z drugiej strony proponowała swego rodzaju studium strukturalnych związków edukacji. Archer wskazywała, że edukacja w instytucjonalnym systemie społecznym zawsze posiada ograniczoną autonomię. Najwcześniejsze typy nieformalnego nauczania wiązały się z małymi grupami społecznymi takimi jak rodzina a później plemiona. Powstanie kształcenia formalnego w Europie współistniało z religią. Fakt ten pozwala na wskazanie w kolejnych stadiach społecznego rozwoju społeczeństwa

⁹ Ibidem, s. 33.

grupy dominującej w kształceniu, przy czym należy zauważyć, że grupa ta „sama w sobie” jest z reguły „edukacyjna” - w takim sensie, jak w różnych czasach grupami dominującymi nad instytucjami religijnymi, prawnymi oraz wojskowymi były elity kościelne, sądowe i wojskowe¹⁰. W kontekście teorii zaproponowanej przez Archer można analizować różnorodne teorie pedagogiczne, które zmierzały do określenia miejsca nauczyciela w systemie edukacji. Przykładem takiego nurtu może być „nowa pedagogika”, która rozwijała się i kształtowała w okresie od ostatniego dziesięciolecia wieku XIX do wybuchu II wojny światowej. Umownie za początek przemian związanych z ideą Nowego Wychowania przyjmuje się rok 1897¹¹.

Zdefiniowanie Nowej Pedagogiki nie jest ani łatwe ani oczywiste. Przyjmuje się, że Nowa Pedagogika jest koncepcją pedagogiczną przeciwstawiającą się tradycyjnym metodom, które istotną rolę w wychowaniu i nauczaniu przyznają nauczycielowi. Jej założenia koncentrują proces pedagogiczny głównie na dziecku – jego aktywności, wieku, potrzebach, osobistych zainteresowaniach oraz upodobaniach¹². Mianem Nowego Wychowania określa się także ruch społeczny aktywny przede wszystkim w Europie oraz w Stanach Zjednoczonych, który krytykuje tak zwaną szkołę tradycyjną funkcjonującą na podłożu teorii pedagogiki J. F. Herbarta. W tradycyjnych modelach procesu nauczania najistotniejsze były czynności nauczyciela. Taki stan rzeczy znalazł między innymi wyraz w tym, iż herbartyści zajmowali się głównie tak zwanymi stopniami formalnymi nauczania. W analogicznym modelu progresywistycznym uwagę koncentrowano na czynnościach uczenia się, a więc odwrotnie – na działalności podejmowanej przez uczniów. Jednocześnie tworzono teorię stopni formalnych uczenia się, która opierała się na analizie „pełnego aktu myślenia”¹³.

Niedostatki oraz wady dawniejszych modeli spowodowały, iż zostały podjęte próby zbudowania modelu lepszego od dwóch wcześniej prezentowanych. Jak wskazuje B. Śliwowski: *Wiedza nauczycieli o procesie kształcenia i wychowania nadal*

---

¹⁰ Ibidem, s. 37.

¹¹ S. Sztobryn, *Pedagogika Nowego Wychowania*, w: Kwieciński Z., Śliwowski B., *Pedagogika. Podręcznik Akademicki*, t. 1, PWN, Warszawa 2003, s. 282.

¹² Ibidem, s. 278; M. Łączek, *Factors responsible for the development of verbal creativity*, in: *Humanum* 1/2012; M. Łączek, *Education value added*, in: *Humanum* 2/2012.

¹³ C. Kupisiewicz, *Dydaktyka ogólna*, wydanie I, GRAF PUNKT, Warszawa 2000, s. 100.

jest w przeważającej mierze zdroworozsądkowa. Rzadko kiedy odwołują się oni w swojej praktyce do teorii czy do wyników badanych zjawisk¹⁴.

U jego podstaw znalazło się założenie, że czynności uczniów i ich nauczycieli stanowią spójną całość, przy jednoczesnym zachowaniu zasady roli nauczyciela jako swego rodzaju kierownika. Uczeń powinien natomiast być aktywny i samodzielny. Proces nauczania może przebiegać w różny sposób w zależności głównie od wieku ucznia, ale również od organizacji życia społecznego klasy oraz właściwości przedmiotu i materiału nauczania. Jednak mimo występowania wielu istotnych różnic usiłowano w procesie tym wykryć pewne momenty wspólne dla nauczania wszystkich przedmiotów. Zostały one określone jako ogniwa procesu nauczania. Dotyczą one zespołów jakościowo podobnych czynności nauczyciela, przy czym (...) tym momentom procesu nauczania powinny odpowiadać określone momenty uczenia się. (...) Poszczególne momenty nie muszą występować w ustalonym porządku, jako ogniwa łańcucha czynności. Ich kolejność może podlegać określonym zmianom; dość często również dwa lub więcej momentów może występować równocześnie¹⁵.

Współcześnie w modelu nauczania przyjmuje się, że, że podstawowym zadaniem nauczyciela jest motywowanie ucznia do samodzielnego poszukiwania wiedzy, w miejsce nauczania utożsamianego wyłącznie jako podawanie gotowych informacji¹⁶. W związku z tym wyodrębnia się następujące ogniwa nauczania:

- *uświadamianie uczniom celów i zadań dydaktycznych, stawianie problemów - czemu powinno odpowiadać powstawanie u uczniów odpowiednich motywów uczenia się, odpowiedniego „ładu wewnętrznego”,*
- *zaznajamianie uczniów z nowym materiałem poprzez użycie odpowiednich środków techniczno-poglądowych i słowa żywego lub drukowanego - czemu ze strony uczniów powinna odpowiadać określona działalność praktyczna, obserwacja, gromadzenie materiału do rozwiązywania problemów i przyswajanie gotowych wiadomości,*

---

¹⁴ B. Śliwerski, w: G.L. Gutek, *Filozoficzne i ideologiczne podstawy edukacji*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003, s. 338.

¹⁵ C. Kupisiewicz, *Dydaktyka ogólna...*, op. cit., s. 100.

¹⁶ S. Kwiatkowski, A. Kargulowa, T. Szkudlak (red.), *Rynek i kultura neoliberalna a edukacja*, Impuls, Kraków 2005, s. 220.

- *kierowanie procesami uogólniania - ze strony zaś uczniów opanowywanie pojęć i sądów ogólnych poprzez odpowiednie operacje myślowe, rozwiązywanie problemów,*
- *utrwalanie wiadomości uczniów,*
- *kształtowanie umiejętności, nawyków i przyzwyczajzeń,*
- *wiązanie teorii z praktyką,*
- *kontrola i ocena wyników nauczania*¹⁷.

Nowa Pedagogika rozwijała się i kształtowała w okresie od ostatniego dziesięciolecia wieku XIX do wybuchu II wojny światowej. W założeniu Nowe Wychowanie jest bardziej swobodne, bardziej ekspresyjne, wymykające się sztywnym schematom i sposobom myślenia. Nie jest jednak wolne od wewnętrznej dialektyki, która w efekcie doprowadziła do zanegowania własnych przekonań. Należy zauważyć, że idea Nowego Wychowania rozwijała się w okresie ogromnych napięć politycznych społecznych oraz gospodarczych. Stała się więc niejako w naturalny sposób pewnym lekiem na bolączki tamtych czasów. Z drugiej jednak strony z uwagi na swój początkowy radykalizm oraz gwałtowny rozwój stała się jednym z elementów radykalizujących nastroje społeczne. Naturalizm pedagogiczny, który stanowił pierwsze ogniwo Nowego Ruchu Wychowania z biegiem lat tracił na intensywności i na przełomie lat dwudziestych oraz trzydziestych coraz bardziej ustępował pola pedagogice socjalnej a później kierunkom pedagogiki filozoficznej. Chociaż nie wracały one do modelu herbertowskiego, to jednak w pewnym sensie odbudowywały pozycję pedagogiki obiektywnej, która opierała się już nie tylko na czynnikach fizjologicznych czy psychologicznych, ale również na obowiązujących wartościach.

Nowe Wychowanie opierało się głównie na krytyce jednego środowiska wychowawczego – jakim jest szkoła. Zarzucano usunięcie ze szkoły indywidualności, i oparcie jej organizacji oraz oddziaływania na nieprawdziwej psychologii, która nie ujmowała indywidualnych dyspozycji wychowanków¹⁸. Nauki psychologiczne obalały tradycyjną koncepcję dziecka przeciętnego, statystycznego. Do innych słabych stron „starej” szkoły zaliczano determinizm, intelektualizm, pan-

---

¹⁷ C. Kupisiewicz, *Dydaktyka ogólna...*, op. cit., s. 101.

¹⁸ M. Łączek, *Pedagogy of creativity or creative pedagogy*, w: *Spoleczeństwo i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne* Nr 1/2012; M. Łączek, *The effectiveness of creative pedagogy methods – creativity training (types and effectiveness of creativity trainings)*, w: *Spoleczeństwo i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne* Nr 2/2012; M. Łączek, *Education value added*, in: *Humanum* 2/2012; M. Łączek, *Factors responsible for the development of verbal creativity*, in: *Humanum* 1/2012.

pedagogizm, bierność¹⁹. Nowa pedagogika natomiast oczekiwała współpracy z nową psychologią, etyką, estetyką. Z tego względu Pedagogika Nowego Wychowania popierała naturalne wychowanie dziecka. Wykorzystując siły, które tkwią w nim samym. Głoszono postulat pajdocentryzmu pedagogiki, wychodzącej od dziecka. Domagano się, by nauczyciel jedynie kierował i wspomagał rozwój dziecka pozwalając mu jednocześnie na własną aktywność i własne odkrywanie świata. Istotnym składnikiem tej ideologii był aktywizm – oznaczający, że wychowanie jest procesem aktywnego wzrastania jednostki w społeczną świadomość gatunku. Poznawanie świata w tych założeniach powinno być realizowane jako samodzielna eksploracja, a nie jako bierne przyswajanie z góry narzuconych treści²⁰. Akcentowanie poznawczej samodzielności i zainteresowań dziecka, oraz jego samodzielności i psychologicznych różnic pomiędzy ludźmi prowadziło do rozróżnienia indywidualności i charakteru, i osobowości, a także do przyjęcia zasady indywidualizmu rozwoju.

Bogdan Nawroczyński omawiając rozwój Pedagogiki Nowego Wychowania zaproponował rozróżnienie kilku podstawowych linii rozwojowych:

- *humanizację pedagogiki,*
- *przejście od analizy do syntezy,*
- *przejście od intelektualizmu do antyintelektualizmu,*
- *przejście od jaskrawych kontrastów do łagodniejszych przeciwieństw²¹.*

Ścieranie się różnych kontrastowych stanowisk w ideach Nowego Wychowania doprowadziło do *pogłębienia się i rozszerzenia poglądów. Zwalczające się obozy wiele się od siebie nauczyły. Pomiędzy krańcowymi prądami wytworzyły się prądy pośrednie²².*

Pomimo ogromnej atrakcyjności Idei Nowego Wychowania należy wskazać, że wiele z jego założeń ma charakter czysto utopijny. Wychowanie i kształcenie próbowano utożsamiać z samym życiem, zapominając, że mimo wszystko te procesy powinny być w jakiś sposób zorganizowane.

---

¹⁹ M. Łączek, *Znaczenie wychowania w rodzinie*, w: *Spółczesność i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne* Nr 2/2010; M. Łączek, *Prawa i obowiązki chrześcijańskich rodziców*, w: *Spółczesność i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne* Nr 2/2008; M. Łączek, *Rola rodziny w religijnym wychowaniu dzieci – perspektywa pedagogiczna*, w: *Spółczesność i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne* Nr 2/2009; M. Łączek, *Problemy wychowawcze współczesnej rodziny*, w: *Spółczesność i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne* Nr 1/2009.

²⁰ C. Kupisiewicz, *Dydaktyka ogólna...*, op. cit., s. 283.

²¹ B. Nawroczyński, *Dzieła wybrane*, t. 1, Warszawa 1987, s. 547.

²² Ibidem.

Summary

The author of the above paper characterizes institutional education. Particular attention is paid to the idea of the New Pedagogy.

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 231-236]

Сергей Н. Гавров

Эволюция спорта: от человека к постчеловеку

The evolution of sport: from man to post-man

Keywords: *sport, the evolution of sport, contemporary world*

Что такое обезьяна в отношении человека? Посмешище или мучительный позор. И тем же самым должен быть человек для сверхчеловека: посмешищем или мучительным позором.

Фридрих Ницше, *Так говорил Заратустра*.

Массовый спорт играл и продолжает играть важную роль в социализации и ресоциализации индивида. Спорт как инструмент включения масс в общее дело, проект общего социального спасения. Раз проект общий, то никто не должен оставаться в стороне. Спорт одна из технологий получения коллективной мышечной радости, бессознательного, вне его воли и контроля включения индивида в общий проект.

Дисциплина движений, дисциплина конвейера. Промышленный рабочий индустриальной эпохи работает телом, и его работа сродни циклическим, повторяющимся видам спорта. Циклические мышечные нагрузки мы наблюдаем в обоих случаях. Это лучший пример человека-машины, телесной дисциплины, повторяемости, муштры.

Это то, что пришло в промышленность и спорт из армии, с ее достигнутому к XVII веку автоматизму в движениях, постоянных тренировках как средстве от страха на поле боя, скуки и девиантных

практик в тылу. Солдат, действующий как автомат на поле боя, повышал шансы на победу армии, автоматизм приглушал естественный страх. У солдата, занятого по уставу Прусской армии, когда вся двигательная активность подчинялась расписанию и внешним по отношению к индивиду целей, оставалось мало времени для увеселений¹.

На индустриальном этапе развития экономики и соответствующего ему в формулировке Хосе Ортега-и-Гассет (José Ortega y Gasset) массового человека, утверждении феномена массового общества, спорт тоже стал массовым.

Массовому человеку была уготована роль рабочего у конвейера и потенциального солдата национального государства. На его плечи легли мировые войны XX века, тяжесть массового индустриального производства. Массовый спорт готовил человека к выполнению этих социально-профессиональных ролей, позволял выполнять их более эффективно.

Высшим выражением спорта индустриальной эпохи стал олимпизм. Именно его идеология универсального для всех спорта, стремления не столько к участию, сколько к победе, стала определяющей в мировом спорте. Одновременно стали фиксироваться рекорды в олимпийских видах спорта, смысл во многом состоял не только в победе, получения медалей, но и в достижении новых абсолютных рекордов.

Мы знаем, что олимпийские движение в его современном варианте существует с 1896. Со времени его инициацией Пьером де Кубертенем прошло уже около 120 лет. За это время олимпийский спорт развивался вместе с обществом, служа последовательно национальному государству и бизнесу.

С течением времени Олимпиады все больше служили не только целям национального престижа, но и бизнесу. Спорт как нечто близкое шоу бизнесу, с присущими ему эффектами зрелищности и новизны. Удивлять зрителя запредельными человеческими возможностями, тем, за что платят деньги мировые телеканалы.

Но эта гонка за рекордами имеет свои побочные следствия, по значимости большими, чем следствия желаемые, планируемые. Это

---

¹ У. Мак-Нил, *В погоне за мощью. Технология, вооруженная сила и общество в XI-XX веках*/ Пер. с англ. Т. Ованнисяна; предисловие Г. Дерлугьяна. – М.: Территория будущего, 2008, с. 141-168.

неизбежное в течении определенного времени достижение видовых возможностей *Homo sapiens*, наступающее в разное время в разных видах спорта.

Если бы олимпийский спорт, как в эпоху Пьера де Кубертена оставался преимущественно европейским, этот порог физических возможностей человека был бы достигнут еще раньше.

Его достижение отодвинули включение в олимпийское движение не западных атлетов из Африки, Азии, Латинской Америки, с несколько иными, чем у Европейцев, границами физических возможностей.

Вторая паллиативная возможность улучшить спортивные показатели, приблизиться к видовым возможностям человека стали технологические достижения в фармакологии, медицине, производстве спортивной одежды и обуви, других областях.

Опасность подобного рода улучшений была осознана олимпийскими структурами, были введена законодательная регламентация, вплоть до прямых запретов, например, в отношении некоторых видов допинга.

Сегодня первый источник - включение в профессиональный спорт незападного большинства человечества практически исчерпан, это включение свершившийся факт. Второй - технологический, еще может дать некоторое улучшение результатов.

Но этот рост достижений уже не может быть серьезным, или тем более радикальным. В тоже время профессиональный спорт остается индустрией, стремящейся к извлечению прибыли, а соответственно, новых зрелищных рекордов.

Если эта индустрия достижений сохраниться, в недалекой исторической перспективе нас ожидает спортивное участие в гонке биотехнологий, когда заранее, до рождения программируются уникальные физические возможности человека. Более того, речь может идти о целенаправленном конструировании спортсмена, наиболее успешного в тех или иных видах спорта.

Этот процесс очевиден не только в атлетических, но и в интеллектуальных видах спорта. Специально написанные для этого компьютерные программы теснят человека, например, в шахматах. Прогнозируемое равенство искусственного интеллекта и человека наступит

около 2020 года, далее наступит период все более явного превосходства искусственного разума над человеком.

Сегодня человечество стоит на пороге нового витка антропологической эволюции. В течение всей своей истории человек изменял окружающую среду вокруг себя, создавал вторую природу – культуру. Создана искусственная среда обитания человека, позволяющая не только жить в неблагоприятных природных условиях, но и поддерживать высокий уровень жизни. Мы неуклонно приближаемся к новому этапу антропологической эволюции, скачкообразному в масштабе времени скачку к новому человеку, скачок такого масштаба происходит не под влиянием умствований и проективных действий, но в результате воздействия жёсткого, не оставляющего выбора процесса изменения среды обитания.

Человек в его сегодняшних природно-биологических формах, скорее всего, разделит судьбу неандертальца. По прогнозам футурологов, искусственный универсальный интеллект превзойдет человека в 20 годы нашего века. Возникнет уникальная ситуация конкуренции человека естественного и «искусственного». Ступив на эту дорогу возврата уже не будет. Чтобы устоять перед неизбежным искусственным в конструкции «быстрее, выше, сильнее» придётся перестраивать естественного человека. Выдерживая соревнование с искусственным разумом в среднесрочной исторической перспективе, человек будет вынужден терять все больше естественного и приобретать эффективного искусственного. И потому есть не только вероятность, но даже уверенность в том, что уже в этом столетии видоизменённая евгеника возьмёт реванш. Прообраз постчеловека будущего живет в сегодняшнем человеке.

Предчувствуя конкуренцию со стороны геномных технологий, искусственного разума, индустрия спортивных рекордов строит путь к сверхчеловеку будущего, процесс установления рекордов все чаще называют в обиходе как «нечеловеческие усилия». Видовые возможности человека на грани достижения или уже достигнуты во многих олимпийских видах спорта. Дальнейшее движение по этому пути возможно посредством все более новых препаратов медицинской фармакологии, соревнование спортсменов превращаются в соревнования фармацевтов. На скором следующем этапе движения в этом направлении соревноваться будут

генные инженеры, искусственно конструирующие божественных бегунов, боксеров, штангистов... Спортивные рекорды, стремясь в бесконечность, теряют смысл. Какая разница, какой вес может поднять специально сконструированная для этого биомашина, когда уже есть башенный кран?

Движение к современному нам постчеловеческому спорту (постспорту) восходит к ряду известных авторов и научных концепций.

Чарльз Дарвин стал символом отрицания идеи Божественного творения, низведение человека с уровня божественного творения, созданного по образу и подобию Бога к эволюционировавшему высшему примату.

Западное человечество постепенно все дальше отходит от представления о человеке как о Божественном творении. Это длительный, со своими коррекциями-возвращениями многовековой процесс секуляризации, получивший самое серьезное ускорение во второй половине XX века. Следствием этого процесса стало выведение трансцендентного «за скобки» бытия, нацеленность массового человека западного общества не на стяжание жизни вечной, а успеха в жизни земной. Успех в разных видах деятельности, в том числе в спорте, стал важнее спасения души.

Ф. Ницше провидел будущее, переводя данное ему в озарении цельное знание на язык философских обобщений. Мы стоим перед появлением сверхчеловека, иными словами, на пороге нового скачкообразного движения эволюции. Эта эволюция революционна, точно так же, как и появление нашего вида «гомо сапиенс», сопровождаемое не быстрым, но вполне трагическим исчезновением неандертальцев. Такого рода процессы происходят не одномоментно, и в этом смысле прозрения Ф. Ницше современны, а он сам современник нашего и будущего поколения.

Постмодернисты, в частности Делез и Гваттари в книге «*Qu'est-ce que la philosophie?*»², дали ответ на вопрос о том, почему этот эволюционный скачок должен произойти именно сейчас. Человеческой цивилизации больше не существует: она превратилась в постчеловеческую. Отсюда многочисленные определения «пост» – постклассическая и постнеклассическая наука, постиндустриальное общество, постистория и постхристианство, постструктурализм и постмодернизм. Этот тренд делает

---

² С.Н. Гавров, *Модернизация во имя империи. Социокультурные аспекты модернизационных процессов в России.* – Москва: Эдиториал УРСС, 2010.

допустимой дефиницию «постспорт», для обозначения постчеловеческой спортивной активности.

Совместно с современным российским исследователем А.В. Кыласовым, мы определяем постспорт, как спорт за гранью видовых возможностей человека, когда улучшение спортивных результатов достигается фармакологическим допингом и генной модификацией вида гомо сапиенс. Он ведет свою генеалогию от англо-саксонского спорта. Сегодня высшее проявление постспорта – олимпизм, а завтра, с внедрением генной инженерии, возникнет вариативность симбиозов человека, животного, машины, искусственного разума, во имя достижения постчеловеческих рекордов. Постспорт одновременно формируется постчеловеком и формирует его.

Сегодня речь идет об искусственной подготовке к нашему постчеловеческому будущему, новому витку эволюции. По приблизительной исторической аналогии речь может идти от перехода от неандерталцев к виду гомо сапиенс, только сегодня «новыми неандертальцами» оказываемся мы с вами.

Summary

The author describes the evolution of sport, and introduces the term pos-sport. This idea of the future is related to the posthuman, and a new phase of evolution.

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 237-251]

Mirosław Mylik

Historiosophical aspects of the beginning and development of the phenomenon of sport and tourism

Keywords: *philosophy of history, transformation, civilization, sport, tourism*

Political, social, scientific, technical, economical, cultural, moral and religious changes, which came up in the second half of the 18th century and evolved incredibly dynamically through the whole 19th century and lasted almost incessantly until the end of the 20th century, brought to humanity not only the commonly known bywords of the Great French Revolution: **freedom, equality, brotherhood**, but also the **scientific and technical revolution**, unprecedented in the human history, which only in the last two centuries brought much more than in the previous centuries new scientific truths, technological inventions, expeditions, geographical discoveries etc., which, in turn, brought the unfinished history of *great industrial revolution* of modern technologies, industrial corporations, informati-cal networks, mechanisms of the market, globalization processes, economical unions, military alliances, cosmic programmes and infinitely many more, impossible to mention in one work, civilization achievement of humanity, which we constantly use, convert and improve. We even foresee new *great cosmic revolution*, unknown to us fully from today's point of time, of human development in the 21st and following centuries¹.

---

¹ Famous American futurologist, Alvin Toffler (1928) calls those changes, started at the end of the 18th century and continued in the 19th century until the first half of the 20th century "the industrial second wave", which after the "first wave" of agricultural multi-centennial change of primitive people into rural societies, changes almost instantly in the second half of the 20th century into the

The Great French Revolution of 1789 was not only "great" in name, as with the earlier July Revolution in France, the August Revolution in Belgium and all revolutions of 1848 and 1849 and the famous Commune in Paris up to three Russian revolutions of the 20th century, to say nothing about later effects of the First and Second World War went far not only in Europe, but on the whole world to decay of monarchy and feudal order for inception of parliamentarianism and capitalism and, what is linked, to the birth of new social classes, structures and relations, mainly between so called bourgeoisie and proletariat².

To this creation, development and-the most important-preservation of new, parliamentary capitalistic order started in the end of 18th century, much contributed 19th century. Not without the reason it was called **the century of steam and electricity**, as its unprecedented so far in human history scientific-technical achievements and great geographical discoveries showed totally new directions of civilization development of our planet³. Thanks to the **steam and electricity**

"third wave" of postindustrial civilization of all mankind. All his three changes Toffler exhibits in the book entitled *The Third Wave*, New York 1980. Another well-known American scientist, Francis Fukuyama (1952) follows his steps. He calls those civilization changes a great shock, because this transition from the industrial to informational age is for the mankind as important as it used to be the transition from the heading to agriculture of later - the Industrial Revolution. Those words from the cover of F. Fukuyama book, *The Great Shock. Humans nature and rebuild of social order*, Warsaw, 2000 American ed. 1992 and his book entitled *The trust: social capital and the way to a welfare*, American ed. 1995. All three of Fukuyama's books above and Toffler's works are interesting and important in the western world philosophically social studies about the three most important human history transformations which happened in the world throughout all the centuries of the existence of our civilization and especially its last decades of the 20th century. In Poland this topic is referred to by the last book of Maria Hirszowicz. It is entitled meaningfully: *Stąd, ale dokąd? Społeczeństwo u progu nowej ery*, Warszawa 2007, s. 296.

² Bibliography referring to universal history of 1789 – 1918 is so great, that – as Ludwik Bazyłow (1915 – 1985) says: *no selection helps, it is completely unknown*. L. Bazyłow, *Historia powszechna 1789 – 1918*, Warsaw 1981, p. 975. That's why a compound literature of this period may – and should – be divided on so called old and new. The older literature should be started from the translation from French, more than that 800 pages book of Charles Seignobos (1854 – 1942), entitled *Dzieje polityczne Europy współczesnej. Rozwój stronnictw i form politycznych 1814 – 1895*. This translation was edited and supplemented by the history of 1896 – 1895 by Jan Stecki, vol. 1 -2, Warsaw 1900. One year later two volumes of *Historia XIX stulecia. Dzieje polityki, literatury, sztuki, nauki, przemysłu itp. Opracowane na podstawie najnowszych badań i objaśnione licznymi ilustracjami*, edited by dr Aleksander Ciechowski, vol. 1 -2, Warsaw 1901; vol. 3 in turn Warsaw 1902. Texts of particular volumes were compiled by dr A. Ciechowski, dr Zygmunt Grudziński, Józef Tokarzewicz (Hodi) and Gabriel Tołwiński. In 1906 *Historia nowoczesna 1788 – 1805 uzupełniona latopisem XIX stulecia*. Finally in the twenties of 20th century a lot of Polish textbooks of universal history are edited mainly for teachers and studies of high school. It started a new age on Polish editorial market of works of universal history of latest times, including Polish modern history. This age exists until today.

³ Compare work of great American historian, Martin Malia (1924 – 2004), entitled *History's Locomotives: Revolutions and the Making of the Modern World*. In this book American author proves that the

invented prototypes of steam machines more and more modern type and of different kind of adopting electrical devices could-in time-substitute less efficient hand work for much more effective mass production. Thanks to that, small, craftsmen workshops could be closed and turned into more modern, industrial factories⁴.

Because of that radically changed not only the work market, payment and social relations, especially among employers and employees, but also worldwide intensified the supply and demand for the industrial products. Because of that trade⁵, transport and communication incredibly developed almost on the whole world at sea, river, land and soon-in the air.

most important causes of this that happens in modern world are *History's Locomotives*, which are chosen by him to be the most important moments in history. That's why Malia does not only describe or analyze historically as for example the process of 15th - century Hussite wars in Czech Republic, religious wars in Germany in 16th century or revolutionary changes in England in 16th century; but rather shows its meaning in our times. For example Great French Revolution according to Malia was *the beginning of the end* of revolution age, which was finally closed by Great October Revolution in Russia. From among Polish authors distinguishes the most the latest work of Andrzej Chwalba (1949), entitled *Historia Powszechna. Wiek XIX*, Warsaw 2008, p. 672, where Polish author shares in a new way a universal history of the world of 1789 - 1914 on two main parts, which are: Civilization and Politics. Around these great issues he writes his historical descriptions and concludes also interesting for us as well civilization changes and political events of 19th century. Finally see also not less innovative historical essay of Felipe Fernandez-Armesto (1950) entitled *Civilizations. Culture, Ambition and the Transformation of Nature*, Warsaw 2007, p. 448, where Spanish author, who permanently lives in England, tries to define and give characteristic features of our civilization on the basics of his own vision of history of civilization changes of humanity of the end of 20th century. This period he understands generally, as the beginning of the age of world's globalization.

⁴ The inventor of steam machine is believed to be James Watt (1736 - 1819), who in 1763 refined atmospheric steam engine built in 1705 by Thomas Newcomen (1663 - 1729). The invention of this piston steam engine allowed in 1769 to construct and present by Nicolas Joseph Cugnot (1725 - 1804) the first on the world mechanical vehicle of steam drive of which, after considerable modifications, production started in 1907 in Henry Ford (1863 - 1947) workshops in Detroit, USA. The steam machine was also adopted in the first cotton mill in England in 1784 and 1803. Robert Fulton (1765 - 1815) built his first steam ship. In 1814 - 1825 George Stevenson (1781 - 1848) made his first steam locomotive. All those inventions and prototypes of machines much contributed to the inception and development of so called industrial revolution, which exists until today and its eventual end isn't seen from our time perspective.

⁵ Charles Louis de Montesquieu (1689-1755), in his work *O duchu praw* from 1748 rightly notes, that *trade civilizes and mitigates barbaric customs as we daily see* (book 20, chapter 1). This idea Montesquieu takes from Samuel Ricard (1637 - 1717), whose words below from 1704 were quoted and popularized almost all XVIII century: *Trade gathers people because of its mutual mileage... Through trade people learn logic, honesty, manners, responsibility and temperance in speech and action. Seeing that cleverness and honesty is necessary to gain vogue, man avoids evil and at least his behavior expresses decency and solemnity, not to encourage to any reluctant judgement from present and future friends.* i quote after esteemed on the whole world German economist Albert Otto Hirschman (1915), *Rival Interpretation is of Market Society: Civilizing, Destructive, or Feeble*, „Journal of Economic Literature” 20(1982), p. 1465.

It increased dramatically the quantity and quality of new means of transport, by-first exploring, than implementing and finally popularizing of first steamer, locomotive, automobile, airplane. It caused unfinished need for railway infrastructure, land engineering or road logistics. New means and needs of land, railway, sea, river and air transport called another epoch-making civilization needs of humanity for historically new means of communication and unknown till now ways of communicating or popularizing, for example telegraph, telephone or photography; also improving known until now and using completely new computer equipment or communication technology. In other words, completely new era appeared, a *great era of industry*, which only by its economic potential, created totally unknown possibilities of sea and inland navigation, railway, car routes, airlines etc. In a face of new industrial, trade or transport needs, men had to learn the enterprise and how to become more professional managers, how to communicate in a modern way. This again enforced people to modernize of already existing or create totally new products and information, logistic, marketing, consulting, legal, postal, banking, credit, financial, tourist and insurance services etc.⁶

All those world changes given above, especially those of social and economical branch, wouldn't be at all possible to realize without earlier mentioned political-historical events or later caused scientific and technical revolution. It revolutionized the creation and development of so called a **great era of industry**.

No wonder then, that *almost all from social thinkers from the end of previous century* – as rightly says modern American researcher, Francis Fukuyama (1952) – *Tönnies, Maine, Weber, Emile Durkheim, Georg Simmel* devoted themselves to explaining this transformation⁷.

To that all meaningful and-one would think-endless historical events, radical social changes, enormous economical transformations, great scientific discoveries, quick technological progress and more civilizational achievements of that time,

---

Finally ideas of Ricard and Montesquieu and similar about the role in meaning of world's trade spotted and used in his today classical economical theory Adam Smiths (1723 - 1790) as aptly sees modern to us American philosopher Charles L. Griswold Jr in his famous on the West book entitled *Adam Smith and the Virtues of Enlightenment*, Cambridge: Cambridge University Press 1999, p. 17-21.

⁶ Enormous professional literature came into being which doesn't seem to have end, when we take into account only new works of universal history, politics, economics, literature, art, science etc., that came into existence. Doubtfulness arises if it is possible to fully describe history of transformation of human civilization in 19th century?

⁷ F. Fukuyama, *Wielki Wstrzys*, p. 18.

which, as we said before, it is impossible to present not only in this paper, we should also add different expeditions, travel research, geographical discoveries etc, which started to take place on the turn of 15th and 16th century and increased in later centuries, including all unknown or almost unknown before lands, mountains, islands, seas, oceans, rivers and even two polar poles⁸.

In that extent i don't mention on purpose Polish inventors, explorers or travelers of that time, because the contribution they made in science, technology or any other civilization discipline isn't really great, as from times of Mikołaj Kopernik (1473-1543) there was nobody, who-like him-would be able to „hold the Sun and move the Earth” in general human consciousness⁹. Different and controversial thing is if anyone at all from our or foreign scientists of that time would be not only inclined, but also able to make a discovery so great and crucial to gain a place of honour in history of science, art or culture and be announced by the future generations as a creator or a famous Copernican turn in universal history

---

⁸ Admittedly the history of the oldest geographical discoveries dives into the ancient times, where Egyptian sailors made a legendary discovery of Punt lands (probably Somalia or southern coast of Arabic Sea) around 1500 b.c. After them Phoenicians, Greeks, Carthaginians and others sailed after them, then still the breakthrough date and the beginning of so called age of great geographical discoveries is believed to consider 1415 when the Portuguese assaulted Ceuta. It is a port on the Mauritanian coast, which occurred to be a great base for further expansion in direction of Atlantic and the centre of African continent. Another historical beginning of this age is definitely sailing around Africa through Cape of Good Hope and getting to Madagascar by Bartłomiej Diaz (1450-1500) in 1488; finding America by Christopher Columbus (1451-1506) on 12th October 1492 and then the conquest of the American continent; trip of Vasco da Gama (1460 - 1524) along the new sea track to India in 1498 and first sea travel around the world by Ferdinand Magellan (1480 - 1521) in 1519 - 1522. The causes, process and effects of these and following explorations and geographical discoveries are generally known and described not only in some scientific compilations about, generally speaking, history of geographical discoveries, but also in some travel, dairies, notes, logs, travel books and other kinds of literature of travelers, writers etc.

⁹ Compare for example encyclopedian edition of i volume entitled *Wielkie biografie. Przywódcy, reformatorzy, myśliciele*, Warsaw 2007, p. 792; vol. II, *Wielkie biografie. Pisarze, kompozytorzy, artyści*, Warsaw 2007, p. 816; and vol. III, *Wielkie biografie. Odkrywczy, wynalazcy, uczeni*, Warsaw 2008, p. 768. All three volumes of this encyclopedia consists, generally speaking, biographic passwords broaching life and work of men, who made a vital change in the history of the world by the development of science, civilization and culture from the prehistoric times until modern times. 3 - volumed entirely was also enriched by interesting backup materials in particular volumes in the shape of description of literature, musical, artistic works, inventions object, theories and also known quotations, rich pictures, drawings, maps, calendars and indexes. Not surprisingly first two volumes were given a prestigious reward Edukacja XXI during 23rd national marked of educational book Edukacja XXI, that took place in Warsaw in the category "encyclopedias, albums, dictionaries, lexicons". This reward established in 1994 honors educating qualities and editorial level of books of Polish authors.

of human science, culture and civilization of the end of 18th, 19th or 20th century, not saying of XXI and next centuries of the existence of our civilization?!¹⁰

That's why most of Polish scientists of that time, and many our artists, creators of new disciplines of technology, art or culture didn't focus in that time on creation of new ideas, discovering unknown scientific truths, searching for new technological solutions or finding undiscovered geographical places. Still, our Polish scientists took part in that activities as well.¹¹ They focused rather on transferring foreign civilizational ideas to the Polish realities. In the times of lost independence, it was aimed first to keep the national identity, then to regain national independence and thirdly to keep a permanent sovereignty by our country. Besides, any encyclopaedian scientific study or only dictionary historical index of Polish and foreign discoverers or inventors seems to be endless in the history of mathematics, chemistry, biology, astronomy, geography, physics¹², medicine¹³ and many other different branches of new art, culture and scientific disciplines.

---

¹⁰ Although Immanuel Kant (1724-1804) declared „Copernican revolution” in philosophy in his work *Krytyka czystego rozumu*, because of what he gained a great place in the universal history of philosophy, still it wasn't only him but until today even to famous Nobelists is difficult to gain such general appreciation to be recognized on upheaval in the science as great as work of Kopernik.

¹¹ From among Polish scientists of that time we should name a Nobelist in physics (1903) and chemistry (1911) Maria Curie-Skłodowska (1867-1934), who with her husband Piotr Curie (1859-1906), discovered two radioactive elements polon and rad. In that time other two scientists became famous Zygmunt Wróblewski (1845-1888) and Karol Olszewski (1846-1915), who succeeded in liquefying oxygen and nitrogen from air. Marian Smoluchowski (1872-1917), was another who gained a success: he is believed to be one of the brightest Polish scientist of theoretical physics. Among Polish explorers there are Stefan Szolc-Rogozieński (1861-1896), who with another Polish weatherman Leopold Janikowski (1855-1942) and geologist Klemens Tomczek (1860-1884), went in 1882-1883 with scientific expedition to Cameroon, where - among others - they explored the volcanic massif Cameroon, basin of Mungo river and also discovered Elephant Lake and springs and upper stream of Rio del Rey. Similar geographical - scientific expeditions were taken to many new places and unknown lands of Asia, Australia, New Zealand, Oceania, both America and even were taken risky for that times arctic expeditions to both Poles. In those arctic expeditions and polar exploration Polish scientists became famous too: Aleksander Czekanowski (1833-1876) and Jan Czernski (1845-1892), who made important discoveries in Eastern Siberia and Benedykt Dybowski (1833-1930), exploring fauna of Bajkał Lake. Paweł Edmund Strzelecki (1797-1873), became famous in Australia and Tasmania, discovering for example the highest peak of Australia Alps, which he called the Kościuszko Mountain. Another Pole of that time, Jan Stanisław Kubary (1846-1896) was working mainly on the ethnography and wildlife of Micronesia. The conqueror called by inhabitants “a ruler” of Madagascar island was Polish and Hungarian nobleman Maurycy August hr. Beniowski (1741-1786).

¹² Compare for example real *opus vitae* of Andrzej Kajetan Wróblewski (1933) entitled *Historia fizyki. Od czasów najdawniejszych do współczesności*, Warsaw 2007, pp. 620. The Wróblewski's book got the “Reward for the Best Scientific Book Academia 2007”, as it was came into being on the basis of author's lecturers run for over 30 years at the Warsaw University. Thanks to that is great history of beginning and development of physics textbook starting from the ancient civilizations up you

We have to remember, that behind that enormous quality and quantity of new scientific researches, technological inventions, explorations, geographical researches etc, there is an incredible phenomenon of creating and quick development of new, so called „positive sciences”, mainly natural and technological sciences and even-in some extent-theological sciences, for example modern biblical archeology, natural Christian anthropology, or catholic Christian science¹⁴.

An incredible need of that times wasn't only the discovery of new scientific truths themselves, searching for epochal, technological inventions or finding unknown geographical areas. Not less important historical need occurred to be its practical use in human everyday life, by application within positive science, scientific institution, research institute, technical school, scientific periodical, professional library, civilization museum¹⁵, cinematographic hall, theatre¹⁶, house of

---

modern physics achievements. Polish author presents not only the beginning and development of scientific ideas of physics itself, but also includes scientific achievement in areas closest to physics which are astronomy and chemistry. There is also huge processional literature of this subject.

¹³ An obscure interesting detail is that in the beginning of XIX century first chairs of history of medicine came into being. As first in Europe Polish scientist were giving lectures there. As an example Franciszek Kostecki (1758-1844) in 1809 at Cracovian University. At the same year at Warsawian Akademia Lekarska another Polish scientist Hiacynt (Jacek) August Dziarkowski (1747-1828), was giving lectures on physiology. Konstanty Porcyanko (1793-1841) was also Polish and he started giving lectures in 1826 at Wileński University. It started regular academical lecturers from that discipline. That's how first scientific works, thesis, medical newspapers, professional laboratories etc. More about it in collective work entitled *Historia medycyny*, ed. Tadeusz Brzeziński, Warsaw 1988, specially p. 15-16. There's also huge professional literature on this topic.

¹⁴ Leader of such kind of works of European size and worlds extent was Polish priest Stefan Pawlicki, who with another Polish resurrectionist father Piotr Semenkeno, created not only basic thesis to *Rerum novarum encyclical* of Leon XIII from 1891, but also had probably share in creating other papal documents, thanks to what they became also co-origimators, popularizers and promoters of this, what we call today Catholic social science, social philosophy and biblical archeology, See mainly works of Pawlicki: *O początkach chrześcijaństwa*, Cracow 1884 (Italian edition: *Le origini del cristianesimo*, "La Rassegna Italiana", Roma 1882, Germany edition: *Der Ursprung des Christenthums*, Mainz 1885). More about it see in work Miroslaw Mylik, *Stefan Pawlicki – jeden z prekursorów nauki polskiej*, Warsaw 2005. There's also a huge professional literature on this topic.

¹⁵ An archer of modern museums are believed to be first public collections of paintings (Pinakoteka) laid in Acropolis First Museums is also thought to be established by Ptolomeus I of Soter in the beginning of 3rd century b.c. scientific centre in Alexandria which is today known as Alexandrian Museum, because not only famous Alexandrian Library is connected, but also through centuries collections of Renaissance, Enlightenment and modern times established to it. Still, only in the second half of 18th century really first world's museums were set, for example Florentine *Galleria degli Uffizi* and 18th -century *Galleria Pitti*, 18th -century *Muzeo Nazionale* in Neapol, London *British Museum* established in 1753, Paris *Louvre* established in 1793. a breakthrough in establishing world's museums was 19th century, when first national art galleries were created, for example in London – *National Gallery* (1824), Vienne – *Kunsthistorisches Museum* (1891), Madrid – *Prado* (1819), Drezno – *Galeria Drezdeńska* (1560), Leningrad – *Ermitaż* (1764) or in Warsaw – *Muzeum Narodowe*

fashion, cultural centre, sport stadium, art atelier, project work-room, set of chambers, financial institution, insurance company etc. From that comes out not only a historical need of closing or transferring traditional small workshops into new industrial establishments, but also leaving the old-fashioned scientific branches and transferring them or moving to modern disciplines of „positive sciences“¹⁷.

No wonder then, that we are dealing not only with new economical needs, social changes or technological achievements, but also with-until now-completely unknown needs of carried out up to now or new disciplines of science, art or culture.

All historical necessities of civilization transformation resulting especially from historical consequences of the creation and course of great scientific and technological revolution and connecting with creating and development of many new positive sciences, made the unknown now social needs, concerning not only new classes, structures or social orders, but also opening new polytechnic faculties, vocational schools, professional laboratories, research centers, university libraries, scientific foundations, specialist publishing houses, technical periodicals etc.¹⁸

In other words, all revolutionary historical events, epoch social changes, structural economical achievements, great scientific discoveries, modern technological

---

(1862). Finally in 20th century started wide change of old and new museums into modern scientific centres, where we still maintaining, examining etc. of different kinds of museums collections.

¹⁶ Compare the new est and first in Poland oxford edition *The Oxford I'll History of the Theatre* ed. John Russel Brown, who collected studies of oxford specialist writing about 4500 years of history of existing of theater phenomenon.

¹⁷ For example Polish expert of this period, Janusz Pajewski (1907-2003) describes that civilizational – historical phenomenon of that words: *The development of scientific research, creation of new disciplines and specializations caused rise of number of scientific publications – books, newspapers, bulletins which become a connection among scientist of different countries. Need of closer cooperation and charge of thoughts at least made scientists to create an institution, which would connect academics of different countries. As a result of discussion realized from English scientists side on the convention of representatives of science societies in Wiesbaden in October 1899 an international Association of Academies was created in 31st July 1900, active u until the 1st World War.* J. Pajewski, *Historia powszechna 1871-1918*, Warsaw 1967, p. 290. To confirm his ideas Pajewski uses examples of historical development, such sciences for example physics, chemistry, mathematics, medicine, psychology, history and philosophy, there p. 291 – 308.

¹⁸ In 1836 famous French political writer, Alexis de Tocqueville (1805-1859) doubted, that publishing a newspaper could bring major profits to its publishers, so he advised the businessmen not to invest in press business. Still in less than a quarter of century later press business became an extremely profitable activity, not saying about modern profits of a whole press business, whose owners became financial press barons. They have not only gigantic fortunes of international media concerns, but also became the fourth estate in modern world.

inventions, geographical escapades etc, that took place in contractual years 1789-1918, caused indirectly a renaissance of encyclopaedism and directly-a birth of positivism, lasting until decadent neopositivism of times us present¹⁹.

The historical necessity became everything that happened then in politics, economy, science, technique, customs, sport or religion, to use in a practical way, to describe theoretically, investigate scientifically pass methodically, gather systematically, give access safely, popularize spectacularly etc. To that all form of encyclopaedia or dictionary of the Enlightenment times wasn't enough.²⁰ The necessity was an institutionalized sphere of politics, industry, trade, technology, art, culture, sport, tourism, religion etc.,²¹ which lasts without stopping until now, as so called **the great era of industry revolution**. It lasts despite new changes and development perspectives (information, multimedia, cosmic), modern challenges and needs of everyday life (individual, social, mass), and finally all that eternal civilization threats of humanity like, for example, unpredictable behaviour of men (murders, suicides, doping, drug addiction, alcoholism etc.), moral dilemma of humanity (abortion, euthanasia, cloning, human organs trade, in vitro, using

---

¹⁹ New positivism shouldn't be here understood only as philosophical concept declared by the representatives of, so called, "Viennese Circle", operating in the twenties of 20th century, but as a modern philosophical reality, which, for example Władysław Tatarkiewicz (1886-1980) dates from around 1830, *this philosophy has its beginning, which we may concern for modern. What was before this date, belongs to the past, what came after it, belongs to the present times or at least led directly to it. Comte's, J. St. Mill's or Marks's ideas, which came into being right after 1830, lasted to our times. It's from those ideas or from fight with them grew ideas of XX century.* W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, Warsaw 1981, ed. 15, vol. 3, p. 5.

²⁰ Joseph Charles Panckoucke (1736-1798), a French editor of last volumes of Encyclopaedia in 1780 seemed to understand, that further continuing this famous work of encyclopaedians doesn't have much sense in the light of fast development of science of that time or progress of technique and that's why in 1782 he started to edit *Encyklopedie méthodique* thought not as an alphabetical dictionary of historical people or factual index of scientific concepts, but as a series of huge scientific monographs, including all branches of human knowledge of that time. Still editing of this encyclopaedia not only prolonged, but was also never finished. Its obsolescing result of synthesis of progress of sciences and technique development was much quicker than editing next volumes of Encyclopaedia.

²¹ One of Polish history writers of that time, Janusz Pajewski, confirms it. He claims: *Second half of 19th century was not only the period of huge economy development, but also a great boom of culture. Creating a world market and technique progress much widened a traditional circle of fast developing west European culture: it was enriched by fast developing intellectual life of America and Asia and peripheral until now European countries: Scandinavia and mainly Russia. Influence of culture progressed not only across, but also to the depth by the developing education in particular countries on every level, a chain of libraries was expanded, editions of books and periodicals. To the growing social needs answered quality and quantity of progress of technique and culture popularization. Editing the industry development, print technique progress, development of theatre technique and the beginning of film had its role in it.* J. Pajewski, *Historia powszechna 1871-1918*, p. 289-290.

condoms etc.), uncontrolled conflicts, dangers and military alliances (local, national and global ones), unprecedented facts of world's vandalism, violence and terror (kidnapping, terrorists attacks, ritual violence of the religious sects, destruction of monumental buildings, priceless works of art, items of sacred cult and other world's cultural heritage of humanity), or finally not regulated naturally worlds' climate changes (global heating, fight with elements, protection of endangered species of fauna and flora etc.)²².

Finally no wonder than, that in discussed period of time completely **new encyclopaedia's era** appeared, but not of the enlightenment kind of Voltaire and other encyclopaedians, but in **modern positivists edition**. They survived until today in little changed form of thinking as neopositivists or as postmodernists, having a general idea little changed.

All those changes, needs or challenges given above of Positivism made the philosophers of that period to looking close to all this, that happened around them in different spheres of political, economical, social, scientific, technological, military, artistic, moral or religious life. Thinkers of that incredibly interesting times couldn't only watch light-heartedly, behave impassively or be completely neutral to all this, that often had any direct or indirect influence on them: on their personal life, or their relatives lives. That's why not only from the scientific point of

---

²² *Today human cultural and natural heritage is more and more threatened by being destroyed not only because of damages caused by traditional reasons, but also because of social and economical changes, which aggravate the situation by phenomenons of even more dangerous damages. Damaging or annihilation any common wealth that belongs to cultural and natural heritage constitutes irreversible depletion of heritage of all the nations (...). In the face of size of new dangers, that threaten to these goods, whole international society should take part in defending the cultural and natural heritage of huge universal value by helping collectively, not replacing the help of the government, but to supplement it. Accepted on 16th November 1972, General Conference of United Nations for Upbringing, Science and Culture, Paris 17th Oct.-21st Nov. 1972 on its 17th session. The full text was published in Polish in statute book from 1972, nb 32, pos. 190. See *Series of Great Subjects* entitled *Katastrofy i zagrożenia we współczesnym świecie*, Warsaw 2008, p. 288. This work shows not only main threats for modern humanity, but also shows ways of preventing and solving such problems as hunger and malnutrition, organized crime, poverty, illnesses, addictions (drugs, alcoholism), disasters or ecological catastrophes. From the same *Series of Great Subjects* see book *Konflikty współczesnego świata*, Warsaw 2008, p. 304, where political, ethnic and military conflicts of human civilization of XX and XXI century are shown. See also work entitled *Idee i ideologie we współczesnym świecie*, Warsaw 2004, p. 304, which shows the most important modern political and social ideas, such as fundamentalism, globalization, European integrity, neoliberalism. From among Polish authors see works of Brunon Hołyst (1930), who in such interesting publications, as for example: *Samobójstwo – przypadek czy konieczność* (Warsaw 1983), *Przywróceniu życia* (Warsaw 1991), *Wiktymologia* (Warsaw 1998), *Kryminologia* (VI edition, Warsaw 2001), *Kryminalistyka* (IX edition Warsaw 2000), *Suicydologia* (Warsaw 2002) shows the phenomenons and explains causes of basic dangers for man in a modern world.*

view, those philosophers were observing the scientific events, economical and social changes or military activities.

That's why they studied with all the ways they knew and all the means they had, like we often do and what will probably be done in future an origin of many myths, beliefs, historical legends²³. They also evaluated the authenticity of historical events, credibility of rescued discoveries and archive excavations, the truthfulness of less or more significant historical figures etc.²⁴ They discussed with others about current events, that happened in the country, they tried to influence ideally on foreign affairs, they became ambassadors of good hope of pressed nations, engaged themselves into diplomatic games, military alliances, political parties of different nations, they took part in peace mediations between conflicted social, local, national or world sides etc.²⁵ They created far-reaching colonial plans of their countries, condemned the shortsightedness of colonial politics of other nations, they tried to preserve the language, customs and traditions of the colonized people.²⁶ They evaluated the objective meaning of new scientific truths and

---

²³ See works of such authors, as for example Ian G. Barbour (1923), *Myths, Models and Paradigms. a Comparative Study in Science and Religion*. Harper and Row Publisher 1976, Rudolf Bultmann (1884-1976), *Jesus Christ and Mythology*. Charles Scribner's Sons 1958; Bronisław Malinowski (1884-1942), *Magic, Science and Religion (vol. 7)*, Warsaw 1990; Claude Levi-Strauss (1908), *Antropologie structurale*, 1958; Mircea Eliade (1907-1986), *Traité d'Histoire des Religions*, Paris 1949 and many other works of both Polish and foreign authors.

²⁴ The main figure of this kind of historical and philological research of times of positivism was French philologist, historian and skeptic in one, Ernest Renan (1823-1892), whose works in 8-volumed *Historia początków chrześcijaństwa*, published in 1863-1883 and his 5-volumed *Historia narodu żydowskiego* published in 1888-1894 were and are despite risky thesis, the best works of synthetic French humanities-claims Władysław Tatarkiewicz (*Historia filozofii*, vol. 3, p. 126). See also filological, historical, philosophical and even theological criticism of Renan's works done by S. Pawlicki, entitled *Żywot i dzieła Ernesta Renana*, edited firstly in "Przegląd Polski", Kraków 1893-1895.

²⁵ See work of Marek Lilla (1956) *Lekkomyślny umysł. Intelktualiści w polityce*, Warsaw 2006, where he describes intellectual strives with political tyrannies of XX century of such scientists as M. Heidegger, H. Arendt, K. Jaspers, C. Schmidt, W. Benjamin, A. Kojève, M. Foucault or J. Derrida, stating to be for or against them. Similar topic was worked on by a Polish author, Maria Hirsowicz (1925-2007), who even got a reward of *Polityka* magazine in 2001 for her last work entitled *Pałapki zaangażowania, Intelktualiści w służbie komunizmu*, Warsaw 2001, p. 296. See finally work of Polish nobelist, Czesław Miłosz (1911- 2004), who in *Zniewolony umysł*, Kraków 1989, p. 15 and further, tries to show how human thought in peoples' democracies.

²⁶ A term *postcolonialism* was even created in professional theme literature, which refers to whole branch of philosophical and even literary theories. They concern many issues on the heritage of European colony powers and process of decolonization in 20th century. *Postcolonialism* in literary meaning is a critical analysis of literature created in the countries, which were or still are colonies of other countries. Also a literature written by citizens of countries that were settling the colonies. That is why a post-colonial literature deal generally with the problem of developing national

realistic use fullness of modern technological inventions and initiated them, they got accustomed with new scientific truths, technical inventions, geographical expeditions, artistic vents, cultural turns etc²⁷. They admired genius of great scientists, the inventiveness of inventors, courage of the travellers, wisdom of prominent statesmen, arts of writers, artists, actors etc²⁸. They also envied of the fame to the creators of new scientific disciplines, new art areas propagators, activists of avantgarde cultural branches etc.²⁹ They travelled by new means of transport, they were interested in stock, invested a lot in banking, trade, industry, insurance etc³⁰.

One of the typical examples of all that great civilization changes of humanity was not only the modernizing of the ancient ideas of Olympic Games, but also

---

identity in such societies, differences and mutual cultural impact between the society of colonizers and conquered nations. It also deals with mutual relations between former colonies and its former colonial powers. **Postcolonialism** as a programme of scientific research over post-colonial literature developed in the 70ties of 20th century and its creator was Edward Said (1935-2003) with his important work **Orientalism** (1978). Other important positions of professional literature of this subject are also works of such authors as Benita Parry (1931), *Delusions and Discoveries*; Frantz Fanon (1925-1961), *The Wretched of the Earth*, Aimé Césaire (1913-2008), *Discourse on Colonialism*, 1950; Gayatri Chakravorty Spivak (1942), *The Post-Colonial Critic* (1990), a *Critique of Post colonial Reason: Towards a History of the Vanishing Present* (1999) and many others. Ewa M. Thompson writing about Poland and other post-soviet countries uses the term **post-colonialism**. The same term uses Maria Janion (1926) in her book *Niesamowita Słowiańszczyzna*, Kraków 2007.

²⁷ See works of such authors as John Norman Leonard Becker (1893-1971): a *History of geographical discovery and exploration*, London 1931, p. 613; Walter Kramer, *Die Entdeckung und Erforschung der Erde mit einem ABC der grossen Entdecker*, Leipzig 1953; Georges Blond, *Grands navigateurs*, Paris 1960; Tadeusz Szafar, *Odkrycie Afryki. Cztery tysiąclecia eksploracji Czarnego Łądu*, Warsaw 1974, p. 333 and many other both Polish and foreign works.

²⁸ Not only philosophers admired that, but also readable writers found it fascinating like Rudyard Kipling (1865-1936), Joseph Conrad, or rather Józef Teodor Konrad Korzeniowski (1857-1924), Herbert George Wells (1866-1946), Robert Louis Stevenson (1850-1894), Jack London, or rather John Griffith Chaney (1876-1916) and others gained an unforgettable place thanks to popular even today species of their literature fiction.

²⁹ Compare this, what declared to humanity with how treated their relatives such famous philosophers as Rousseau, Marks or Sartre and also such famous writers as Schelley, Ibsen, Tolstoj, Hemingway, Brecht in well-known book of Paul Johnson (1928), *Intellectuals*, ed. 1988. In similar style Friedrich August von Hayek (1899-1992), economics Nobelist wrote his book *Intellectuals and Socialism*, University of Chicago 1949. Today, to this kind of works Frank Furedi (1947) refers in his book *Where Have All the Intellectuals Gone?: Confronting 21st century Philistinism*, sec. ed. 2006.

³⁰ It is said of Emmanuel Kant, that from Greek or medieval times nobody in practice lived such philosophically as this legendary philosopher from Królewiec. But even he made from his modest pension a small fortune of 21000 talars. It didn't happen because he saved his money, but because he invested for years his small savings in different businesses of his friends-businessmen, whom he preferred to spend time with rather than with people of science. More about it in academic script from 1886 of S. Pawlicki entitled *Historia filozofii starożytniej*. Edition and proem: M. Mylik, Warsaw 2000, p. 31.

practical implementation its classical pattern of idea to our modern sport life by establishing first Olympic societies and organizing every four years modern summer and winter Olympics, recreating ancient Olympic sport disciplines and finding new ones, building first Olympic stadiums and constructing many kinds of new sport equipment, establishing first national sport clubs and creating international sport organizations, finally making lists of sportsmen, disciplines, games calendars, record catalogs, kinds of medals, coach categories, referee classes, activists functions, fan rallies and many other modern creations of practices and theorists of so wide understood sport today³¹.

The same situation is with the renaissance of tourism, which, likewise phenomenon of sport, it has its roots in ancient and medieval times, when it was treated like a kind of pilgrimage³². A modern understanding of tourism and its

---

³¹ First proved Olympic games took place in 776 b.c. They were played usually every 4 years in Olympia in ancient Greece. In 393 b.c. it was played there for the last time. Then people have almost forgotten that event for centuries; they were remembered again in Renaissance. First records of ancient Olympics are found in the documents of such Renaissance writers, as Matteo Palmieri (1406-1475), Hans Sachs (1494-1576) and Thomas Kyd (1558-1594). First come back of the Olympic idea was in XIX century, when in 1833 in Sweden first Olympic Society was established. It is that organization, which gave the idea of organizing one year later Scandinavian Games to memorize the ancient Olympic Games. They took place for the first time on 14th July 1834 in Ramlösa in Sweden and two years later they managed to organize second and the last games of that type. Fortunately this Scandinavian idea of raising the ancient Greek Olympics took over a rich Greek philanthropist and veteran of Greek-Turkish wars, Evangelos Zappas (1800-1865). Thanks to his generosity since 1859 in Greece, every 4 years Olympic gymnastic games took place. Finally they managed to play only 3 modern Greek games in 1859, 1870 and 1875. They were-like the Scandinavian ones-national, because only Greeks took part in it. At the same time archaeological works were conducted in Olympia and it made the world more interested in ancient culture and-as a result-it increased a modern idea of raising the Olympic Games. First person, who demanded organizing the Games international was a Frenchman, Pascal Grousset (1846-1909) in 1888. a modern idea of Olympics found many imitators and fans. a main propagator was a French baron, Pierre de Coubertin (1863-1937).It was his initiative to call in June 1894 in Paris an international congress for raising the Olympic Games with 79 delegates and 2000 guests from different parts of the world. As a result of this convention, a motion was carried in 23rd June 1894 of formal establishment of Olympic Games of modern era. To realize this aim, an International Olympic Committee was set. It consisted at first of 15 representatives of 15 countries, that took part in that in that historically first session of French congress. First president of the Committee was Greek, Demetrius Vikelas (1835-1908), who convinced the chairmen to run the first Olympic Games in Greece rather than in Paris, France, as it was in the beginning mentioned. That's why the first summer Olympic Games took place in Athens in 1896 and first winter Olympic Games in Chamonix in 1924. Then however, from 1896 to 1925 a president of the International Olympic Committee was baron de Coubertin and it is then, when the world's era of modern Olympic activity started.

³² It is commonly believed, that the oldest religious pilgrimages are also first kind of trips for tourism, which was done in biblical times by the chosen of Jahwe, done also in the times of Mahomet (570-632), when believers of Allah started to go on pilgrimages to Mekka and Medina, continued to our times by the religious Buddhists, who go to many Buddhist temples, ascetic Hindus, who wash

historical beginning and civilizational blossom specially in the latest times owe to a modern era, when it happened because of all that civilization changes: tourism could develop thanks to the trade tracks, railway, travel routes, expeditions, technological inventions, industrial products, and many other civilization achievements of humanity of that times. That's why we have first touristic tracks in almost all world directions or first tourist expeditions to all continents, but also first professional travel agencies and mountain first aid stations and staying in spa resorts, first ski slopes and cable railways, sea resorts, even modern renewal of medieval idea of tradition of pilgrimages³³. On that basis we could generally say, that in mentioned period of civilization changes of humanity, happened also re-birth and incredible development in the world of **modern era of world tourism and modern epoch of Olympic sport**. It helped to create so spectacular phenomenon of sport, tourism or recreation on almost all civilized world. To particular describing all that happened then and what was its final impact on the present state and future development of sport and tourism on the whole civilized world, those remarks are only a kind of a proem to such thorough studies or only a scientific contribution in that extent.

---

themselves in holy waters of the Ganges river or Christians missionaries, who preach a Gospel to people on the whole world. Trips for tourism also take place in the ancient Egypt, where people were traveling to take part in the religious and public holidays. At that occasion those "tourists" could see not only nature by the Nile river, but also sightsee- see the whole Egyptian civilization, especially the pyramids. Religious aims were a dominant in the trips taken by the ancient Greeks, who were usually going to well-known even today oracles in Delphos or to the temple of Zeus in Olimpia. In ancient Hellada, contrary to an ancient Rome, roads weren't built, so the most of those "trips for tourism" of Greeks of that time was by the sea. In the Empire instead a huge net of roads and inns was created and safety of the travellers was set by the law regulations. Romans were also travelling for health and relax to such resorts of the empire as Baden, Baile, Herculane, Vichy, Baiae, Neapol, Capri, Bath, Puteoli and others. In Middleages was a sudden stagnation in tourism. Mai travels had a pilgrimage character. Christians of that time usually travelled to Rome, to the Holy Land or to the grave of St Jacob the apostle to Santiago de Compostela. Ancient Arabs instead were taking such trips to trade. We may also say about "science tourism" in case of young European students of different nationality, who, like Poles, Czechs or Germans, were going to study to foreign medieval universities in Italy or France. We cannot also forget of an influence on medieval tourism of expeditions of travellers like Marco Polo (1254-1324), who went up to China, Francesco Petrarka (1304-1374), known for his travels across Provençal Alps, or Muhammad ibn Battuta (1304-1377), travelling around Asia, Africa and Europe. Since XIV and XV century starts era of great geographical discoveries, which creates main understanding of the world's touristic movement.

³³ Compare the works of Polish specialists, ed. by Zbigniew Dziubiński, for example: *Aksjologia turystyki*, Warsaw 2006, p. 470+8 or *Drogi i bezdroża sportu i turystyki*, Warsaw 2007, p. 54+4.

Summary

The major aim of the above paper was to familiarize its readers with historiosophical aspects of the beginning and development of the phenomenon of sport and tourism.

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 253-256]

Yuriy Karyagin, Tomek Volovets

Euro-2012: Benefits for Ukraine

Keywords: *Euro-2012, Ukraine, benefits, tourism*

Ukraine is one of the hosting countries of EURO 2012 after selection of UEFA in 2008. One of the most important aspects of this tournament is influence on the country and young people. Nowadays hosting country must have highly developed infrastructure according to standards of UEFA. It is certain that Ukraine has a problem in this sector of economics because of political and economic situation. That is why development of the infrastructure is the main objective of the Ukrainian government. However, it is necessary to consider whether holding the championship of Europe is beneficial for young people of Ukraine or not and how it will affect their future.

There are different opinions about the economic effects of international events, and it is widely considered that EURO 2012 will bring Ukraine and young people more benefits than losses. This thought has many opponents in society. They think that EURO 2012 in the country is a mistake and this event will do damage to Ukrainian economy. Also, some students do not like that the studying process has been reduced and hostel accommodation has been reduced too because some students have a job. Definitely, opponents do not compare advantages and disadvantages of the tournament and notice only last one. That is why, now it is important to prove that there are more benefits than losses.

Firstly, the influence of EURO 2012 on young students in Ukraine should be considered. As it has already been mentioned, students dislike that the studying process has been reduced. But some students like this because they have more

time for themselves though the hostel accommodation has been reduced but the hostels will be repaired and students will live comfortably.

Secondly, it is necessary to consider developing infrastructure of the country because we want the good roads and transportation, good restaurant and quality food. Moreover I suggest that the building of new stadiums will be the reason of sport development in my country. So, let's see how the infrastructure can be developed in our country.

It seems that our roads, airfields, and rails have not been repaired after disintegration of the USSR; a level and a number of hotels suites and restaurants keep at the same grade. It is no wonder that tourism is not developed in our country though Ukraine has wonderful nature, a great deal of historical places, and well-developed arts and science. Nowadays, in Ukraine, we can see construction of new roads, airfields and railways, reconstruction of old ones and building more hotels and restaurants to host EURO 2012. It is possible that these steps will not help Ukrainian tourism, but, at least, it will be easier to reserve a room in the hotel in the cities-hosts of EURO 2012, and the foreigners will have better impression about these four cities. It is certain that EURO 2012 will help Ukraine to develop an infrastructure that will make our country more attractive for tourists. EURO 2012 gives a stimulus to development of infrastructure. First of all, we have a quickly developing sector of transport. Consequently, we can see building of new aerodrome in Lviv, widening of airports in Kiev, Kharkiv, and Donetsk. Furthermore, we can see the repair of speedways between cities-host of EURO 2012 and building new junctions in these cities to avoid traffic jams which are usual here. Besides, Ukraine has powerful railways that need repairing and we can see not only the repairing of our rails but also modernization of some locomotives and railways lines. As a result, Ukrainian retrieval system will have significant modernization. Secondly, Ukraine does not have enough hotels, hostels, and places of catering for guests; that is why, many restaurants and hotels are under construction now. It is possible that Kiev will host 140 thousands football supporters on EURO 2012. Definitely, since 2008 a number of hotel rooms in Kiev has increased in one and a half time. But, nowadays, it is about 6500 hotel suits and new hotels, 1800 places for our guests are being built. New restaurants, especially fast-food ones, should be built. Kiev has places of catering for about 7 thousands guests. As a result, the number of hotels and restaurants will be increased before

the competition starts. Finally, it is important to mention stadiums in our country that were in terrible condition in 2008. Therefore, Ukraine started to build new stadiums and repair old ones. Probably, if Ukraine had not won hosting EURO 2012 Ukrainian fans would not have seen good stadiums for about 20 years yet. This country has built a new stadium in Lviv, it is repairing Olympic Stadium in Kiev and Metalist Arena in Kharkiv. Thus, the tournament helps Ukrainian fans to see modern stadiums and gives a stimulus for Ukrainian infrastructure. Development of this sector can push other sector of economics, such as a tourism. Thanks to EURO 2012, Ukraine develops retrieval system, hotel and restaurant networks, and stadiums. Everything is done to make guests feel comfortable in Ukraine, so they will satisfy stay here and football matches too. Definitely, our authorities do not line only their own pockets but also do something to develop the infrastructure. There is a strong possibility that if we had more events like EURO, our country would have not only developed infrastructure but also would be attractive to tourists and foreign investors. Opponents claim that infrastructure will do not need after tournament. It is mistaken, because, as stated above, by this time Ukraine need renew of the infrastructure.

Thirdly, Euro-2012 can be a good factor for attracting the tourists. All the tickets for football matches were sold. That is why, we will wait for inrush of tourists that will spent a lot of money for staying in the country, eating food, and having entertainments (excursions, theatres, night clubs and other types of rest) between matches. First of all, inquisitive tourists will spend money to make acquaintance with Ukrainian culture. Definitely, they will taste national food, buy some tour to historical places, visit museums, theaters, concerts of national music. But people spent their time in different ways that is why the other tourists will go to the bars, cinemas, and night clubs and show a large return to these houses. Besides, travel agencies will seek ways to get income from tourists that is why they will propose our guests a great amount of service. In fight for clients travel agencies will try to widen a number of facilities and to improve qualities of service. They will choose the best establishment that will satisfy wishes of their clients. Therefore, we will watch improvement of service in restaurants, hotels, and other institution that will give certain type of service. There is no doubt that EURO 2012 will be profitable for Ukraine in short period of time, besides it will improve qualities of service. With all of the above The circumstances of Euro-2012 will improve life of

Ukrainians and it will also increase the rate of employment among the citizens of the country.

Finally, we need to consider beneficial influence of tournament on our economics in long term. First of all renew of infrastructure will do and Ukraine will become a nice place for tourism. Definitely, renewed infrastructure will make life of Ukrainians more comfortable. First of all, renewed roads and built bridges will be a great thing for car owners, who are even now enjoyed with the quality of roads. Passenger traffic on railways and airlines will increase and qualities of service will improve. Restaurants, hotels will make service better and prices lower, trying to catch more clients. This will make them more attractive not only for Ukrainian people but also for foreigners. Moreover, Ukraine will become more popular place for tourists. They will get to know more about Ukraine, its history, life here, about our culture and places for rest. European people will have more knowledge about Ukraine and will popularize it in their own countries. Stadiums and sport centres, built for EURO 2012, will be a push to sport, especially football, development in Ukraine. Speaking about economical aspects of EURO, Ukraine will become more attractive for foreign investments. To sum up, considered investments will induce the economic development of the country in long term.

Summary

The authors of the article concentrate their readers' attention on the benefits which Ukraine has had once it became one of the hosting countries of EURO 2012.

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 257-265]

Ivan Baláž

Manažment regulácie a regulačné normy reklamy

Management regulations and regulatory advertising standards

Keywords: *regulatory advertising standards, management regulations, contemporary world*

Úvod

Vývojom nových technológií, fragmentáciou mediálneho priestoru ako aj zmenou reklamného zobrazenia sa menia i prostriedky, formy ako aj rozsah etickej regulácie reklamy. Rovnako sa mení aj jej právna úprava. Rozvoj nežiaducej reklamy a klamlivé jednanie vo vzťahu k spotrebiteľovi si vyžiadali podrobnejšiu reguláciu, nutnosť vyrovnať sa s formami nekalej súťaže, a to ako úpravou súkromnoprávnou, tak verejnoprávnou¹. V našom príspevku ponúkame vybrané referencie predmetnej problematiky.

V zásade jestvujú dva základné typy regulácie reklamy. V prvom rade ide o vnútorné limity. Tie vychádzajú z vlastnej iniciatívy jednotlivých organizácií podieľajúcich sa na reklamnom procese a vplývajú na všetky prebiehajúce činnosti. Charakter vnútorných limitov prejavuje vysokú mieru variability a vychádza z organizačnej štruktúry organizácií, vnútorných organizačných poriadkov alebo iných prijatých etických kódexov a z vlastnej autoregulácie jednotlivých pracovníkov. V druhom rade ide o vonkajšie limity, ktoré sa formulujú mimo organizácie, pričom záväznosť ich dodržiavania je zvyčajne nadradená prijatým

---

¹ Porov.: E. Nováková, V. Jandová, *Reklama a její regulace*, Praha: Linde Praha, a.s., 2006, s. 23.

vnútorným limitom. Ide napríklad o inštitucionálne limity, ktoré vyplývajú z členstva jednotlivých organizácií a záujmových združeniach a asociáciách. Alebo limity prichádzajúce z právneho systému, vytvárajúceho legislatívny proces reklamy, ako aj z miesta pôsobnosti reklamných správ, na úrovni miestnych samospráv, prípadne môže ísť o tlak verejnej mienky ak konkrétna reklama zasiahne všeobecne uznávané hodnoty alebo individuálne alebo skupinové práva².

Vybrané normy regulácie reklamy v SR

Regulácia reklamy v prostredí SR je vykonávaná legislatívnymi normami (Zákonom č. 147/2001 Z.z. o reklame a o zmene a doplnení niektorých zákonov a viacerými zákonmi upravujúcimi a doplňujúcimi tento zákon, Zákonom č. 308/2000 Z.z. o vysielaní a retransmisii a jeho následnými úpravami. Reklamou sa marginálne zaoberá aj Obchodný zákonník, Audiovizuálny zákon, Zákon o digitálnom vysielaní, zákonoch o ochrane spotrebiteľa, o potravinách, o liekoch a zdravotníckych pomôckach, o lotériách ...), orgánmi dozerajúcimi na napĺňanie legislatívnych noriem (Rada pre vysielanie a retransmisiu, Slovenská obchodná inšpekcia, Slovenská poľnohospodárska a potravinárska inšpekcia, Štátny ústav pre kontrolu liečiv, Štátna veterinárna a potravinová inšpekcia, Štátny ústav pre kontrolu veterinárnych liečiv a Ministerstvo kultúry SR ...) ako aj orgánmi etickej samoregulácie (najmä Radou pre reklamu)³.

Prvým z vybraných zákonov je Zákon č. 147/2001 Z.z. z 5. apríla 2001 a reklame a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Reklamu definuje ako prezentácia produktov v každej podobe s cieľom uplatniť ich na trhu a šíriteľ reklamy je fyzická osoba alebo právnická osoba, ktorá reklamu šíri v rámci svojej podnikateľskej činnosti. Reklama musí byť v súlade s pravidlami hospodárskej súťaže a dobrými mravmi, nesmie byť klamlivá ani skrytá. Nesmie zneužívať dôveru spotrebiteľa, nedostatok jeho skúseností alebo vedomostí. Nesmie obsahovať čokoľvek, čo znevažuje ľudskú dôstojnosť, uráža národné alebo náboženské cítěnie, ako aj akúkoľvek diskrimináciu na základe pohlavia, rasy a sociálneho pôvodu. Reklama nesmie prezentovať nahotu ľudského tela pohoršujúcim spôsobom.

Zákon definuje porovnávaciu reklamu ako takú ktorá priamo alebo nepriamo označuje súťažiteľa alebo jeho produkty. Porovnávacia reklama je prístupná, ak

---

² Porov. P. Starchoň, *Vademecum reklamy*, Bratislava: UK, 2004, s. 70-71.

³ *Ibidem*, s. 88.

porovnáva produkty, ktoré uspokojujú rovnaké potreby alebo sú určené na rovnaký účel. Je prípustná za podmienky že objektívne porovnáva jednu alebo viac konkrétnych, typických, podstatných a overiteľných vlastností produktov vrátane ich ceny. Ak dostatočne odlišuje súťažiteľov a ich produkty tak, aby nemohlo dôjsť k ich zámene a zároveň ak neprezentuje produkt ako napodobneninu alebo kópiu produktu. V paragrafe 6 zákon zakazuje reklamu tabakových výrobkov na všetkých druhoch informačných nosičov, upresňuje podmienky pre reklamu alkoholických nápojov, zbraní a streliva, liekov a dojčenských prípravkov a následných doplnkových prípravkov. V paragrafe 45 označuje za klamlivú takú reklamu tovaru, služieb, nehnuteľností, obchodného mena, ochrannej známky, označenia pôvodu výrobkov a iných práv a záväzkov súvisiacich s podnikaním, ktorá uvádza do omylu alebo môže uviesť do omylu osoby, ktorým je určená alebo môže ovplyvniť ekonomické správanie týchto osôb alebo takú ktorá poškodzuje alebo môže poškodiť iného súťažiteľa alebo spotrebiteľa⁴.

Zákon 648/2007 z 11. decembra 2007, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 147/2001 Z.z. o reklame a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení zákona č. 128/2002 Z.z. o štátnej kontrole vnútorného trhu vo veciach ochrany spotrebiteľa a o zmene a doplnení niektorých zákonov v neskorších predpisoch definuje, že objednávateľom reklamy je ten, kto si objedná u širiteľa reklamy šírenie reklamy, ďalej že reklama nesmie mať znaky nekalej obchodnej praktiky⁵ a tiež dopĺňa prípustnosť porovnávacjej reklamy.

Zákon 308/2000 Z.z. zo 14. septembra 2000 o vysielaní a retransmisii a o zmene zákona č. 195/2000 Z.z. o telekomunikáciách upravuje vysielanie reklamy, telenákupu ako aj sponzorovaných programov. Pomenúva obmedzenia vysielania reklamy a telenákupu na niektoré výrobky, rovnako tak formu a spôsob uvádzania reklamy a telenákupu a zaradovanie reklamy i telenákupu do vysielania.

---

⁴ Zákon č. 147/2001 Z.z. <http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?PredpisID=15724&FileName=01-z147&Rocnik=2001> &#xml=http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?HitFile=True&FileID=156&Flags=160&IndexFile=zz01&Text=reklama (2008-01-16), §2, §3, §4, §6, §45.

⁵ Zákon 648/2007 Z.z. <http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?PredpisID=207932&FileName=zz07-00648-0207932&Rocnik=2007> (2008-01-16), čl. 1.

Zavádza časový rozsah vysielanej reklamy a telenákupu vo vysielaní televíznej programovej služby a sponzoringu⁶.

Vybrané normy regulácie reklamy v EU

Regulácia reklamy v prostredí Európskej únie je upravená smernicami Rady Európskych spoločenstiev a smernicami Európskeho parlamentu a Rady. Úlohou členských štátov je aproximácia zákonov, právnych predpisov a správnych opatrení v súlade s týmito smernicami.

Smernica 84/450/EHS Rady Európskych spoločenstiev z 10. septembra 1984 o aproximácii zákonov, iných právnych predpisov a správnych opatrení členských štátov týkajúcich sa klamlivej reklamy chráni spotrebiteľa, osoby vykonávajúce obchod, živnosť, remeslo alebo vykonávajúci slobodné povolanie, ako aj záujmy širokej verejnosti, proti klamlivej reklame a jej nekalým účinkom. Reklamou sa tu rozumie každé predvedenie súvisiace s obchodom, živnosťou, remeslom alebo slobodným povolaním, ktorého cieľom je podpora odbytu tovaru alebo poskytnutie služieb, vrátane nehnuteľností, práv a záväzkov. Klamlivou je podľa smernice každá reklama, ktorá akýmkoľvek spôsobom, vrátane predvedenia klame, alebo by mohla viesť do omylu a oklamať osoby pre ktoré je určená, alebo ktoré zasiahne a ktorá pre svoj klamlivý charakter môže ovplyvniť ich ekonomické správanie, alebo ktorá z týchto dôvodov poškodí alebo môže poškodiť iného súťažiteľa. Ak posudzujeme klamlivosť reklamy, je nevyhnutné vziať do úvahy všetky jej detaily, najmä v nej obsiahnuté informácie⁷.

Smernica 97/55/ES Európskeho parlamentu a Rady zo 6. októbra 1997, ktorou sa dopĺňa smernica 84/450/EHS o porovnávaciu reklamu. Tá znamená akúkoľvek reklamu, ktorá explicitne alebo ako samozrejмый dôsledok identifikuje súťažiteľa alebo tovary alebo služby ponúkané súťažiteľom. Porovnávaciu reklamu sa povoľuje, ak sú splnené konkrétne podmienky. Ak porovnáva tovary alebo služby spĺňajúce rovnaké potreby alebo určené na ten istý účel. Ak objektívne porovnáva jednu alebo viac materiálnych, dôležitých, kontrolovateľných a reprezentatívnych vlastností týchto tovarov a služieb, ktoré môžu zahŕňať cenu.

---

⁶ Spracované podľa: *Zákon 308/2000 Z.z.* <http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?PredpisID=15393&FileName=00-z308&Rocnik=2000> (2008-01-16).

⁷ Porov.: *Smernica rady 84/450/EHS.* <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:15:01:31984L0450:SK:PDF> (2008-02-02), čl.1, 2 a 3.

Ak nediskredituje ani neočierňuje ochranné známky, obchodné názvy, ďalšie identifikačné označenia, tovary, služby, činnosti alebo okolnosti súťažiteľa (...).⁸

Smernica 89/552/EHS Rady Európskych spoločenstiev z 3. októbra 1989 o koordinácii určitých ustanovení zákonov, iných právnych predpisov alebo správnych opatrení v členských štátoch týkajúcich sa vykonávania činnosti televízneho vysielania. Pre smernicu znamená televízna reklama akúkoľvek formu vysielania oznamov za odplatu alebo obdobné protiplnenie, alebo vysielanie na účely vlastnej propagácie verejným alebo súkromným podnikom v súvislosti s obchodovaním, podnikaním, remeslom alebo povoláním, s cieľom podporiť odbyt tovarov alebo služieb za odplatu vrátane nehnuteľného majetku, práv a záväzkov. Skrytá reklama tu znamená slovnú alebo obrazovú informáciu o tovaroch, službách, názve, ochrannej známke alebo činnostiach výrobcu tovarov alebo poskytovateľov služieb v programoch, ak prevádzkovateľ má zámer takúto informáciu použiť na reklamu a ak vzhľadom na svoju povahu by to mohlo uviesť verejnosť do omylu. Takéto zobrazenie sa považuje za zámerné, najmä ak sa tak vykoná za odplatu alebo za podobnú odmenu. Smernica vymedzuje aj sponzorstvo ako akýkoľvek príspevok vykonaný podnikateľským subjektom verejného alebo súkromného práva, ktorý nie je zapojený do činností televízneho vysielania alebo do výroby audiovizuálnych diel, na financovanie televíznych programov na účely podpory jej názvu, ochrannej známky, dobrého mena, činností alebo výrobkov. Rovnako vymedzuje aj televíznu ponuku tovarov tzv. „teleshopping“. Ako vysielanie priamych ponúk pre verejnosť za odplatu s cieľom ponuky tovarov alebo služieb vrátane nehnuteľného majetku, práv a záväzkov. Hovorí, že televízna reklama a televízna ponuka tovarov musia byť jasne rozoznateľné ako také a celkom oddelené od ostatných častí programovej služby, a to vizuálnymi a/alebo akustickými prostriedkami, a nesmú tiež používať techniky vysielania pod prahom bežnej vnímavosti. Televízna reklama a televízna ponuka tovarov nesmie porušovať ľudskú dôstojnosť; obsahovať akúkoľvek diskrimináciu z dôvodov rasy, pohlavia alebo národnosti; útočiť na náboženské alebo politické presvedčenie (...). Smernica jasne zakazuje všetky formy televíznej reklamy a televíznej ponuky cigariet a iných tabakových výrob-

---

⁸ Porov.: *Smernica Európskeho parlamentu 97/55/ES*, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997L0055:SK:HTML> (2008-02-02), čl. 1.

kov. Tiež vymedzuje aj pravidlá televíznej reklamy na lieky, alkoholické nápoje a reklamu pre maloleté osoby⁹.

Smernica 2003/33/ES Európskeho parlamentu a Rady z 26. mája 2003 o aproximácii zákonov, iných právnych predpisov a správnych opatrení členských štátov týkajúcich sa reklamy a sponzorstva tabakových výrobkov. Úlohou smernice je aproximovať zákony, iné právne predpisy a správne opatrenia členských štátov na reklamu tabakových výrobkov a ich propagáciu v tlači a iných vytlačených publikáciách, v rozhlasovom vysielaní, v službách informačnej spoločnosti ako aj „sponzorstvo“ súvisiace s tabakovými výrobkami, vrátane bezplatnej distribúcie tabakových výrobkov. Printovú reklamu obmedzuje na publikácie určené výlučne pre obchodníkov v oblasti predaja tabakových výrobkov a na publikácie, ktoré sú vytlačené a publikované v tretích krajinách, ak tieto publikácie nie sú v podstate určené pre trh spoločnosti. Inú printovú reklamu zakazuje. Rovnako zakazuje všetky formy rozhlasovej reklamy na tabakové výrobky. Rozhlasové programy nesmú byť sponzorované podnikmi, ktorých hlavná činnosť je výroba alebo predaj tabakových výrobkov. Aj súvisiaci sponzoring v členských štátoch alebo aj taký, ktorý má cezhraničné účinky je zakázaný¹⁰.

Smernicou 2007/65/ES Európskeho parlamentu a Rady z 11. decembra 2007, sa mení a dopĺňa smernica Rady 89/552 EHS o koordinácii určitých ustanovení zákonov, iných právnych predpisov alebo správnych opatrení v členských štátoch týkajúcich sa vykonávania činnosti televízneho vysielania. Smernica mení názov Smernice 89/552/EHS na: „Smernicu Európskeho parlamentu a rady 89/552/EHS z 3. októbra 1989 o koordinácii niektorých ustanovení upravených zákonom, iným právnym predpisom alebo správnym opatrením v členských štátoch týkajúcich sa poskytovania audiovizuálnych mediálnych služieb.“ Definiuje audiovizuálne komerčné oznamy ako obrazy so zvukom alebo bez zvuku, ktoré sú určené na priame alebo nepriame propagovanie tovaru, služieb, dobrého mena fyzickej alebo právnickej osoby vykonávajúcej hospodársku činnosť. Takéto obrazy sprevádzajú alebo sú zahrnuté do programu za odplatu alebo za podobnú

⁹ Smernica Rady 89/552/EHS. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/sk/consleg/1989/L/01989L0552-19970730-sk.pdf> (2008-02-02), čl. 1, 10, 12 a 13. Smernica Rady 89/552/EHS bola doplnená Smernicou 97/36/ES Európskeho parlamentu a Rady z 30. júna 1997, o koordinácii určitých ustanovení zákonov, iných právnych predpisov alebo správnych opatrení v členských štátoch týkajúcich sa vykonávania činnosti televízneho vysielania.

¹⁰ Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2003/33/ES, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003L0033:SK:HTML> (2008-02-02), čl. 5.

protihodnotu, alebo na účely vlastnej propagácie. Formy audiovizuálneho komerčného oznamu zahŕňajú okrem i televíznu reklamu, sponzorovanie, tenlákup a umiestňovanie produktov. Smernica určuje, že každý členský štát má zabezpečiť, aby všetky audiovizuálne mediálne služby vysielané poskytovateľmi mediálnej služby, na ktorých sa vzťahuje jeho právomoc, boli v súlade s pravidlami právneho systému, ktorý sa uplatňuje na audiovizuálne mediálne služby určené pre verejnosť v tomto členskom štáte. Smernica presne vymedzuje podmienky umiestňovania reklamných produktov. Členské štáty majú vykonať aproximáciu zákonov, právnych predpisov a správnych opatrení potrebných na dosiahnutie súladu s touto smernicou najneskôr do 19. decembra 2009¹¹.

Wybrané normy regulácie reklamy v USA

V USA je regulácia reklamy tvorená federálnou a štátnou reguláciou a samoreguláciou. Federálna regulácia pozostáva zo zákonov federálnej vlády, z pravidiel rôznych federálnych agentúr a z nálezov federálnych súdov. Štátna regulácia je podobná, no používa sa na úrovni jednotlivých štátov USA. Pri kolízii štátnej a federálnej normy má vždy prednosť federálna norma¹².

Vonkajšiu reguláciu reklamy na federálnej úrovni zastupuje Federálna obchodná komisia (Federal Trade Commission – FTC), ktorá vznikla v roku 1914 s cieľom zamedziť nekalým metódam uplatňovaných v obchodnej súťaži. FTC je nezávislý orgán, ktorý podáva správy o svojej činnosti Kongresu. V čele Komisie je 5 komisárov menovaných prezidentom USA a schvaľovaných Senátom. Agenda FTC je vykonávaná Úradom ochrany spotrebiteľa, Úradom súťaže a Úradom ekonomiky¹³. Z hľadiska porovnateľnosti so slovenským, európskym prostredím je podstatné všimnúť si niekoľko vybraných referencií.

V prípade klamlivej reklamy posudzuje FTC klamlivosť reklamy z pohľadu priemerného rozumného spotrebiteľa (tzv. reasonable consumer) teda „typickej osoby“, ktorá si reklamu prečíta alebo ju uvidí. Pri skúmaní reklamy sa nezameriava na jednotlivé výrazy, ale skôr na celkový dojem a kontext. Posudzuje vo

---

¹¹ Porov.: Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2007/65/ES, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/sk/oj/2007/l_332/l_33220071218sk00270045.pdf (2008-02-02), čl. 1 a 2.

¹² Porov.: G.J. Tellis, *Reklama a podpora predaja*, Praha: Grada Publishing, 2000, s. 61.

¹³ Porov.: S. Černá, *Právní úprava klamavé a srovnávací reklamy v USA*, http://obchodni.juristick.cz/534670/clanek/j_obchod2 (2008-02-02).

vzájomných súvislostiach slová, vety, obrázky (...) , aby určila, čo presne reklama oznamuje spotrebiteľovi¹⁴.

V prípade porovnávacej reklamy je postup podobný. Porovnávacia reklama bola FTC formálne definovaná v roku 1979. Podľa FTC ide o reklamu, ktorá porovnáva konkurenčné obchodné značky na základe objektívne zmerateľných znakov či ceny a identifikuje konkurenčnú značku pomocou mena, obrázku alebo inej rozlišovacej informácie¹⁵.

Odporúčanie definuje FTC ako posolstvo, ktorému spotrebiteľia pravdepodobne uveria, a ktoré vyjadruje názory, pocity, závery alebo skúsenosti iných spoločenských skupín, ako do ktorej patrí zadávateľ reklamy. FTC používa špecifické smernice, ktorými sa riadi využívanie odporúčateľov, práve preto, že táto forma komunikácie vyvoláva u spotrebiteľa väčšiu dôveru a má väčší potenciál viesť ich v omyl. Smernice sú rôzne v závislosti na tom, či je odporúčateľom laik, známa osobnosť, alebo odborník.¹⁶ Rovnako FTC používa predpisy pre reklamu na záruky. Podstatou je, aby správne popisovali poskytovanú záruku a boli presné, čo sa týka predmetu záruky, jej dĺžky, čiastkových záruk, ak existujú, a peňažnej čiastky, ktorá bude vrátená pri uplatnení reklamácie¹⁷.

V prípade pôžičiek a lízingov platí federálny zákon o pravdivosti. Ten špecifikuje podmienky, za akých môžu firmy propagovať poskytovanie pôžičiek. Zákon zakazuje nepoctivú a zavádzajúcu reklamu o cene pôžičky a reklamu typu „navnaď a prehod’“, ktorá láka zákazníkov do obchodu so sľubom lacnej pôžičky, ale potom im je poskytnutá s vyššou sadzbou¹⁸.

Záver

Reklama musí byť pripravovaná s pocitom zodpovednosti voči spotrebiteľovi, nesmie navádzať na porušovanie právnych predpisov, nesmie byť v rozpore s

---

¹⁴ S. Černá, *Právní úprava klamavé a srovnávací reklamy v USA*, http://obchodni.juristic.cz/534670/clanek/j_obchod2 (2008-02-02).

¹⁵ Porov.: S. Černá, *Právní úprava klamavé a srovnávací reklamy v USA*, http://obchodni.juristic.cz/534670/clanek/j_obchod2 (2008-02-02)

¹⁶ Porov. G.J. Tellis, *Reklama a podpora predaja*, Praha: Grada Publishing, 2000, s. 74.

¹⁷ *Ibidem*, s. 76.

¹⁸ Navnaď a prehod’ je reklamná stratégia, ktorá privedie zákazníkov do obchodu pomocou neobvykle nízkej ceny, zlacnenej ceny tovaru, a potom ho podnietiť ku kúpe substitučného tovaru s vyššou cenou, a to buď pomocou presvedčovania osobným predajom, alebo nevystavením zlacneného tovaru. (G.J. Tellis, *Reklama a podpora predaja*, Praha: Grada Publishing, 2000, s. 77 a 81.)

dobrymi mravmi hospodárskej súťaže a nesmie byť spôsobilá privodiť ujmu iným súťažiteľom alebo spotrebiteľom.

Žiadna reklama nesmie tiež ohrozovať dobré meno reklamy ako takej, alebo znižovať dôveru v reklamu ako službu spotrebiteľom. Nesmie obsahovať také tvrdenia a vizuálne prezentácie, ktoré by porušovali hrubým spôsobom všeobecné normy slušnosti a mravnosti. Predovšetkým prezentácia ľudského tela musí byť uskutočnená s plným zvážením jej vplyvu na všetky typy spotrebiteľov. Reklama nesmie obsahovať predovšetkým prvky znižujúce ľudskú dôstojnosť¹⁹.

Summary

In this article the author presents the management regulations and regulatory advertising standards. It is characterized by the development of new technologies in advertising and draws attention to the ethical aspect.

---

¹⁹ Porov. Rada Pre Reklamu: *Etické zásady reklamnej praxe platné na území Slovenskej republiky*, <http://www.rpr.sk/sk/nav/eticky-kodex> (2009-02-02), časť 1 - 2.

PROSOPON

NR 1/2012

[s. 267-278]

Ірина А. Маркіна, Олександр О. Михайлов

Методологічні основи категорії «кадровий потенціал» в умовах динамічного ринкового середовища

Methodological basis of the category of "human potential" in terms of a dynamic market

Keywords: *„human potential”, dynamic market, methodological basis*

Людина є найважливішим елементом продуктивних сил будь-якої діяльності. Зміни у змісті, структурі і організації праці; зміни в системі освіти, культури, моральних цінностей і пріоритетів людини; підвищення рівня самоорганізації, самодисципліни, самоконтролю, самовдосконалення людини; застосування новітніх технік і технологій; вплив факторів внутрішнього і зовнішнього середовища сприяють тому, що в сучасних ринкових умовах підвищується важливість ролі людини, створюються умови, засоби, методи раціонального використання її можливостей, здібностей, умінь, талантів, досвіду в діяльності підприємств та організацій будь-яких форм власності.

Сьогодні у світовому господарстві формується новий погляд на фактори економічного зростання, що виражається в активізації і збалансованості людського фактора та науково-технічного прогресу.

Людина бере участь у виробничій діяльності як її багатогранний суб'єкт: економічний (виробник і споживач благ); біологічний (носіє певної фізичної конструкції і здоров'я); соціальний (член певної групи);

політичний (громадянин держави, член політичної партії, профспілки, інших груп інтересів); правовий (носій певних прав і обов'язків); культурний (носій певного менталітету, системи цінностей, соціальних норм і традицій); моральний (носій певних моральних норм і ціннісних орієнтацій); конфесіональний (атеїст або релігійна людина); психологічний (носій певного характеру, темпераменту і психологічного складу в цілому); розумний (носій певного інтелекту і певної системи знань)¹.

У теорії і практиці управління використовується значна кількість термінів щодо людини, особливостей її діяльності у процесі функціонування підприємств різних форм власності, це: людські ресурси, трудові ресурси, робоча сила, людський фактор, трудовий колектив, кадри, персонал, трудовий, кадровий потенціал тощо.

Необхідність розгляду системного місця категорії «кадровий потенціал» в динамічних умовах розвитку вітчизняної економіки зумовили мету наукового дослідження, реалізація якої полягає в здійсненні завдань щодо теоретичної систематизації наукових поглядів щодо понятійного апарату категорії «кадровий потенціал», визначення сутності та змісту кадрового потенціалу, його похідних для підприємств різних форм власності.

Людину як багатогранного суб'єкту розкриває саме людський фактор, чому присвячені численні публікації вчених.

Людський фактор – комплекс здібностей, властивостей, рис людини, які на різних етапах історичного розвитку залучаються до процесу виробництва економічних благ².

Провідні вчені-теоретики Ю.Г. Одегов і П.В. Журавльов, визначають людський фактор, як сукупність людей організацій та установ, які поєднані для сумісної діяльності. У структурному плані – це, в першу чергу, особистість, робоча група, трудовий колектив. Це не лише колективний працівник, але і колективний суб'єкт суспільного життя, який має соціальну, демографічну, економічну і політичну структуру, взаємодія елементів якої забезпечує розвиток суспільства³.

¹ Л.В. Балабанова, О.В. Сардак, *Управління персоналом. Підручник*. – К.: Центр учбової літератури, 2011, с. 401.

² *Економічна енциклопедія*. У трьох томах. Т2 / Редкол.: ...С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. - К.: Видавничий центр «Академія», 2002, с. 221.

³ Ю.Г. Одегов, П.В. Журавльов, *Управление персоналом: Учеб. для вузов*. – М.: Финстатинформ, 1997, с. 29.

Людський фактор є творцем підприємства, визначає його цілі та методи їх досягнення. Ми погоджуємось із думкою Г.В. Щьокіна, що людський фактор – це головний компонент суспільного розвитку, який утворюється через участь людей у процесі створення матеріальних і духовних цінностей, надання соціально-необхідних послуг⁴.

У науковій літературі багато праць присвячено проблемам формування і використання людських ресурсів. О.А. Грішнова зазначає, що людські ресурси – специфічний і найважливіший з усіх видів економічних ресурсів. Як фактор економічного розвитку, людські ресурси – це працівники, які мають певні професійні навички і знання і можуть використовувати їх у трудовому процесі. Вивчення людських ресурсів має велике значення для оцінки ринку праці й розробки відповідної демографічної політики з метою впливу на процеси відтворення населення та його зайнятості. Вони є джерелами **ресурсів праці або трудового потенціалу**. У такому розумінні людські ресурси є чинником економічного розвитку, як і матеріальні ресурси⁵.

Термін «трудові ресурси» виник у перші роки радянської влади для потреб централізованого управління і планово-облікового вимірювання робочої сили за пропозицією академіка С.Г. Струмиліна у праці «Наші трудові ресурси». Згідно з тлумаченням, що знаходиться в економічній енциклопедії, трудові ресурси – наявна маса живої праці, інтеграційні трудові можливості працездатного населення, реальна здатність створювати блага сукупного працівника суспільства⁶. У загально-економічному сенсі до трудових ресурсів належать діючі, або функціонуючі працівники-індивіди, які реалізують свою здатність до праці. Кількісно вони відповідають економічно активному населенню.

Як свідчить практика, проблема трудових ресурсів пов'язана передусім з раціональним їх використанням, повним залученням працездатного населення до праці. Комплексне розв'язання соціально-економічних

⁴ Г.В. Щекин, *Теория кадровой политики*: Монография. К.: МАУП, 1997, с. 14.

⁵ О.А. Грішнова, *Економіка праці та соціально-трудова відносини*: Підручник. – К.: Знання, 2004, с. 78.

⁶ *Економічна енциклопедія*. У трьох томах. Т3 / Редкол.: ...С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002, с. 696.

проблем трудових ресурсів сприяє підвищенню головної продуктивної сили суспільства – людини⁷.

У сучасних умовах розвитку українського суспільства держава недостатньо уваги приділяє відтворенню, навчанню, працевлаштуванню і використанню працездатного населення, його потенціалу. Така ситуація спостерігається і на окремих підприємствах, адже високий рівень їх потенціалу залежить від рівня зайнятості та скорочення працівників, задоволення їх економічних потреб, рівня освіти, кваліфікації, активності, умов праці, морально-психологічного клімату у трудовому колективі.

Трудові ресурси сучасного підприємства характеризують його потенційну робочу силу, що характеризує людину в процесі трудової діяльності, – її здатність до праці. Поняття «робоча сила» вперше застосував Д. Рікардо для означення найманих працівників. За традицією, яка почалася від Д. Рікардо, робочою силою зарубіжні економісти називають економічно активне населення, тобто тих, «хто може і бажає працювати»⁸.

Балабанова Л.В. та Сардак О.В. трактують поняття «робоча сила» як здатність людини до праці, сукупність її фізичних, інтелектуальних здібностей, набутих знань і досвіду, які використовуються в процесі виробництва товарів та послуг⁹.

Поняття «трудовий колектив» ці вчені розглядають з двох боків, як¹⁰: соціальну організацію (представлена адміністративно-правовою структурою); соціальну спільність (представлена спонтанно виникаючими міжособистісними зв'язками, структурою малих груп, поділом персоналу підприємства на соціальні групи).

Для характеристики сукупності працівників підприємства (постійних, тимчасових, кваліфікованих і некваліфікованих), які працюють за наймом і при цьому перебувають у трудових відносинах з роботодавцем, застосовується таке поняття як «персонал підприємства». Персонал являє собою найважливіший ресурс підприємства, ефективна реалізація потенціалу якого вимагає спеціальних рішень залежно від особливостей

---

⁷ Ibidem.

⁸ Л.М. Шимановська-Діанич, *Термінологічна база концепції управління людськими ресурсами* // Науковий вісник. – 2007. – № 1 (21). – С. 43.

⁹ Л.В. Балабанова, О.В. Сардак, *Управління персоналом*. Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2011, с. 20.

¹⁰ Ibidem, с. 21.

конкретних виробничих завдань, що вирішуються кожною групою найманих працівників або окремими працівниками¹¹.

О.П. Єгоршин вважає, що поняття «кадри», «працівники», «персонал» ідентичні і визначає їх як складові частини трудового колективу підприємства, які виконують виробничі та управлінські функції. Проте, А.Я. Кібанов не погоджується з тим, що ці поняття ідентичні, і під персоналом він розуміє особовий склад організації, який включає працівників, що працюють за наймом, а також власників та співвласників, що працюють на підприємстві¹². На думку вченого А.Я. Кібанова, кадри – це основний (штатний) склад кваліфікованих працівників організації, який володіє такими характеристиками як чисельність, склад та структура.

А.В. Шегда під персоналом підприємства розуміє склад робітників, що представляють кваліфіковану і некваліфіковану працю, під кадрами – штатний склад працівників підприємства, який підрозділяється на дві великі групи: кадри управління та робочі кадри¹³.

Термін «кадри» (з його первинним значенням «рамка» з німецької і французької мов) прийшов в управлінську термінологію з армійського лексикону, де він означає групу професійних військових – рядових, командного складу та резерву. В англійських країнах звичним є використання в даному значенні терміна «персонал» і похідних слів від цього кореня¹⁴.

Варто зауважити, що кадри – це соціально-економічна категорія, що характеризує людські ресурси підприємства, регіону, країни. На відміну від трудових ресурсів, які об'єднують все працездатне населення країни, як зайнятих, так і потенційних працівників, поняття «кадри» включає в себе постійний (штатний) склад працівників, тобто працездатних громадян, які знаходяться в трудових взаємовідносинах з різними організаціями. У цьому випадку воно ототожнюється з соціально-економічною категорією «робоча сила». Водночас між цими поняттями існують і розбіжності. Робоча сила – це

¹¹ Л.М. Шимановська-Діанич, *Термінологічна база концепції управління людськими ресурсами* // Науковий вісник. – 2007. – № 1 (21). – С. 47-48.

¹² *Управление персоналом организации: Учебник* / Под ред. А.Я. Кибанова. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 2-е изд., доп. и перераб., с. 50.

¹³ А.В. Шегда, *Менеджмент: Навч. посібник*. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2002, с. 219.

¹⁴ Ю.Г. Одегов, П.В. Журавльов, *Управление персоналом: Учеб. Для вузов*. – М.: Финстатинформ, 1997, с. 39.

загальна здатність до виробничої праці¹⁵.

Виходячи з розгляду таких управлінських категорій як «персонал» та «кадри» підприємства, не можна не погодитися з думкою Л.М. Шимановської-Діанич, що персонал, на відміну, від **кадрів** являє собою більш широке поняття. Персонал - **це** весь особовий склад установи, організації, підприємства або частина цього складу, яка являє **собою** групу за професійними або іншими **ознаками** (наприклад **обслуговуючий** персонал). Іншими словами, основні характеристики «кадрів» – постійність і кваліфікація працівників, а для поняття «персонал» – це **не** є обов'язковим¹⁶. **Тож, персоналом називають постійних та тимчасових представників кваліфікованої та некваліфікованої праці, наприклад, волонтерів.**

З метою досягнення логічності дослідження доцільно зупинитись на тому аспекті, що розвиток трудових ресурсів підвищує професійну кваліфікацію та продуктивні здібності людини, його потенціал, і тим самим продуктивність її праці. Визнання важливості розвитку підприємства як умови його існування дозволяє поставити питання про дослідження джерел розвитку. Таким джерелом пропонується визнати потенціал підприємства, що містить в собі перспективу майбутнього стану підприємства, який, однак, можливо досягти тільки за умов розвитку¹⁷.

Наприкінці 1970-х – на початку 1980-х років вийшло багато публікацій, що розглядають різні аспекти поняття «потенціал». У першу чергу, воно було пов'язано з необхідністю переходу економіки на інтенсивний шлях розвитку, який у свою чергу призвів до зміни поглядів на місце людини в суспільному виробництві¹⁸.

В.І. Осипов у своїх працях зазначає, що етимологічно термін «потенціал» походить від латинського *potentia* й означає «можливість», «потужність»,

---

¹⁵ Л.М. Шимановська-Діанич, *Термінологічна база концепції управління людськими ресурсами* // Науковий вісник. – 2007. - № 1 (21). – С. 47.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ А.Е. Воронкова, Ю.С. Погорелов, *Потенціал підприємства як основа його довгострокового розвитку* / А.Е. Воронкова, Ю.С. Погорелов // *Актуальні проблеми економіки*. – 2009. - № 4(94). – С. 77.

¹⁸ Л.М. Шимановська-Діанич, *Термінологічна база концепції управління людськими ресурсами* // Науковий вісник. – 2007. - № 1 (21). – С. 45.

«сила»¹⁹. Економічного сенсу терміну «потенціал» надає С.В. Мочерний в економічній енциклопедії: «потенціал – наявні в економіці суб'єкта ресурси, їх оптимальна структура та вміння раціонально використовувати їх для досягнення поставленої мети»²⁰. Н.С. Краснокутська розкриває потенціал як сукупність ресурсів організації і керування, технічних, інформаційних ресурсів, що відповідають вимогам структури підприємства²¹.

Теорія та практика сучасного господарювання свідчать, що потенціал підприємства є основою довгострокового ефективного його розвитку, і, залежно від ресурсної концепції, розрізняють потенціал природний, виробничий, економічний, інтелектуальний, інформаційний, експортний, кадровий (людський, трудовий), фінансовий, ресурсний тощо, які представляють собою узагальнену, підсумкову характеристику ресурсів, що прив'язані до місця, терміну та носіїв певного виду професійної діяльності.

За результатами аналізу напрацювань вчених та особистих висновків авторів, доцільно зазначити, що потенціал – це динамічна система, що поєднує в собі три рівня зв'язків часу і простору, що функціонують як одне ціле. У свою чергу, ці зв'язки детермінують потенціал в якості ресурсу (включає в себе накопичені системою характеристики, що дають змогу їй функціонувати), резерву (відображає сьогодення, використовує реальні можливості), перспективи (направлений на майбутнє, включає себе елементи розвитку в перспективі).

Сьогодні існує, як мінімум, три напрямки в розвитку нашої уяви про потенціал, а саме:

- прибічники першого вважають, що потенціал – це сукупність необхідних для функціонування або розвитку системи різних ресурсів, головним чином економічних, безпосередньо пов'язаних з функціонуванням виробництва та прискоренням науково-технічного прогресу;
- прибічники другого розглядають потенціал як систему матеріальних та трудових факторів (умов, складових), що забезпечують досягнення

¹⁹ Большой англо-русский финансово-экономический словарь / под ред. В.Иш. Осипова. – 2-е изд. – М.: Экзамен, 2003. – С. 644.

²⁰ Економічна енциклопедія. У трьох томах. Т3 / Редкол.: ...С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. - К.: Видавничий центр «Академія», 2002, с. 13.

²¹ Н.В. Краснокутська, *Потенціал підприємства: формування та оцінка*: навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005, с. 49.

головної мети та цілей виробництва;

- прибічники третього розглядають потенціал як здібність комплексу ресурсів вирішувати поставлені перед ними завдання, тобто потенціал - це цілісне подання сукупної можливості колективу для виконання якого-небудь завдання.

Саме на цій основі робиться висновок про синергетичний ефект, сукупності можливостей колективу. Тобто, чим вдаліше склалася структура об'єкта, чим у більшій відповідності знаходяться його структурні та функціональні елементи, тим вище його потенціал та ефективність.

Результати досліджень підтверджують, що кадровий компонент у сукупності з професійним, кваліфікаційним та організаційним компонентами складають трудовий потенціал підприємства. При цьому кадрова складова формується з професійних знань, умінь та навичок, що обумовлюють професійну компетентність (кваліфікаційний потенціал), та пізнавальних здібностей (освітнього потенціалу).

Генезис розвитку кадрового управління свідчить, що із 80-х років ХХ ст. став застосовуватися такий термін, як «трудовий потенціал», який у загальному вигляді характеризує певні можливості, що можуть бути мобілізовані для досягнення конкретної мети²².

Аналіз економічної літератури надав можливість зробити аналіз, що категорія «трудовий потенціал», яка ґрунтовно висвітлена науковцями у своїх роботах, має широке коло визначень – від надзвичайно вузького до найбільш широкого.

Так, Л.В. Балабанова визначає, що трудовий потенціал працівника – це його можлива трудова дієздатність, його ресурсні можливості у трудовій сфері. Проте, у практичній діяльності потенційні можливості працівників не завжди використовуються повною мірою, що обумовлюється низьким рівнем зацікавленості керівників до виявлення рівня трудового потенціалу персоналу²³.

Найрозвинутіші країни світу, такі як Японія, США, Великобританія, Німеччина, Франція, вже давно зрозуміли, що необхідною умовою прогресу є розвиток і максимальне розкриття потенціалу працівників. Вони

---

²² Л.В. Балабанова, О.В. Сардак, *Управління персоналом*. Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2011, с. 21.

²³ Ibidem.

звертають на це особливу увагу і отримують відповідні результати. Ці країни залучають «мізки» з усього світу, розуміючи їх важливість для інноваційної та економічної діяльності та знаходячи необхідні стимули для їх роботи на користь чужої країни.

З метою більш повної реалізації завдань досліджень, в роботі визначено, що сукупність і рівень здібностей працівників і можливості їх реалізації в умовах функціонування підприємства, що постійно змінюються зумовлює необхідність виокремлення такої категорії як кадровий потенціал (потенціал людських ресурсів).

На сьогоднішній день не існує єдиної думки щодо сутності понять «трудоий потенціал» і «кадровий потенціал». Більшість дослідників, економістів, соціологів, управлінців наполегливо стверджують про рівнозначність цих управлінських категорій, про що свідчать чисельні публікації. На нашу думку, ці поняття відрізняються між собою. Але вони взаємопов'язані і розглядати їх окремо не можна. Адже, при більш широкому розгляді цих понять, стає зрозумілим, що це категорії різного рівня, що, в свою чергу, потребувало додаткових глибоких теоретичних досліджень. Варто зробити акцент на тому, що поняття «кадровий потенціал» і «трудоий потенціал» у широкому сенсі – ідентичні, проте категорія «трудоий потенціал» застосовується на макрорівні (на рівні держави), а категорія «кадровий потенціал» - на мікрорівні (на рівні підприємства).

Доцільно зробити висновки, що кадровий потенціал - це трудові можливості підприємства, здатність працівників до генерування ідей, створення нової продукції; це його освітній, кваліфікаційний рівень; психофізіологічні і мотиваційні характеристики. Категорія «кадровий потенціал» не ідентична категорії «кадри», так як під кадрами розуміється сукупність працівників різних професій, та спеціальностей, рівень їх підготовки та освіти. У це поняття включається не тільки самі кадри, але і певний рівень сумісних можливостей кадрів з метою досягнення заданих цілей.

Ми погоджуємось, з точкою зору фахівців, що кадровий потенціал підприємства, звісно, залежить від потенціалів кадрів підприємства, проте не є їх сумою. Він має таку властивість як цілісність, що принципово

відрізняється від властивостей, притаманні потенціалу кожного працівника окремо²⁴.

За Краснокутською Н.В. кадровий потенціал повністю ототожнюється з творчим і являє собою сукупність знань, здібностей, навичок, особистої майстерності, системного мислення спеціалістів, їх творчі новаторські здібності і є базою забезпечення її лідерства і конкурентоспроможності на ринку²⁵. Н.В. Прижигалінська розкриває зміст категорії «кадровий потенціал підприємства» як «соціально-економічної категорії, що відображає сукупність штатних працівників...»²⁶. Тоді як В.В. Безсмертна визначає кадровий потенціал як сукупність кількісних і якісних характеристик персоналу підприємства...»²⁷.

С.М. Самойленко визначає кадровий потенціал як «співвідношення різних демографічних, соціальних, функціональних, професійних та інших характеристик груп працівників і відносин між ними»²⁸. У свою чергу, О.І. Гнибіденко відмічає, що кадровий потенціал «це комплексна соціально-економічна категорія, що відображає сукупність характеристик і можливостей працівників..., розвивати під час праці свої знання, трудовий досвід, здібності...»²⁹.

Результати аналізу теоретичних напрацювань сучасних вчених досліджень трактувань, що категорія «кадровий потенціал» розглядає сукупного працівника не просто як учасника виробництва, а як від'ємний і рушійний початок всіх стадій виробничого процесу, як носія суспільних потреб, задає стратегічні і тактичні цілі розвитку економіки.

---

²⁴ Н.П. Беляцкий, С.Е. Велеско, П. Роїш, *Управление персоналом*: Учеб. пособие. – Мн. : ИП «Экоперспектива». 2000, с. 35.

²⁵ Н.В. Краснокутська, *Потенціал підприємства: формування та оцінка*: навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005, с. 401.

²⁶ Н.В. Прижигалінська, *Формування кадрового потенціалу аграрного сектора регіону* / Н.В. Прижигалінська // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Миколаїв. – Спеціальний випуск 3 (42) - 2007. - С. 48.

²⁷ В.В. Безсмертна, *Стратегічне управління кадровим потенціалом підприємства* / В.В.Безсмертна // *Економіка и управление*.- 2007. - № 3. - С. 49.

²⁸ С.М. Самойленко, *Формування трудового потенціалу суб'єктів господарювання*: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд.економ. наук: спец 08.09.01 - демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. - Харків, 2005. - 22 с.

²⁹ О.І. Гнибіденко, *Соціально-економічний механізм ефективного використання та розвитку трудового потенціалу промисловості*: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд.економ. наук: спец 08.00.07 - Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. -Київ, 2007.- 24 с.

Ситуація стосовно кадрового потенціалу підприємств, що склалася в Україні, є досить суперечливою: з кожним роком підвищується освітньо-кваліфікаційний рівень працівників, водночас, на підприємствах постійно існує потреба у працівниках певних професій, яка з кожним роком збільшується. Разом з тим і на ринку праці існує досить велика пропозиція представників різних професійних груп.

Сучасна стратегія розвитку українських підприємств свідчить, що ефективність кадрового потенціалу є основою структурних зрушень і значного підвищення їх конкурентоспроможності підприємств. Забезпечення ефективної діяльності персоналу, формування і використання його здібностей, знань, інтелекту, підвищення кваліфікації та рівня відповідальності з метою досягнення цілей підприємства є головною метою управління його кадровим потенціалом.

Висновки

Таким чином, доцільно зробити висновок, що кадровий потенціал підприємства – це соціально-економічне явище, що містить у собі сукупність знань, вмінь, навичок, здібностей, можливостей працівника, відносин, пов'язаних із функціонуванням підприємства з метою досягнення цілей і отримання бажаного результату, який залежить від факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. Кадровий потенціал підприємства базується на системі сукупних можливостей людських ресурсів, що потрібні для ефективного функціонування та досягнення цілей підприємств власності і можуть слугувати конкурентною перевагою у динамічному ринковому середовищі. Звідси, підприємства, що налаштовані на довгостроковий розвиток, повинні максимально використовувати потенціал кожного працівника та синергетичний ефект, що виникає внаслідок тісної і плідної взаємодії кадрів. Стає очевидним той факт, що у кадровому управлінні існує сталий зв'язок між основними категоріями: людський фактор – людські ресурси – трудові ресурси – робоча сила – трудовий потенціал – трудовий колектив – персонал – кадровий потенціал – кадри – працівник – громадянин. Розгляд системного взаємозв'язку вищезазначених категорій буде метою подальших наукових досліджень.

Summary

The authors have devoted their article to personal potential of modern enterprises. It is based on human resources and is a prerequisite for effective functioning and their competitive advantage on the market.

PROSOPAN

NR 1/2012

[s. 279-285]

Piotr Solarz

Poland in the European Union's innovation policy - the case of the Institute of High Pressure Physics, Polish Academy of Sciences

Keywords: *the European Union, the Institute of High Pressure Physics, Polish Academy of Sciences, innovation policy*

Introduction

The high level of innovation in highly developed economies is the U.S., Japan and China was undoubtedly the impetus for European Union countries, which at the Lisbon summit in March 2000 set itself the goal of creating by 2010 the world's most competitive knowledge-based economy. That means the economy geared on supporting activities to increase the number of companies based on advanced technologies, with high potential for uptake of research and development¹.

In Poland since 1992, began a systematic study of innovation in European countries at a uniform methodology OSLO. These activities involved the Central Statistical Office².

According to research of GUS, the level of the innovativeness of Polish enterprises, as well as the services sector, deteriorated significantly. Against this back-

---

¹ J. Babiak (eds.), *Fundusze Europejskie a innowacyjność polskiej gospodarki*, Warszawa 2008, p. 20.

² W.Z. Pluśecki, *Poland and the European Union Knowledge-Driven Economy*, in: Z. Mikołajczyk, C. Martin (red), *The Face of Lisbon Strategy. Formation et développement des competences manageriales dans l'Europe elargie, sous la direction scientifique*, Łódź 2005, p. 39.

ground, the Institute of High Pressure Physics PAN, is one of the few examples of innovation in Poland.

The Institute of High Pressure Physics *Unipress* is an institute of the Polish Academy of Sciences (PAN). The mission of *Unipress* is to use high pressure methods for advanced fundamental research and technology development.

Institute of High Pressure Physics (IHPP), also known as “Unipress”, was founded in 1972 by Polish Academy of Sciences. The Institute is directed by Prof. Sylwester Porowski. For the outline of *Unipress* history please see “History of Unipress” page³.

Although, original focus of *Unipress* was on high-pressure studies of semiconductors, the present field of research activities covers also, ceramics, HTc superconductors biological materials (high-pressure studies of protein folding, and high pressure food processing) and plasticity of metals (hydroextrusion). The common axis of these studies is the use of high pressure, both as a research tool (a perturbation like temperature or magnetic field) and also as a technological method (high-pressure sintering, high-pressure growth of crystals).

As we mentioned above, high-pressure method has been always used in Unipress to investigate properties of semiconductors. By changing the interatomic distances in the crystalline solids we can infer the information about the nature of electronic band structure and defect levels in the material, induce high-pressure phase transitions, shed more light on their vibrational properties. From the application side, high-pressure gives an opportunity for a continuous change of the properties of semiconductor, making possible the fabrication of tunable devices like pressure tuned lasers.

Since more than 20 years, *Unipress*' scientists have worked intensively on the physics and technology of GaN and related semiconductors. This research led to the creation of a unique technology of high-pressure growth of GaN crystals with the dislocation density much lower than crystals grown at atmospheric pressure. This technology paved the way to construction of blue/violet laser diodes by using these crystals as substrates for growing epitaxial structures of (AlGaIn)N with exceptional structural and optical quality. Both the MBE and MOCVD nitride technology has been developed at UNIPRESS together with the laser-processing lab. The work on blue/violet laser diodes has been done within the

---

³ K. Klincewicz, *Zarządzanie technologiami. Przypadek niebieskiego lasera*, Warszawa 2010, p. 35.

Polish Government program "The development of the blue optoelectronics" coordinated by *Unipress*. In order to commercialize this technology, new high-tech company was founded.

Nanotechnology is a keyword of a modern physics and material sciences. *Unipress* is involved in nano-studies not only by exploring classical low-dimensional systems like quantum wells and quantum dots but also by working intensively on materials composed of nanograins (nanoceramics, nanopowders). High-pressure technology plays very important role in the process of sintering of nanopowders, enabling better control of grain size and uniformity, thus leading to the creation of new generation of advanced materials.

The technology to produce nanocrystalline materials is also becoming of increasing importance in the field of high T_c materials, where high pressure technology helps to obtain materials of improved performance.

High-pressure techniques have proved very revealing in biophysical studies leading to a number of successful biotechnological applications. The high-pressure tuning of kinetics of protein folding and misfolding allows one to explore protein structural states, which are otherwise experimentally inaccessible. As of recent, *Unipress* has opened a new laboratory devoted to high-pressure research on protein biophysics. a very important application of high-pressure is food processing. Therefore, high pressure steadily takes an increasing hold on the food industry⁴.

Unipress pays a lot of attention to the development of high-pressure equipment. *Unipress* supplies high-pressure cells and high-pressure gas-compressors to the scientific laboratories all-over the world.

The election of our director, Prof. S. Porowski in 2001, for a President of the International Association for Advancement of High Pressure Science and Technology (AIRAPT) has been a proof of a recognition of our Institute by the international high-pressure community. a significant part of the Institute activity has been directed towards transferring the results of basic scientific research into practical applications. Within its history, IHPP *Unipress* has span off many companies, among others:

---

⁴ A.P. Dowling, *Development of nanotechnologies*, Nanotoday nr 12/2004, p. 3-35.

- Cynel Unipress - founded 1984 (solder wires)
- Hydron Unipress - founded 1988 (hydroextrusion equipment)
- KD Unipress - founded 1990 (micromechanics, wire saws)
- Wacer Ltd. - founded 1992 (advanced ceramics)
- TopGaN Ltd - founded 2001 (violet lasers).

The high level of research carried out in IHPP was recognized also by awarding it with two Center of Excellence grants of the European Commission. Besides of these projects we are engaged in many 5 th and 6th Framework EU projects, NATO projects (Science for Peace).

The scientific staff of IHPP *Unipress* includes 10 Professors and 27 Research Associates and Postdoctoral fellows. We host 14 Ph.D. students.

As regards the financing by the European Union Innovation Institute of High Pressure occupies an important place. Noteworthy: Firstly, Operational Programme Innovative Economy - Measure 1.3, sub 1.3.3., the project "The new metallic materials with nanometric structure for applications in modern sectors of the economy"⁵.

The overall objective of the project is to increase innovation in the manufacturing sector through the implementation of nano-structured metals in modern industries.

The purpose of the immediate project is to develop technology, produce and present to the commercialization of new metallic materials with nanocrystalline structure.

Implementation of this objective will be to develop technologies in the transformation of standard alloys on the construction of nano-alloys by large plastic deformation, resulting in significant improvement in their properties (particularly strength) and allow the creation of new products with improved functional characteristics⁶.

Institute of High Pressure is the coordinator and the main contractor for the task 3 "Preparation of nanocrystalline metals in the process of hydrostatic extrusion" and is a contractor in the tasks of an " optimization of microstructure and

---

⁵ R. Wysocki, R. McGary, *Efektywne zarządzanie projektami*, Gliwice 2005, <http://www.mrr.gov.pl/>

⁶ S.K. Sahoo, S. Parveen, J.J. Panda, *The present and future of nanotechnology in human health care*, Nanomedicine: Nanotechnology, Biology and Medicine, nr 3/2007.

properties of the feed material "and 6 " Design and execution of prototypes and demonstrators⁷.

Secondly - Operational Programme Innovative Economy 2007-2013, Action 2.1 Within the consortium CEZAMAT (Center for Advanced Materials and Technology) coordinated by the Warsaw University of Technology, in the Institute of High Pressure Physics PAN, at the av. Primate of the Millennium 98, formed nitride Nanostructures Laboratory. This laboratory will be working closely with the main laboratory CEZMAT, which will be obtained quantum nano-structures built on semiconductors with wide energy gap (GaN, ZnO).

The main aim is to develop a material and conceptual foundations for the construction of ultrasensitive instruments and diagnostic equipment of new generation. These instruments will be used as both a sensitive gas sensors, as well as an ultra modern biological and medical sensors for the detection of biologically active macromolecules, in particular the identification of conformational states of these molecules. These types of instruments will include short-term use of semiconductor lasers (520 nm range of light - 380 nm), field effect transistors (FET - field effect transistors) with a two-dimensional gas (2D) electron and nanowires oxide materials. Prototypes of structures and devices have been developed by the applicants.

The nitride Nanostructures Laboratory will include:

Advanced laboratory techniques for the structural and chemical studies bases of quantum nanostructures, in particular, semiconductor nitride (GaN) and oxide (ZnO).

Laboratory nitride quantum structures for the new generation of molecular sensors and construction of prototype test equipment.

In these laboratories will be performed the following tests and processes:

Crystallization of testing methods of thin-film structures by MBE and MOCVD of semiconductors nitrogen.

Characterization methods of etching and photo-etching crystal substrate and the thin-film structures.

Characterization by optical methods and transport.

Preparation of epi-ready surface for epitaxy and their characterization.

---

⁷ J. Babiak (eds.), *Fundusze europejskie a innowacyjność polskiej gospodarki*, Warszawa 2008.

Sample preparation and characterization of CL + SEM, XRD and TEM.

Processing and assembly of simple structures instrumented.

Functionalization of semiconductor surfaces with a wide energy gap.

Construction of prototype test equipment.

Currently open a tender for the contract project for the reconstruction and modernization of laboratory facilities and office space in the building of new technology at al. Primate of the Millennium 98th.

The funds reserved from the ERDF for the reconstruction and modernization of the premises are a PLN 5,012,000 for the purchase of equipment amount to PLN 16,054,480. Planned investments and start-Nitrogen Nanostructures Laboratory: Second half of 2012.

Thirdly: Quantum Nanostructures semiconductor for applications in biology and medicine - development and commercialization of new generation of molecular diagnostic device for a new Polish based semiconductor devices is implemented under the Operational Programme Innovative Economy 2007-2013:

Priority 1. Research and development of new technologies.

Measure 1.1. Support for scientific research for building knowledge-based economy,

Action 1.1.2. Strategic programs of research and development work.

The total project cost amounts to 73,310,000.00 zł, of which 85% are from the European Regional Development Fund and 15% is financed from the State budget.

The project is coordinated by the Institute of Physics Piła Academy of Sciences (IF PAN).

Institute of High Pressure Physics, Polish Academy of Sciences (PAN IWC) realizes part of the project. The cost of the study is the IWC PAN 19,000,000.00 zł.

Under the project the IWC performs eight tasks (tasks 7 - 15 project).

IWC PAN tasks (tasks 7 - 15 project):

Crystallization of bulk GaN by High Nitrogen Pressure Solution (HNPS) on GaN crystal nuclei large size of the HVPE method and HNPS - I. Grzegory Crystallization of bulk GaN HVPE method to obtain crystal nuclei GaN large-sized and different crystallographic orientations - I. Grzegory Application of multiscale modeling to optimize the technology of semiconductor lasers (based on nitrides of group III), emitting light in the 380-520 nm.

Investigate the mechanism of epitaxial growth of nitride quantum structures for the generation of light emitters - M. Leszczyński i C. Skierbiszewski.

To examine the mechanisms of light generation in nitride structures - T. Suski.
Purchase and commissioning of equipment for nitride epitaxy from metalorganic compounds (MOVPE) - M. Leszczyński.

Nitride nanostructures for optical sensors - P. Perlin and T. Suski.

Developing new concepts of nitride emitters (380 - 520 nm) for use In sensors of chemical, biological and medical - P. Perlin.

Develop and produce of nitride quantum structures with two-dimensional electron gas sensors for use in electrical sensors - C. Skierbiszewski i M. Leszczyński.

Summary

The paper describes the achievements of the Institute of High Pressure Physics (IHPP), also known as "Unipress", which was founded in 1972 by Polish Academy of Sciences in terms of the European Union's innovation policy.

PROSOPAN

NR 1/2012

[s. 287-300]

Rudolf Dupkala

Idea tolerancie v kontextoch dialógu kultúr (Filozofické reflexie)

The idea of tolerance in the context of dialogue between cultures

Keywords: *man, tolerance, culture, values, politics, religion*

Medzi frekventované pojmy súčasnej filozofie, politológie, kulturológie, sociológie, etiky i teológie patrí aj pojem *tolerancia*. Keďže každá z vyššie uvedených *náuk* pristupuje k jeho vymedzeniu, resp. prezentácií zo svojich pozícií, neprekvapuje, že obsah i zmysel tohto pojmu zostáva interpretačne otvorený, čo ho – obrazne povedané – *predurčuje* tiež k tomu, aby sa stal predmetom interdisciplinárneho výskumu. S obsahom pojmu *tolerancia* súvisí aj *idea tolerancie*, ktorej pôvod, význam a limity sú leitmotívom predkladanej štúdie.

Z hľadiska etymológie je pojem *tolerancia* odvodený od latinských výrazov: *tolero* = *znášať, trpieť*, resp. *tolerans, -antis*, to znamená *znášavlivý, trpiaci* (v zmysle *zmierujúci sa s niečím, schopný a ochotný strpieť niečo*), alebo *tolerandus* – vyjadrujúci to, čo je ešte možné *znášať*, s čím je ešte možné *zmieriť sa* a pod. Zrejme aj s prihliadnutím na túto skutočnosť sa slovom *tolerancia* – vo všeobecnosti – označuje schopnosť a ochota *znášať*, resp. *strpieť* „inakosť“ akejkoľvek etnickej, rasovej, kultúrnej, náboženskej, politickej, či morálno-etickej proveniencie. Konkrétne pritom ide predovšetkým o schopnosť človeka žiť s „inými“ ľuďmi, t. j. s ľuďmi, ktorí majú napríklad „iný“ pôvod, „inú“ farbu pleti, „iné“ názory, „inú“ hodnotovú orientáciu, atď.

História, ako *magistra vitae*, nás však učí, že takto vymedzená *tolerancia* nebola človeku (a vôbec *svetu ľudí*) vždy vlastná. Naopak: „Ľudská intolerancia, ktorá nestrpí, resp. neznáša odlišné (*iné*) správanie“ – píše J. Janata - „je nepochybne fylogeneticky staršou tendenciou než tolerancia“ (Janata, 1999, s. 69). Dokladajú to nielen počiatky ľudsky „spoločného“ života na úrovni *predhistorického* matriarchátu, či patriarchátu, ale tiež vzťahy starovekých Grékov a Rimanov k tým, ktorí žili za hranicami ich vlastného teritória a boli charakterizovaní ako „barbari“. V neposlednom rade to potvrdzujú aj vzťahy starovekej gréckej i rímskej „vládnej moci“ k vlastným *spoluobčanom*, ktorí zastávali *iné* názory (ako napríklad Sokrates – odsúdený „aténskou demokraciou“), alebo praktizovali *inú* náboženskú a vôbec hodnotovú orientáciu (ako napríklad raní kresťania prenasledovaní rímskym cisárstvom za vlády Nera, Domitiana, Trajana, Marca Aurelia, Valeriana, Diokleciana... a napokon ešte aj Justiniana Apostatu), atď.¹

Všetko to svedčí o tom, že už v týchto etapách historického vývoja ľudstva boli podstatne rozšírenejšie rôzne podoby náboženského i politického prenasledovania (a teda *intolerancie*), než vzájomného znášania sa, či rešpektovania „inakosti“ (a teda *tolerancie*). Výnimka, však asi aj v tomto prípade potvrdzuje pravidlo, lebo už v období rímskej antiky (hoci až na jej sklonku) registrujeme aj prvé zjavné prejavy nábožensky motivovanej tolerancie, ktoré predstavujú nariadenia cisára Konštantína Veľkého. Na ilustráciu možno uviesť tzv. „milánsky edikt“ (r. 313), v ktorom sa – okrem iného – uvádza: „Od dávna bolo našim cieľom, aby sloboda náboženského vyznania nebola nikomu odopieraná, ale naopak, aby každý človek mal dovolené praktizovať náboženstvo, ktoré si vybral podľa vlastnej náklonnosti. Preto nariaďujeme, aby tak kresťania, ako nekresťania mali povolené a umožnené zachovávať vieru zhodnú so svojim náboženským presvedčením a kultom“².

---

¹ Presvedčivo na to poukazujú napríklad T. C. Brickhouse (2001) a V. Fischl (2005), keď doslova demaskujú spoločensky i politicky intolerantnú atmosféru sprevádzajúcu „súd so Sokratom“, alebo H. Sienkiewicz (2006), keď umelecky bravúrnym spôsobom reflektuje prenasledovanie prvých kresťanov za cisára Nera v svetoznámom románe *Quo vadis*.

² F. Gross, *Tolerancia i pluralizm*, Wydawnictwo Europejskie Kolegium Edukacji, Warszawa 1992, s. 28; Pripomíname, že v Habsburskej monarchii bolo podobné nariadenie – o náboženskej „tolerancii“ – vydané v roku 1609 cisárom Rudolfom II. a v dejinách sa stalo známym ako „Rudolfov majestát“. Okrem iného sa v ňom uvádza: „My Rudolf Druhý činíme týmto listem, aby jak stav panský, rytířský, tak Pražané a jiná města s lidmi poddanými, náboženství své pod obojí volně a svobodně beze všech překážek vykonávati mohli“, J. Just, *Rudolfův majestát. Světla a stíny náboženské svobody*, Havran Praha 2009, s. 57.

Napriek tomu, však celé obdobie stredoveku, renesancie i novoveku sprevádzali prejavy nábožensky i politicky motivovanej neznášanlivosti, ktoré nadobúdali čoraz brutálnejšie, ohavnejšie i masovejšie podoby a viac či menej navodzovali atmosféru označovanú ako „bellum omnium contra omnes“ (*vojna všetkých proti všetkým*).

Keďže ohrozenými – za týchto okolností – neboli len jednotlivci, ale i celé spoločenstvá (národy a štáty), objavuje sa už od nástupu renesancie – stále odvážnejšie – úsilie o prekonanie tohto stavu, ktoré registrujeme aj v tvorbe takých európskych mysliteľov, akými boli Thomas Morus, Michel de Montaigne, Baruch Spinoza, John Locke a ďalší³.

Akiste nie náhodou sa aj slovo *tolerancia* udomácnilo v lexike európskej duchovnej kultúry až na začiatku novoveku, t. j. v atmosfére extrémneho náboženského prenasledovania a hlbkej krízy v oblasti spolunažívania ľudí s rozdielnou hodnotovou orientáciou. Aj keď to znie paradoxne, ale „objavenie sa“ slova *tolerancia* (a jeho použitie na označenie *znášanlivosti, ohľaduplnosti, trpezlivosti, atď.* voči tomu, čo je „iné“), bolo podmienené, či dokonca vyvolané tým, čo je priamym opakom vyššie uvedeného významu tohto slova. Inak povedané: *tolerancia sa zrodila v lone intolerance*, keď táto začala nadobúdať neznesiteľné podoby a rozmery. Na filozofickú, etickú a napokon i politologickú kategóriu sa slovo *tolerancia* zmenilo až (či už?) v období novoveku, presnejšie v čase nástupu európskeho osvietenstva.

Uviedli sme už, že najčastejšie sa za príčinu *tolerancie*, či skôr objavenie sa iniciatív, ktoré mali takýto charakter, považuje brutálny nárast prejavov neznášanlivosti a s tým spätého prenasledovania „iných“ („inakosti“), teda strach z dôsledkov „vojny všetkých proti všetkým“ a z ohrozenia ľudského života ako takého. Naozaj je to však jediná príčina objavenia a prejavovania sa potreby i schopnosti *tolerancie*? Nemôže mať *tolerancia* svoju „prvú príčinu“ (a pôvod) už v samotnej ľudskej prirodzenosti? Tak isto sa však môžeme pýtať aj na príčiny a pôvod *intolerance*, lebo aj ona môže byť chápaná nielen ako produkt (širšie chápanej) činnosti človeka, ale tiež ako jeden z prejavov jeho „prirodzenosti“, či dokonca „podstaty“.

---

³ R. Legutko, *Tolerancja*, Wydawnictwo Humanitas, Kraków 1999, s. 33-71.

V dejinách filozofie a etiky sa v tejto súvislosti objavilo hneď niekoľko odpovedí, ktoré možno rozčleniť do troch základných (sémantických) skupín. Prvú skupinu tvoria odpovede, z ktorých vyplýva, že aj k „ľudskej prirodzenosti“, aj k „podstate človeka“, prináleží *dobro*, resp. schopnosť a potreba „konať dobro“. Druhú skupinu tvoria naopak odpovede, z ktorých vyplýva, že v „ľudskej prirodzenosti“ je akoby už fylogeneticky zakódované niečo *zlé*. Tretiu skupinu tvoria odpovede, ktoré možno charakterizovať ako „hodnotovo neutrálne“, resp. indiferečné.

Prvú skupinu odpovedí možno ilustrovať názormi Sokrata, Platóna, Aurelia Augustina alebo J. J. Rousseaua, podľa ktorých človek je vo svojej „podstate“ *dobrý* a *zlo* – späté s jeho bytím i žitím – je len výsledkom absencie poznania *dobra*, vzdialenia sa od Boha, alebo (je) dôsledkom kultúrno-civilizačného vývinu. Druhú skupinu odpovedí reprezentujú napríklad stanoviská N. Machiavelliho, F. Nietzscheho alebo neskôr S. Freuda, a K. Lorenza, ktorí vychádzajú z predpokladu, že k „prirodzenosti človeka“ prináleží nielen egoizmus, či dokonca tzv. „sebecký gén“, ale tiež „inštinkt agresie“ a podobne⁴. V tejto súvislosti sa však žiada poznamenať, že vyššie uvedené názory možno chápať aj v ich *jednote*, v dôsledku čoho je človek už na základe svojej „prirodzenosti“ vnímaný ako bytie, ktoré je nasmerované jednak na *agresie* a jednak na *koexistenciu* a *spolutvorenie*⁵.

Odhladnuc od konkrétneho posúdenia silných i slabých stránok vyššie uvedených odpovedí, žiada sa poznamenať, že všetky sú – minimálne teoreticky – „nebezpečné“, lebo, ako primárne, zdôrazňujú tzv. „biologické podložie“ ľudskej prirodzenosti, pričom zjavne nedoceňujú skutočnosť, že človek (a jeho historicky-vyvíjajúca sa *podstata*) má *bio-psycho-sociálny* charakter a tak, ani *toleranciu*, ani *intoleranciu* nemožno odvodzovať len od biologickej, či fyziologickej dimenzie jeho bytia.

K *prirodzenosti* človeka nepatria len inštinkty a pudy, aj keď o ich význame (napríklad v prípade „pudu sebazáchovy“) netreba pochybovať. K *prirodzenosti* (a k *ľudskej podstate*) človeka prináleží predovšetkým *rozum* a *slobodná vôľa*, teda: 1.

---

⁴ J. Janata tvrdí, že „ľudské sociálne cítenie má biologické základy, ktoré sú vždy spojené rovnako s agresivitou ako s morálkou“. Zároveň však upozorňuje, že slovo „agresia“ má - z hľadiska sociobiológie a etológie - ambivalentný význam, ktorý zahŕňa negatívne i pozitívne „emocionálne konotácie“ (Janata, 1999, s. 8 a 19).

⁵ A.L. Zachariasz, *Tolerancja a nietolerancja, granice zasadności i konsekwencje praktyczne*, in: Europejskie modele tolerancji, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2001, s. 43-45.

schopnosť uvedomenia si seba samého (človek je bytosť, ktorá *vie o sebe* a *vie sa „starat“* o svoju dušu i telo), 2. schopnosť uvedomenia si a poznania svojho „miesta v kozme“ (M. Scheler), 3. schopnosť poznať *dobro* a odlíšiť ho od *zla*, 4. schopnosť myslieť a konať slobodne a brať za výsledky svojho myslenia i konania plnú zodpovednosť. Napokon, ale vôbec nie na „poslednom mieste“, k prirodzenosti a k podstate človeka prináleží aj to, čo Sokrates nazval „daimonion“ (*vnútorný hlas*, resp. *hlas svedomia*), atď.⁶

Z uvedeného vyplýva, že podobne ako „láska k blížnemu“, prípadne „strach z blížneho“, tak aj *tolerancia* a *intolerancia* nemôžu mať svoj pôvod len v „biologickom podloží“ ľudskej prirodzenosti, ale vyplývajú (alebo skôr rezultujú) z prejavovania a z presadzovania sa všetkých bytostných síl človeka, t. j. všetkých jeho dispozícií, či predispozícií biologickej, psychickej i sociálnej proveniencie. V žiadnom prípade však netreba strácať zo zreteľa skutočnosť, že vyššie uvedené dispozície, či predispozície človeka sú minimálne bipolárne, pričom jeden ich pól má *pozitívny* (t. j. konštruktívny, altruistický, družný, solidárny, atď.) a druhý *negatívny* (t. j. deštruktívny, egoistický, nedružný, nesolidárny, atď.) charakter.

Zdá sa, že iba v kontexte týchto (a takýchto) dispozícií i predispozícií človeka – zakotvených už v jeho *historickom genofonde* – možno tiež *toleranciu* aj *intoleranciu* pochopiť ako *najvlastnejší výkon človeka*, ako výsledok jeho myslenia, cítenia, prežívania i konania, jednoducho ako produkt jeho duchovnej i predmetno-praktickej aktivity, ktorá sa prejavuje a uskutočňuje v jeho vzťahoch k svetu, k iným ľuďom a napokon i k sebe samému.

Z našich doterajších úvah o pôvode a príčinách *tolerancie* vyplýva, že *tolerancia* môže byť chápaná aj ako („obranná“) reakcia na ohrozenia prýščiace z presadzovania sa *intolerancie*. V tomto prípade zrejme platí, že podobne ako úsiliu o mier možno porozumieť, len v kontexte vojny, aj myšlienke a iniciatíve, ktorú predstavuje *tolerancia*, možno porozumieť len na pozadí toho, čo predstavovala (a predstavuje) *intolerancia*. V plnom rozsahu sa to vzťahuje aj na problematiku príčin *tolerancie* a *intolerancie*.

Ako sme to už naznačili, najčastejšou a najrozšírenejšou príčinou *intolerancie* je neschopnosť a neochota rešpektovať (uznať a prijať) „inakosť“, ktorú predstavuje niekto „cudzí“, prichádzajúci z iného kultúrneho, náboženského, etnického, či rasového prostredia. Táto neschopnosť a neochota rešpektovať „inakosť“ má

⁶ Akiste nie náhodou ešte aj F. Nietzsche pripúšťal, že človek je človekom len dovtedy, dokedy je schopný mať výčitky svedomia.

svoje subjektívne (individuálne) i objektívne (spoločenské) korene (dôvody). Zatiaľ čo subjektívne korene (dôvody) majú spravidla gnozeologicko-psychologický charakter, objektívne korene môžu súvisieť s politickou a ekonomickou situáciou v spoločnosti.

Gnozeologicko-psychologický charakter majú napríklad príčiny neschopnosti a neochoty rešpektovať „inakosť“, ktoré súvisia jednak so strachom z *neznámeho*, resp. s nedôverou voči tomu, čo je „iné“ a jednak s negatívnym prežívaním tohto strachu, či nedôvery. Strach z *neznámeho*, či nedôvera voči tomu, čo je „iné“, vyplýva z nedostatku, ba dokonca z absencie poznania „iného“, presnejšie toho, čo je „iné“ i toho, kto je „iný“.

Tieto gnozeologicko-psychologické príčiny neschopnosti a neochoty rešpektovať „inakosť“ však fungujú obojstranne alebo vzájomne. Pre *domorodca* je „iným“ ten, kto prichádza z cudziny, teda *cudzinec*. Pre *cudzince* je „iným“ *domorodec*. Pre *belocha* je „iným“ *černoch*, pre *černocho* naopak *beloch*. Pre *kresťana* je „iným“ *moslim*, pre *moslima* je „iným“ *kresťan*. Pre *Európana* je „iným“ *Čiňan*, pre *Čiňana* naopak *Európan*, atď. Prekonať túto vzájomnú nedôveru, apatiu, či dokonca averziu, vyúsťujúcu až do xenofóbie, je veľmi ťažké, lebo – ako na to upozorňuje J. Alan – „tí, ktorí sú vnímaní ako *iní*, resp. ako *odlišní*... sú spútaní svojou skupinovou príslušnosťou“, v dôsledku čoho nielenže „okolie, ktoré je *iné* im nie je *naklonené*, ale tiež oni sami sa od tohto okolia *odkláňajú*... Vďaka uvedenej ambivalencii stoja na rozhraní dvoch odlišných svetov, bez toho, že by sami mohli jasne definovať, ku ktorému z týchto svetov vlastne patria“⁷.

Poznanie príčin neschopnosti a neochoty znášať (tolerovať) „inakosť“, by malo slúžiť k stanoveniu účinnejších ciest ich prekonávania. V tejto súvislosti sa žiada pripomenúť, že všetky *asimilačné*, *izolačné*, či dokonca *likvidačné* programy sa ukázali ako neúčinné a tak ako reálne východisko a zároveň možný „východ“ z tohto „začarovaného kruhu“, sa javí „návrat“ k tolerancii, ktorá je však účinnou len v tej miere a dovtedy, kým nerezignuje na svoj pôvodný, t. j. pozitívny obsah, význam a zmysel. V opačnom prípade sa aj táto cesta prekonávania neschopnosti a neochoty rešpektovať „inakosť“ zmení len na ďalšiu „slepú ulicu“⁸.

⁷ J. Alan, *Xenofobie a rasismus*, In: *Sborník, Výchova k toleranci a proti rasismu*. (Ed. T. Šišková), Nakladatelství Portál, Praha 1998, s. 11.

⁸ Upozorňuje na to aj J. Alan, keď konštatuje, že podmienkou vzájomného vyrovnávania sa s inakosťou je „na obidvoch stranách, teda vo vnútri vlastnej skupiny i v širšom sociálnom okolí, vytvorenie atmosféry ústretovosti, podpory, vzájomného uznania, ocenenia a tolerancie. Táto podmienka sa nedá ani vyhlásiť, ani uzákoniť, ani nariadiť. Zbaviť sa xenofóbie znamená poznať

S prihliadnutím na tieto i ďalšie príčiny *intolerancie* možno vyjadriť názor, že asi aj preto „musel“ byť najskôr *človek – človeku – vlkom*, aby sa neskôr (na základe uzavretia „spoločenskej zmluvy“), upravili vzťahy medzi ľuďmi do tak „tolerantných“ podôb, že sa postupne vytvorili predpoklady aj na to, aby bol *človek – človeku – človekom*.

Ak *toleranciu* chápeme ako *najolastnejší výkon človeka* a jednu z podmienok zachovania jeho života, chápeme ju zároveň ako prejav, resp. produkt ľudskej kultúry a súčasť určitého systému hodnôt.

Už toto chápanie *tolerancie* naznačuje nielen jej význam, ale aj jej hranice (limity), pričom práve od týchto limitov možno odvodiť aj jej význam. Ak je *tolerancia* pevne zakotvená v systéme určitých hodnôt (napríklad v systéme, ktorý ako najvyššiu hodnotu prijíma, požaduje a rešpektuje hodnotu ľudského života) je aj jej význam limitovaný týmto systémom a konkrétne akceptáciou jeho najvyššej hodnoty. Na *toleranciu* sa potom vzťahuje nielen určitá *konečnosť* (limitná určenosť), ale tiež významová *nevyhnutnosť*.

Uviedli sme už, že byť *tolerantným* znamená byť schopným niečo *znášať*, resp. byť schopný *zmieriť sa* s niečím, čo je „iné“, čo mi nie je „vlastné“, čo je „cudzie“, atď. To však neznamená, že *tolerancia* predpokladá, či dokonca vyžaduje *zmierenie sa so „všetkým“*. *Tolerancia* ako hodnota (a súčasť systému hodnôt) nemôže „prekročiť“ (transcendovať) tento systém, lebo tým by z neho fakticky „vystúpila“ a tak by rezignovala aj na svoj pôvodný význam, ktorý nadobudla práve (a len) v rámci daného systému.

Aj z tohto dôvodu treba zdôrazniť, že na *toleranciu* sa naozaj môže viazať *pozitívny i negatívny význam*. Aby *tolerancia* zostala toleranciou v *pozitívnom* význame môže *znášať* iba to, čo nie je v priamom protiklade so systémom hodnôt, ktorého je ona sama súčasťou a môže sa *zmieriť* iba s tým, čo nepopiera, resp. nedeštruuje jej identitu. Inak by postupovala nielen proti svojmu vlastnému systému hodnôt, ale aj sama proti sebe a negovala by tak i svoj *pozitívny význam*,

---

tých, ktorí sú iní (odlišní) a naučiť sa žiť spolu s nimi. Čím hustejšia sieť sociálnych kontaktov tu vznikne, tým slabšia bude nedôvera, ktorá jestvuje na oboch stranách“ (Alan, 1998, s. 11). Napriek tomu, že xenofóbia, ako strach z cudzích (z iných), resp. z toho, čo je odlišné, predstavuje gnozeologicko-psychologické východisko väčšiny podôb intolerancie (vrátane rasizmu, nacionalizmu a pod.) jej právna definícia zatiaľ abscentuje, pretože „xenofóbia nie je javom, ktorý by mohlo, či malo regulovať právo. Ide tu o súkromný a slobodný pocit, resp. postoj. Nejde tu o ideológiu. V žiadnom vnútroštátnom právnom predpise, ale ani v medzinárodnej zmluve sa tento termín neobjavuje. Až konkrétne a aktívne správanie, založené na xenofóbii, je predmetom právnych úprav“ (Frištenská, 1998, s. 12).

či obsah. Aj na *toleranciu* sa teda vzťahuje určitý „tlak“, ba priam „nátlak“. Je to „tlak“ prýštiaci zo samotného systému hodnôt, ktorého súčasťou je i ona sama.

Nie so všetkým sa teda *zmieriť* môžeme a nie so všetkým sa *zmieriť* aj musíme. Ak by sa *tolerancia* prejavovala ako *zmierenie sa so „všetkým“* (a teda aj s tým, čo je v protiklade so systémom hodnôt, ktorého ona sama je súčasťou) negovala by svoj pôvodný *pozitívny* význam a nadobudla by význam *negatívny*. Napríklad: ak by sa prostredníctvom *tolerancie*, alebo účelovým odvolávaním sa na ňu, popiera la hodnota ľudského života, *tolerancia* by z hľadiska daného systému hodnôt, ktorý túto hodnotu postuluje ako najvyššiu hodnotu, nielenže neplnila svoju pozitívnu funkciu, ale naopak, vykazovala by zjavne negatívne určenie a poslanie.

Tolerovať nemožno „všetko“⁹. Ak *toleranciu* chápeme ako *najvlastnejší výkon človeka* a zároveň ako súčasť určitého (konkrétneho) systému hodnôt, potom sa na ňu vzťahujú nielen *subjektívne*, ale – sui generis – aj *objektívne* hranice.

Subjektívnou hranicou *tolerancie* je napríklad už individuálna schopnosť a ochota znášať „inakosť“, resp. *zmieriť sa s tým, čo mu nie je „vlastné“*, naopak, čo mu je „cudzie“, ba dokonca, čo mu je – osobne – až nepríjemné, vyvoláva to u neho negatívne prežívanie (pocity), čo však dokáže *strpieť, vydržať a zniesť*, lebo to ešte neútočí na jeho dôstojnosť a osobnostnú identitu, resp. integritu¹⁰.

---

⁹ Ani starozákonný Hospodin – Boh netoleroval ľuďom všetko a neraz namiesto prejavenia „zhovievavosti“ uplatňoval „trest“. Napríklad: potopa sveta, Sodoma-Gomora, Lotova žena, atď. Už v Prvej knihe Mojžišovej (6. kapitola) sa v tejto súvislosti uvádza: „A Hospodin videl, že sa množí zlosť človeka na zemi a že všetko, čokoľvek vytvorila myšlienky jeho srdca je len zlé... a riekol: Zahľadím človeka, ktorého som stvoril... A uvediem potopu na zem, aby som skazil každé telo, v ktorom je duch života pod nebom, všetko, čo je na zemi zomrie“. Podobne v 19. kapitole „Hospodin dal, aby pršala na Sodomu a Gomoru síra a oheň od Hospodina z neba. A tak zahladil všetkých obyvateľov tých (hriechnych –pozn. R.D.) miest a zničil všetko, čo rástlo na zemi“ (porovnaj Svätá Biblia, 1M, 6, 5-17). Na ilustráciu toho, že ani kresťanský Mesiáš – Ježiš Kristus netoleroval „vyvolenému národu“ všetko, možno uviesť jeho nekompromisné „vyháňanie“ kupcov a peňazomencov z chrámu v Jeruzaleme. V evanjeliu podľa Matúša sa v tejto súvislosti uvádza: „A Ježiš vošiel do chrámu Božieho a vyhnal všetkých predávajúcich a kupujúcich a stoly peňazomencov poprevracal a povedal im: je napísané, že moj dom sa bude volať domom modlitby, ale vy ste z neho urobili pelech lotrov“ (Mt 21, 12-13).

¹⁰ Na okraj sa ale žiada dodať, že problematiku „osobnostnej identity a integrity“ možno v súvislosti s hranicami *tolerancie* chápať z dvoch hľadísk: 1. z hľadiska jej vnímania ako toho, čo garantuje platnosť *tolerancie*, (t.j. jej pozitívne vymedzenie), 2. z hľadiska jej vnímania ako eventuálnej príčiny intolrancie, ak je osobnostná identita vnímaná ako to, čo „diktuje“ podmienky aj pre druhých (iných) ľudí a za istých okolností dokonca bráni ich dôstojnej koexistencii, (t.j. jej negatívne vymedzenie).

Objektívna hranica tolerancie je budovaná na *objektívne* rešpektovaných ideovo-filozofických, nábožensko-teologických, etických politických a ďalších pilieroch, ktoré garantujú nevyhnutnú mieru stability daného systému hodnôt a zároveň jeho schopnosť vývoja prostredníctvom sebaregulácie, sebareflexie, sebamodifikácie, sebarevitalizácie, atď.

Dominantnou črtou, stránkou, resp. dimenziou *objektívnej* hranice *tolerancie* je miera „otvorenosti“, či „uzamknutosti“ toho ktorého systému hodnôt a s ňou spätá ochota alebo neochota komunikovať, viesť dialóg, prijímať alebo neprijímať kompromisy, atď.

Zdá sa, že reálnym východiskom a zároveň symbolickým mantinelom *subjektívnej* i *objektívnej* hranice *tolerancie* by mohla byť zásada humanizmu a ľudskej dôstojnosti uplatnená (a obsiahnutá) aj v medzinárodne akceptovaných deklaráciách o ľudských právach a občianskych slobodách.

Pripomíname, že v roku 1948 prijala OSN *Univerzálnu deklaráciu ľudských práv*, ktorá nadväzovala na také dokumenty z dejín, akými boli: *Magna Charta Libertatum* (1215), *Habeas-Corpus Akte* (1679), *Bill of Right* (1689), *Declaration des droits de l'homme et du citoyen* (1789), atď. Je známe, že v OSN aktuálne funguje *výbor na ochranu ľudských práv*. V Európe zasa – od roku 1953 – *Európsky súd pre ľudské práva*, atď.

Ani tieto skutočnosti však netreba preceňovať. To, že sa okolo dodržiavania ľudských práv vytvorila akási „nová ideológia“, to v sebe zahŕňa – aspoň potencionálne – aj viaceré „nové“ úskalia a nebezpečenstva a to najmä vtedy, ak dodržiavanie ľudských práv zostáva „vykladané“, ba dokonca sankcionované, nejednoznačne a nejednotne. J. Janata v tejto súvislosti napísal: „nová svetová ideológia tolerancie ľudských práv tu postupuje rovnakým spôsobom ako postupoval stredoveký katolicizmus... v snahe skončiť s pohanstvom. Nová ideológia tolerancie ľudských práv môže zasahovať všade tam, kde sa ľudské práva budú porušovať“. Na inom mieste svojej priekopníckej knihy o tolerancii v kontextoch ideológie ľudských práv k tomu dodáva: „tolerancia a intolerancia majú agresívny charakter a sú určené mocensky“, pričom na ilustráciu uvádza vojenský zásah USA v bývalej Juhoslávii. V danom kontexte poznamenáva, že aj keď vládnuca ideológia ľudských práv tento zásah – zo svojho (ideologického) hľadiska – „zdôvodnila“, to: „prečo je morálne vojensky intervenovať pri porušovaní ľudských práv v Juhoslávii, ale v Číne nie, to nevysvetlila. Morálka súčasných *pápežov* novej ideológie tolerancie ľudských práv je teda dvojité a ľubovoľná.

V histórii je to niečo úplne nové... vytvorila sa situácia, kedy tolerancia a intolerancia určitých jednaní (postupov a rozhodnutí – pozn. R.D.) už nespadá do kompetencie jednotlivých štátov. Nová ideológia ľudských práv vedie vojny tam, kde to uzná za vhodné¹¹. Z uvedeného vyplýva, že ani medzinárodne postupujúca a rozhodujúca „ideológia ľudských práv“ negarantuje hranicu tolerancie vždy objektívne, jednotne a teda spravodlivo.

Svojho druhu *logickým faktom* však zostáva, že ak by tolerancia išla (siahala) až za svoje *subjektívne* i *objektívne* hranice, zmenil by sa jej pozitívny význam na negatívny. Takýto stav by nastal napríklad vtedy, ak by sa tolerancia uplatňovala aj voči *intolerancii*. Inak povedané: toleranciu môže slobodný a zodpovedný človek uplatňovať voči všetkému, len voči *intolerancii* nie!!! V kontakte, či skôr v konflikte s *intoleranciou*, by mala byť tolerancia schopná sebaobrany. Ešte raz zdôrazňujeme, že *subjektívne* i *objektívne* hranice tolerancie spočívajú tak na rešpektovaní našej vlastnej integrity a identity, ako aj integrity a identity systému hodnôt, v ktorom je tolerancia teoreticky i prakticky zakotvená¹².

Keďže integrita a identita každej ľudskej bytosti je *individuálna* a integrita a identita každého systému hodnôt je (*sui generis*) *jedinečná*, stanoviť úplne „presné“ hranice tolerancie je asi nemožné. Platí to aj vo vzťahu k tvrdeniam, že hranicou tolerancie je – v prípade každého individuálneho človeka – „pocit“ ohrozenia jeho osobnej bezpečnosti. Nemožno totiž vylúčiť, že to, čo je „ohrozením“ osobnej bezpečnosti (v prípade jedného človeka) nemusí byť ani len „pocitom ohrozenia“ osobnej bezpečnosti v prípade iného človeka.

Za rovnako vážne možno považovať aj tvrdenie, že hranicou tolerancie je *zlo*, resp. to, čo je z hľadiska určitého systému hodnôt, ktorých súčasťou je aj samotná tolerancia, uznané za *zlé*. Je asi pravdou, že *zlo* – nech už sa prejavuje v akejkoľvek podobe - by sa nemalo *tolerovať*. Avšak, kto môže s absolútnou istotou tvrdiť, že toto je *zlo* a vždy (t. j. za akýchkoľvek okolností) len *zlo*, alebo naopak, že toto je *dobro* a vždy (t. j. za akýchkoľvek okolností) len *dobro*. Akiste nie náhodou práve výrazy (slová) ako *dobro* a *zlo* (spolu s *pravdou*, *krásou*, *láskou*, *slobodou*, *spravodlivosťou*, a pod.) patria medzi významovo *najnejasnejšie* slová.

¹¹ J. Janata, *Agrese, tolerance a intolerance*, Vydala Grada Publishing, spol. s r.o., Praha 1999, s. 190-193.

¹² Výsledkom uplatňovania tolerancie nemôže byť posilňovanie intolerancie. Ak by tolerancia „vykročila“ za hranice toho, čo je ešte znesiteľné a s čím sa dá ešte zmieriť, zneguje samu seba a za istých okolností sa môže zmeniť na intoleranciu (minimálne voči sebe samej). Avšak, ako určiť „prah znesiteľnosti“ toho čo je „cudzie“, „odlišné“ a „iné“, keď on je v konečnom dôsledku vždy individuálny? To je otázka!

Navyše, ak – hoci len sporadicky a parciálne – „platí“, že nie je *dobro ako dobro* a *zlo ako zlo*, môže aj (inak vskutku *logická* téza) o neprípustnosti „zmiernenia sa so zlom“, nadobudnúť tiež ďalšie významové konotácie.

Podobne ako *dobro* možno konať nielen *nezištne*, resp. *kantovsky*, t.j. „pre dobro samo“, ale tiež *zištne*, napríklad z vypočítavosti, za odmenu, atď. aj *zlo* môže byť nielen *vedomé* (zámerne zapríčinené a uskutočnené), ale tiež „objektívne“ (nezapríčinené a nespôsobené iným človekom), napríklad v prípade „nevyliciteľnej choroby“, prírodnej, či živeľnej katastrofy, atď. Zdá sa teda, že ani *zlo* nemožno s istotou považovať za *spoľahlivú* a *presnú* hranicu tolerancie.

Zaujímavým názorom na problematiku hraníc tolerancie je napríklad ten, podľa ktorého najpresnejšie vymedzenou a najjasnejšie definovanou hranicou tolerancie je *zákon*. Pravdaže nie *zákon*, ktorý sa podobá „pavučine“, o ktorom sa už staroveký zákonodarca Solon vyjadril, že „slabí sa ho držia, ale silní ho trhajú“. Ide o *zákon*, ktorý platí pre všetkých *rovnako* a pred ktorým sú si všetci *rovní*. Ide o *zákon*, ktorý garantuje osobnú bezpečnosť človeka, chráni jeho dôstojnosť, jeho individuálne (občianske) práva, jeho slobodu, jeho majetok, atď. Keďže ani platnosť *zákona* nie je vždy, všade a vo všetkých prípadoch *absolútna*, nezostáva nám nič iné, než to, že za *jedinú* (platnú) hranicu tolerancie považujeme intoleranciu. Iba v tomto prípade môžeme totiž *s istotou* tvrdiť, že tolerancia končí (vždy a všade) tam, kde *nastupuje* intolerancia.

Zovšeobecňujúc a *vyhodnocujúc* vyššie uvedené skutočnosti, vynára sa otázka: čím sa teda vyznačuje alebo môže vyznačovať tolerancia?

Odpoveď na túto otázku odvodzujeme od stanoviska renomovaného poľského filozofa A. L. Zachariasza, z ktorého – okrem iného – vyplýva, že „tolerancia to nie je iba názor zakladajúci a zdôvodňujúci hodnotový relativizmus. Je to pozícia vyznačujúca sa schopnosťou *znášať* iné názory a postoje, pričom nenúti k rezignácii na vlastné názory. To však neznamená, že vlastné názory sa nedajú meniť a zmeniť, že nemožno prijať aj iné argumenty, t. j. argumenty ľudí, ktorí majú iné názory. Súčasne je to ale pozícia rešpektujúca *absolútnu platnosť* určitého názoru v rámci daného systému, v ktorom tento názor vznikol, rozvíja sa a pod. Tolerancia ani apriori (vopred), ani aposteriori (dodatočne a najmä účelovo) nedeštruuje platnosť názorov zakotvených v jednotlivých systémoch hodnôt... napokon každý človek má právo na slobodné myslenie, ba čo viac, nikomu ne-

možno zakázať myslieť... V tomto zmysle treba povedať, že tolerancia sa neodvoláva na *argumenty sily*, ale len a len na *silu argumentov*¹³.

Názory na toleranciu v súčasnosti možno rozdeliť do dvoch skupín: jednu skupinu predstavujú stúpenci tolerancie, ktorí vyjadrujú argumenty za jej zachovanie a prehlbovanie. Predstaviteľmi druhej skupiny sú odporcovia tolerancie, ktorí upozorňujú na jej „slabé stránky“ (*tzv. apórie tolerancie*) a zdôvodňujú nielen jej utlmovanie, ale dokonca i potrebu jej úplného zániku.

Zatiaľ čo stúpenci tolerancie zdôrazňujú jej podiel na celkovom *civilizačnom pokroku*, na vytváraní atmosféry *kultúrno-spoločenskej jednoty v rozmanitosti*, na odštartovaní *dialógu kultúr*, na účinnom predchádzaní *konfliktom civilizácií* a pod., odporcovia tolerancie – naopak – poukazujú na jej deštruktívny vplyv v prípade stabilizácie jednotlivých systémov kultúrnej, náboženskej, politickej a morálnej hodnotovej orientácie. Na ilustráciu pritom uvádzajú aj viaceré negatívne konzekvencie uplatňovania projektu *multikulturalizmu*, ktorý bol pôvodne kreovaný práve na princípoch tolerancie (kultúrna neprispôsobivosť imigrantov z azijských a arabských krajín v Európe, nábožensky motivované napätie i násilie v západoeurópskych krajinách s výrazným zastúpením imigrujúcej populácie), atď.¹⁴

Nazdávame sa, že ako *ideu tolerancie*, tak aj praktické úsilie o jej uskutočnenie treba chápať, resp. posudzovať komplexne a kontextuálne. V rôznych kontextoch sa totiž môžu prejaviť tak jej *pozitívne* ako i *negatívne* stránky, či dôsledky. V žiadnom prípade by sa však nemalo rezignovať na jej *pozitívny* význam, ktorý (tolerancia) nadobudla už vtedy a tým, že bola svojho druhu jedinou *účinnou* odpoveďou na nekontrolované sa šíriacu intoleranciu (najskôr len náboženskej a neskôr i etnickej a politickej proveniencie), ktorá destabilizovala samotné (sociálne) základy jednotlivých ľudských spoločenstiev.

Rovnako by sme nemali strácať zo zreteľa skutočnosť, že najväčšími odporcami, či otvorenými nepriateľmi tolerancie boli (a sú) stúpenci najrôznejších podôb fundamentalizmu a fanatizmu, nezávisle na ich konkrétnom, resp. účelovo-aktuálnom „zafarbení“. Pre fanatika tolerancia vždy predstavovala „hrozbu“ narušenia (historicky zakonzervovaného) kultúrno-hodnotového status quo.

¹³ A.L. Zachariasz, *Tolerancia a nietolerancia, granice zasadności i konsekwencje praktyczne*, op. cit., s. 49-50.

¹⁴ Na okraj sa žiada pripomenúť, že v krajinách EÚ žije asi 15 miliónov moslimov, z ktorých určitá časť doslova zneužíva tzv. „hošfovské právo“ a pod.

Pozitívny význam tolerancie spočíva v tom, spoluutvára podmienky pre vzájomné obohacovanie sa a rozvoj jednotlivých systémov kultúrnych, náboženských, politických i morálnych hodnôt, čím zároveň predchádza ich stagnácii. Hodnotovo „zabetónovaný“, alebo „uzamknutý“ (a teda stagnujúci) systém je skôr či neskôr odsúdený na degeneráciu. Napokon ani ten *najširší a najpevnejší „čínsky“,* či „berlínsky“ *múr* kultúrno-civilizačnému vývinu neodolal. Budúcnosť patrí slobodnému mysleniu a zodpovednému konaniu ľudí nezávisle na ich rase, etnickej, kultúrnej, náboženskej alebo politickej príslušnosti a orientácii.

V globalizujúcom sa svete treba na jednej strane vytvárať podmienky pre všestranný kultúrno-politický rozvoj všetkých národov a spoločností. Zároveň, však treba rešpektovať ich kultúrno-hodnotové *špecifiká* (identity), čo možno dosiahnuť len za predpokladu všeobecného uznania *pluralizmu kultúr* a kontinuálneho rozvíjania *dialógu* medzi nimi, pričom jediným bezalternatívnym východiskom i limitom tohto *dialógu* by malo byť konzekventné (a *obojsstranné*) rešpektovanie ľudskej dôstojnosti.

Abstrakt

V príspevku je analyzovaná a interpretovaná *idea tolerancie*. Autor sa sústredil predovšetkým na problematiku pôvodu, významov a hraníc *tolerancie*. Zdôrazňuje, že *idea tolerancie* môže byť zmysluplne (a efektívne) skúmaná len vo vzťahu k intolerancii. V príspevku je venovaná pozornosť aj miestu a významu *tolerancie* v súčasných koncepciách *multikulturalizmu*. Autor zastáva názor, že tolerancia je súčasťou európskeho systému kultúrnych, náboženských a politických hodnôt. Tolerancia môže podľa neho plniť pozitívnu funkciu len za predpokladu, že bude rešpektovať aktuálny pluralizmus kultúr (vrátane pluralizmu hodnôt) a podporovať *dialóg kultúr*. Tolerovať možno - okrem intolerancie - všetko, čo nedevalvuje ľudskú dôstojnosť.

Summary

The paper analyzes and interprets the idea of tolerance. The author focuses primarily on the issues of origin, the meaning and limits of tolerance. He emphasizes that the idea of tolerance can be meaningfully (and effectively) examined only in relation to intolerance. In this paper the attention is paid to the location and importance of tolerance in contemporary concepts of multiculturalism. Author believes that tolerance is part of the

European system of cultural, religious and political values. According to him tolerance can play a constructive role only if it respects the current pluralism of cultures (including the pluralism of values) and support the intercultural dialogue. Tolerated can be - except intolerance - everything what does not devalue human dignity.

Recenzje

Katarzyna Wawrzyńska

Wojciech Słomski, Anna Suchodolska, Elżbieta Weiss, Iveta Voznakova, *Selected issues in organization and management of enterprise. Theory and practice (Wybrane zagadnienia w organizacji i zarządzaniu przedsiębiorstwem. Teoria i praktyka)*, York University, Woodland Hills (USA) 2012, ISBN 978-0-8353-5030-4, 284 s.

Prezentowana publikacja zawiera dziewięć rozdziałów (łącznie z bibliografią) zgodnie z tytułem podejmujących kolejno zagadnienia dotyczące organizacji i zarządzania przedsiębiorstw, synergii przedsiębiorstw, zarządzania i podejmowania decyzji w sytuacjach kryzysowych, zarządzania jakością w polskich instytucjach opieki medycznej, a także przebiegu analizy marketingowej w przemyśle metalurgicznym, rachunku ekonomicznego w metalurgii oraz zarządzania rezerwami walutowymi. Książkę domykają rozdziały poświęcone moralnej stronie kierowania przedsiębiorstwem: człowiek a etyka oraz etyka i zarządzanie. Książka „Wybrane zagadnienia w organizacji i zarządzaniu przedsiębiorstwem. Teoria i praktyka” to literatura przeznaczona głównie dla specjalistów. Zagłębiając się w kolejne rozdziały, czytelnik musi taką konstatację potwierdzić; laicy raczej swojej wiedzy nie uzupełnią dzięki tej książce, ponieważ występują w niej terminy, których niespecjalista po prostu nie zna, i których definicji w trakcie lektury łatwo nie znajdzie. Przykładem może być choćby skrót TQM, który autorzy wyjaśniają dopiero po 130 stronach. Dla specjalisty książka będzie wydawała się skryptem i po jej przeczytaniu nic się w tej materii nie zmieni. Ale ogólnie treść jest zrozumiała, stąd spełnia swoje zadanie dydaktyczne.

Tym, co początkowo nie zachęcało mnie do przeczytania „Zagadnień...” był rozdział o synergii przedsiębiorstw. Wykresy i równania, których zrozumienie wymaga solidnej wiedzy ekonomicznej. Niby nic takiego, ale jest to dowód na to, że faktycznie trzeba cokolwiek na temat ekonomii wiedzieć, by podręcznik zrozumieć. Zaciekawiał mnie z kolei rozdział dotyczący zarządzania i podejmowania decyzji w sytuacjach kryzysowych. Biorąc pod uwagę obecny kryzys ekonomiczny jest to część pouczająca, choć autorzy zauważają, że polskie przedsiębiorstwa

są technologicznie i intelektualnie daleko z tyłu za światowymi. Możliwe, że jest to założenie prawdziwe, ale też z całą pewnością jako uogólnienie krzywdzące, ponieważ niekoniecznie tak musi być. Nie wydaje mi się, żeby polski przemysł był tak zacofany, jak sugerują autorzy, ale z pewnością brak w Polsce pieniędzy na nowe technologie. Z tego powodu mamy w kraju niewiele w całości polskich firm; bez zachodniego kapitału mogłoby być jeszcze gorzej. Wracając jednak do tematyki rozdziału trzeciego owego podręcznika, muszę stwierdzić, że według autorów remedium na kryzys ekonomiczny jest sprośnienie oczekiwaniami klientów, ekonomia bazująca na wiedzy, inteligentna organizacja, etc. Wydaje mi się, że autorzy niesłusznie uważają polskich przedsiębiorców za słabo ekonomicznie wyedukowanych. Jestem świadoma faktu, że wiedza i inteligencja są bardzo ważnymi czynnikami w każdej dziedzinie życia, a sprośnienie oczekiwaniami klientów jest esencją biznesu. Dlatego dziwi mnie, że autorzy mają tak zaskakująco niskie mniemanie o polskich przedsiębiorcach.

Czytelnicy, zapewne podobnie jak ja, nie uważają szpitali za przedsiębiorstwa, a tylko za miejsca, w których lekarze i pielęgniarki opiekują się nami, i w których można także przejść terapię odchudzającą. Jeśli się bardziej w zagadnienie zagłębić, dochodzę do wniosku, że szpitale to potężne przedsiębiorstwa, których zarządcy muszą wykazać się nie lada wiedzą ekonomiczną, interpersonalną i umiejętnością łatania dziur budżetowych. a biorąc pod uwagę fakt, że mimo niedostatku środków finansowych te przedsiębiorstwa nadal funkcjonują, powinni się od nich uczyć ministrowie finansów.

„Usatysfakcjonowany pacjent jest miarą jakości” - podrozdział dotyczący mierzenia poziomu satysfakcji pacjentów w polskich szpitalach bardzo mnie zainteresował. Kilkakrotnie byłam pacjentką, więc zagadnienie jest mi znane z autopsji. Autorzy skupili się na siedmiu zagadnieniach: procedury przy przyjęciu do placówki, oddziały, posiłki, opieka pielęgniarska i medyczna, diagnostyka i ogólna opinia o szpitalu. Co zaskakujące, owe szpitale zostały ocenione dość wysoko, a tyle wkoło słyhać o kiepskiej opiece, podłym jedzeniu, itp. Bardzo budująca jest świadomość, że jednak nie wszystkie placówki zdrowotne w Polsce są w złej kondycji. Żałuję tylko, że badanie przeprowadzono w zaledwie trzech śląskich szpitalach. Oby wyniki były tak samo pozytywne i reprezentatywne dla wszystkich polskich placówek.

Ostatnim zagadnieniem, o którym chcę wspomnieć, jest etyka, o której mowa w ostatnich dwóch rozdziałach. Jest to bowiem termin, który się raczej przeciętnemu obywatelowi ze światem biznesu nie kojarzy. Wszakże rekinem biznesu nazywa się człowieka, który z jednej strony świetnie radzi sobie z zarządzaniem, ale z drugiej strony prze do przodu nie zważając na nic i na nikogo. Autorzy zwracają uwagę na upadek autorytetów, oraz fakt, że człowiek stał się autorytetem sam dla siebie, mimo że często nie potrafi nawet sformułować ogólnych norm etycznych. Zaznaczają też, że etyka i moralność to nie to samo, choć często bywają mylone. Zgadzam się z tym stwierdzeniem w całej rozciągłości, ponieważ człowiek mający zasady i przestrzegający własnego kodeksu etycznego, w dzisiejszym świecie uważany jest za dziwaka. XXI wiek to era egoizmu i hedonizmu. *Ja* jest najważniejszym słowem w naszym egoistycznym świecie. Ktoś, kto przestrzega pewnych norm i nie ugina się do oczekiwań ogółu jest w ciężkiej sytuacji; przyjaciół ma dopóki im pomaga, nawet kosztem samego siebie. Myślę, że w świecie biznesu sytuacja jest znacznie gorsza, ponieważ tam ważnym czynnikiem są pieniądze. Czasami bardzo duże pieniądze, a gdzie pieniądze, tam nie ma sentymentów. W Polsce panuje dodatkowo opinia, że człowiek nie może wzbogacić się w uczciwy sposób, więc tych majątnych ludzi traktuje się z rezerwą. Ogół nie znosi osób wyróżniających się w żadnej dziedzinie, a pojęcie etyki jest mu często w ogóle nieznane. Z obserwacji wynika, że etyka kojarzy się egoizmem. Na zasadzie, że ktoś nie pomoże w potrzebie, bo wiązałoby się to z własną stratą. A skoro wedle powszechnej opinii majątny człowiek dorobił się nieuczciwie (bo uczciwie się nie da), to co mu zależy? Dotyczy to oczywiście osób reprezentujących niski poziom moralny, ale niestety, jest ich coraz więcej w naszym otoczeniu. Przerażający jest fakt, że takie osoby działają również w polityce i rządzą nami.

Podsumowując, „Selected issues” są pozycją ogólnie ciekawą i pouczającą, choć mnie najbardziej zaciekał sam koniec książki. Niektóre tezy autorów były tak oczywiste, że aż nie wypadało o nich pisać, ale możliwe, że są one oczywiste dla mnie, a dla reszty czytelników już niekoniecznie. Jednakże oceniając książkę nie można spojrzeć na jej treści z innej perspektywy, jak własnej.

Paweł Żywicki

Dydaktyka szkoły wyższej. Wybrane problemy, praca zbiorowa, Ulrich Schrade (red.), Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2010, 112 s.

„Dydaktyka szkoły wyższej. Wybrane problemy” to zbiorowe opracowanie dotyczące pedagogiki i dydaktyki szkoły wyższej, napisane przez trzech autorów.

Część I, pod redakcją profesora Bogusława Wolniewicza, dotyczy pedagogiki ogólnej. Po krótkim wstępie teoretycznym, w którym zarysowany został podział nauczania autor skupił się na różnicach pomiędzy opiekuńczą i powszechną szkołą niższą a wyższą, którą cechować powinna elitarność. W dwóch rozdziałach składających się na część pierwszą książki Wolniewicz poruszył istotny problem współczesnego szkolnictwa, jakim jest „dążność niwelacyjna”. Takim mianem określone zostało obniżanie poziomu nauczania, tak aby zrównać szanse uczniów słabszych i lepszych. Przejawami wspomnianej „dążności niwelacyjnej” są według autora między innymi pojęcie „przyjaznej szkoły” czy tworzenie klas integracyjnych. Osobiście uważam, że zrównywanie programu do poziomu uczniów nie stanowi wielkiego zagrożenia pod warunkiem, że dotyczy jedynie szkół niższych. Wiedza zdobywana na tym etapie jest elementarna a integracja uczniów mniej i bardziej zdolnych niesie za sobą korzyści takie jak przystosowanie do życia w społeczeństwie, które przecież składa się z osobników bardziej lub mniej hojnie obdarzonych intelektem. Bardziej istotnym problemem poruszonym przez autora wydaje się być upowszechnienie szkół wyższych. Absolwenci tego typu szkół powinni cechować się nie tylko umiejętnościami związanymi z wykonywaniem zawodu ale także szerszym spojrzeniem na problemy dotyczące społeczeństwo, ponieważ to oni, jako elita narodu, stanowią trzon, z którego wyłoni się przyszła kadra kierownicza. Cytując autora „Społecznie jest sprawą najwyższej wagi, by warstwa wyniesiona ponad ogół swoim wykształceniem i obejściem nie przerodziła się w zbiorowość umysłowych prostaków i obyczajowego pospólstwa”. Spowszechnienie szkolnictwa wyższego spowodowało, że żyjemy w rzeczywistości, gdzie tytuł magistra jest tak pospolity, że przestał być jakimkolwiek atutem na rynku pracy. Winą za obniżanie się poziomu edukacji, zanik prestiżu płynącego z posiadania dyplomu ukończenia uczelni wyższych jak i anaksję, tj. zanik międzypokoleniowego przekazu wartości, autor obarcza pedo-

logów, czyli władze oświatowe i specjalistów od nauczania, którzy zaślepieni utopijną wizją szkoły partnerskiej i przyjaznej zatracili się w swoim zapale reformatorskim. Na uwagę zasługuje fakt, iż specjaliści ci nie mają doświadczenia w nauczaniu, gdyż znakomita większość z nich pełni rozmaite funkcje administracyjne w strukturach oświatowych. Uciążliwości związane z ciągłymi reformami oświaty są szczególnie bliskie nam – pokoleniu, które nauki w szkołach niższych i średnich pobierało w latach 90' i 00'. Byliśmy eksperymentalnym rocznikiem w gimnazjum oraz jako pierwsi uczyliśmy się w trzyletnim liceum, które zakończone było nową maturą będącą jednocześnie przepustką na studia. Wszystkim tym zmianom towarzyszył oczywiście chaos i niepewność zarówno po stronie uczniów jak i nauczycieli. Jeśli zaś chodzi o spowszechnienie szkolnictwa wyższego w Polsce, to wiąże się to z faktem, że studia w naszym kraju są całkowicie nieodpłatne. Najwidoczniej jesteśmy bogatym społeczeństwem, które stać na kształcenie absolwentów kierunków humanistycznych o coraz to wymyślniejszych nazwach składających się z rzeczowników takich jak „marketing”, „zarządzanie”, „projektowanie” oraz przymiotników „biznesowy” czy „europejski” pracujących nie w zawodzie ale wykonujących proste czynności administracyjne w prywatnych firmach czy państwowych urzędach.

Część II opisywanej książki napisana przez profesora Ulricha Schrade dotyczy dydaktyki szkoły wyższej. W części tej przedstawione są między innymi rodzaje szkół, formy kształcenia oraz dwie pedagogiczne koncepcje wychowania: konserwatywny aksjocentryzm oraz przeciwstawny mu, „lewoskrętny” pajdocentryzm. Autor, teoretyk myśli konserwatywnej przedstawił obie koncepcje w kontekście siedmiu kluczowych zagadnień, których opis cechuje się niespodziewanym obiektywizmem. Trudno nie zgodzić się z twierdzeniem Schradego, że elitaryzm polskich szkół wyższych został w latach 60' zastąpiony niskim, masowym systemem kształcenia. Niewątpliwie, elitarne szkoły starego typu generowały absolwentów dobrze wyedukowanych, posłusznych i stabilnych emocjonalnie. Krytykowana idea pajdocentryczna zakłada, że człowiek kończący szkołę będzie śmiały i przebojowy. Nagłaśniane przez media wydarzenia świadczą coraz częściej o upadku zasad moralnych oraz demoralizacji nie tylko w szkołach niższych, ale i na studiach. Skłania mnie to osobiście ku „prawoskrętnej” ideologii mającej na celu przywrócenie rygoru i dyscypliny, żeby jednak nie popaść w skrajność należy zastanowić się kto jest więcej wart na dzisiejszym rynku pra-

cy: zdyscyplinowany, nieśmiały absolwent elitarnej uczelni czy może trochę nie-douczony ale samodzielnie myślący, otwarty na wyzwania i dopasowujący się do potrzeb rynku absolwent uczelni powszechnej.

Część III dotyczy psychologii nauczania i została zredagowana przez panią doktor Ewę Stanisławiak. Część ta rozpoczyna się od portretu grupy jaką stanowią studenci – osoby w kwiecie wieku, dążące do określenia własnej tożsamości, które ze względu na stres związany ze stawianymi im wysokimi wymaganiami oraz podejmowaniem decyzji, od których zależy reszta ich dorosłego życia narażone są na depresję i zaburzenia emocjonalne. Poruszona została tu ważna kwestia wspierania rozwoju studentów, tak aby wykorzystać drzemiący w nich potencjał. Następnie autorka przechodzi do strategii uczenia się. Nie jestem pewien czy opisywana książka znana jest gronu wykraczającemu poza doktorantów Politechniki Warszawskiej, ale dla osób, które właśnie ukończyły pięcioletni tok studiów rozdział ten niestety nie wnosi wielu nowości. Ważne natomiast są kolejne trzy rozdziały. W pierwszym poruszony jest temat motywacji do nauki, której stymulowanie należy do obowiązków wykładowcy. Kolejny rozdział dotyczy metod wpływania na studentów – stosowania systemu kar i nagród, które stanowią podstawowe narzędzia interakcji nauczyciela ze studentami. Końcowy rozdział dotyczy stresu, któremu poddani są nauczyciele. Co ważne, autorka przedstawia krótko jego symptomy oraz strategie radzenia sobie z omawianym problemem.

W posumowaniu trzeba stwierdzić, że książka jest ciekawa i godna przeczytania.

Agnieszka Turek, Piotr Szczepański

Dydaktyka szkoły wyższej. Wybrane problemy, praca zbiorowa, Ulrich Schrade (red.), Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2010, 112 s.

Trudno jest postawić ogólną konstruktywną tezę pracy wewnątrznie nie zawsze spójnej, pisanej przez trzech różnych autorów reprezentujących odmienne spojrzenia na wybrane zagadnienia dydaktyki szkoły wyższej. Jeśli wznieslibyśmy okrzyk sprzeciwu wobec odważnych i radykalnych tez postawionych w pierwszej części pracy, tak znaleźlibyśmy potwierdzenie swoich wątpliwości w trzeciej części, dotyczącej psychologii nauczania. Zatem ostre słowa krytyki profesora Bogusława Wolniewicza wobec współczesnej wizji przyjaznej szkoły zostają wyraźnie osłabione przez dr Ewę Stanisławiak, która opisując złożoną wewnętrzną strukturę młodych uczących się ludzi, wskazuje potrzebę zrozumienia ich przez nauczycieli.

Esencją pierwszej części tekstu jest krótki szkic wizji współczesnego świata jako pola bitwy dwóch ścierających się sił. Wolniewicz nazywa je używając neologizmów, odpowiednio formacją lewo i prawoskrętną. Ta pierwsza jest przedstawiana w dobitnie negatywnym świetle. Najpoważniejszy zarzut wobec niej łączy się z kategorią **natury ludzkiej**. Według autora formacja lewoskrętna jest siłą podważającą stary i sprawdzony porządek, na rzecz nowych idei wymyślanych *ad hoc* i nie liczących się z naturą ludzką, czy wręcz działających przeciw niej. W tym świetle formacja prawoskrętna jest tą siłą, która działa na rzecz zastałego i lepiej odpowiadającemu człowiekowi porządku.

Dziwnym się wydaje, że autor wie, jaka jest natura ludzka. Samo pytanie czy człowiek jest z natury dobry czy zły budzi wiele kontrowersji i od stuleci wielu wybitnych filozofów zajmowało przeciwstawne stanowiska w tej kwestii. Przytoczyć tutaj warto Jeana Jacquesa Rousseau i Thomasa Hobbesa, którzy odpowiednio widzieli w jednostce ludzkiej siedlisko dobra i zła. Pierwszy z przytoczonych myślicieli jest przez autora obwiniany za stworzenie utopii społecznej, która załadowała umysłami ludzi Zachodu. Załóżmy jednak, że nie potrzebujemy wiedzy o istotnych własnościach człowieka, lecz tylko stwierdzamy, że skoro jakaś idea wyłaniała się przez wiele lat i obecnie jest w naszej kulturze i społeczności przyjęta, to jest ona dobra, czyli zgodna z naturą człowieka. Historia chyba dość dobitnie pokazała jak takie zastałe i długo panujące idee nieraz okazywały się zgubne.

Wystarczy wspomnieć o takich „ideach” jak: niewolnictwo, rasizm czy inkwizycja.

Kolejnym dość niejasnym punktem pracy jest stwierdzenie, że albo się należy do formacji prawoskrętnej, albo lewoskrętnej i innego wyjścia nie ma. Trochę to przypomina prostą dwuwartościową logikę, gdzie o wszystkim można jednoznacznie powiedzieć czy jest prawdziwe, czy fałszywe. Wolniewicz jest znany jako wybitny znawca i komentator Ludwiga Wittgensteina i chyba parę pomysłów takich jak atomizm logiczny przejął od tego wybitnego filozofa i zaaplikował do swojego światopoglądu. Wittgenstein pod koniec swojego życia zreflektował się i znacznie osłabił swoje poglądy, Wolniewicz jednak nie poszedł w jego ślady i jasno oświadcza, że z późnym Wittgensteinem nic go nie łączy, tym samym pozostając przy swoich radykalnych przekonaniach. Wydaje się zatem, że lewo i prawoskrętność są dwoma biegunami wyznaczającymi całą przestrzeń możliwych stanów. Świat ludzi Zachodu jest właśnie taką przestrzenią, gdyż trudno poznać dwóch ludzi o idealnie takich samych poglądach na wszystkie sprawy. Dodatkowo niektórych z nich naprawdę ciężko zakwalifikować jednoznacznie do którejś z tych sił dzielących współczesną cywilizację. Jeśli jednak poszlibyśmy dalej za myślami autora, to moglibyśmy powiedzieć, że jeśli mamy jakiegokolwiek wątpliwości z kwalifikacją człowieka, to jest to z pewnością przedstawiciel sił lewoskrętnych, tyle tylko, że maskujący się w powyższym świetle, jeśli cała przestrzeń stanów jest ochrzczona jako lewoskrętna, a jedynie sam jej jeden biegun to prawoskrętność, to prawoskrętność okazuje się być jakąś papierkową, odrealnioną ideą, nijak mającą jakiegokolwiek odniesienie do rzeczywistości.

Zejdźmy jednak w dyskusji o parę szczebli abstrakcji i skupmy naszą uwagę na szkolnictwie wyższym. w tekście poruszanych jest parę ciekawych zagadnień. Czy szkoła wyższa powinna być dla każdego i czy europejska idea oświeconego społeczeństwa tego wymaga? Czy szkołę wyższą można demokratyzować? Pierwsze pytanie rodzi wiele kolejnych problemów. Jeśli szkoła wyższa stanie się egalitarna to oczywistym jest, że jej poziom zostanie obniżony, a sama ona będzie musiała stać się szkołą przyjazną, wspierającą jednostki nieradzące sobie. z drugiej strony życie w bardziej świadomym społeczeństwie, którego członkowie osiągnęli wyższy poziom edukacji z pewnością przyczyniłoby się pozytywnie do rozwoju wszystkich dyscyplin życia. Wydaje nam się, że społeczeństwo samo zgrabnie rozwiązało ten problem. Istnieje wiele różnorodnych szkół,

a rozbieżność poziomów nauczania jest w nich olbrzymia. Jeśli ktoś mniej zdolny i pracowity chciałby zaczerpnąć trochę wyższej wiedzy, co z pewnością nie wyszłoby mu na złe, ma szansę pójść do dobrej szkoły. z drugiej strony na każdego zdolnego i pracowitego ucznia przypada miejsce na jakimś wymagającym kierunku, na którym będzie on musiał nieźle się postarać, aby się utrzymać. Wydaje się zatem, że choć idea oświeconego społeczeństwa może statystycznie obniżać poziom nauczania w szkołach wyższych, to zawsze ludzie zdolni znajdą coś dla siebie, gdzie nie będą ściągani w dół.

Demokratyzacja szkoły wyższej jest dobrym procesem. Aktualnie przebiega ona w rozsądnym zakresie i wydaje nam się, że przekazanie kontroli pewnych przestrzeni życia szkoły wyższej studentom było słusznym posunięciem. Podobnie rzecz się ma z kartą praw studenta. Niewyobrażalnym byłoby, aby nie istniały żadne regulacje określające pewne podstawowe uprawnienia studentów, a co z tym się nierozwiązalnie wiąże pewne ograniczenia władzy nauczycieli. Autor sam cytując Wittgensteina opowiada się za sztywno i jasno wyznaczonymi granicami swobody i oczywistym jest, że te granice muszą być wyznaczone zarówno dla studenta jak i nauczyciela.

Warto poruszyć jeszcze jeden temat wspomniany w pierwszej części pracy, a mianowicie arbitralny podział ludzi na z natury aktywnych i pasywnych. Myśl ta zaczerpnięta od Ortegi i Gasseta, a może i od Nietzschego (idea nadczłowieka) według nas zakłada coś bardzo niesprawiedliwego i niesłusznego. Oczywiście istnieje wiele wrodzonych uwarunkowań człowieka (genotyp), jednak równie ewidentnym jest jak olbrzymie znaczenie w naszym życiu ma fenotyp, czyli wszystko to, co nabywamy przez wychowanie. Nie przekreślilibyśmy możliwości zmiany człowieka i wpływania na własny los. Aktywność, odpowiedzialność, samodzielność, wszystkie te cechy z pewnością są w znacznej mierze skutkiem wychowania, a nie urodzenia.

Rozłam współczesnej cywilizacji dociera do wszystkich zakamarków naszego świata i tym samym również nie omija pedagogiki. Dziełmi tego podziału są dwie główne i z zasady wykluczające się pedagogiczne idee: aksjocentryzm i pajdocentryzm. Czy taka dezintegracja sposobu podejścia do wychowania i nauczania jest rzeczywiście czymś nowym i powinna budzić niepokój? Na początku części drugiej Schrade zarysowuje krótką historię pedagogiki sięgając aż do jej starożytnych korzeni.

W samej filozofii kultury można wyróżnić dwa główne stanowiska – naturalizm (gdzie podstawowymi wartościami są przyjemność zmysłowa, życie w zdrowiu i dobrobycie) i transcendentalizm (istnieją wartości ważniejsze niż życie człowieka – wartości duchowe). Stąd można by wyznaczyć analogiczny podział w przypadku filozofii wychowania. Transcendentalizmowi może odpowiadać w pedagogice aksjocentryzm, naturalizmowi – antropocentryzm. Ten z kolei dzieli się na grupowy i jednostkowy – pajdocentryzm, którego nadrzędnym celem jest samorealizacja. Zatem potrzeby dziecka stają się centrum wychowania. z kolei w przypadku aksjocentrycznej koncepcji wychowania, kształtowanie umysłu i charakteru następuje na podstawie transcendentnego systemu wartości. Te dwie przeciwstawne koncepcje różnią się już w poglądzie na naturę ludzką. Aksjocentryzm zakłada, że człowiek ma z natury skłonności ku dobru i złu. Pajdocentryzm przyjmuje (założenia Rousseau), że człowiek z natury jest dobry.

Wychowanie jest nierozzerwalnie związane z nauczaniem, dlatego zdyscyplinowana dydaktyka uważana jest przez autora za najlepszą metodę wychowawczą na studiach wyższych. Trudno nie zgodzić się z głównymi celami aksjocentryzmu, by nadać studentom kulturę osobistą, kształtować ich postawę obywatelską także w czasie studiów, ale i zachęcać do różnego rodzaju form organizacji życia studenckiego.

Idee pedagogiki aksjocentrycznej i pajdocentrycznej, w takiej formie w jakiej zostały przedstawione w tekście, zajmują przeciwstawne bieguny. Warto byłoby skupić się na rozwiązaniach pośrednich, łączących najbardziej realne i racjonalne postulaty obu tych koncepcji. i tak pamiętajmy, iż aksjocentryzm może być bardziej rygorystyczny, tj. skrajny, bądź też umiarkowany. Dyscyplina owszem jest istotna, ale powinna być ona ściśle związana z opieką i wspieraniem studenta, czy też ucznia. Nauczyciel powinien być autorytetem, do którego zwracamy się w sytuacjach wątpliwych, ale nie tyranem budzącym trwogę. Nie może też być osobą, z której zdaniem musimy się bezwzględnie zgadzać nie mając możliwości polemiki, musi jednak wzbudzać szacunek. i na odwrót – zbyt partnerskie relacje nauczyciela i ucznia, równy stosunek stron również nie są korzystne. Takie luźne stosunki prowadzą współcześnie w rażących, ale i nieodosobnionych przypadkach, do przemocy uczniów wobec nauczycieli.

Nie ma większych wątpliwości, co do tego, iż żyjemy w świecie, w którym niezależnie od kręgu kulturowego, opcji politycznej czy ekonomicznej, dominuje ideologia antropocentryczna, a co za tym idzie pajdocentryczna koncepcja wychowania. Zastanawia coraz powszechniejsza jej akceptowalność, a także, nieuzasadnione zwykle, bezkrytyczne podejście do nowoczesnej szkoły przyjaznej uczniowi i bezstresowego wychowania. Warto zastanowić się czy nauczyciel w ogóle nierepresyjny, będący raczej partnerem niż autorytetem może być efektywny?

Schrade, podobnie jak Wolniewicz, wyraża swój niepokój związany z tym, iż szkolnictwo wyższe staje się, w wyniku presji społecznej, w ogromnej mierze masowe. Przyjrzyjmy się jeszcze raz tej kwestii z nieco innej perspektywy. w efekcie tych nacisków społecznych studia doktoranckie są obecnie studiami uniwersyteckimi okresu masowego szkolnictwa wyższego, mówi się już o trójstopniowym systemie studiów (trzeci stopień – studia doktoranckie). Szkolnictwo wyższe od początku było elitarne, nie dla wszystkich jednakowo dostępne. Wydaje się to być niezwykle logiczne. Uczelnie nie działają jedynie po to, by być środkiem promującym sprawiedliwość społeczną, ich rolą jest nauczanie i prowadzenie badań naukowych, kształcenie na najwyższym światowym poziomie w otoczeniu badawczym. Nie oznacza to zatem wcale, że szkoła wyższa powinna produkować masowo absolwentów pod potrzeby rynku określane przez korporacje. Szkolnictwo wyższe staje się egalitarne (co jest domeną szkoły niższej), a posiadanie wyższego wykształcenia nie jest już prestiżowe. Taki stan rzeczy uzasadnia się ideą „społeczeństwa wiedzy”. Kapitał ludzki uznawany jest za podstawowy czynnik konkurencyjności, dlatego na bardzo wielu stanowiskach pracy wymagane jest wyższe wykształcenie. a co za tym idzie – jego poziom radykalnie spada.

Książka przede wszystkim wskazuje na zasadnicze różnice między szkolnictwem wyższym a niższym, unaocznia problem, którym jest zacieranie się granicy pomiędzy tymi dwoma, odmiennymi w gruncie rzeczy, sposobami kształcenia.

Druga część książki pełna jest wyjaśnień zgromadzonych i uporządkowanych prawidłowości dydaktycznych, sformułowane zostały wskazania, porady praktyczne i reguły postępowania. Przydatne wydają się być wskazówki metodyczno-techniczne prowadzenia zajęć dotyczące sposobu prowadzenia wykładu, stosowania środków multimedialnych, zawartości informacyjnej zajęć, a nawet improwizacji, skupienia uwagi studentów, czy ekspozycji najważniejszych treści

wykładu. Autor opowiada się wyraźnie za tradycyjnym wykładem, który mimo kontrowersyjności długo pozostanie podstawową formą kształcenia akademickiego w dobie masowego szkolnictwa wyższego. Doświadczenie jednak ukazuje, że forma taka jest może i najkorzystniejsza z punktu widzenia finansów i czasu, ale zwykle nieefektywna, gdy bierzemy pod uwagę ilość i jakość przyswojonego przez studenta materiału. Jednak o skuteczności wykładu decyduje przede wszystkim osoba wykładowcy, to jacy są słuchacze, jakie cele zamierza się osiągnąć i jakie treści są przedmiotem wykładu.

Czytelnik poruszony skądinąd kontrowersyjnymi komentarzami, ostrymi i krytycznymi uwagami wobec współczesnej młodzieży i poziomu szkolnictwa wyższego, znajdzie zrozumienie dla własnych, mniej radykalnych poglądów i doświadczeń w części trzeciej dotyczącej psychologii nauczania w szkole wyższej. Studenci określani są tu jako jednostki o „dużych możliwościach poznawczych i wysokiej gotowości do uczenia się”. Otrzymujemy tutaj rozległą charakterystykę okresu wczesnej dorosłości, przy czym Ewa Stanisławiak zwraca uwagę, iż współcześni młodzi nie wykorzystują w pełni swojego potencjału. Mimo osiągnięcia szczytu sprawności intelektualnej i możliwości pamięciowych, wciąż szukają wykorzystania własnego potencjału rozwojowego. z jednej strony nie opuszczają rodziców, nie podejmują zobowiązań, ale z drugiej działają na najwyższych obrotach, są przeciążeni, co skutkuje przedwczesnym pogarszaniem się ich formy. Dlatego autorka kładzie nacisk na potrzebę nawyków prozdrowotnych zwłaszcza w tym okresie.

Stanisławiak odkrywa przed czytelnikiem możliwości i korzyści płynące z kreatywnego i twórczego myślenia, którego wcześniejsi autorzy raczej nie doceniają, uznając wyższość myślenia logicznego. Podkreśla, że studia wyższe mogą być zarówno szansą rozwojową jak i zagrożeniem dla młodego dorosłego.

Autorka nakreśla bardziej pozytywny obraz współczesnych młodych dorosłych, którzy z wiekiem zdobywają silniejszą samokontrolę i zdolność do realizowania własnej wizji życia, ale zaznacza jednocześnie, że należy od nich dużo wymagać i oczekiwać. Charakteryzują ich duże różnice indywidualne, a kadra akademicka powinna w pewnym stopniu wspierać rozwój wszystkich studentów. Nie oznacza to jednak nigdy wyższości funkcji opiekuńczej nad funkcją przekazywania wiedzy.

W dalszej części autorka omawia możliwości uczenia się osób dorosłych, zaznaczając jednocześnie, że studenci często po prostu nie potrafią korzystać ze swojej pamięci i uczyć się. Wskazuje również na możliwe strategie pamięciowe, wśród których wyróżnia strategie poznawcze (powtarzania, elaboracji, organizowania, selektywnej uwagi, redukowania) oraz strategie metapoznawcze (planowania, monitorowania, regulacyjne).

Ważnym aspektem wypowiedzi autorki jest motywowanie do uczenia się, zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne, a także rola wiary w sukces i zadowolenia. Stanisławiak zwraca uwagę na zagrożenia wynikające z wyuczonej bezradności intelektualnej oraz lęku. Wskazuje sposoby unikania porażek, zwraca uwagę na te elementy uczenia się, które są wszystkim dobrze znane, ale których nie jesteśmy świadomi. Autorka w sposób atrakcyjny i komunikatywny prowadzi wnikliwe analizy psychologiczne pobudzające do refleksji, tworzenia nowych lub zmiany własnych sposobów nauczania.

Przyjrzyjmy się dokładniej podzieleniu motywacji na dwie kategorie. Jak wspomnieliśmy autorka nazywa je motywacjami zewnętrznymi i wewnętrznymi. Te pierwsze skierowane są na dobra zewnętrzne takie jak pieniądze, pochwały, sława, prestiż, czy szacunek. Drugie odpowiadają takim potrzebom jak samorealizacja, samodoskonalenie się, czy potrzeba bycia sprawczym. z dalszych słów autorki wynika jasno, że wychowanie i nauczanie ma silny wpływ na to w jakim stopniu owe potrzeby zakorzenia się w duszach młodych ludzi, oraz że motywacje wewnętrzne są bardziej pożądane, gdyż identyfikują jednostki bardziej wytrwałe w procesie przeciwstawiania się zrządzeniom losu. Ciekawym doświadczeniem byłoby skonstruowanie i przeprowadzenie testów próbujących zidentyfikować motywacje wśród młodych doktorantów i jakie te motywacje mają wpływ na przebieg ich przyszłych karier naukowych. Dodatkowo ilu z nich posiada filozoficzny ideał motywacji, czyli chęć dążenia do czystej wiedzy i prawdy, a ilu przyświecają cele bardziej praktyczne i materialne.

Kolejnym niezwykle interesującym punktem pracy jest dyskusja na temat karania i nagradzania. Autorka zdecydowanie opowiada się za wyższością umiejętnego nagradzania nad karaniem. Jednym z argumentów jest stwierdzenie, że nagradzanie dobrych rzeczy prowokuje do powtarzania tych rzeczy w przyszłości, natomiast karanie złych, nie eliminuje ich, lecz jedynie tłumii. w tekście zostaje przedstawiony przykład karania młodych ludzi za palenie papierosów, co wywo-

łuże wśród nich nie rzucenie nałogu, lecz ukrywanie się z nim. Zastanawia nas jak autorka skomentowałaby przykład pokazujący, że nagradzanie nie powieła nawyków stojących za dobrymi uczynkami, lecz jedynie skutki, co daje przestrzeń do nadużyć. Powiedzmy, że dziecko jest nagradzane za dobre wyniki w nauce, czego jedynym wyznacznikiem dla rodzica nie poświęcającego dużo czasu swoim dzieciom są oceny. Zatem uczeń ten ściąga umiejętnie na sprawdzianach, nie zdobywając w sposób odpowiedni wiedzy, ale dostając przyzwoite oceny i za to będąc nagradzany przez rodziców. Taka praktyka zdaje się być szeroko stosowana wśród młodzieży. Powyższe dwa przypadki jednoznacznie wskazują, że najważniejszą sprawą w karaniu i nagradzaniu jest jasne i dobre zrozumienie problemu zarówno przez podmiot, aby odpowiednio skonstruował mechanizm niepozwalający na przekręty, jak i przez odbiorcę, aby zawsze jasno znał warunki gry.

Pani psycholog podaje też cenne uwagi, w jaki sposób należy karać i nagradzać. Ogólnie rzecz ujmując, przy karaniu trzeba uważać, aby zbyt nie skrzywdzić karanej osoby i tym samym nie wpłynąć negatywnie na jej poczucie własnej wartości. Nade wszystko zabronione jest ośmieszanie osoby, szczególnie przez karanie jej przed większą publicznością. Podczas nagradzania trzeba uważać na rozleniwienie nagradzanej osoby i zabicie w niej wewnętrznych motywacji. z tego powodu nieodpowiednie jest nagradzanie za spełnianie obowiązków, gdyż brak nagród może w przyszłości spowodować zanik motywacji do wykonywania tych potrzebnych czynności.

Nauczyciel akademicki narażony jest na wiele czynników stresujących. Ciągłe gonienie terminów, duże osamotnienie w pracy, problemy dydaktyczne ze studentami, wszystko to może prowadzić do chronicznego stresu, a co za tym idzie spadku sił witalnych, inteligencji i wielu innych negatywnych dla zdrowia skutków. Jedną z ważnych rzeczy jest odpowiednie radzenie sobie z ambicjami. Nie wszystkie postanowienia są naraz wykonalne, trzeba umieć wybierać spośród nich i twardo wyznaczać sobie cele i je realizować.

Trzech autorów przedstawiło w pracy swoje wizje funkcjonowania dydaktyki szkoły wyższej. Stopień kontrowersyjności przekazu spadał wraz z dalszym zgłębianiem lektury, a tezy, które budziły szczególnie sprzeciw w części pierwszej, wyraźnie zostały lepiej przedstawione w części trzeciej. Szczególna wartość tego dzieła nie leży w przedstawieniu przez autorów gotowych rozwiązań poru-

szanych problemów, ile bardziej w samym zaznaczeniu, że takie problemy istnieją. Praca jest napisana wartkim i klarownym językiem, pobudza do myślenia i z pewnością jest lekturą wartą głębszej analizy.

Maria Januszewska-Warych

Zygmunt Bauman, *Kultura w płynnej nowoczesności*, Wyd. Narodowego Instytutu Audiowizualnego, Agora SA, Warszawa 2011, 144 s.

Najnowsza publikacja Zygmunta Baumana, wydana przez Narodowy Instytut Audiowizualny i Agorę SA, to objętościowo niewielki zbiór kilku szkiców, których intencją – jak sądzę – jest wprowadzenie czytelnika w te niepokoje, które najwyraźniej dręczą ich Autora. Niepokoje o jutro świata, zwłaszcza świata ludzi, o jutro, które wyłania się z dramatycznych, obecnie dokonujących się przeobrażeń w niemal wszystkich obszarach ludzkiego życia.

To, że otrzymaliśmy publikację nie w postaci opasłej książki, lecz jako wybór tekstów, które możemy uznać za nasycone tak refleksją, jak i emocją eseje, dalej, że wybór ten został przekazany piórem błyskotliwym, czyni lekturę i przyjemną, i poznawczo nader wartościową.

Zanim spróbuję uzasadnić tytuł recenzji, pragnę scharakteryzować książkę od strony formalnej. Złożyło się na nią oprócz wstępu i zakończenia sześć odrębnych, aczkolwiek koherentnie zestawionych szkiców o tytułach niekoniecznie wystarczająco oddających ich przewodnie myśli. w pierwszym Bauman ocenia zmiany w kulturze i w zachowaniach twórców oraz odbiorców/konsumentów kultury, w następnym prezentuje modę jako społeczny fenomen, w kolejnym ewolucję oświeceniowej myśli i oświeceniowej polityki, dalej zmiany w charakterze więzi społecznej – od narodu-państwa budowanego na określonym terytorium do współistnienia wspólnot w różnorodności, wreszcie przemiany mecenatu kulturalnego. Wszystko to sprowadza się do zarysowania obrazu świata ludzi, którzy wprawdzie nadal żyją według reguły łączącej ciągłość ze zmianą, lecz w układzie, w którym zmiana przytłacza przeszły dorobek, coraz bardziej spychając go na margines naszej bieżącej egzystencji.

Czy jest to zestaw problemów wystarczająco przekonujący i w pełni oddający aktualny status społeczeństw jeśli nie całego globu (aczkolwiek taki zamiar z książki wynika) to przynajmniej tak zwanego świata zachodniego? Nie sądzę. Jest to wybór, jednakże trafny. Wybór autora jest trafny, gdyż dotyka spraw najwyżwotniejszych. Indeks kwestii możliwych do podjęcia w takiej publikacji mógłby być jednak zdecydowanie szerszy, ot choćby zbliżony do tego, który zaprezentowali w zbiorze prac wielu autorów, zatytułowanym *Socjologia codzienności*, Piotr

Sztompka i Małgorzata Bogunia-Borowska. Tam poza tematami podobnymi do ujętych w książce Baumana mamy odniesienia np. do takich zjawisk, jak problem singli, rodziny, czasu wolnego, pracy i kariery, zdrowia, sportu, religii i podobnych, z których najbardziej zbieżny w metodzie z analizą Baumana wydaje się szkic Sheldona Ungara *Panika moralna versus społeczeństwo ryzyka: konsekwencje zmian w sferze niepokoju społecznych*.

Zdaje sobie sprawę z tego, że takie maksymalizowanie wymagań co do zakresu analizy nie jest w odniesieniu do książki Baumana zasadne, ale być może Czytelnik uzna je za uzasadnione w odniesieniu do problemu, jakim jest owo dramatycznie rozlewające się tsunami zmiany, ze wszystkimi jej destrukcyjnymi następstwami.

Byłoby błędem relacjonować w szczegółach treść tej książki. Jest bardzo **gęsta** w projekcji charakteryzowanych zjawisk. To nie banalna fotografia, ale pogłębiony obraz, z rozwiniętą kolorystyką wszystkich tematów. Niemal każde zdanie zmusza do refleksji, a to tym bardziej, że Z. Bauman, mimo własnej pozycji intelektualnej, mimo iż w tym zakresie może być zaliczany do kręgu **celebrytów** świata intelektu, wspiera się ustaleniami dziesiątków znawców podejmowanych przez niego problemów. Chociaż wieści upadek autorytetów i ich znaczenia, ze swej strony przywołuje nazwiska osób, które bezsprzecznie przynależą do klubu dawnych i współczesnych głównych postaci światowego życia umysłowego i zaznajamia nas z ich ustaleniami, co z jednej strony uchyla zarzut anonimowego przejęcia cudzej myśli, z drugiej wzmacnia wymowę własnej opinii. Wśród nich są takie postaci jak: T. W. Adorno, H. Arendt, M. Arnold, P. Bourdieu, J. Derrida, Z. Freud, H. G. Gadamer, J. Habermas, R. Jacoby, B. Latour, R. Rorty, O. Wilde.

Kluczowy problem w tej pracy sprowadza się do zobrazowania gwałtownej, stale przyśpieszającej zmiany społecznej, gospodarczej, a bardziej jeszcze kulturalnej, cywilizacyjnej i politycznej, która przeobraża świat, społeczeństwa i ludzi, żywiolowo, poza kontrolą instytucjonalną, co powoduje, że kształt przyszłości rysuje się mgliście.

Motorem, właściwie winowajcą zmiany jest rynek i konsumpcja. Rynek, który korzystając ze środków produkcji nieporównywalnych z przeszłością, wytwarza masę coraz to nowych dóbr, a szybko oferując bardziej doskonałe, te poprzednie kieruje na śmietnik. Ludzie, aby utrzymać się na poziomie najnowszej konsumpcji muszą zmieniać i siebie, i swój dom, i jego wyposażenie, i swoje środowisko.

Najsilniej, w sposób najbardziej widoczny, zaznacza się to w modzie, gdyż sprośnienie jej wymogom wyzwała zachowania właściwe kameleonom – stałego zmieniania zewnętrznego oblicza, co także nie pozostaje bez wpływu na zmianę oblicza duchowego. *Płynnie nowoczesna, na konsumenta zorientowana gospodarka* – pisze Bauman – *liczy na nadmiar swych propozycji, ich przyspieszone starzenie się i szybki uwiad ich uwodzicielskiej mocy [...]. Kultura przeobraża się dzisiaj w jeden z departamentów gigantycznego domu towarowego, jakim stał się świat przeżywany przez ludzi przeobrażonych, po pierwsze, i po ostatnie, w konsumentów [...], kultura płynnej nowoczesności nie posiada „ludu” do oświecania i uszlachetniania; posiada natomiast klientów do uwodzenia. [...] Funkcją kultury nie jest zaspokajanie istniejących potrzeb, ale stwarzanie nowych – przy równoczesnym utrzymywaniu potrzeb już wprzód zakorzenionych czy posianych w stanie permanentnego niezaspokojenia (s. 30).*

Oczywiście, możemy zaznaczyć, że tę funkcję kultura może realizować w społeczeństwach dobrobytu czy przynajmniej względnego dostatku, ale nie w tych, w których większość wciąż musi troszczyć się o zaspokojenie elementarnych potrzeb i zapewnienie podstaw egzystencji, niekoniecznie poprzez zmianę półek sklepowych na coraz to wyższe. Ale Bauman na co dzień przed oczyma ma właśnie społeczności uwodzone przez, często wyrafinowaną, konsumpcję. w tych społecznościach tworzą się wzorce **wyścigu szczurów**, zachowania nacechowane permanentnym stresem w imię utrzymania się ...**na fali**. Czy przynosi to korzystne dla człowieka zmiany prowadzące ku lepszemu życiu, ku wyższej jego jakości? Postęp, pisze dalej Bauman *...przeniósł się z dyskursu wspólnej poprawy życia do dyskursu osobistego przetrwania. O postępie nie myśli się już w kontekście chęci do pędu, ale w związku z rozpaczliwym wysiłkiem, by za wszelką cenę nie wypaść z bieżni i uniknąć dyskwalifikacji oraz wykluczenia z wyścigu, [...] aby być sobą i za takiego być uznanym musisz udokumentować swą moc bycia kimś innym. Wzorem osobowym starań o tożsamość jest kameleon. [...] Jest nakazem panującej dziś wszechwładnie kultury, byś nabrał umiejętności zmieniania swej tożsamości (a przynajmniej jej publicznego obrazu) równie często, szybko i sprawnie, jak zmieniasz koszulę czy skarpetki, a już rynek konsumpcyjny ci za drobną, albo nie tak znów drobną opłatą w nabyciu tej umiejętności i dostosowaniu się do kulturowej rekomendacji dopomoże (s. 40 i n.).* Wyczuwamy w tej ironii dystans wobec charakteryzowanych fenomenów, a jednocześnie pewną bezradność w stosunku do wszechogarniających ludzką zjawisk przeobrażających całkowicie ogromne ludzkie masy. Bauman w stosunku do niektórych zja-

wisk odnosi się nie tylko jako ich diagnostyk, lecz również jako potencjalny terapeuta, który oferuje kurację, bez przekonania wszakże, iż zostanie ona zastosowana. Takie stanowisko zaznacza się w jego projekcjach obrazu współzycia ludzi w ogromnej liczbie grup etnicznych, szczególnie w Europie. Oceniając krytycznie tak nacjonalistyczny, jak i liberalny model budowania narodu/państwa, gdyż odbywało się to za cenę asymilacji drobnych społeczności i unicestwienia ich kultury, opowiada się za troskliwą ochroną multikulturalnego obrazu Europy. Trafnie wydobywa z faktycznej niepamięci wielkich tego kontynentu wiedzę o tym, że w dziesiątkach drobnych kultur, operujących własnym językiem, zawarte są wartości, które nie powinny zginąć, lecz wzbogacać całą europejską społeczność. „Zadanie Europy”, twierdzi Gadamer, polega na przekazaniu wszystkim sztuki uczenia się wszystkich od wszystkich. *Dodałbym: to misja Europy, a dokładniej mówiąc los Europy, który czeka, byśmy wspólnymi siłami przekuli go w nasze przeznaczenie* (s. 103).

Nie wiem, jaki jest nakład książki Zygmunta Baumana. Powinien być duży i szeroko rozpowszechniany, ciesząc się specjalną promocją. W zgiełku przemian, w przytłaczającym nas cywilizacyjnym chaosie pędu ku czemuś, co dla ogółu jest niewyobrażalne, to Baumana trzeźwe, całościowe ujawnianie charakteru i ducha zmiany wychodzi naprzeciw naszym utajonym oczekiwaniom poznania. Poznania realnego, którego sens odbiega od zalewających kulturę horoskopów, wróżb, prorocत्व wieszczących koniec świata. Koniec zapewne już nastąpił. Koniec tego, czego żałować nie trzeba, ale często i tego, z czym trudno się rozstawać. Warto zadbać o to, aby nadchodzące zmiany zasłużyły na przynajmniej względną trwałość, której obecnie najczęściej im brakuje. Jak to robić, możemy między innymi dowiedzieć się z rekomendowanej tu książki.

INFORMACJA DLA AUTORÓW

Każdy tekst przesłany pod adres Redakcji z prośbą o druk na łamach czasopiśma podlega ocenie. Do oceny tekstu powołuje się co najmniej dwóch niezależnych recenzentów. Proces recenzji jest dwuetapowy. Najpierw tekst podlega ocenie tzw. wewnętrznej (recenzentem jest członek Rady Naukowej Czasopisma). Jeśli wynik tej wstępnej recenzji jest pozytywny, wówczas powołuje się recenzenta zewnętrznego (z listy recenzentów). Recenzent jest powoływany z innej jednostki niż Autor tekstu. W przypadku tekstów powstałych w języku obcym, co najmniej jeden z recenzentów jest afiliowany w instytucji zagranicznej innej niż narodowość Autora pracy. Recenzje są wykonywane w taki sposób, iż recenzent nie zna tożsamości autora pracy, którą recenzuje. Recenzentów powołuje się w taki sposób, by uniknąć konfliktu interesów (tzn. recenzent i autor tekstu nie są ze sobą spokrewnieni, nie wystąpią pomiędzy nimi związki prawne, konflikty, relacje podległości służbowej, czy bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich 5 lat). Recenzja ma formę pisemną i kończy się stwierdzeniem o dopuszczeniu lub niedopuszczeniu tekstu do druku.

W związku z przypadkami łamania prawa autorskiego oraz dobrego obyczaju w nauce, mając na celu dobro Czytelników, uprasza się, aby Autorzy publikacji w sposób przejrzysty, rzetelny i uczciwy prezentowali rezultaty swojej pracy, niezależne od tego, czy są jej bezpośrednimi autorami, czy też korzystali z pomocy wyspecjalizowanego podmiotu (osoby fizycznej lub prawnej). Wszystkie przejawy nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające Autorów, towarzystwa naukowe itp.).

Do przedłożonych tekstów z prośbą o druk, Autor tekstu jest zobowiązany dołączyć:

1. Informację mówiącą o wkładzie poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji), przy czym główną odpowiedzialność ponosi autor zgłaszający manuskrypt.
2. Informację o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo – badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów.